

ŘÍSPĚVKY
K DĚJINÁM
STARŠÍ ČESKÉ
LITERATURY



NAKLADATELSTVÍ ČESKOSLOVENSKÉ
AKADEMIE VĚD

ČESKOSLOVENSKÁ AKADEMIE VĚD
Sekce jazyka a literatury
ÚSTAV PRO ČESKOU LITERATURU

PŘÍSPĚVKY
K DĚJINÁM
STARŠÍ ČESKÉ
LITERATURY

ČESKOSLOVENSKÁ AKADEMIE VĚD

Vědecký redaktor
prof. Dr. Josef Hrabák

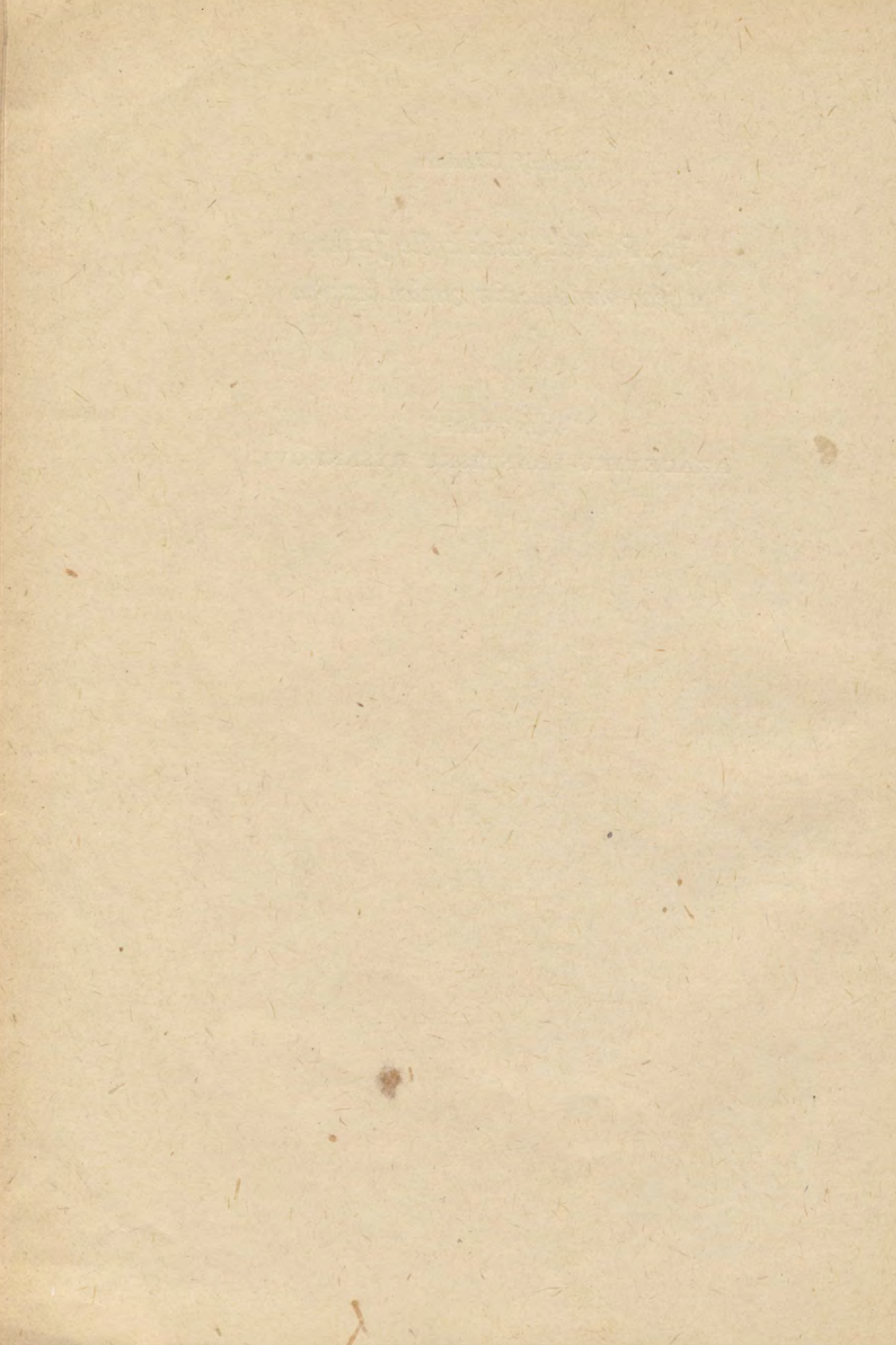
Recensoval
doc. Dr. Antonín Škarka

PŘÍSPĚVKY
K DĚJINÁM
STARŠÍ ČESKÉ
LITERATURY



PRAHA 1958

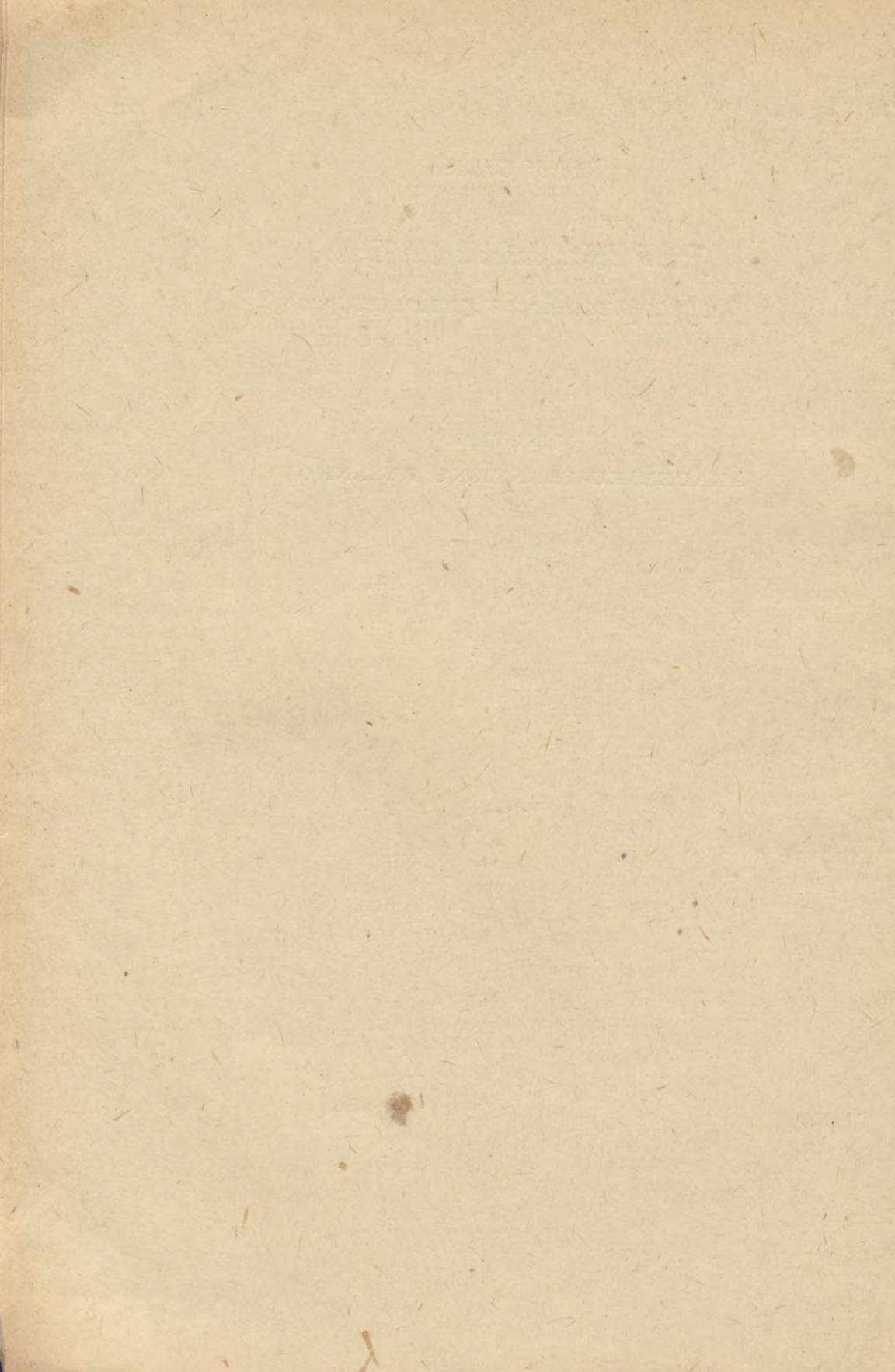
NAKLADATELSTVÍ
ČESKOSLOVENSKÉ AKADEMIE VĚD



Rudolf Urbánek

*Jan Paleček, šašek krále Jiřího,
a jeho předchůdci v zemích českých*

VĚNOVÁNO
AKADEMIKU FRANTIŠKU RYŠÁNKOVI



I

VEŘEJNÉ MÍNĚNÍ A VAGANTSTVÍ

Nemohu začít jinak než osobní poznámkou, mám-li vysvětliti, proč k této studii dochází teprve dnes, ačkoli by byla měla býti napsána již před několika lety ve shodě s časovým postupem některých mých dřívějších prací historických. Měľ jsem k jejímu tematmu velmi blízký vztah hned od té doby, kdy jako universitní student jsem své studium o době poděbradské zahájil v Gollově historickém semináři prací o polemické literatuře o králi Jiřím z Poděbrad a zvláště když potom, po několikaletém pobytu na venkově, jsem se r. 1909 v Praze mohl vrátit k systematickému propracování svého původního námětu. K tomuto velikému tematmu mi přibyl i úkol nový, sebrání a vydání písní a skladeb satirických z doby husitské, svěřený mi Historickým spolkem. Obojí bylo širokým, dlouhodobým programem, vyžadujícím rozsáhlé heuristiky pramenné i hlubšího proniknutí do leckterých zásadních otázek, zatím ne dost kriticky zjištěných. Při tom mi bylo potřebí přesnějších nových informací literárně historických i filologických, přesahujících dosavadní míru vědeckého poznání, takže pokus o syntetické shrnutí hojně fragmentární, z veliké části zatím jen rukopisně zachované látky by byl předčasný. Šlo tu především o společnou půdu pro nové bádání o věku Jiříkově i ostatní době husitské, jemuž vlastně bylo studium současného veřejného mínění a s ním spojitě rámcové otázky o literatuře vagantské i způsobech její propagace nezbytnou přípravou. Když pak na počátku roku 1938 šlo o mou účast na jubilejním sborníku prof. Fr. Spiny článkem o českých šašcích před Palečkem*, zdálo se, že se můj dlouho již zamýšlený plán úvodu

*Předběžná připomínka. Původní jméno šaškovo bylo „Palček“. Tak se uvádí (ale jen v nominativu, nikoliv v jiných pádech) jak v nejstarším dokladu — na rozhraní 15. a 16. století — u Viktorina Kornela ze Všehrd, tak v nejstarších dokladech bratrských a v nejstarších tisících Historií Palečkových (dále zde uváděných zkratkami *D* a *E*), leč ani tu ne zcela důsledně, jak lze viděti v artikulech 5., 6. i 7., 10. a 11. Také v Tituláři Jana Jičinského r. 1567 se vyskytuje forma „Palček“; tak byl zván i jeden z kněží tábořských již při r. 1420 (sr. Šimek — Bartoš, *Staré letopisy české*, Praha 1937, str. 28). Ke stejné formě ukazují — ale zase ne všechny — i staré názvy z 15. století vsi Pálečku na Slánsku, jež byla snad rodištěm Palečkovým (sr. Ant. Profous, *Místní jména v Čechách III*, Praha 1951, str. 319, heslo „Páleček, Palez minus“); naproti tomu uznaná autorita v české středověké topografii Aug. Sedláček ve svém *Místopisném slovníku historickém království českého* (Praha 1908) na str. 681 uvádí slánský Pálček s výslovným upozorněním „nikoli Palček“ (a stejné

o husitské satíře splní; ale sešlo s toho a zůstalo jen při nedokončeném konceptu, stejně jako v souvislosti s tím ani nedošlo k definitivnímu vypracování úvodu k edici satirických skladeb husitských. Místo toho zatím jistou náhradou je tato studie.

Thema o veřejném mínění, jež mělo takový význam pro historii českého husitství prvotního i husitství doby poděbradské a jeho poměru k ostatní katolické Evropě — jak jsem se o tom mohl konkrétně přesvědčiti zvláště při svých pracích o smrti Ladislava Pohrobka i o volbě Jiříkově —, nebylo sice tehdy zcela nové, ale záleželo-li na tom, představit si je pro patnáctý věk ve vší jeho plnosti, jevila se při něm mnohá žádoucí desiderata. Těmto vyšel vstříc svými spisy vídeňský historik Vilém Bauer, nejprve r. 1914 knihou *Die öffentliche Meinung und ihre geschichtliche Grundlagen*, zabývající se hlavně zásadní problematikou; potom r. 1930 následovala její vlastní historická dokumentace ve spisu *Die öffentliche Meinung in der Weltgeschichte*; leč i tu většinou ještě zůstalo jen při stručných náznacích vývojevých, při čemž zřetel k historii husitských Čech selhal úplně.¹ O mnoho líp tu nepochodila ani historie vagantská, již se Bauer dotkl jen citátem z Vil. Scherera, jeho srovnáním potulných pěvců s kočovnými žurnalisty. Jestliže v prvním ohledu, v historii husitské, bylo se od něho obrátiti k starším odborným monografiím — o literatuře vagantské i o jejích propagačních možnostech mohly vlastní poučení podati teprve nejnovější spisy literárně historické, opravující a doplňující starší mylná a neúplná pojetí.

O vagantech vůbec ze starší, ale přece jen stále vhodně informující literatury mohl jsem kromě O. Hubatsche² k zarámování svých výkladů použití dvou prací, obou z r. 1902, a to povšechné populární synthesy Theod. Hampa, *Die fahrenden Leute in der Vergangenheit*³ a speciální studie Mik. Spiegela, *Gelehrtenproletariat und Gaunertum von Beginn des XIV. bis zur Mitte des XVI. Jahrhunderts*⁴. K nim možno dodati z let

„Páleč, nikoli Paleč“). Forma „Palček“ je ještě běžná u J. Golla (v *Musejniku* 1885, str. 68) i u Tomka (*Děj. m. Pr.* IX, 1893, str. 21 a 151); ale již J. Jireček (*Rukověť k děj. lit. čes.* I, 1875, str. 352) praví „Palček (podle nynějšího výslovu Paleček)“ a tvoří tak přechod k formě novější „Paleček“. Ještě r. 1897 Jar. Vlček (*Děj. čes. liter.* I, 1, str. 230) praví: „Bratr Jan Paleček nebo Palček“; předtím však již r. 1893 Jindř. Vančura v překladu Denisova *Konce samostatnosti české* (str. 253) užil formy „Paleček“. Uvádím vše to proto, abych předešel možné nedorozumění, že snad byly v 15. století osoby dvě: „Palček“ a „Paleček“. Nyní se v literatuře pravidelně užívá pro šaška Jiříkova formy „Paleček“.

¹ Ukázkou toho je, jak Bauer v díle prvním (str. 231, pozn. 3) zcela důvěřivě přijal pokus J. Losertha (z r. 1884) prokázati naprostou slovní závislost Husovu na Viklefovi a jak hned dále (str. 233) mu stačilo jen dvěma slovy se zmíniti o „hrůze husitských válek“.

² *Die lateinischen Vagantenlieder des Mittelalters*, (1870).

³ V Diederichsově vydání Steinhausenových *Monografien zur deutschen Kulturgeschichte* (Lipsko).

⁴ Gymnas. program ze Schweinfurtu (1901—02) s přílohami: 1. Das Alter des Basler Ratsmandates gegen die Gilen und Lamem, sowie des liber vagatorum. 2. Der Text des lib. vagat. und des „Bedelerordens v. Gengenbach“. Spiegel vaganty ztotožňuje s goliardy.

pozdějších, z r. 1941, zvláště spis Martina Bechthuma *Beweggründe und Bedeutung des Vagantentums in der lateinischer Kirche des Mittelalters*⁵, kde lze najít leccos vhodného k tomuto mému úvodu, co přesahuje jeho časové určení, totiž konec století 13.

Z české i k ní příslušné německé literatury třeba jako první pokus o historii vagantskou i o otázky s ní spojené uvéstí článek Jul. Fejfalika z r. 1861⁶. Po něm v této souvislosti nemohl chybět Jos. Jireček, a to svým referátem z r. 1873 o Nové radě Smila Flašky (vyd. J. Gebauer)⁷. U obou jsou tu však zatím vlastně jen nadhozeny naléhavé otázky, jež mělo přesněji řešiti až další bádání. A nebylo ani jinak, když hned v letech 80. začal vydávat Č. Zibrť své studie folkloristické s bohatými, dalším bádáním ochotně užívanými doklady, jak r. 1888 článek O kejklířích u starých Čechů⁸, tak potom r. 1892 zvláště spis *Jak se kdy v Čechách tancovalo*.

Starší badatelé význam vaganství po stránce tvůrčí velmi přecenili, jako by skoro všechna světská poesie byla dílem vagantským, takže novějším odborníkům od 20. a 30. let století 20. nezbývalo než tuto účast velmi redukovati a omeziti ji na rozsah podstatně užší, vlastně jen na písně pijácké, hráčské a žebrové, tedy u badatelů německých, jejichž výsledky byly pak pro české pracovníky směrodatné, na „Trink —, Spiel — und Bettelpoesie“, byť i ne beze všech výjimek.⁹ Toto zúžení činnosti tvůrčí nebylo však nijak na újmu vagantské činnosti propagační, jež, zabírajíc kromě prací vlastních i práce cizí, byla nejvýznamnějším činitelem, působícím na proměny veřejného mínění. Kritickým obhájcem nového stanoviska při hodnocení světské poesie středověké a vagantské účasti na ní se v české literatuře stal proti staršímu ještě pojetí Jakubcovu Jan Vilikovský již r. 1932 svým spisem *Latinská poesie žakovská v Čechách*¹⁰. V dalších pak svých pracích přesvědčivě i zdůrazňoval auditivní stránku propagace vagantské, ať šlo o díla latinská nebo již i česká, vyzdvihuje tak významnou otázku, kterou se již r. 1862 zabýval Fejfalik¹¹. Se stanoviska romanistického

⁵ Ve sbírce *Beiträge zur mittelalt., neuere und allgem. Gesch.* (Friedr. Schneider, v Jeně).

⁶ *Studien zur Gesch. d. altböhm. Liter. V.*, Die altböhm. Gedichte vom Streite zwischen Seele und Leib. Nebst Beiträgen zur Gesch. d. Vagantenpoesie in Böhmen.

⁷ ČČM 1873, str. 100 a d.

⁸ *Světlozor* 1888, str. 609 a d.

⁹ Z literárních historiků německých, jejichž autorita tu padá na váhu, sluší tu jmenovati zvláště Ot. Schumanna a K. Streckera.

¹⁰ Ve sborníku filosof. fakulty Komenského v Bratislavě VII., č. 61.

¹¹ Jde o články *Literatura bez spisovatelů?* (z r. 1934) i *Poznámky o slohu a hodnocení staročeské poesie* (I. kapitola: „Vnímání literárního díla sluchem: ústní přednes a jeho vliv na sloh díla“), obsažené v posmrtném jeho sborníku *Pisemnictví českého středověku*, vydaném r. 1948 Ant. Škarkou (sr. zde str. 13 a d. i 201 a d.). Proti výhradám Schumannovým, který jimi hleděl udržeti povšechný termín „Vagantendichtung“, se Vilikovský důrazně ohradil již ve spise z r. 1932, citovaném v poznámce předcházející (tam str. 20), pro nebezpečné důsledky, jež by z tohoto ohledu na starší terminologii mohly býti vyvozovány. — Fejfalik auditivní ráz většiny písní, otištěných jím ve sbírce *Altöechische Leiche, Lieder und Sprüche des XIV. a und XV. Jahrhunderts* (r. 1862), prokazoval tam v úvodě na str. 646 a d.

výklady Vilikovského podstatně doplnil r. 1948 V. Černý v díle *Staročeská milostná lyrika*¹²; r. 1955 potom pokračoval v tematiku jeho aplikací na případ staročeského Mastičkáře v práci *Staročeský Mastičkář*¹³. Pro renesanční Itálii zajímavé období tematiku vagantského podal Jak. Burckhardt ve svém průbojném díle *Die Kultur der Renaissance in Italien I*, (z r. 1860), jehož IX. vydání z r. 1904, kterého jsem užil, doprovodil L. Geiger 25. a 26. exkursem o žertu, vtipu, parodii i o „bláznech“¹⁴.

Thema vagantské, stejně jako vlastní předmět vagantské reprodukce a propagace, veřejné mínění, je pro historii, a to zvláště pro historii literární, thematem ve své pestré měnlivosti časové i místní nekonečným. Nebereme-li přesného zřetele ke jménu samému, nelze pochybovati o tom, že vaganti, třebaš jinak podle příslušných okolností nazývání, byli již odedávna významnou složkou sociální, jednak ještě dříve, než si běžná konvence historická o nich vytvořila své velmi povšechné schema jako o zvláštní, i přes svůj význam obyčejně dosti chatrně hodnocené třídě středověké společnosti, jednak však složkou trvajících skoro až do dob nejnovějších, přizpůsobivší se novým změněným poměrům i svým jménem nebo lépe jmény. A je pochopitelné, že středověká církev katolická dosti záhy k vagantům zaujala nepřiznivé stanovisko. Správně si uvědomovala, jak vaganti jsou kvasivým živlem různorodé nespokojenosti svým zřejmým sklonem k nebojácné kritice nahoru i dolů, projevující se zvláště ve formách vtipné satiry a parodie, jež jim dovolovaly zakryté říci i pravdy nejnepříjemnější; při tom jim nevadilo spojití s těmito tuchami rázu často převratného i reflexe domněle zcela již zapadlé minulosti pohanské, bez rozpaku hovicí ještě živým zálibám jejich

¹² Vydala Družstevní práce v Praze. V knize Černého, jakož i v uvedených pracích Bauerově (z r. 1930), Vilikovského (z r. 1932) i Bechthumově (z r. 1941) je podána i bohatá bibliografie vagantského tematiku.

¹³ V *Rozpravách ČSAV*, roč. 65, řada SV, seš. 7.

¹⁴ Na str. 342—43. Příslušná kapitola Burckhardtova má titul *Der moderne Spott und Witz* (str. 165 a d.); zde pro polovinu 15. století se jmenují jako nejproslulejší šprýmaři farář z okolí Florence Arlotto a ferrarský „Hofnarr“ Gonella (str. 169): ty zde autor na rozdíl od Němců, faráře z Kahlenberga a Tilla Eulenspiegla s jejich „polomythickým“ rázem, na němž měla účast i lidová tvořivost, charakterizuje jako skutečně historické individuality: má to vztah i k pochopení konkrétní osobnosti Palečkovy. Burckhardt zde rozlišuje lidovější buffonerie („burle“ a „baffe“), jejichž nejlepším představitelem byl Gonella, a jemnější vtipy, facetie, s nimiž opět spojuje Arlotto jako zábavného člověka („l'uomo piacevole“), ač bychom čekali, že jejich charakteristiky vypadnou opačně. Také je zde v exkurse XXVIII. výklad o římské soše Pasquina, na níž anonymové lepili satirické verše a tak ulevovali své nespokojenosti s papeži; odtud vzniklo patrně jméno paškvilů, termín literární, i u nás pak známý. Pojetí díla Burckhardtova v tuto thematickou souvislost je zcela na svém místě i z toho důvodu, že humanisté nejen v Itálii samé, nýbrž vzápětí i na evropském západě jsou z velké části vlastně též vaganti, těkajícími sem i tam, tak, jak ve stopách mistrových celkový vývoj humanismu líčili jeho neméně vynikající následníci Jiří Voigt i L. Geiger. Jihoněmeckou pak obdobou toho v pramenech vlašských byla předloha, ztracená sice, ale přece podstatu věci uchováající v kronice Zimmerské ze století 16., vydané v I. vydání r. 1869 ve 4 svazcích v *Publik. d. liter. Verein in Stuttgart*, jež ne sice o humanistech, zato však o v lecčems jim podobných „dvorských bláznech“, šašcích [„schalksnarren“], mezi jiným i o 15. století, o době císaře Zikmunda, podala zajímavé podrobnosti.

posluchačů při různých příležitostech nejen nad hroby mrtvých, nýbrž i v kostelích. Odtud ty zákazy v Opatovickém homiliáři na rozhraní 11. a 12. století, hledící příkrými odsudky odstraniti všecky ty světské písně i tance, znovu oživující staré city i myšlenky¹⁵. Tak jedním rázem mělo být učiněno opatření proti nebezpečí z minula i z hrozivé budoucnosti. Ale byla to persekuce bezmocná, jejíž marnost, jak dále uvidíme, byla často zaviňována i neochotou nejvyšších orgánů světských i církevních, podléhajících dobové módě, třeba v rozporu s principy církevního rigorismu, ať to byl i Karel IV. nebo jeho kancléř, biskup Jan ze Středy. Rigorismus ten měl ovšem svůj základ ve zkušenosti až příliš trapné, že právě hlavní složka vagantská se skládala z příslušníků církevních, potulných žáků (studentů) i kleriků, nevšimavých k pohoršení, které obecně budili svými nezřízenostmi, tak nesrovnalými s jejich již dosaženým svěcením nebo alespoň s jeho touženým očekáváním jako vlastního nároku na výhody kněžského postavení¹⁶.

Než potulní žáci a klerici přes prvotní početní převahu nebyli vaganty po výtce; zdá se, že záhy vedle nich mezi vaganty našla své místo i menšina osob jiných, z nichž leckteré nebyly bez jistého vzdělání, jež je blížilo složce klerické i žakovské. A tato menšina postupem času se rozmáhala trvalým přílivem různých dobrodružných existencí, které byly, zvláště za bouřlivých dob válek a nepokojů i pohrom živelních, vymršťeny z obvyklých kolejí životních. Tím snad i přibývalo mezi vaganty živlů radikálnějších, energičtější než dosud se obračejících proti porušeným řádům církevním. Jimi se také dostavovala změna ve prospěch národních řečí místo dosud favorisované latiny, jež byla vlastní složce žakovské a klerické i církevnímu prostředí, na něž se tato složka především obracela. Jestliže na západě obratem k vrstvám lidovým, latiny skoro úplně neznalým, stále více do popředí vystupuje francouzština a bretonština, ale též vlámsština a němčina¹⁷, v zemích českých podle povahy národnostního osídlení

¹⁵ F. Hecht, *Homiliar des Bischofs von Prag* (1863), str. 39, 64, 73; sr. s tím Nejedlý, *Děj. předhusits. zpěvu v Čech.* (I. vyd.), str. 222; Novotný, *Čes. děj.* I, 2, str. 728-29 i Černý, *Staroč. mil. lyrika*, str. 121. Tak měla zmizeti ona „*carmina diabolica*“, „*ioca et cantationes inanes*“, „*scurilitates et ioca inordinata*“, „*cantica luxuriosa*“, „*plausus manuum more gentili vel cantilenaes saeculares*“.

¹⁶ Jak takovým vagantům nebylo nic svatého, bylo patrné nejen z násilí, páchaného na klášterech a jiných institucích duchovních, neochotných k jejich nemírným nárokům, nýbrž i ze svrchované neúcty ke kostelům, v nichž se ani neostýchali hráti v kostky na oltářích a svými drzými slovními a zpěvnými vsuvkami rušiti bohoslužbu, jak to dokládá Bechthum, str. 173⁴⁵⁵. Obrázkem mravů vagantských je francouzské líčení groteskní slavnosti „bláznů“ v kostele, při níž vedle sprostých slovních hříček latinských nechybělo ani koulení kuželek, aby se vzbudil dojem hromobití. Viz o tom Černý, *Stě. mil. lyrika*, str. 124, jenž jako český příklad žakovských parodických lascivností kostelních hned dále uvádí známé Husovo odsouzení slavnosti „oslího“ biskupa v kostele; o zpívané parodii kostelní, o pijácké mši viz i Nejedlý, *Počátky husits. zpěvu* (I. vyd.), str. 438 a d.

¹⁷ Sr. Černý, *Staroč. Mast.*, str. 54 a 65—66.

stále více půdu získávala čeština a němčina; přitom se uplatňovaly více než jinde i nově rostoucí rozdily náboženské, a to na prospěch češtiny. České prostředí bylo totiž hlouběji dotčeno hnutím reformním, ne sice hned tak, aby situaci plně ovládlo, ale přece tou měrou, že i čeští katolíci, jestliže chtěli novým směrům alespoň s jistým zdarem čeliti, musili v zápase s odpůrci, ne-li v rukopisné šířených traktátech, kde si latina udržovala své starší, skoro výhradní postavení, tedy v ústní polemice užívat češtiny.

Bezpochyby příliv světských živlů mezi vaganty působil, že mezi nimi vznikala složitější, rozmanitější skladba, často přecházející v chaotickou směs, v níž se různorodé složky pestře mísily, takže mezi duchověji založenými jednotlivci a jinými, vynikajícími dovednostmi spíše tělesnými, nebylo patrnějšího rozdílu, jenž by je rozlišoval. Proto zdálo se oprávněným, když r. 1274 trubadur Guiraut Riquier žádal krále kastilského Alfonsa X., také básníka, aby byl jeho mocnou a vlivnou autoritou zaveden rozdíl mezi básnickými tvůrci, „trovadors“, dále reprodukujícími žonglery a posléze těmi, kdo baví lid tělesnými produkcemi, po případě i neumělou hrou a zpěvem. K tomu král r. 1275 odpověděl příznivě, ale jen theoreticky, protože v praxi nebylo již možno zabrániti směsi, jež byla zahrnuta v jedinou třídu žonglérů (joculatorů), veřejně za plat se jakkoli produkujících¹⁸. A tak zůstalo na západě i v Čechách tehdy ještě za ním opožděných; ani ještě později v této „rozlehlé obci žonglérské“, jež „se prolíná a splývá v rozmanitých svých podobách s nejrůznějšími vrstvami společenskými“, nebylo možno vésti mezi jednotlivými skupinami a po případě ani uvnitř nich určitou hranici¹⁹. Jen neurčitě a tápavě lze tu tušiti rozdily mezi specialisty slova i nástrojů hudebních, zpěváky a hudebníky, a mezi prostě komediantskými akrobaty²⁰.

Tomuto různorodému a splývavému složení vagantskému odpovídá i složitá terminologie se svými nejasnými náznaky, z nichž leckteré jsou zatím stále ještě vzdornými oříšky pracné a rozhlédavé analýsy trpělivých lexikografů, kdežto z jiných lze spíše jen vytušiti než poznati, jaké vlastně se tu míní zaměstnání těch neb oněch vagantů²¹. Než lze přisvědčiti, třebaš

¹⁸ Černý, *Staroč. mil. lyrika*, str. 117—18; přitom slyšíme mezi sem pojatými a výslovně jmenovanými opovrženými kejklíři a komedianty — je tu i jméno „buffonů“ — i ty, kdo vodí na podívanou opice nebo medvědy, kdo se odívají v larvy nebo chodí po provaze a jinak kejklují (Černý zde užívá i slova „šaskují“, ale není zjevno, jakého výrazu tu užil Alfons).

¹⁹ Tamtéž, str. 107.

²⁰ Jak tu často působila na druh jejich produkování i roční sezóna, vidíme po staletích v dokladech, jež podává Jamot-Thomayer z 50. let 19. století ve své znamenité knize *Příroda a lidé* (z r. 1881) ve studii Čeští komedianti, kde léto pro ně je obdobím akrobatickým, kdežto v zimě se uchylují pod střechem k loutkovému divadlu, aby tak za změny ročního počasí k výtědku užili i svých duchovějších schopností.

²¹ Sr. jejich soupisy u Černého, *Stč. mil. lyr.*, str. 109, Bechthuma, str. 13 a zvláště u Spiegela (passim), k nimž, k jejich pracovním otázkám, jak bude dále

ne úplně, závěru V. Černého, že ve vši té mnohosti jmen přece jen vyzírá v podstatě jednotný typ vagantský; jeho zvláštní pojmenování není však zbytečné, naznačujíc alespoň jistou měrou nám zatím ne vždy jasnou směrnicí k speciální diferenciaci typu základního, vyznačeného povšechným mezinárodním výrazem „vagi“, výrazem, jenž se v Čechách samých jen velmi vzácně vyskytuje. Najdeme i jej ovšem v době Karlově v Klaretově Glossáři, avšak nikoli v čele hojných synonym, jež naznačují odstínování různých jmenných variant zmíněného typu základního, nýbrž až teprve na podružném místě²². Chtěli-li po stu letech r. 1465 biskup Jošt z Rožmberka a po něm Václav Koranda mladší ve své pozoruhodné polemice o poměru krále Jiříka k vznikající jednotě panské užití formy, běžné vagantům, učinili tak formou gnomickou, jeden pod názvem Třinácte šprochuov vagovských a druhý ve své odpovědi Třinácte nešprochov vagovských. Správné čtení, které nezaměňuje *g* za *j*, jak se až dosud dalo, vrací obojímu tomuto výrazu „vagovský“ pravý jeho význam a odstraňuje tak bludný a nesrozumitelný přepis „vajovský“, jež literární historikové se marně snažili vysvětliti²³. Je z toho patrno, že tehdy výraz „vagovský“ nebyl již snad archaismem, nýbrž že to byl stále výraz živý, odpovídající skutečnosti, takže ani vagantství samo nebylo po 13. století „na patrném ústupu“, jak si představuje Černý, jemuž je století 13. „zlatým věkem“

vedeno, jen trochu světla padne z českých pramenů, z kronikářských zmínek, ale zvláště ze starých latinsko-českých slovníků i ze souborů českých přísloví a pořekadel a z jejich českých obdob termínů latinských: při tom se ovšem leckdy stane, že z těchto srovnání vyrostou jen nové otázky, a musíme být rádi, jen když se tak dostaneme na stezičku, vedoucí dále, i když se nám po případě opět rychle v ssuti trosek minulosti ztrácí. Tak připadám na vzácný případ s páně Rozvodovými Libri klevetarum, uvedený v Čelakovského *Mudrosloví národu slovanského v příslovích* (vydání K. Dvořáka nákladem Vyšehradu 1949) na str. 593; zde jsou pořekadla spolu souvisící: „Dostal se panu Rozvodovi na mlýn“ a „Hodí se panu Rozvodovi k zapsání“. Čelakovský to doprovodil poznámkou z Červenkovy sbírky přísloví ze 16. stol. (v ČČM 1829, IV, str. 53), že tu jde o zemana „kratochvilného a šprýmovného“, jenž prý rád do svých Libri klevetarum zapisoval, co kdo pravdě nepodobného vyprávěl. Proti pojetí Jiráskovu v *Maryle*, že Rozvoda je asi skladatelem jednoho textu Starých letopisů českých z Hradecka, svědčí důraz Červenkův na jeho veselost a zálibu v nepravděpodobných historkách. Snad jeho Libri byly obdobou spisu Spiegelem rozbíraného Liber vagatorum a on sám za šťastného poklidu let za gubernátorství Jiříkova jakousi anticipací, arcí ve shodě s daleko přísnější náladou utrakvistickou, pozdějšího katolického požívačného typu plzeňského Franty ze století 16.

²² Sr. edici Flašhansovu *Klaret a jeho družina*, I (1926), 27. kapitolku v oddílu VI., nazvanou De communibus speciebus, kde na daleko přednějším místě (na str. 147, verš 1119) stojí výraz „joculator“, o němž třeba se dále šíře zmíniti, kdežto dva výrazy o vagantech „vagus tula(c)zie, tulak girovagus“ jsou až dále na str. 149, v. 1176.

²³ Sr. otisk obou „šprochů“ v edici J. Truhláře, *Manuálík M. Václava Korandy* (1888), str. 211–13. Erben ve *Výboru* II (1868), str. 727, při prvním jejich vydání převzal výklad Jungmannův (IV, str. 499), že šprochy ty znamenají „průpovědi myslivecké, Waidsprüche“, charakterisuje sám neprávem odpovědi Korandovy jako „vtipné a nevtipné“. Charakteristiku Hanušovu, že tu jde o výraz stanovisek strany katolické i utrakvistické, jež je sice správná, ale zvláštního pojmenování nevysvětluje, přejal Jar. Vlček, *Děj. čes. liter.* I (1897), str. 278, a stejně, bez pokusu o vlastní vysvětlení, si vedl i Jakubec I, str. 538, ač rozřešení bylo tak snadné.

vagantským²⁴: je-li to jistou měrou správné o katolickém západu, méně to platí o Čechách samých. Vagantství zde právě ve 14. století založením pražské university bylo v plném rozvoji, ovšem ne na dlouho. Bylo to účinkem veliké proměny náboženské, která většinu země a s ní i universitu pražskou učinila husitskou, ač ani potom katolické vagantství neodumřelo hned ani docela a užívalo vhodných příležitostí, aby se za oživé reakce katolické obnovilo, nikoli však s trvalým úspěchem; lze to postihnouti z líčení Z. Wintra, jež je zatím jediným vážnějším pokusem o obraz českého utrakvistického vagantství i s jeho chatrnou katolickou německou symbiosou²⁵. Ovšem je to vagantství žakovské: o jiných potulných živlech světských — pro kleriky tu pochopitelně místa nebylo — se Winter nezmiňuje, ač dále, jak lze souditi alespoň z některých narážek, jejich existence pokračovala, ovšem též v utrakvistické formě, udržujíc i staré tradice satirické, zvláště když ani tehdy náboženská polemika nepřestávala, zaměstnávajíc stejně živě jako dříve široké kruhy laické.

Než jméno „vaganti“ bylo jen označení povšechné, jež nepodávalo žádného vysvětlení o jejich vlastním charakteru. Abychom o tom alespoň poněkud byli informováni, musíme se obrátiti k terminologii nejstarší, v níž již najdeme termín obecný, svým pojmovým rozsahem obdobný pojmu „vaganti“: je to jméno „joculatorů“, s nímž se i v Čechách setkáme již ve zprávách z 11. století, o nichž ještě dále víc uslyšíme. Zvláště nám to jméno pomůže, uvědomíme-li si náležitě jeho etymologii od výrazu „iocus“ (žert) i jeho české překlady a úpravy, ukazující, že se tím míní osoby se zaměstnáním duchovějším. Avšak latinský termín sám přímo určitěji nenaznačuje, jde-li tu o hudbu nebo o slovní podání: v tom nám spíše pomohou jeho česká synonyma, ukazující k eventualitě druhé, že tu jde o šprýmaře, žertěře, jejichž životním heslem i povoláním je „ridendo dicere verum“, svoboda to od soudobé společnosti v tom případě trpěná, i když spojená

²⁴ Sr. jeho *Stě. mil. lyr.*, str. 108 a 126, pozn. 3, i *Staroč. Mastičkář*, str. 75: mluví-li tu vlastně o joculatorech a žertěřích, z dalšího mého výkladu vynikne, pokud i tak je jeho pojetí správné.

²⁵ Sr. jeho *Život a učení na partikulárních školách v Čech. v XV. a XVI. stol.* (1901), str. 372 a d. Kritika jeho dovede přiznati, že žakovské vagantství tehdejší bylo „zlopověstno, školskému životu utrejch, žebrácké řemeslo“ (str. 375). Černý si spisu Wintrova, jenž krátce sleduje žakovské vagantství až do jeho konce, všiml až v druhém svém spise krátkou zmínkou (str. 47, pozn. 34). Jak katolické vagantství za reakce v Praze v letech 40. století 15. „za vlády apoštolů Petra a Pavla“ (Pavla Dětrichovic na Novém Městě a Petra z Kunvaldu na Starém Městě: sr. Korandův *Manuálik*, str. 204) dosti záhy oživilo, svědčí zpráva *Starých letopisů českých* (150, č. 464): k r. 1448 zakázali konšelé pražští žákům o sv. Mikuláši choditi na koledu, ne vůbec, nýbrž jen „v šatech nádherných, v pasích pozlacených anebo stříbrných s záponami u věncích perlových . . . a ovšem na konících jezdit, jako někdy sú činivali“. To právě bylo brzy po pádu Prahy v moc Jiříkovu a tak po návratu Prahy utrakvismu. Charakteristický je však dodatek letopiscův, jenž ušel jak Wintroví, tak Černému: „Ale hradští [u sv. Víta, tedy katoličtí] žáci opět činie a ve všem tom chodie, což se zde brání.“ Tak si žáci vedli zase podobně, jako už jejich předchůdci žakovští před r. 1420, „bonifanti“ svatovíťští, připomínání hned od 13. století (sr. Winter, *Živ. a učení na partik. školách*, str. 379).

s patrným pohrdáním těmi, kteří ji užívají, majice za její symbol bláznovskou karkuli s rolničkami. Této tak draze vykupované volnosti se již týká staré uznalé přísloví, že „blázen [ve smyslu šaškovském] a děti nejspíš pravdu povědí“²⁶.

Nežli přejdu k soupisu právě dotčených synonym u Klareta z doby již karolinské, bude vhod si všimnouti jiných podobných soupisů starších. Již na rozhraní doby přemyslovské a lucemburské má Alexandreis významnou podrobnost o „hercích, metcích všakých, piesnotvorech všelikakých“²⁷, jejíž třetí termín se týká vlastních básníků, zatím co první termín ukazuje k hudebníkům a druhý („metci“) k tanečníkům. „Metci“ se shodují v témž významu s kronikou Petra Zbraslavského, jen o málo mladší, i s latinským výrazem „mimi“²⁸, kdežto „herci“ mají shody s pozdějšími texty až do Vavřince z Březové a kroniky Martimiani²⁹. K těmto pramenným dokladům pro jejich literární povahu lze přiřaditi svědectví Štítného, třebaš jen o něco mladší než pramen pro srovnávání synonym vagantských, než Klaret z třetího čtvrtstoletí 14. věku. Ze Štítného nás v naší souvislosti zajímají dvě místa skoro totožná a těsně za sebou následující z Knížek šesterých o obecných věcech křesťanských³⁰. Z jeho dvojice tři jmen dvě jména se opakují, ale třetí je v obou skupinách jiné, přece však ne tak, aby tu nastalo podstatné rozlišení. Proti opakujícím se výrazům „hudci, pištci“ v první

²⁶ Příklad toho se r. 1540 před soudem konšelů Starého Města pražského dovolával — avšak marně — Tobiáš Rejský z Chrudimě (*Archiv český* 26, str. 274). Příklad to později opakuje Komenský v *Moudrosti starých Čechů* (vydal J. V. Novák r. 1901), jednak přímo „Nejspíše blázen a dítě pravdu poví“ (str. 93, č. 204a), jednak s pozměnou: „Dítě, opilý a blázen nejspíš pravdu povědí“ (str. 87, č. 1846).

²⁷ Kromě citátu Zibrtova již ve *Světozoru*, str. 603, sr. Gebauer, *Slov. staročes.* II, str. 346.

²⁸ Sr. dva citáty u V. Černého, *Stě. mil. lyrika*, str. 118; o „lanfaléřích“ str. 127.

²⁹ Sr. doklady u Gebauera I, str. 644 („jhřec“): není zde citát o herci z české úpravy *Gest Romanorum*, kterou uvedl J. Jireček v *ČČM* 1862, str. 367 (zde o hercích odkazuje i na svůj spis *Echtheit d. König. Hsch.*, str. 102). Vavřincem z Březové tu mímím překladatele Milionu. V Práškově edici *Milionu* na str. 90 o dvoru velkého chána latinskému textu „per ioculatores solacia magna fiunt“ odpovídá překlad: „Pak po obědě pištci, hudci a jiní herci rozličné tu kratochvíle ukazují.“ Na str. 126 se zde výraz „ioculatores et mimi“ překládá „někací žertěři neb špilmani“. To vzbuzuje pochybnosti o významu substantiva „špilman“, znamená-li tu hudebníka, zvláště když výrazy „špile“, „špilení“ a „špileti“ ve Smetánkově vydání *Staročeských životů svatých otců* (1909) na různých místech ve variantách z 15. století jsou zaměňovány nejen výrazy — na str. 150 — „hra“ = „kunst“ a odvozeninami z něho, nýbrž i tvary slovesa „žertovati“, takže se zdá, že tu jde o výraz smyslem podobný výrazu „žakéf“ (o tom sr. dále). Klaret I. má na str. 148, v. 1131 rovnici „histrío ghrzecz“ (snad s ní souhlasí jiná ve v. 1145 „hracz“ — „lusor“) a hned dále ve verši 1131 „Spilman pantomimus“, shodující se se Smetánkovými výše udanými výrazy: „mimus-špilman“. Drobný doplněk k tomu najdeme i v Korandově *Manuálníku* (vyd. Jos. Truhláře), str. 11 v přípisu, ne zcela jasně naznačujícím, kterého panovníka se týká (snad Karla IV.): „věda, an mnoho běží v české zemi zlého, cizoložstva, lichvy, tancové, han špilenství i jiné zlé, jakož sám toho v svém spise [!] dotýče — a nevieme, by to zlé na svém panování stavoval a moha, aneb jinde proti takovým zlým se zasazoval.“

³⁰ Cituje je Černý, *Stě. mil. lyr.*, str. 122—23, ne však v celém znění.

skupině zdá se býti třetí jméno „žakéři“ — jak ještě dále vysvitne — v jisté shodě s jmény předchozími (vyznačujícími hudebníky), kdežto třetí jméno skupiny druhé, „kajkléři“, zdá se náležeti spíše k akrobatické skupině vagantské: alespoň to naznačuje latinský tvar Klaretův (ve verši 1146), kladoucí českého „kajklíře“ na roveň výrazu „apparator“. Co však ve spojení s tím Štítný sám dále vykládá, mluvě při druhé dvojici o „peské řeči i nebohojné“, kterou se mluví „protiv Bohu i proti kněži [to je tvar singulární, ne genitiv plurálu „kněží“³¹] i v čas božie služby“, ukazuje, že výraz „kajkléři“ zde neznamená komediantské akrobaty, nýbrž druh vagantských recitátorů. To pak ověřuje i známé místo ze Starých letopisů českých z r. 1437, kdy spolu s císařem Zikmundem musili pod nátlakem vzkypělého veřejného mínění utrakvistického odejiti z Prahy nejen „krásné paní [roz. nevěstky] pod korúhví svú“, nýbrž i „jiní kajkléři, nesmějice v Praze ostati“³²: souhlasí to zcela s veřejným provoláním na Starém i Novém Městě pražském v lednu 1438, jímž zemští hejtmané spolu s konšely, mistry i kněžími nařizovali zastaviti „tance, kostky, krčmy, freje a jiné žertěře a neslušnosti, kteréž prve svobodu měly za císaře“³³.

Z předhusitských pramenů pro vagantskou terminologii podává nejvíce látky Klaret³⁴: z ní již leccos bylo výše dotčeno. Kromě toho i kromě dvou nejvýznamnějších rovnic „žertěř iocular, žakěř sit gesticulator“³⁵ zbývá tu ještě několik výrazů zasluhujících pozornosti: „hluma mimus“ (verš 1132), „this scurrio“ (v. 1136), „hrdloss goliardus“ (v. 1137), „blázn fatuus“ (v. 1138), „incantator zvačovnik“ (v. 1146). Ovšem ani Glossář Klaretův není nám o sobě spolehlivým svědectvím, že slovo jím uvedené bylo vzato ze současné praxe jazykové, neboť leccos, jak se toho již dohadoval J. Jireček, bylo tu pokusem jeho i jeho přátel o vhodný překlad z latiny, jenž se však vždy nepodařil. Že by jeho počín působil na jiné autory, sotva se lze domnívati, až snad na příklad Pavla Židka, jež bude třeba nyní, když mikrofilm jeho Knih velikých je již významným ziskem pražské Národní a universitní knihovny, podrobiti náležitě kritické analýze³⁶.

Z právě dotčených Klaretových termínů zdá se býti výraz „hluma“ původní a starší, protože Gebauerův slovník (I, str. 433) má o něm doklady

³¹ Tak má Černý „kněží“, ne však — správně — edice Erbenova.

³² Str. 105, č. 271 (vydání Palackého).

³³ Tamtéž, str. 106—7, č. 278; sr. mé *Čes. dějiny* III, 1, str. 255 a 278. Není pochyby, že zde v obou zprávách je paralelnost, vlastně rovnice mezi výrazy „kajkléři“ a „žertěři“ (o těchto sr. dále).

³⁴ Sr. výše pozn. 22. Při zmíněné tu kapitolce 27 byl Klaretovým pomocníkem při sběru slov jinak neznámý Martin. Při kapitolce 26, De scolaribus (na str. 145—47), mu pomáhal Gallus Boleslaviensis, patrně to známý lékař a astronom Karla IV. (sr. str. 92), ale slibný název nás zklame, čekáme-li, že tu pro naše thema najdeme podobnou kořist jako v oddílu VI.

³⁵ Na ně již význačně ukázal Černý, *Stě. mil. lyr.*, str. 118.

³⁶ Jsme-li u Klareta, nelze opominouti jmen jeho po všech stránkách znalých i důvtipných vykladačů B. Ryby a A. Weselského, zvláště spisu tohoto *Klaret u. sein Glossator* (1936).

z jiných řečí slovanských, jednak však že může uvést, že slovo to se stalo jménem osobním již r. 1379³⁷. Výraz blízký podstatnému jménu „scurrio“ je v zákazu synody vatislavské z r. 1415, přednáseti a zpívati „cantilenas mundanas turpes et scurrilia turpiloquia“; zajisté přednášeči takových lascivních písní byli podle nich nazýváni³⁸. Termín „goliardus“, v Německu tak často užívaný a rozšířený, jak o tom svědčí zvláště kniha Bechthumova, platil podle tohoto autora o sociálně i mravně hluboko stojící skupině latinsky vzdělaných vagantů; na konci středověku byli tak leckdy povšechně zvaní vaganti neklerikální³⁹. K „bláznovi“ Klaret (v. 1138) uvádí rovnici s „fatuus“, jako by ještě neznal jeho významu šaškovského, což se zdá býti těžko uvěřitelné. Pokud jde o výraz „incantator“, nepřekvapuje, že se vaganti nezdráhali vystupovati i v úloze zaklínačů⁴⁰. Při vši Klaretově bohatosti terminologie vagantské, i když tato nedosahuje hojnosti sousedního Německa i dalšího západu, jak bylo vůči nim úměrno i kulturním stavem Čech přemyslovských i ještě lucemburských, nebylo v ní vyčerpáno vše, aby nebylo možno doplniti ji ještě z jiných pramenů současných nebo alespoň k příslušným kapitolkám Glossáře Klaretova najíti také některé drobnosti v jeho kapitolkách jiných⁴¹. Horším však

³⁷ Gebauer zná kromě Mařika Hlumu z Prahy k r. 1432 i nápravníky arcibiskupské Hlumu starého i Oldřicha Hlumu již k r. 1329 (rok má Tomek, *Děj. m. Prahy* III², str. 45), jejichž předkové byli tak patrně nazváni podle zaměstnání kejkliřského, resp. šaškovského. Substantivum „mimus“ je spojeno s demonstrací královského šaška (Žita) r. 1393 proti odpustkům, podržujíc svůj starší význam šaškovský. Předtím, r. 1349, nacházíme v zákazu biskupa olomouckého obdarovati jocularu ještě spojení „mima“ s tímto základním termínem („ioculator [seu mimus]“): sr. Černý, str. 110.

³⁸ Sr. k tomu Nejedlý, *Děj. předhus. zp.*, str. 233, i Černý, *Stě. mil. lyr.*, str. 121 až 122. Co značí české slovo „this“, těžko říci. Doklad o podobných písních lidových je v rukopise vídeňském č. 4333, fol. 111b (za latinským spisem Prokopa z Plzně): „cantus meretricum“.

³⁹ Bechthum, str. 78—79: nejdříve je jejich jméno doloženo r. 1222 (tamt. str. 173⁴⁵⁷), při čemž slyšíme zákaz kněžím, ať nedopouštějí při bohoslužbě zpívati „trutannis aut alias vagis scolaribus aut goliardis“. Týž autor již na str. 13 shodně s tím vykládá význam názvu „trutannus“ slovesem „herumstreicheln“, tedy toulati se, a adjektivem „faul“. Snad z toho bylo odvozeno jméno „trulant“, vyskytující se pak v Palečkových Historiích. K tomu docent Dr Ant. Škarka poznamenává, že se domněnka ta neshoduje s *Etymologickým slovníkem jazyka českého* (1952) od Holuba a Kopečného. V Čechách je zmínka o goliardech velmi vzácná; je známo, tuším, jen o biskupovi Janovi ze Středy, že dispensoval kajícího kněze, jenž se nějaký čas toulal jako goliard, zapomenuv prý své spásy i cti kněžské („ioculatore seu goliardum se fecit, in arte illa ignominiosa hincinde multa tempora divagando“), jak uvádí Burdach, *Vom MA zur Reformation*, str. 404.

⁴⁰ Sr. Nejedlý, *Děj. předhus. zp.*, str. 233.

⁴¹ Tak v kapitolkách 24 a 28, De hominibus secularibus a De nominibus personarum, najdeme dva termíny „praecursor“ (str. 147, v. 987) a „barbatus“ (str. 150, v. 1201), první s českým překladem „předbiehač“ a druhý s českým „bradáč“, jejichž slovní význam se objeví v termínech užívaných při hrách pašijových pro přednášejícího hlasatele, jenž v prologu mimo jiné věci (napomenutí k tichu atd.) naznačoval obsah hry a jenž zajisté spolu s vlastními herci — pro to není bez významu, že termín první byl u Klareta přímo v kapitolce, nazvané De hominibus secularibus — patřil k osobám světským: přispěje to poněkud i k vyznačení světského charakteru „žakěřů“ (o nich sr. dále): sr. k tomu Jakubec, *Děj. lit. čes.* I², str. 122 podle spisu Máchalova, *Staročeské skladby dram.* S dotčeným provolávajícím

nedostatkem Klaretovým je jeho mechanická metoda lexikografická, udebající u slov ani zřetele kvalitativního, podle něhož by nad a před slovy obsahově příbuznými vynikal výraz hlavní, hledící k pravé jejich povaze, ani zřetele, přihlížejícího k časové posloupnosti slovní, jež by rozlišovala výrazy starší od novějších, po případě stanovíc i jejich současnost. Tak v této spoustě slov, prostě k sobě přiřazených dosti chatrně a nepřehledně, jen podle látkových hesel, vyjádřených nadpisy jednotlivých kapitol, se úplně ztrácejí dvě dvojice latinsko-české, jež bychom hledali na čelném místě. Mají sice v příslušné kapitole jistou přednost před svými synonymy, zaujímající před nimi místní pořadí, ale stojíce od nich odděleně, uprostřed slov významově s nimi neshodných, takže věcnou souvislost s těmito synonymy mohlo určití teprve nejnovější bádání. Jsou v dotčené již kapitole 27. ve verši 1119, kdežto jejich synonyma, o nichž bylo již výše jednáno, následují až po 20 verších obsahu zcela rozdílného:

„Zerterz ioculator, zakerz sit gesticulator.“

Posuzujeme-li verš ten se svého hlediska přítomného, můžeme již tu postřehnouti podstatný rozdíl, že totiž první dvojice česko-latinská představuje vagantský pojem základní, všem dále následujícím synonymům nadřazený, kdežto v dvojici druhé se již hlásí pojem dilčí, z něho odvozený a konkrétní, smyslem naznačující blízkost pozdějším hercům různých her náboženských, i posuňky a držení těla slovní výraz doprovázejícím. Jestliže v jazycích románských výraz „ioculator“ našel jen etymologické obměny ve tvarech „joglar, jongleur, juglar“ a pod.⁴², nejinak bylo i v češtině: zde i tvary „žertěř“ se etymologicky připínaly ke kořeni „jocus“, stejně vyznačující, že hutnou formou žertu a šprýmu se především tito vaganti blížili předpo-

hlasatelem má synonymní souvislost i výraz „herolt“ známý z Husa (sr. Gebauer, *Slov. staroč.*, str. 414, kde se kromě „heroltování“ připomíná i jméno osobní i místní „Heroldus de Herolticz“ již z r. 1312). Jinak ovšem měli heroldi zvláštní postavení svými znalostmi heraldickými, majíce na starosti pořádání turnajů i jiných slavností: z doby Karla IV. je znám rex heraldorum (sr. Tomek III², str. 19); v současném však soupise dvořanů, podřízených nejvyššímu hofmistrovi, u Tomka (V. 48–50) heroldy nenajdeme, ač tu jsou i jména pištců i trubačů. Vlatinské kronice Vratislavana Eschenloera se však r. 1454 při scéně Jiříkově se šaškem ve Vratislavi výslovně šašek označuje výrazem „Chilianus quidam parasitus“ (*SS. rr. Sil. VII. 8 i 8⁹*); u Klareta (148, v. 1136) je k „parasit“ české synonymum „lizacz“. — Černý, *Stě. mil. lyr.*, str. 127, užívá termínu lanfalér (sr. výše pozn. 28) a v *Staroč. Mastičkáři*, str. 47, jej pak opakuje, ale substantivum to samo je u Gebauera II, str. 206 doloženo jen o Mandevillovi, že byl „převelmí veliký lantffarer nebo jezdilec“; jinak je známo pouze sloveso lanžovati ze Štítného, v smyslu choditi po žebrotě (Geb. tamtéž); tím ovšem není vyloučeno, že obdobného substantiva bylo v češtině užíváno i o lidech potulných vůbec, ale v tom smyslu doloženo není. U Bechthuma 140, pozn. 24 je blíže nedatovaná rovnice mimus = lantlaufer, lantfarer a na str. 155, pozn. 203 z jednoho glossáře göttinského z I. poloviny 15. století výrazům vagus a mimus odpovídá německý lantloper, stejně jako historio, scurro = loder; u M. Lexera, *Mittelhochd. Taschwört.* (III. vyd. 1885) loter = lockerer mensch, taugenichts; gaukler, possenreisser. Naproti tomu u Gebaura II, str. 270 lotr = chlap, lupič; bližší již smysl má tamt. lotřík jako tulák (lotřící, viri inopes et vagi).

⁴² Sr. Černý, *Stě. mil. lyr.*, str. 108.

kladům, jaké s nimi spojovalo jejich obecnstvo, ať to byly kruhy vladařské a šlechtické nebo lid, toužící od nich dojíti ukojení touhy po zábavě, novinkách ve světě i jinakém poučení. V hodnocení těchto termínů, které zároveň se staly vyznačením hlavních typů vagantských, není u moderních historiků literárních žádoucí shody. Jestliže pojem „ioculator“ stále ještě zůstával pojmem obecným, zabírajícím různé druhy vagantské, jak k tomu ukazuje výše již dotčený pokus trubadura Riquiera z r. 1274 o náležitou diferenciaci⁴³, na konci středověku, protože mezi vaganty již nastávalo vážné opadnutí dříve tak mocně se zdvihší vlny účasti klerikální, byť i ne tak ještě žakovské, byli neklerikové mezi nimi označováni jako „goliardi“, jak víme z knihy Bechthumovy (sr. výše str. 17). A podobně i Černý u nás asi od století 14. vyznačuje vagantskou složku světskou, tedy neklerikální, ale ani ne již žakovskou, jako „žakéře“⁴⁴. Praví o nich, že se již záhy „vtírali“ po bok klerikům i žákům, zvláště když se vagantským jevištěm víc a více místo kostela stávala ulice.

Zdá se však, že Černý termín „žakéřský“ příliš zmonopolisoval, nehledě k jiným, jež byly s ním současné, ne-li po případě ještě starší. Jde tu nejen o výraz „žertěř“, známý již Klaretovi, nýbrž i o výraz „prlencec“, Klaretovi však neznámý, ačkoli se vyskytuje, ne-li současně, tedy krátce po něm, u Štítného: ten v traktátu O přípravě srdce podle předlohy Hugonovy mluví o prlencích a heroltech, kteří prý „rádi zpívají, ot kterých dary berú“⁴⁵, tedy jako by to byli zpěváci. O pojem substantiva „prlencec“, jemuž tak blízko bylo i sloveso „prlenkovati“, vznikl v době Husově spor, když r. 1409 vytýkal Jan Protiva z Nové Vsi Husovi, že snížil Řehoře Velkého výrazem „prlencec“, jako by jej tím měl prostě za nějakého potulného zpěváka, a když se Hus hájil tím, že Řehoře pokládal za nejlepšího rhytmisátora, vynikajícího uměním vyjádřiti sladkost slov „krásnými rhytmy“, tedy v našem smyslu ušlechtilou rytmickou prózou⁴⁶. Starší

⁴³ Černý, tamtéž, str. 117 jej nazývá posledním trubadurem occitánským.

⁴⁴ Sr. zvláště jeho *Staroč. Mastičkáře*, str. 52, 53 a 74. K takové bližší jeho aplikaci vede jej výklad o dramatických monolozích, divadelní to hře s jedinou osobou, jež však rychle pokročily k formě dialogické. Z těchto monologů vznikl ve Francii v 13. století parodistický útvar o mastičkářích, zvaný *Le dit de l'herberie* (str. 55 a d.), spojený zvláště se jménem básníka-proletáře Ruteboueva: odtud i vznik českých Mastičkářů, většinou improvisací, v nichž v Čechách závodili Češi a Němci, někdy, kdy se ještě větší měrou stýkaly obě národnosti v témž městě.

⁴⁵ J. Jireček, když se v *ČČM* 1873, str. 101 v referátu o Gebauerově vydání Nové rady Smila Flašky zmiňuje o tom výrazu, praví, že tu jde o překlad spisu Hugona a Sancto Victore, ale Jakubec I., str. 234 již praví, že je to spis „nějakého Hugu“. Zde též podle Smila Flašky rozlišuje Jireček pojem „skladanie“, vlastní tvořící čin básníkův, od „pravenie“ (útvar básníkův, k přednášení způsobilý, na rozdíl od písně, kteráž byla zpívána).

⁴⁶ Sr. Palacký, *Docum. Mag. J. Hus*, str. 164—65 i 174—75; J. Jireček v *ČČM* 1873, str. 101, i Nejedlý, *Poč. hus. zpěvu*, str. 174—75; že Hus vlastně památce Řehořově neublížil, nepřímo uznal i jiný odpůrce Husův, Štěpán z Dolan, svou výtkou, že se Hus odvážil Řehoře nazvati prlencem, t. j. „rhytmarium ad cuiusdam histrionis exemplar, qui promptissimus erat verba sua proferre rhytmice“ (Nej. str. 175, pozn. 1).

původ slova „prlenec“ dosvědčuje i to, že jméno to během století 15. se stalo jménem osobním, a to právě ve vrstvách lidových⁴⁷, což je charakteristické pro předky těchto Prlenců, jimž bylo ještě označením jejich zaměstnání.

Výraz „žertěř“ opět prvně uvádí J. Jireček, ale omylem pokládá jeho užití u Klareta za „jeden z libovolných překladů domnělého starého slovníkáře Klenu Rozkochaného“, ježž teprve později, po více než 50 letech, Flajšhans správně proměnil v Klareta — ač uznává, že výrazu toho užíval též Řehoř Hrubý z Jelení († r. 1514); přitom přehlédl nejen Jungmannův slovník (V, str. 540), jenž mezi jinými doklady uvedl i slovník Vodňanského (Lactifer, tištěný r. 1511), kde jsou výrazy „kajklěř“ a „žertěř“ vedle sebe, což, jak již víme, není v protívě, nýbrž si nevšiml ani dokladů ze století již 15., ze Starých českých letopisů, ježž jsem citoval již dříve; že mu ušla příslušná místa ze zdrojů tehdy ještě rukopisných, Židka a Korandy mladšího, je ovšem pochopitelné. V. Koranda ml. má z r. 1489 o žertěřích přímý, až dosud přehlédnutý doklad při zmínce, jak Kristus neměl roucha poctivého jako knížata, ani chatrného jako žebráci, „ani potvorného jako vartěři, žertěři“, ale měl oděv poctivý⁴⁸. Židek ve Spravovně sice přímo nejmenuje žertěře, ale co praví o „kejklěřích“ a „bláznech“, má též smysl jako u Korandy i týž, jaký byl shledán již výše u Starých letopisů při shodě kejklěřů se žertěři r. 1437 a 1438⁴⁹. U obou, u Židka i Korandy, je charakteristické, jak zmíněným lidem opovrženým se přičítá jako nápadný

⁴⁷ „Prlenczo“ jako jméno osobní je doloženo na Novém Městě pražském na Florenci k r. 1436 (sr. Tomek, *Základy star. místop. Praž.* II, str. 300); k r. 1449 zná „vineam Prlenczonis“ Flajšhans, *Staročes. přísloví* II, 1292, jenž však, ale myslím neprávem, výklad Jirečkův z pozn. 45 o shodě výrazu „prlenec“ s francouzským „parleur“ má za nejistý. Černý, *Stč. mil. lyr.*, str. 128 našel „prlenec“ při r. 1424 vedle jiných hudců ve ztracené společnosti silničních lapků v *Popravě knize pánův z Rožmberka*, vydané Fr. Marešem r. 1878, a to v osobě Janka, příjímím Duchoně, prlenec z Mileťínska (vsi u Milevska), ale jen s výkladem, jenž odstranil v textu nepohodlné „neb“, ježž by mohlo vésti k tomu, že tu jde o jméno již osobní (Mareš má: „Duchoně neb Janek neb Prlenec vyznal...“).

⁴⁸ *Manuál* (vyd. J. Truhlář), str. 29; jinou, nedatovatelnou zmínku má ještě na str. 217. — „Vartěř“ tu patrně značí strážce nebo opatrovníka zvířat: sr. Jungmann V, 24, kde doklad o „vartýřské kytli“ (z rukopisu Židkova, patrně ze Spravovny, ale nyní z nedostatečného rejstříku vydání Tobolkova těžko zjistitelný) se spíše hodí na dotčené právě „vartěře“ než hlásné a fortnýře.

⁴⁹ Sr. výše str. 16. Židek ve *Spravovně* (vydání Tobolkovo) 40 vytýká princům královským (synům Jiříkovým), že svým oděvem, zvláště střevíci bez špicí, „víc lehčí dvořáky a (tito) blázniví [asi má být: „bláznivě“, po způsobu šašků] se potvořují“, „neb to na kéklěře a na blázny více slušie než královy syny“. Co těmi „potvornými“ šaty míní, vysvitá z jeho dalšího popisu kroje tehdejšího (str. 42): „Rúcho není štukované, co na kajklěře slušie, na biřice a na kata, na hudce, na trubače a pištce.“ Zajímavé je, že zde mezi lidmi opovrženými Židek přímo nejmenuje šašků, ač zmínky o „potvorných, štukovaných šatech“ samy již k jejich připomínce vedly, ledaže by Paleček — jak se to o něm (ale teprve nedávno) též myslí — sám šatu šaškovského nenosil (o tom sr. níže str. 72); také by byla nasnadě domněnka, že se Židek, jenž svou *Spravovnu* psal, ač ještě nedokončil, ještě za života Palečkova, snad vystříhal přímých narážek na Palečka, jehož vliv na dvoře Jiříkově dobře znal a jehož si nechtěl na sebe pohněvati.

šat „potvorný“ šat štukovaný, totiž šachovaný různými barvami po způsobu šachovnice, připomínaný jako šat výstřední i v jiných pramenech současných nebo časově oběma našim svědkům blízkých⁵⁰. A zdá se, že se zvláštním tím křiklavým šatem souviselo kvůli zvláštnímu kostymování i holení takových „žertěrů“ a „bláznů“⁵¹.

Vedle termínů „prlenc“ a „žertěr“ bych ještě položil termín třetí, „šprochýř“, třeba heslo to máme přímo doloženo až z druhé poloviny 16. století⁵². A existují-li již uprostřed století 15. „šprochy vagovské“ z r. 1465, jejichž původce biskup Jošt z Rožmberka měl pravděpodobně před sebou za vzor podobnou sbírku šprochů, lze tuším beze všeho násilí na historické skutečnosti předpokládati, že tehdy již existoval i osobní subjekt, šprochýř. Zdá se mi však, že nelze užívání tohoto slova vztáhnouti již na století 14., tak aby „ioculatoři“, kteří byli r. 1319 v Praze ve službě městské, byli počítáni k těmto šprochýřům, zatím co spíše je možno pokládati je za hudebníky, nejspíše trubače, jichž město stále potřebovalo⁵³.

Zaslouží pozornosti, že také český výraz „šasaek“ marně hledáme v soupisech Klaretových, ačkoli i to bylo jméno, jež alespoň v 15. století již existovalo, třeba jen v míře vzácné, skoro ojediněle, značic životní povolání. V jednom rukopise, uvedeném ve Flajšhansově knize *Knihy české v knihovnách švédských a ruských* (z r. 1897), str. 37, se vyskytuje

⁵⁰ Sr. u Jungmanna IV., str. 432 při heslu „šachovaný“, jak u Tovačovského Hádání Pravdy a Lži je Lež „odína oděvem šachovým všech barev jako šachovícným způsobem“. A Brikcí z Licka ve svých *Právech měst.* (1537) praví, že „žákovstvo a zvláště kto důchody mají, nohavíc šachovaných, červených neb zelených užívati nemají, aby z sebe kajklérů nečinili“. Jako by to byla ozvěna ze synodálních zákazů pražských z r. 1349, aby klerikové nenosili „caligas scacatas, rubeas ac virides“ („nec ioculatores se faciant“), nebo jinak, neposlechnou-li do roka nebo třetího napomenutí a neodloží „artem illam ignominiosam“, budou zbaveni výsady kněžské (sr. Zibrť, *Děj. kroje v zemích čes.*, 1892, str. 321, pozn. 13).

⁵¹ Zvláště bych sem vztáhl některé doklady, zachované v příslovích, o holení bláznů, jak některé ze stol. 16. uvedl Flajšhans v *Príslovích staročes.* I, str. 20 a d. Myslím však, že je tu nesprávně vykládá na bláznů skutečné, na šilence. Z 15. století již sem, tuším, patří doklad z jedné satiry Mařika Rvačky v ČČM 1852, III, str. 45, o „bláznů proholeném“. Podobně bych myslil, že se „bláznů“ ve smyslu šaškovském (sr. o tom i dále str. 23n.) týkají doklady Flajšhansovy, všechny již mladší, o palici bláznovské (žezlu, I, str. 120—121) nebo obraty „na bláznovský provaz sázeti“ (II, str. 301), „bláznovské stěvice zedratí“ (II, str. 536).

⁵² Sr. u Jungmanna IV, str. 499 k heslu „šprochýř“ doklady zvláště z Jana Štelcara Želetavského i z Komenského českého překladu latinského spisu Lasického o Jednotě bratr. (o něm sr. níže). Slyšíme-li tu citáty o „oplzlých řečech, šprochýřství, šprýmování i zlolačství“, najdeme zde již při heslu „šprým“ (IV, 499—500) citát z Brikcího z Licka („žertovný a přátelský . . . šprým“) — ze Štelcara se ozvou „dvorské šprýmy“ — a dokonce je tu již pozoruhodná předzvěst i z Dalimila („šprýmy bláznivé provozovati“). Podle Brandlova *Glossaria* (1876), str. 338, užil výrazu „šprochýř“ v jednom svém listu i Karel ze Žerotína; uvedená tu též charakteristika „znamenitý šprochýř a žertovný“ (týká se kněze Matěje Kozky) z ČČM 1858, str. 359, není, jak by se zdálo, z Břežana, nýbrž patří až Müllerovým pamětem třeboňským (o nich sr. dále str. 65).

⁵³ Sr. Černý, *Stě. mil. lyr.*, str. 127, před nímž si však již dokladu toho všiml Zibrť, *Jak se kdy v Čechách tancovalo*, str. V, pozn. 12.

text legendy o Pilátovi z 15. stol., shodující se s pražským rukopisem křížovnickým z r. 1472, kde se praví: „scriptus [text] cum propria manu sua famosi Zigismundi de Nezyew et pronunciatu per ssasskonem W[enceslaum] de Maczowicz“; je to doklad velmi zajímavý svým určitým tvrzením, že byla legenda šaškem recitována, doklad tím zajímavější, že pravděpodobně můžeme toho šaška, jehož šaškovské zaměstnání potvrzuje slovo „ssassko“, předcházející jeho jméno osobní, přímo určit: Mačovice je ves u Benešova a odtud pocházel husitský hejtman Václav z Mačovic ve Slezsku z r. 1434⁵⁴. Pozdější svědectví o něm jako o šaškovi, recitujícím legendu o Pilátovi, lze, tuším, vysvětliti, že tu patrně máme podobný případ poklesu slávy hejtmanské, jaký známe i o hejtmanu mnohem proslulejším, o Janu Talafúsovi z Ostrova.

V nedostatku dokladů o termínu „šašek“ si můžeme, jako při heslu „prlenc“, pomoci konstatováním, že v 15. století již existovalo rodové jméno zemanské „Šašek“; nejvíc je proslavil průvodce p. Lva z Rožmitálu na jeho cestě po zemích západních r. 1465—67 Václav Šašek z Biřkova⁵⁵, ale je známo i jinak⁵⁶; než jméno Šašek se vyskytne i mezi měšťany a poddanými⁵⁷. A jestliže taková jména osobní již existovala v době Jiříkově, je nasnadě, že i do doby lucemburské zasahala paměť příslušníků rodů těch na předky, kteří si pod tím jménem, tehdy ještě obecným, zjednali kromě odměn hmotných po případech i hodnost šlechtickou se jménem stavovsky povýšeným a se znakem, na němž byly emblemy, připomínající staré šaškovské zaměstnání (na př. rolničky, mužik na šachovnici a pod.)⁵⁸.

⁵⁴ Sedláček, *Místop. slovník histor.*, str. 579 bez další citace. Ale tu si snadno doplníme: jde o smlouvu Jana Pardusa z Hrádku s biskupem vřatislavským Konrádem 13. XII. 1434, mezi jejímiž rukojmími byl i Václav z Mačovic (SS. rr. Siles. VI, str. 141, č. 204; omylem se v německém registru praví: „von Marzowicz“). A. Sedláček v *Českomoravské heraldice* II (1925), str. 168 se k r. 1428 zmiňuje o Václavu z Mačovic (měl „štit na děl polovičný a klénot křídlo“). Sedláček přímo mluví o Mačovicích jako o sídle vladyčím. Zkratka W může, tuším, znamenat jen jméno „Wenceslaus“, ne i „Wladislaus“, jak se domnívá doc. Dr A. Škarka. I když styky s Polskem učinily v Čechách jméno Vladislava Jagella dost populárním, bylo jistě stále jako osobní jméno Čecha velmi vzácné. — Ž jiných dokladů o jménu šašek mohu zatím uvést jen velmi již pozdní citát ze Šimona Lomnického z Budče: „Často z učeného žáka činí šaška a tuláka“ (u Jungmanna IV, str. 670 při heslu „tulač“).

⁵⁵ Dříve bylo přejímáno jméno Václava Šaška z Mezihří, ale, jak blíže proměnu jména toho vykládá Jakubec I, str. 539, autorita A. Sedláčka, jenž do *Ottova Slovn. nauč.* XXIV., str. 564—65 napsal hesla „šašek“ i „Šašek“ (sr. i jeho pozůstalost v Historickém ústavu praž.), rozhodla pro V. Šaška z Biřkova. O tom sr. i můj úvod *Ve službách Jiříka krále* (1940, str. XXVI a d.). Ještě Dobrovský překládá jméno Šašek jako jméno obecné.

⁵⁶ Sr. na př. Jana Šaška ze Sádku (u Blovic) již k r. 1421: A Č II, str. 449, č. 522; na Moravě pak Jindřicha Šaška z Rakových na Podhájí (na panství plumlovském) k r. 1464: sr. Hošák, *Histor. místopis země mor.-slez.*, str. 519 (též F. Černý, *Ukazatel k latin. deskám zem. brn. i olom.*, str. 376, heslo „Šašek“). M. Kolář, *Česko-mor. heraldika* (1902), str. 264, poznamenává i šaška mezi heraldickými štitonoši.

⁵⁷ K r. 1460 je v Praze na Malé Straně švec Šašek (Tomek, *Základy* III, str. 54) a r. 1500 se tak jmenuje poddaný Petra Adršpacha z Dubé na Rysmburce ve vsi Vlkové (Emler, *Rel. tabul.* II, str. 529).

⁵⁸ U Sedláčka, *Českomor. herald.*, str. 342, najdeme tak, alespoň u rodu z Milonovic, mužíka na šachovnici. Byly-li za znak tohoto rázu brány i jiné vnější symboly

Místo přímého pojmenování šaškovského se ozývají v 15. stol. — a snad jde i o 14. stol. — české názvy „mužik“ a „blázen“. O „mužikovi“ — s tím je nepochybně spojen nepěkný zvyk tehdejších i pozdějších mocných tohoto světa, míti ke své zábavě kolem sebe všelijaké druhy tělesných mrzáků — máme v Čechách, jak ještě dále o tom bude zmínka, doklad z r. 1448, a to ve sdružené formě „blázen mužik“. K samému názvu „blázen“ takového přímého dokladu z 15. století nemáme, ale můžeme i jeho existenci tehdy předpokládati z různých narážek pramenných, zvláště pořekadlových. Tak Rokycana ve své Postille rozlišuje dvojí význam slova „blázen“. Na př. ve větě o dětech, že podle doktorů „bývají . . . mdlé, blikavé a blázni častokrát“⁵⁹, zajisté míní zjevy chorobné, nedostatečného rozumu; zato však ráz zřejmě šaškovský vkládá do svých slov, líčí-li Krista před smrtí s korunou hlohovou v „rúše posměšném, ježto jej oblékli v ně a jako s bláznem se trmacejí s ním mezi biskupy“⁶⁰; nebo když k místu, jak k boháči přijdou trubači a pištci, je v jiném rukopise varianta „pištci, bubeníci a blázni, kejklíři“⁶¹; tu se zdá, že varianta podává smysl šaškovský. A stejně, když „blázni“ o úmrtí cizím ironicky praví „Bohdej nás tam [mrtvý] dlúho čekal!“ a Rokycana k tomu pohněvaně dodává: „Oh, blázni nemúdrí!“⁶² Z pořekadel jsou o „bláznech“ doklady zvláště v Komenského Moudrosti starých Čechů a v Čelakovského Mudrosloví národu slovanského v příslovích⁶³. U Komenského jsou k tomu, co bylo již výše řečeno o holení „bláznů“⁶⁴, doklady o „neholeném bláznů“ a „z vysoka podholeném“⁶⁵;

šaškovství, jako byla karkule se zvonečkem nebo s rolničkou nebo jakési žezlo na konci s podobou šaškovskou, bohužel nevím: byl by snad i erb rodu z Čermník se dvěma žezly u Sedláčka (tam., str. 354) vlastně takovou narážkou na minulost šaškovskou? Rolničky na čepici nebo na šatě šaškovském byly groteskní transposicí obvyklé ozdoby panské ve 14. i 15. století — byloť obecné přísloví, nevím zda i české: „Kde jsou páni, tam zvoní i rolničky“ (sr. Zíbrt, *Děj. kroje*, str. 344) —, groteskní proto, že se tak panskost spojovala s pohrdáním, jež chovala vyšší společnost proti šaškům. Rolničky na kapuci a po případě i jinde na šatě proto vidíme jako význačný rys šaškovského vzhledu na několika obrazech ze slavného německého rukopisu z poslední čtvrti 15. století *Mittelalterl. Hausbuch*, z majetku knížat z Waldburg-Wolfegga (vydání z r. 1887 od Essenweina a nové, VIII., z r. 1912), na nějž mne upozornil Dr. Ant. Novotný, ale který již r. 1895 znal i Zíbrt, *Jak se kdy v Čechách tancovalo*, str. 184; zde též jeden obrázek ukazuje, jak potulní komedianti užívali reklamních obrazů ohlašovacích; jsou tu i jiné obrázky jako ukázky jejich umění, příklad to, jenž jistě pronikl i do Čech. Podobný šat jako dvořané „in regis curia“ prý měli i nebešťané podle písně In dulci jubilo, již domněle složil známý vrstevník Husův Petr z Dráždan, podle jiné zprávy (Theobald) dokonce Petr z Mladoňovic (Zíbrt, *Děj. kroje*, str. 346, pozn. 29). Je však nepochybně správné mínění doc. Dr. A. Škarky, že tato píseň je mnohem starší.

⁵⁹ Šimkovo vydání I, str. 79, řádka 290; podobně asi I, str. 639 v obratu: „O, přej, blázni a zpozdilého srdce k věření . . .“

⁶⁰ Tamtéž I, str. 29—30, ř. 259—60.

⁶¹ Tamtéž II, str. 642, ř. 418 a d.

⁶² Tamtéž I, str. 62, ř. 69.

⁶³ Sr. prvního spisu vydání J. V. Nováka a druhého K. Dvořáka. Ovšem již v Historiích v textech A—C v artikulu 4. najdeme výraz „masopustní blázni“, ale ne o šašcích samých, nýbrž o masopustních maškarách.

⁶⁴ Sr. pozn. 51, též pozn. 26.

⁶⁵ Str. 67, č. 1368 a 1367. Výklad Komenského, praví-li o dokladu prvním,

„bláznů“ ve smyslu šaškovském se také týkají pořekadla: „S bláznem se o palici nehádej!“ „S takovou kuklou na blázna!“ „Jen že zvonce nemá.“ „Přivázati zvoneček.“⁶⁶ K tomu lze dodati klasobráni z Čelakovského, neboť i odtud některé kusy sahají dosti daleko do minulosti. Tak mají její reflex mezi jiným tím, že jsou českého původu anebo alespoň polského, zdá se, zvláště tyto⁶⁷: „Každý blázen ve svém kroji“; „Blázen se o málo pokusí“; „Bláznovskou kápi nosí“; „Holiti koho jako blázna.“

Nebylo bez hlubšího významu, že se právě v lidovém mudrosloví zachovaly tyto rozptýlené a leckdy již během času znejasnělé narážky, jimž teprve moderní bádání svými tušivými konjekturami dovede alespoň poněkud vrátiti jejich starou barvitost, aby tak mohla vyniknouti osobitá podstata největšího českého vaganta, Palečka, a to v době, kdy se české žertěrství opět musilo vhodně přizpůsobovati změněným poměrům, ani ne tak ve svých vyšších polohách dvorských a šlechtických, jako v lidových nížinách. I tam již pronikal nebezpečný konkurent, hrozící vagantským šaškům velmi vážným omezením jejich državy i dosavadních forem jejího ovládnutí. Byl to tisk. Zdá se však, že ještě než nové působení tištěných knih na veřejné mínění nabylo větší průraznosti, lze již u lidových žertěřů znamenati nové formy jejich podání, jimiž čelili nastávajícím eventualitám, oslabujícím silu jejich veřejného působení. Je pravděpodobno, že se tak již v 15. století dalo užíváním a šířením předchůdce a průvodce tisku, oněch xylogramů, otisků to ručně kreslených obrázků na dřevěných deskách, jak jsem již nedávno měl příležitost na to v jiné souvislosti upozorniti⁶⁸. To se ovšem mohlo týkati Palečka, jenž zemřel někdy r. 1470, jen menší měrou. On je jedním z posledních již pravých žertěřských umělců mluveného slova, jenž, proživ — jak je to nejvýš pravděpodobno, byť i výslovných dokladů o tom nemáme — svou životní kapitolu vagantskou a otevřev si svou obecně uznávanou schopností cestu až do společnosti dvořanské v samo nejbližší okolí krále Jiřího, ozářil zde české jméno šaškovské nebývalým leskem, jehož intenzita nezůstala jen omezena na dobu jeho života, nýbrž pronikala i do daleké budoucnosti, tvoříc tak glorii českého humoru vůbec. I není divu, že J. Jirečkovi, majícímu na zřeteli bohatství českého básnictví satirického, zvláště v době husitské, kdy byla česká duše do největších hloubek prochvívána náboženským vzrušením, připadalo

že platí „de moroso“, a vztahuje-li doklad druhý na člověka pyšného, ukazuje, že Komenský sám již pravý význam starého výrazu „blázen“ dobře nechápal.

⁶⁶ Komenský, str. 74, č. 1564, 89, č. 1940, 100, č. 2184 a 2185. Snad sem i náleží č. 1845 na str. 85: „Jeden blázen víc muž otázek nadělati, než mu deset moudrých stačí odpovídati.“ Známostou historiku o Žitovi, jak obelstil pekaře Michala (str. 96, č. 2128) vykládal na Žita, „slovautného čarodějníka“, ne šaška.

⁶⁷ Sr. str. 254—60 i 677—78.

⁶⁸ Ve studii Starší obdoba rukopisu Jenského, rukopis Göttingký, *Věst. Čes. akad. věd a um.* 1952, str. 29.

to jako „kus povahy české, která podnes tak zůstává, jakož byla před věky“⁶⁹. Vzpomeneme-li při tom již zde charakteristiky Jičínského z r. 1567, že Paleček byl „český philosoph“, bezděky se vtírá jeho připojení ke slavné trojici biskupa varadinského a správce biskupství olomouckého Jana Filipce, jenž říkával, „že ví tři muže, kteříž by všemu světu dosti rady dáti mohli“, totiž Ctibora Tovačovského z Cimburka, sebe sama a jako třetího Bratra Klenovského⁷⁰. Nebyla to trojice literátů, neboť z ní vlastním literátem byl jen Tovačovský, zato však nebylo tehdy, za krále Vladislava, v zemích českých muže, jenž by se jim mohl rovnati moudrostí i životní a politickou zkušeností⁷¹ vyjma z doby nedávné Palečka, o němž sice Filipce jistě ještě dobře věděl, ale jež, šaška, sotva mu, člověku jinak tak ušlechtilému, jeho sebevědomí prelátské dovolilo uvést, ač na místo čtvrté by nepochybně patřil.

II

PŘEDCHŮDCI PALEČKOVI V ZEMÍCH ČESKÝCH

Máme-li si konkrétněji uvědomiti, jak Paleček souvisel s minulostí a jaké místo mu připadlo ve věku poděbradském, musíme míti na zřeteli, že z dvojího proudu, na nějž se čeští (ale i cizí) „joculatoři“ dělili, ale jenž byl Palečkovi společný nejen jako vynikající osobnosti, jako šašku dvorskému, nýbrž i pro jeho nepřestávající příslušnost k lidovému typu vagantskému, z něhož vyšel, ale ke kterému se podle naskýtajících se příležitostí

⁶⁹ V úvodu k článku Staroč. zlomky satirické v ČČM 1875, str. 321; předtím již tamtéž, str. 95 a d. vydal článek České pamflety za války šmalkaldské, obracející se proti králi Ferdinandovi. Právě dotčená charakteristika, která však ušla pozornosti stejně E. Chalupného v jeho monografii *Národní filosofie česká* (I. Národní povaha; r. 1932), jako Jos. Krále, *Českoslov. filosofie* (1937), má již předchůdce ve V. Nebeském, jenž v ČČM 1847, I, str. 335—36 vyznačuje, jak „čilá naše mysl, ve znaku a tvaru si libující, naše obratnost v nápodobnění musely si brzo oblíbiti tento druh básnický“, totiž drastický satirisující humor, dosahující až „bezuzdné smělosti“. V. Černý, *Staroč. Mastičkář*, 29—30, souhlasí, že tu nejde o nějaké pouhé přetvoření jakéhosi vzoru německého, nýbrž o výtvoří původní, uvádí z r. 1889 mínění Ad. Patery v ČČM, str. 335—36, kde se ve smyslu Nebeského mluví o „památkách nevázaného humoru a komických [lze tu spíše říci: satirických] vloh našeho lidu ve věku dávno minulém“. Je dobře si to uvědomiti právě u Palečka, jemuž třeba, jak uvidíme, přičísti více původnosti, nežli se obvykle myslí.

⁷⁰ Sr. u Palackého V, 1², str. 382, pozn. 332, jako citát z Jana Blahoslava, opravdu však z Orlikovy Knihy úmrtí, ovšem asi na Blahoslavově základu (sr. FRA I, Abt. V, str. 220).

⁷¹ Však Palacký v téže souvislosti praví o Klenovském, že nebyl ani učeným, ani spisovatelem; než toho náležitě oceniti nade všechny jiné vedlo Filipce, na nějž nové dějepisce české skoro zapomíná, přátelství od mlada ze školy prostějovské, utvrzené dalšími zkušenostmi a nedávající se svěsti rozdíly v přesvědčení náboženském.

opět antaeovsky vracel, pochopitelně daleko více určitých podrobností se zachovalo o aristokratičtějším proudu dvorském: k němu se úže a více upínala pozornost těch kruhů, z nichž pocházeli naši zpravodajové, ať to byli kronikáři světští i církevní, odborní autoři theologičtí i právníčtí nebo úřední osoby, vyhotovující listy a listiny všeho druhu. O příslušnicích těkavého typu vagantského vznikalo při řídkých příležitostech jen málo písemných památek, a z těch ještě velká většina se ztratila. Jedním takovým vzácným, skoro ojedinělým příkladem je zpráva z r. 1492, zachovaná záslužnou akribií neocenitelného sběratele Oldřicha Kříže z Telče, o písni Věrní křesťané. Dovídáme se o ní provenienční data, jaká nám skoro o všech jiných skladbách zůstává dlužno pro nedostatek pramenů i nejsvědomitější nové bádání: složil ji farář Bartoloměj z Uher. Brodu, zazpíval ji (asi po prvé) jakýs „ioculator“ z moravského Šternberka Adam a dal ji opsati Řehoři „Ruffo“, jenž ji přinesl do Třeboně⁷². O „ioculatorech“ dvorských je již zpráv více, ač ani těch není mnoho.

Tyto zprávy sahají do 12. století ke králi Vladislavovi, jenž r. 1167 potvrdil darování, jež učinil jeho stejnojmenný otec Dobřatovi; za touto zprávou hned r. 1176 je zmínka o „ioculatorovi“ Kojatovi, jenž obdržel újezd Dobřetín, získaný patrně štědrostí jeho knížecího patrona⁷³. Při tom ovšem je nesnadno rozhodnouti, týkají-li se doklady ty hudebníků nebo již žertéřských recitátorů a improvizátorů. Na rozhraní vlády Václava I. a Přemysla Otakara II. se připomínají z 6. IV. 1253 z Moravy, kde vládl Přemysl, při zmínce o prodeji jednak vsi Cetonic a drobných pozemků ve Znojmě, jednak ve vsi Valové v Pražsku, „ioculatoři“ Zungel a Konrád (ten se již nazývá „cognomine Jocular“, jako jocular bývalý nebo jako potomek po předku tak nazývaný)⁷⁴. Byli-li první dva Češi, je dvojice druhá německá, nepochybně následkem národnostní změny, nastalé na dvoře moravském i pražském. Z doby Václava II. pak dočteme se v kronice Zbraslavské několika zmínek o „ioculatorech“⁷⁵. Zajímavá je v té příčině shoda mezi dědem Václavem II. a vnukem Karlem IV., jež u císař-

⁷² Sr. Vilikovský, *Latin. poesie žák. v Čechách* (1932), str. 120 i odtud V. Černý, *Stě. mil. lyr.*, str. 126. Podobný doklad o Václavovi z Mačovic sr. výše pozn. 54.

⁷³ Od doby Zíbrtovy, kdy doklady ty i následující podal z Erbenových Regest v knize *Jak se kdy v Čech. tanc.* (str. V, pozn. 9 až 12), se jejich citace vrací u všech, kdo se tímto thematem zabývali (Nejedlý, V. Novotný atd.) až do Ant. Novotného *Staropražských theatralií* (1952), str. 8. O dotčeném Kojatovi se neostýchal zaznamenati jeho úmrtí — patrně pro jeho vážnost — ani mnich Podlažický ve svém nekrologiu, nazývaje ho „histrion“ (Novotný, *Čes. děj.* I, 3, str. 190).

⁷⁴ Sr. k tomu i Dudík, *Děj. Mor.* IX, str. 35 i Novotný, *Čes. děj.* I, 3, str. 985.

⁷⁵ Dvě z nich, k r. 1282 i 1297, citoval V. Černý, *Stě. mil. lyr.*, str. 126, a lze je ještě doplniti zmínkou třetí o pobytu králově r. 1240 v Erfurtu (*FRB* IV, str. 43; i zde „mimi saltant“). Z kronikářova líčení královské korunovace r. 1298, kterou provází „omne genus lidí“, je zajímavé jeho konstatování, jen zčásti Černým citované: „Hic etenim muse propriis sunt artibus use . . . Hic scit cantare, quidam carmen recitare.“

ského vnuka je ještě stupňována. Patří-li k přímé charakteristice Václavovy náklonnosti k šaškovské rozmarnosti žertovné jeho privilegium, vydané písaři královské kuchyně Janovi Vestfálskému, jemuž udílí notářství o miskách i škopcích dřevěných, spojené s desátkem z vyjedených mis a hrců⁷⁶, zato podobný dekret, vydaný prý od vládce pekelného Plutona, ale přičítaný někdy na vrub Karlovi IV., jímž tento Janovi, „comiti vallis fatue“, uděluje „comitatum predictum“ se všemi hrady a tvrzemi, třeba pokládati za fiktivní diktamen, jež i když z kanceláře královské nevyšlo jako skutečná listina, přece má pro povahu osobnosti Karlovy i jeho dvora podobnou charakterističnost jako dotčená listina Václavova⁷⁷. Význam této fikce vystupuje tím spíše, víme-li, že Karel z cizinců podobným způsobem, jako se stalo v dotčené právě fikci formuláře biskupa a kancléře

⁷⁶ Sr. Emler, *Reg.* II, č. 2315 a 2316; dříve již u J. Voigta, *Das urkundl. Formelbuch* . . . AÖG 29 (1860), 155/6, č. 162–63; sr. k tomu Šusta, *Poslední Přemyslovci a jejich dědictví*, 2. vyd. z r. 1926, str. 118, Vilikovský, *Latin. poesie žák. v Čech.* (1932), str. 100 i A. Novotný, *Staropražský Dekameron* (1947), str. 53. Pochází ze sbírky královského protonotáře Jindřicha; Šusta, jenž o Václavovi II. napsal též článek jako o básníku (ČCH 1915, str. 217 a d.) a tak vložil i základ jeho sympatií k básníkům jiným i k recitátorům jejich děl, i Vilikovský pokládají žertovný dekret Václavův za listinu skutečně vydanou.

⁷⁷ Jde tu o kus, vydaný od Ferd. Tadrý v *Summa cancellariae* (1895), str. 13–14, jež H. Friedjung, *Kaiser Karl IV.* (1876), str. 109, ve zmínce blíže nerozvedené měl za skutečnou listinu kanceláře Karlovy, stejně jako po něm J. Kalousek (ve spise uvedeném v pozn. 78), str. 188. Fiktivnost jeho uznávají jak Šusta (již v I. vyd., str. 114), tak Vilikovský na místech v pozn. 76 dotčených. Tvrze v „bláznivém hrabství“ mají příslušná česká i německá jména „V Nitonicích, Velblúdích, Třenicích, Bláznových, Na sranicích“ [„Narrenberg, Narrenstein, Affenfeld, Affenkirchen . . .“: sr. vydavatelskou poznámku Tadrovu, str. 13, pozn. 2, i Vilikovského, str. 100, pozn. 225: „cum stultissimis pertinenciis“]. V souvislosti s pojmenováním Dolcibenovým je Tadrova poznámka (tamt. 4) o obdobném ustanovení jakéhos „figellatoris familiaris“ za „rex omnium histrionum“ (sr. k tomu Nejedlý, *Děj. předh. zp.*, str. 114 a d.). Jakousi předzvěstí k těmto žertovným ustanovením Karlovým zdá se býti titul „rex ribaldorum“ z okolí králů francouzských: osobě takto vyznačené, stejně jako „dem Bovenkönige“ na Dolním Rýně, připadal — problematický ovšem — dozor nad potulnou čeládkou, jež na silnicích i na jarmarcích byla obecnou trýzní: sr. k tomu Bechthum, str. 82 i 157, pozn. 234, kdež se i připomíná v Beaucaire (v Provincii) již k r. 1175 korunovace „regis super histriones universos“. V kontrastu s tím byla právě za Karla IV. (15. V. 1355) v Pise korunovace florentského učence Zanobího della Strada, proti čemuž Petrarca, již od r. 1341 korunovaný básník, protestoval (Burckhardt I, str. 224); Petrarca sám byl k svému uspokojení od Karla r. 1357 jmenován falckrabětem („comes palatinus“: sr. Jos. Truhlář, *Počátky humanismu v Čechách*, 1892, str. 8–9.) O zájmu Karlově o divadlo podává v *Rektorysově Knize o Praze III* (1932), str. 101, pozn. 4, doklad J. Port podle J. Cibulky k r. 1377, kdy císař v Paříži sledoval při hostině herce, předvádějící dobytí Jerusalema od Gottfrieda z Bouillonu. — Má-li výše dotčený „rex ribaldorum“ ráz povšechný, vztahující se ke všem lidem potulným, měl užší smysl „král čtveráků“ („le prince de Sots“), spolek to rozpustilých kleriků pařížského Soudního dvora („Nevíňátek“), jenž si na rok volil krále a měl výsadu pořádati fraškovitá představení dramatická („sottie“: sr. V. Černý, *Staročes. Mastičkář*, str. 45 a d.). O těchto „králích bláznů“ („prince de Sots“) se zmiňuje též V. Nebeský, *Mastičkář v ČČM* 1847, I, str. 327, jenž k r. 1480 připomíná jednu jejich frašku. U nás „Nevíňátkům“ (měliť svůj svátek na den Mláďátek, 28. prosince) odpovídali již jinde zde (sr. pozn. 25). dotčení bonifanti, žáci-zpěváci na hradě pražském s voleným biskupem („episcopus Innocentum“): sr. o tom Nejedlý, *Děj. předhusit. zpěvu*, str. 207 a d.

Jana ze Středy, jmenoval i proslulého Vlacha Dolcibene, jenž ho svým jiskřivým vtípem pobavil, „králem italských žertěů“. Dolcibene potom se sebevědomím, jež si troufá stáhnouti na svou úroveň i nejvyšší hodnoty světské, řekl r. 1369 ve Ferrare: „Vy přemůžete svět, poněvadž jste přítelem mým i papežovým; vy bojujete mečem, papež pečeti k bullám a já jazykem.“⁷⁸ K tomuto význačnému hodnocení vynikajících schopností šaškových, stavícimu jej, ne-li nad svět, tedy alespoň nad Itálii, jako obdobný doprovod patří i Karlovo vladařské gesto, jímž oceňoval talenty i „ioculatorů“ z vlastního domácího prostředí, svěčuje na př. r. 1353 takovýmto svým dvořanům Václavovi a Havlovi i poslání diplomatické, oznámení svého sňatku s Annou Svídnickou do Štrasburka⁷⁹.

A stanovisko podobné stanovisku svého krále zaujal i jeho kancléř, biskup Jan ze Středy, jež k neshodě o to s pojetím církevním příznivě ladily i jeho humanistické sklony, činíce jej povolnějším ke světským kladům životním, takže na jeho dvoře, nejdříve v Praze, pak v Olomouci, můžeme vedle hudebníků tušiti i žertěře, šašky: nebylť v tom mezi českými preláty ani vedle příslušníků vladařského rodu lucemburského zjevem zvláštním⁸⁰. O králi Václavovi sice nověji Nejedlý míní, že za něho vysoká vlna hudebních zálib karolinských, zvláště pokud šlo o veřejnost, klesá⁸¹, ale jinak právě za tohoto krále vystupuje na jeho dvoře šašek, jehož památka s jeho životem nezemřela, Žito.

Ovšem obnovitel jeho popularity ve století 16. Jan Dubravius ve své latinské *Historia regni Bohemiae* (1552) více si cenil jeho dovednosti-kejkliřské nežli žertěřské⁸². Spíše však než tato stránka pozdější tradice o něm upoutá podrobnost z r. 1393 o pražské satirické demonstraci proti odpust-

⁷⁸ Sr. Burckhardt, *Die Kultur der Renaissance in Italien* I (IX. vyd. z 1904), str. 168, i Friedjung (1876, podle jeho patrně I. vyd. z r. 1860), str. 109, i J. Kalousek, *Karel IV. otec vlasti* (1878), str. 189. Burckhardt k výroku Dolcibeneho přidal poznámku charakteristickou pro ocenění šašků vůbec: „Das ist kein blosser Scherz, sondern eine Vorahnung Pietro Arretinos.“

⁷⁹ A. Huber, *Regesta imperii VIII* (1889), str. 123, č. 1352. J. Kalousek, str. 188, užitý tu výraz „ioculator“ správně překládá do češtiny „šašek“. Rok před tím, r. 1352, při hojném obdarování bratří Svacha, řečeného „Zlatá ruka“, i Maršíka odlišuje je od ostatních „ioculatorů“ tím, že druhého při tom výslovně zve „fistulator“ (= pištec), kdežto u prvního byl zřejmý jeho charakter hudební z uvedeného čestného označení (sr. Huber VIII, str. 122, č. 1534).

⁸⁰ O zálibě Karlově, Jana ze Středy, moravských markrabat Jana a Jošta v hudbě jsou opět zajímavé doklady u Nejedlého, *Děj. předhus. zpěvu*, str. 114 a d.: přítom z hudebníků na dvoře moravském vedle několika Němců alespoň v jednom, v Ocakovi, lze tušiti Čecha. Mezi vznešenými českými patrony hudby a zpěvu nemohl chyběti ani nástupce biskupa Jana v kancléřství arcibiskup Jan z Jenštejna, alespoň v době, než se od světa odvrátil, stejně jako ze světských velmožů Smil Flaška z Pardubic.

⁸¹ Tamtéž, str. 116.

⁸² Názvukem k tomu je hned jeho charakteristika „Venceslai magus“, když počíná o jeho koucích vypravovati. A v tom jej právě, tuším, následoval i Komenský v *Moudrosti starých Čechů*, když jej příležitostně nazývá čarodějníkem (sr. výše pozn. 66). K pojetí Al. Jiráka viz zmínku F. M. Bartoše v jeho článku o době Václavově ve sborníku *Alois Jirásek* (1921, red. Mil. Hýsek), str. 16.

kům, v soudobé kronice sice podaná anonymně, beze jména hlavního pří-
ní činitele, jímž nepochybně byl Žito⁸³. Královský šašek tehdy z návodu
některých jiných osob, nepochybně milců královských, běhal v jakémsi
podivném klobouku — snad na způsob tiary papežské — spolu s jinými
společníky po kostelích, v nichž byly odpustky udílány, a zpíval českou
písničku: „Jahódky, jahódky, kterak ste ranno prokvetly!“ Zpráva o tom
však hned dodává, že šašek tak činil „jen v jednom neb ve dvou dnech“,
asi pro protesty kruhů církevních. Je nasnadě, že šašek a Žito, doložený —
ovšem vlastně jen až v polovině 16. století od Dubravia — k r. 1389 při
svatbě Václava IV. s Žofii Bavorskou, jsou jedna osoba. Toto ztotožnění
pak nabývá ne zcela bezvýznamné, ač jinak dosti povážlivé opory v po-
drobnosti uvedené r. 1789 v knize K. F. Flögela, že se starší autor Eberh.
D. Hauber pamatuje, že kdesi četl, jak prý Žito byl přívržencem Huso-
vým: proto prý není divu, že kaceřující odpůrci z něho učinili čaroděje⁸⁴.
Značným pokrokem v poznání historického zjevu Žitova bylo by zjištění
vlastní předlohy verse Dubraviovy, než v to lze těžko doufati. Ani další
rozvíjení thematicu nevedlo jinam než k vytknutí, že thema žitovské bylo
zčásti po způsobu jiných tradičních látek přenášeno na novou, v Čechách
zdomácnělou tradici o Faustovi⁸⁵. Jen A. Sedláček r. 1894 upozornil na
možnost konkrétnějšího postižení osobnosti Žitovy pomocí pražských
topografických dat Tomkových, ale sám hned naznačil, myslím však
neprávem, marnost této cesty⁸⁶. Kdyby byl tušil totožnost Žitovu se

⁸³ Jediným pramenem tím je t. zv. kronika university pražské ve *FRB V*, str. 568. V prvním, Höflerově vydání (*SS. rr. hus. I*, 1856, str. 14), je uvedeno mylné a nesrozumitelné čtení rukopisu „minis regis“, které však již r. 1868 Palacký, *Die Gesch. d. Hussitenthums u. prof. C. Höfler*, str. 18, správně opravil na „mimus regis“ (tak to přijal i Goll, upravuje své vydání ve *FRB V*., a tak opravy té užil Tomek, *Dějep. m. Prahy III*², 19, pozn. 7 i 383), ale stále ještě bez doplnění jména šaškova. Jména toho nedoplnil ani Nejedlý, *Poč. hus. zpěvu* (1907), str. 125—26, ale ani Černý, *St. mil. tyr.* 119, když Tomkovo líčení demonstrace z r. 1393 uvedl; u něho se ostatně jméno Žitovo vůbec neozve. Tomek i Nejedlý kladou v písní šaškově místo slova „ráno“ zajisté správnější „ranno“. U Bartoše, *Čechy v době Husově* (1947), o demonstraci není zmínky.

⁸⁴ Spis Flöglův, vydaný v Lehnici a v Lipsku, má titul: *Geschichte der Hofnarren* a na str. 216 o Žitovi z doby krále Václava, jehož jedině zná z českých šašků, cituje knihu Hauberovu *Bibliotheca magica*, Stück XXXV, S. 755. Spis ten má titul širší: *Bibliotheca, acta et scripta magica oder Gründliche Nachrichten und Urtheile von solchen Büchern und Handlungen, welche die Macht des Teufels in leiblichen Dingen betreffen* (Lemgo 1738—41, v 76 sešitech ve 3 svazcích): je mně bohužel nepřístupný.

⁸⁵ Opět to byl Zíbrt, jenž se při svých starších pracích též zabýval těmito souvislostmi, jak svědčí jeho článek v *Květech* 1893, II, str. 340 a d.: Zkazky o staročeském čaroději Žitovi a první vydání knihy (Karchesiovy) o Faustovi r. 1611, sr. i V. Schulz, Ku pověsti o staročeském čaroději Žitovi v Zíbrtově *Českém lidu VIII*, (1899), str. 310. Předchůdcem uvedené práce Zíbrtovy byl již článkuček téhož autora Staročeský čaroděj Žito v časopisu *Vesna* (ve Valaš. Meziříčí) 1890, str. 5—6.

⁸⁶ Sr. jeho *Sbírku pověstí historických lidu českého*, poznámku na str. 156, jak Henzl Žito byl v letech 1424—26 jedním z konšelů Nového Města pražského i že „jako mladý muž mohl býti na dvoře Václavově, ale o nějakém šašku neb kejklíři toho jména není nic známo“. Na str. 169—170 podává Sedláček stručný výtah Dubraviova kratochvilného vypravování, s uznáním jeho „samorostlého vtípu“, jež současně (r. 1894) v širší klasické formě vyšlo v Jirákových Starých pověstech

šaškem z r. 1393, snad by se jeho skepse značně zmírnila. Není sice rozhodnuto tím, když víme, že Henzl Žito byl v prvních dvou desetiletích století 15. (od r. 1399) majitelem několika domů na Novém Městě pražském⁸⁷, že Henzlem byl náš Žito; pravděpodobné však je, že jinak asi byl jeho příbuzný, čímž by tento místní a časový moment rozmnožil chudičkou pramennou informaci o Žitovi. Jinak však legenda, svými nemotornými domysly navazující na udání Dubraviovo a přidávající k nim svůj moravský epilog!⁸⁸ V literatuře dosavadní dosud ušla pozornosti příslušná zmínka o konci života Žitova ve spise F. A. Hebera *Mährens Burgen und ihre Sagen* (z r. 1848), lokalisující jej na hrad Jevišovice⁸⁹. Podání Heberovo, ať již mělo svůj základ v tradici lidové, což je právě na Moravě sotva myslitelné o látce jinak české, nebo v nějaké literární předloze, svůj pramen zjevně znešvařilo nechutnou matenicí s pověstmi skotskými (i jméno Macbethovo se tu ozve), v něž zasadilo své líčení o posledních letech Žitových i o jeho konci, o jeho tajemném zmizení, spojeném s čistě pohádkovými podrobnostmi o černé kočce s bílými nohama, jak o půlnoci z hradu vyjela na vozíku taženém dvěma kohouty⁹⁰. Pokud jde o poměr tradice žitovské s palečkovskou, jejich časová souvislost dává tušiti, že, jak o tom ještě dále bude zmínka, lze se domýšleti jakési jejich konkurence.

Po době Václava IV. následuje v historii českých šašků dvorských přerývka, způsobená válkou husitskou, jež sesadila bratra Václavova Zikmunda s trůnu královského a Prahu zbavila skoro na dvě desetiletí královského dvora: tak o šašcích z tohoto období lze mluvit jen v jejich vztazích k českým událostem veřejným, zatím co historie žertěřů vagantských pokračovala bez přerývky dále, ovšem žertěřů utrakvistických, jimž bylo

českých, uchovávajících již titulem příslušné partie „Žito kouzelník“ pohádkovou tradici Dubraviovu i Komenského i s tím zakončením, jak satanáš, jemuž se byl Žito zapsal, nakonec „jej odnesl s tělem i s duší“.

⁸⁷ O jeho hodnosti koňšské sr. Tomek, *Děj. m. Prahy* V, str. 84—85; o domovním jeho majetku sr. jeho *Základy místop. praž.* II, str. 31, 36 a 20 (k domům č. 664 b, 687 k a 559): r. 1434 byl mrtev; o Jakubu Žitném ze Soběslavě k r. 1430—33 sr. tamt. I, str. 152 (k č. 664 b). Možnost spojití tato data se šaškem Žitem by snad byla dána připuštěním, že se Žito po dočasném pobytu na dvoře královském zase vrátil k svému starému zaměstnání měšťanskému, k řezničině, o níž víme, že byla řemeslem Henzlovým. O jménu Žitově, že je najdeme v 15. století jako šlechtické jméno rodové, sr. k letům dvacátým zmínky Tomkovy v *Děj. m. Pr.* IV, str. 377, 390—91 i 429 o Jindřichu Žitovi z Jivjan, královském purkrabím na Přimdě; k r. 1424 sr. i Sedláček, *Zbytky register*, č. 860. O sirotkovi po Lvíkovi z Jivjan má zmínku Emler, *Rel. tabul.* II, str. 290 k r. 1460; o Jivjanech (na Stříbrsku) sr. i Sedláček, *Místop. slovník histor.*, str. 376.

⁸⁸ Snad by v tom, že konec Žitův je spojen s Moravou, bylo možno postihnouti matnou stopu předlohy Dubraviovy.

⁸⁹ Str. 14—18.

⁹⁰ Záviše z Kunštátu, jemuž prý malý stařík Žito na Jevišovicích svými kratochvilnými žerty ukracoval chvíli, jakož již i jeho otci prokázal důležitou službu — ovšem na rozhraní 14. a 15. věku —, na hradě dotčeném nenajdeme: nezná ho ani Fr. Černý ve svém *Ukazateli jmen* (k zem. deskám moravským) na str. 139—40, ani Lad. Hosák v *Histor. místopise země mor.-slez.*, str. 100—101. Zda tradici žitovskou zpracoval Ad. Wenig, jak měl v úmyslu, nevím.

dopřáno volnosti pohybu i působení ve většině zhusitštělé země, kdežto žertěři katoličtí, ať čeští nebo němečtí, měli pole svého působení zúžené jen na území menšiny katolické. V tom smyslu ze šašků Zikmundových — lze se domnívati, že se jich v jeho okolí za více než padesátileté vlády vystřídalo více — zaslouží zvláštní pozornosti jeho španělský šasek Borra nejen svým celkovým významem, nýbrž i způsobem, jak zasáhl v osudy jednoho z předních měst českomoravských, Brna, a tím přímo v českou historii. O tom se však v přední studii o něm jednající, v článku vynikajícího historika německého Jindř. Finka z r. 1936, jež se zabývá Borrovými vztahy k Německu, nedovíme nemilým přehlédnutím hlavní o tom zprávy Zikmundova biografa Windecka⁹¹.

„Pan [Mossen, Mesire] Borra“, jenž „byl králi [Zikmundovi] poslán z Katalonie“ — panovníku typu tak internacionálního, jako byl Zikmund, hodil se po bok i cizokrajný šasek — byl opravdu representačním typem dvorského šaška, povznášeje se svým vlivem i bohatstvím vysoko nad obvyklou úroveň své třídy; charakteristika „miles gloriosus“, která se dosud čte na jeho bronzovém náhrobku v katedrále barcelonské, nebyla miněna nikterak ironicky. Královny jej s úctou ve svých listech pozdravují, král aragonský Alfons je opravdovým kmotrem jednoho z jeho synů a Borra sám, o jehož přízeň se kdekdo ucházel, se veřejně chlubil, že si svým bláznovstvím více peněz i cti získal, nežli učenci svým uměním a vědou. Než jeho listy králi Alfonsovi, z Kostnice z koncilu i z různých jiných měst, kam přišel v družině Zikmundově, ukazují, že byl to i jeho diplomatický talent, pro něž byl zahrnován úctou i dary, které jeho hrabivost neopomijí ve vlastních listech podrobně vypočítávati i líčiti. Mezi štědrými dárci byl i Zikmund, ač právě o něm v té souvislosti není v Borrově korespondenci zmínky: zato však odjinud víme, že při jedné hostině ho Zikmund tak obtížil stříbrem, že až pod tím drahým břemenem klesal k zemi⁹²; král mu prý byl tak nakloněn, že ten, kdo Borru nějak znamenitěji obdařil, stával se přítelem královým; odhad darů, jichž se Borrovi takto od krále, knížat i měst dostalo, přesahoval podle obecné pověsti 100 000 zl. Styk králův s ním byl velmi intimní, takže s ním i v témže pokoji spával. Jistě příčinou toho byl nejen jeho vtip a žert, nýbrž i jiné schopnosti, které králi činily styk s ním i jeho radu vzácnými.

⁹¹ Des aragonischen Hofnarren Mossén Borra Berichte aus Deutschland (1417, 1418) v *Histor. Jahrbuch* 56 (1936), str. 161 a d. Základem článku Finkova je vydání listů Borrových, jež připravil Manuel de Bofarull de Sartorio v *Tres cartas autógrafas e inéditas de Antonio Tallander Mossén Borra, maestro de los albardanes* a vydal r. 1895 jeho syn Francisco: bohužel právě toto vydání mně zůstalo nepřístupno, takže musím užití, co nejen z této snůšky zpráv o Borrovi, ale i odjinud podal Finke. Dodávám, že o Borrovi se zmiňuje též humanista Giov. Pontano ve spise *De liberalitate*, jak to uvádí L. Geiger v exkurse XXVI. v J. Burckhardta *Die Kultur der Renaissance in Italien* I^o, str. 343.

⁹² Flögel, str. 303—04.

Nás tu ovšem především zajímá příhoda, kterou o něm zaznamenal Eberh. Windecke a již si Finke nevšiml, ač jinak jeho Paměti dobře znal⁹³. Patří do r. 1422, jak naznačuje časová souvislost s příjezdem Zikmunda Korybuta do Čech, o němž jedná Windeckova kapitola předcházející. Šlo o věc pro katolictví moravské skoro osudnou. Brnu hrozilo nebezpečí, že bude překvapeno husitským převratem, a v této těžké chvíli Brněnské vystřelil Borra, maje prý ve svém zajetí — asi rok strávil v Hradci Králové — příležitost zvědět o úkladných přípravách v Brně k převratu. I vyručil se od husitů a přijev do Brna, tázal se hejtmana i konšelů na měšťany, jejichž jména v Hradci slyšel v souvislosti s chystanou zradou. Když tázaní pověděli, že jsou jim jména ta dobře známa, vyjevil jim, že jsou to zrádci, kteří chtějí město husitům vydati. Konšelé se poděsili, vedli si však opatrně. V noci dali z označených šest předních osob („hejtmanů“) zatknouti, a když ti vše vyzradili, dali konšelé ještě za úsvitu na 500 lidí zajmouti a stíti. Za odměnu, že tak město zachránil, dostal Borra stříbrné odění (pancíř, náramce, náhlenky i přilbu) a k tomu ještě ocelový pancíř; potom odejel ke králi do Budína.

O věcném podkladu Windeckových udání nelze pochybovati, i když o husitství brněnském, z něhož je tento pokus o naprostou náboženskou přeměnu v Brně, není odjinud zpráv, nehledíc k některým podrobnostem, jež byly přehnány nebo nesprávné. Jak se octl Borra v zajetí v Hradci lze vysvětliti, i když v článku Finkově shledáváme velikou mezeru, v níž nevíme, kde Borra byl a co se s ním dalo. V listě z 3. září 1418 praví Borra králi Alfonsovi Aragonskému, že ho král Zikmund, jenž chce jeti z Ulmu — odtud také Borra píše — nejprve do Uher i do Čech, aby viděl svou dceru, nechce od sebe propustiti a že on sám se proti tomu nemůže brániti. K tomu Finke poznamenává, že nevíme, jak dlouho se Borra potom v Němcích zdržoval, zda opravdu jel se Zikmundem na východ a kdy se vrátil: první zpráva pak o něm je prý až po sedmi letech, z r. 1425. Je z toho patrné, že Windeckova zajímavá zpráva, jež v historii slavného šaška vsouvá

⁹³ *Denkwürdigkeiten aus Gesch. d. Zeitalters Kaiser Sigmunds* (vydání Altmanovo), str. 115; kapitola tato je již i ve vydání Menckenově v *SS. rr. Germ. I* (1728), 1144—45. Také Hagen ve svém překladě v *Geschichtschreiber der deutschen Vorzeit* 79 (1886) ji má na str. 89—90, při čemž cituje i *DRTA VIII*, str. 232, o Borrově obdarování v Norimberce 26. VII. 1422 (pro význam jeho je příznačné, kolik tehdy dostal: Norimberští dali počtu králi samému 800 zl — „*landswerung*“ —, královně Barboře 400 zl, kancléři biskupu passovskému 50 zl, Kašparu Šlikovi 8 zl, takže jestliže dali Borrovi 32 zl a jeho sluhovi 2 zl., byla to známka neobyčejné pozornosti). Windecke sám byl tehdy též v družině královské (sr. *Altmanův* úvod k Windeckově spisu, str. XXXII) a jistě si nedávno brněnskou příhodu Borrova, která v okolí Zikmundově budila živý ohlas, dobře pamatoval až na to, že se mu časové udání Borrova zajetí při pozdějším teprve zaznamenání prodloužilo na rok (k pobytu Zikmundovu v Norimberce sr. i Windecke, str. 151). *Altman* sice pokládá (str. XLVII) vypravování o Borrovi za charakteristický příklad, jakou prý měl Windecke zálibu pro dvorský klep; víme-li však, jaké místo Borra zaujímal i v diplomacii svých pánů, přiznáme zajisté zájmu Windeckovu o něho význam hlubší.

pozoruhodné bohemicum, buď Finkovi vůbec ušla, nebo že — což je neméně zlé — nedošla jeho náležitě pozornosti, jaké bylo třeba při nedostatku zpráv jiných. Z historie Zikmundovy z let 1420 i 1421 si můžeme zajisté vysvětliti, že nebyl-li i Borra s králem v Uhrách, byl s ním velmi pravděpodobně v té době v Čechách, jejichž značnou část spolu i s Moravou by byl poznal: byl patrně u Prahy při Zikmundově obléhání i při korunovaci 28. července 1420 a byl přímým účastníkem i velkých událostí po ní následujících. A byl již patrně před svým zajetím v Hradci v Kutné Hoře a v Brně a právě v Kutné Hoře byl snad svědkem hromadného vyvraždění tamních husitů na konci r. 1421, předchůdce to masakru brněnského, jehož pak sám byl hlavním původcem. Snadným vysvětlením jeho zajetí hradeckého byla nepochybně jeho přítomnost při bitvě u Habrů 8. ledna 1422, kde byl zajat a odveden do Hradce. Zde ovšem nebyl v zajetí rok, nýbrž se z něho patrně vyručil brzo — nebyl-li ovšem propuštěn na slovo spolu se Závišem Černým z Garbowa⁹⁴ —, takže v červenci r. 1422 mohl býti již u krále v Norimberce. Rozumí se, že se ani počet popravených husitů brněnských nemusí bráti v té míře, jak uvádí Windecke.

V dosavadní historii brněnské našla příhoda Borrova málo ohlasu a tím méně ocenění. Správné časové zařazení Bretholzovo z r. 1894 nedošlo dále náležitého povšimnutí⁹⁵. Krones sice r. 1900 ve svém přehledu výpravných pramenů moravských přirozeně ani zprávu Windeckovu o Borrovi nepřehlédl, ale pokládal ji za anekdotu, kterou prý by spíše než k r. 1424, kam ji sám z nouze přiřadil, bylo položit k r. 1428, s nímž již T. Pešina z Čechorodu spojil podobný zrádný pokus o Brno, tehdy Sirotků: s tím však nesouhlasí pravděpodobná domněnka Kronesova, že zajetí Borrovo asi souvisí s porážkou Zikmundovou u Habrů r. 1422⁹⁶. Fr. Šujan sice později zamítl příhodu z r. 1428 jako od Pešiny vybájenou, o níž vlastní prameny nic nevědí, ale, třebas o zprávě Windeckově věděl i o její citaci u Kronesy, ve vlastním líčení historie brněnské nic dalšího z toho nevyvodil, spokojuje se jen zmínkou o tom v poznámce pod čarou⁹⁷.

Pro důležitost věci budiž mně dovoleno dáti zprávě Windeckově o Borrovi poněkud širší rámec! Případ brněnský z r. 1422 není výjimkou z pravidla, že nejen na Moravě, nýbrž z části i v sousedství slovenském husitství, ovládná záhy většinou situaci na venkově, vnikalo i do předních měst, která stále ještě byla pod převahou stejně katolickou, jako německou, a zde se po případě moci domáhalo většího uplat-

⁹⁴ Sr. o tom Tomek IV, str. 251.

⁹⁵ Die Übergabe Mährens an Herz. Albrecht V. von Österreich im J. 1423 (AÖG 80, 296, pozn. 3); připojená zde zmínka o výstraže Znojemských z 1. III. 1422 se týká těch Znojemských, kteří byli v Brně na jarmarce, ale sotva má vztah k zamýšlenému úkladu o vydání Brna husitům. Nověji se opět dotkl epizody Borrovy Bretholz v *Brünn. Geschichte und Kultur* (1938), str. 106, prostě ji jen, nikoli však zcela správně, uváděje podle Windecky. Sr. k tomu můj článek K historii husitské Moravy v *ČMM* 1940, str. 203. Dataci Bretholzovu z r. 1422 na rok 1424 mění ve svém referátu o tomto jeho spise J. Dřimal v *ČMM* 1938, str. 398, ale beze všeho odůvodnění.

⁹⁶ Die erzählenden Quellen d. Gesch. Mährens im fünfzehnten Jht. v *Zeitschr. d. Ver. f. Gesch. Mähr. u. Schles.* IV (1900), str. 38 a 41—42. Domněnky o zajetí Borrovy u Habrů jsem již užil výše v textu.

⁹⁷ *Dějepis Brna* (II. vyd., 1923), str. 197, pozn. 3. Jos. Aschbach, *Gesch. K. Sigmund's III* (1841), str. 332, se podle Pešiny pokusu o Brno z r. 1428 jen dotýká.

nění, ne-li naprosté moci, vyvolávajíc tím tuhý odpor protivníků. Ačkoliv již r. 1415 byli v Olomouci skoro současně se smrtí Husovou upáleni dva husité, kněz Jan i jeho druh, nám blíže neznámý⁹⁸, a ačkoliv takto dalo německé katolictví českému husitství odstrašující příklad, přesto husité na cestě již zahájené pokračovali dále. Máme o tom doklad ze Znojma o upálení měšťana Vierdunga i jeho syna Jana⁹⁹. I z pozdějších let jsou zprávy o Moravy i Slovenska o nových husitských pokusech zmocnit se předních měst. A nebyla to poslední hranice ve Znojmě, na níž svůj život končili nepovolní husité!¹⁰⁰ Snad ani připomenutý již, ale v pochybnost bráný případ brněnský z r. 1428, při němž podle Pešiny dva tajní husité byli jako zrádci potrestáni a přímý útok husitský byl 17. května odražen, není zcela vymyšlen¹⁰¹. Na Slovensku r. 1432 padla v moc husitskou Trnava lší, při níž bychom mohli předpokládati i jistou pomoc domácích účastníků¹⁰², jako krátce potom z Trnavy i Holiče se s pomocí přešpurských přívrženců podnikl pokus o překvapení samého Prešpurku¹⁰³.

Spolehlivost Windeckovy zprávy o Borrovi sice by ve své podstatě sama obstála, ale lze jen vítati, máme-li ještě jiný doklad, jenž jí, pokládané některými historiky za pouhou anekdotu, dodává ještě plnější přesvědčivosti. V městském archivu brněnském se v jednom z jeho rukopisů¹⁰⁴ zachovaly záznamy o sázení konšelů: v nich

⁹⁸ Viz o tom Ot. Odložilík, *Z počátků husitství na Moravě* v *ČMM* 1925, str. 41.

⁹⁹ Podrobnosti o tom podává Aug. Neumann ve *Studiih a textech* VI, str. 160: byli upáleni „propter Hussonum perfidiam“ 29. X. 1421 [nikoli 27. X., jak Neumann chybně převádí datum „in crastino sanctorum Symonis et Jude“]; za dříví na hranici je v účtech městských položka 15 grošů 2 denáry.

¹⁰⁰ Sr. Neumann, str. 168: „pro lignis ad combustionem Hussonum de Martinicz 16 gr“ (18. X. 1421). O dotčeném zde Červéném Martinkově jsou i potom různé podrobnosti v účtech znojemských; sr. k tomu i Bretholz, *Uebergabe*, str. 295 i Neumann, *K děj. hus. na Mor.* (1939), str. 69.

¹⁰¹ Nelze tu jíti do podrobností! Poznamenávám jen, že Pešina (*Mars mor.*, 1677, str. 532), Balbín (*Epitome*, 1677, str. 423) i Kruger (*Sacri puberes*, Maius, 1669, str. 105) mají tu za společný základ Z. Theobalda, *Hussiten-Krieg I* (1621), str. 524, k jehož zpragmatizované verzi je Palacký III. 2³, str. 207, pozn. 370, svrchně skeptický.

¹⁰² Sr. o tom Palacký III, 2³, str. 54 i Tomek IV, str. 529—30. Že Trnava byla „von den leidigen Hussen gewonnen durch itel verreterigen und also gresz gut darinne genomen“, sr. Windecke, str. 334.

¹⁰³ Sr. V. Chaloupecký, *Proces proti husit. přívržencům v Bratislavi* r. 1434 v *Právném obzoru* 1. X. 1930. O tom, že Prešpurští mají mezi sebou zrádce, „die unser verreter und ubergeber und anzüenter wolden sein“, mluvil již r. 1428 s jejich zástupci ve Vídni Albrecht Rakouský (sr. jejich list z 10. II. 1428 v *ZVGMS* 1, 2, str. 65): potrestají-li jich Prešpurští několik, je naděje, že husité na Prešpurk nepotáhnou [„wen, bo (= wo) se nicht helfer haben in einer stat, do ziehen se nicht fuer“]. Podobně psali již 24. IV. 1421 Tachovští do Štrasburka, že prý husité k nim poslali „verreter und mortbrenner“, aby jim, až k městu přitáhnou, dali znamení, na kterou bránu mají udeřiti: dva z těchto zrádců Tachovští upálili a jiné mají ještě ve vězení (*Studie a texty k nábož. dějinám čes.* III, 2, Olomouc 1923, str. 83).

¹⁰⁴ Čís. 48. Výpisky z něho o sázení rad od r. 1420 do r. 1430 mi poskytl ochotně městský archivář docent Dr Jar. Drímal, jemuž za tuto laskavost srdečně děkuji. Zápis o tom, jak zemský hejtman Jindřich z Plumlova ustanovil novou radu 8. X. 1420 (fol. 374 b), ve jménech se shoduje s českým listem Brněnských z 6. IV. 1421 bratřím Vokovi mladšímu a Janovi z Holštejna v *AČ* VII, str. 582, č. 34; chybí zde jen „Zeboldus loricator“; mezi nimi jména prvňho, Jana Kozí hlavy, i následujícího pak Václava („iuvenis civis“; v českém textu „Václav u věži“) značí nesporně Čechy. Při sázení od samého krále 24. XI. 1421 (fol. 675 b) se tu z předešlých konšelů jen vyskytují jména Jana Schönknapa a Jindřicha Haze; z ostatních jmen rázu německého je těžko určití Čechy, nebyli-li jimi „Petrus de Eywancicz“ nebo „Johannes pergmaister“.

však zeje právě v letech 1422 a 1423 pro kritiku zprávy o Borrovi charakteristická mezera, takže po konšelích z r. 1421 se činí zmínka až o konšelích, ustanovených od Albrechta Rakouského 27. září 1424¹⁰⁵. I zdá se, že snad pro nepokoje r. 1422 a 1423 k osazení rady nedošlo, a to tím spíše, když na konci zápisů o smlouvách z r. 1424 je touž rukou psaný zápis, nepochybně též z r. 1424: „Nota! Nomina profugorum. Isti diffidaverunt Sulconi et Prassoni. Primo Johannes Baba, Malus Petrus, Cholta, Zylka, Petrus Polonus, Wolfardus, Panoska“¹⁰⁶. I když nevíme, kdo byli oni Sulek a „Prasso“, jimž dotčení zběhové, většinou s českými jmény, opověděli, můžeme se domýšlet, že je to v souvislosti s hnutím brněnské menšiny husitské, v něm prozrazení Borrovo tak účinně zasáhlo a o němž se zpráva nezachovala leč v uvedeném pozdějším přípisku.

Hejtmanem, o němž se zmiňuje Windecke, sluší mysliti tehdejšího purkrabího špilberského. Byl jím nepochybně Rudolf z Beče, jenž se v Brně připomíná 19. října 1422¹⁰⁷. A nebylo bez významu, že Brněnští měli ve své kritické situaci muže, jenž měl po ruce i značnou hotovost posádky špilberské, tak vydatně posilující branné síly měšťanské; zároveň tak obranná opatření Brněnských, ve své krutosti bezohledná, byla kryta autoritou královskou. Při tom nelze přehlédnouti zvláštní národnostní ráz tehdejší brněnské správy městské, jak nám jej představují uvedené záznamy o složení rady městské: lze z nich tušiti, že tu nebylo takových národnostních rozporů, jaké jsou tehdy příznačny většině českých měst, takže možno v tom viděti zvláštní ráz poměrů moravských, po stránce národnostní ještě ne tak vyhrocených jako v Čechách. V soupisech konšelských z r. 1420 i 1421 lze dosti určitě rozlišiti mezi 12 konšely dvou- nebo tříčlennou menšinu českou proti trojnásobné nebo po případech ještě o něco větší většině německé, při čemž je právě charakteristické, že ani masakrem z r. 1422 se celkem tento poměr nemění a že se od r. 1424 opět vracejí česká jména konšelská, některá dokonce z oněch starších před r. 1422. A aby bylo toto mísení a prolínání živlů českých a německých tím význačnější, i v uvedeném, sotva úplném, soupise zběhů, kteří r. 1422 unikli záhubě a kteří, jak je viděti z jejich opovědi, nevzdávali se myšlenky pomstít husitskou pohromu z r. 1422, najdeme mezi většinou jmen českých, s nimiž je zde spojeno i jméno Poláka („Petrus Polonus“), i jedno jméno nesporně německé („Wolfardus“), značící, že brněnští husité mezi sebou měli i Němce. Aby pak se jako důvod proti skutečnosti krvavé lázně brněnské nemohlo uváděti, že o ní je jediná zpráva, Windeckova, proti tomu svědčí stejně jediná zachovaná zpráva o tehdy nedávno předcházejícím vyvraždění husitů

¹⁰⁵ Fol. 327a. Čteme tu opět jména známá z r. 1420, Jana Koží hlavu i Václava Turra (od věže). Jména Hanuška Háze, Hanuška „Czurowczera“ i Václava Schwarze by mohla nepochybně svědčeti o pokročilejším pronikání češství do rodin německých.

¹⁰⁶ Fol. 581 b.

¹⁰⁷ Gr. Wolny, *Mrkgjsch. Mähren* II, 1, str. 177; sr. i Emler, *Rel. tabul.* II, str. 179; vklad listiny Anny Domčikové z 19. X. 1422 do desk zemských 30. IX. 1437, kde je jedním ze svědků, a to na prvním místě, Rudolf z Retce [sic: má být Betce]. Není to ovšem onen Rudolf z Beče, říšský někdy vikář ve Feltru v Itálii, jenž již 1. IV. 1421 zahynul při obraně Berouna [Windecke, str. 136, praví: „der fromme her Rudolf (von Betze), der Felters also lange ingehalten hatte in Frigul“; sr. i Palacký III, 2³, 74 i Tomek IV, str. 138—39, jenž Rudolfa pokládal za vlašského polního hejtmana ve službě Zikmundově]. Purkrabím na Špilberce byl patrně jeho stejnojmenný syn, jenž se pak 4. III. 1434 připomíná v landfridu brněnském [Rudolf z Beče a z Strielek, *AC* X, str. 251; Strilky však od r. 1437 patřily Joštu Hechtovi z Rosic: Brandl, *Lib.* cit. III, str. 439, č. 3]. K r. 1440 uvádí Paproeký v *Diadochu*, str. 330—31, zápis dluhu 800 kop Anežce z Donína, manželce Rudolfa z Betce (zase ne z Retce; sr. Sedláček, *Listy ze ztracených archivů panských ve Věst. spol. n.* 1891, str. 406).

kutnohorských, o němž bychom nevěděli, kdyby se o něm nezminil Vavřinec z Březové¹⁰⁸. Pokud pak jde o hromadné popravky, i případy soudobé ukazují, že případ v Brně r. 1422 předčil jiné jen počtem svých obětí.¹⁰⁹

Po této významné příhodě Borrově máme opět o tehdejších šašcích a o jejich poměru k husitství jen příležitostné zápisy. Takového rázu je pozdní anekdotická zmínka o šaškovi jednoho knížete německého, jenž prý v samý den bitvy u Ústí (16. VI. 1426), která strašlivými ztrátami šlechty saské i středoněmecké dlouho zůstala v živé paměti, řekl: „My jsme upekli husu; nyní přijdou Češi a přinesou nám šalši.“¹¹⁰ Z r. 1434 za sněmu v Řezně (od května do srpna) je v soupisu darů konšelských v souvislosti s dveřníky, heroldy, pištci i trubači císaře Zikmunda i jiných přítomných knížat na prvním místě položka: „Item des keisers und herr Caspar Schlicken narren geschenkt 1 gulden.“¹¹¹ Jsou-li tu šaškové stavěni na stejnou úroveň s pestrrou společností služebníků různého druhu a není-li tu vysokého hodnocení, jakého se Borrovi dostalo v Norimberku r. 1422, zajímá nás tu při této dosti již plebejské kvalifikaci zmínka o šaškovi, patřícím již v družinu šlechtických magnátů, v tomto případě kancléře Kašpara Šlika. Jen o málo později, na březnovém sněmu pražském r. 1437, se naskýtá „blázen“ rožmberský, jenž, maje se svým pánem Oldřichem přístup i mezi sněmovníky, představoval již typ aristokratičtější, soudíc podle smělosti, kterou si při svém vystupování dovoľoval: šel prý již při závěru jednání mezi sněmovníky od jednoho kněze husitského k druhému a klepal jim na hlavy, řka: „Vy povové, kde jsou vaše pleše? Prohráli jste je nebo propili?“ I strhl se z toho

¹⁰⁸ FRB V, str. 533—34.

¹⁰⁹ Král Zikmund byl v tom Brněnským příkladem, když právě v Brně na Špilberce někdy v září 1421 na jeho rozkaz byla postínána čeleď zajatého poselstva českého, jež Mikuláš Opavský, syn neblaze proslulého knížete Jana, zvaného po vraždění na Karlštejně (1397) potupně „mistrem“ [katem], vydal králi (sr. *St. let. čes.*, Palackého vyd. 48, č. 115 a Šimkovo, str. 37; odpor veřejného mínění proti tomu, vyznačený u Palackého III, 2³, str. 123¹¹⁹, je ještě patrný z líčení pozdějšího letopisce, když při té příležitosti mluví o Janově „mistrovství katovském“ a o synu jeho Mikulášovi, jak poselstvo české králi vydal „jako na masný krám“). Zikmund ostatně hned potom 17. listopadu 1421 osobním příkladem poučil Brněnské, jak si v takových rozhodných okamžicích mají vésti, když v Brně, obklíčiv sněmovnu uherským vojskem a dav připraviti provazy k jímání, donutil moravské panstvo ke vzdání artikulů pražských (Vavřinec z Březové ve FRB V, str. 527). O podobném případě z města Kladska píše fojt hornolužický Albrecht z Koldic 21. XII. 1428, když tu bylo zajato 40 lidí, částečně ze služebnictva českých šlechticů, kteří se tam utekli: kat ze Svídnice je prý již 14 dní v městě a „vortert si von tage zu tage“ a ještě dále prý se lidé podezřeli ze zrahy zajímají (*SS. rr. Sil.* VI, str. 727; sr. i Grünhagen, *Die Hussitenkämpfe der Schlesier 1420—1435* (1872), str. 161). Za takové otřlosti dobové vyniká ušlechtilé gesto Viléma Kostky z Postupic, jenž — když v říjnu 1422 v Praze při popravách táborské oposice již pět lidí bylo sřato a Zikmund Korybut nejevil chuti v tom přestati — zvolal ke knížeti: „Nakatujž se s nimi, dokudž chceš!“ a hned se svou čeledí odejel: „A hned přesta [kníže] toho stínanie“ (*St. let. čes.*, Pal., str. 56, č. 129 a Šimek, str. 46).

¹¹⁰ Theobald, *Hussitenkrieg* I, 1629, str. 238 [„Es schreiben etliche . . .“]: „Wir haben eine Ganz gebreten; jetzt kommen die Böhmen und bringen uns ein Salsen darzu.“ Šalše je omáčka.

¹¹¹ DRTA XI, str. 443 (rozumí se tu 1 zl každému).

veliký smích. A druhého dne přišli prý tíž kněží, majíce pleše a ostříhané vousy. K tomu pak řekli někteří páni: „Hle! Tu se stal blázen Vaším opravcem i trestatelem!“¹¹² Ironie tohoto posměšku se strany katolické se týkala přísného rigorismu husitské společnosti, obracejícího se proti všem svodům hříchu a házejícího šašky v jeden pytel s kejklěři, trubači i hudci¹¹³, třebaš jinak, zvláště při nepřestávající veřejné polemice proti zlořádům církve katolické, byla i jejich pomoc vítána. Tak bylo již zjevem, jenž nepřekvapoval alespoň ve společnosti dvorské, že r. 1438 při korunovační hostině krále Albrechta II. na hradě pražském vedle 30 trubačů, pištců a bubeníků byli i šašci, ve svých vtipech a žertech se předstihující¹¹⁴. Tak s širším pronikáním radostné životnosti, přihlédající více i k požitkům tohoto světa, přibývá i mezi utrakvisty opět šašků, bavících svým rozmarem, ale i groteskním trpasličím nebo znetvořeným vzhledem, umocněným ještě zvláštním směšným ústrojem, jak své pány z bohaté šlechty, tak i širší lidové publikum. Obojí, jak již bylo výše naznačeno (viz str. 23), bylo spojeno v názvu „blázen-mužik“, jak se výrazně dovidáme na konci r. 1448 v dotazu pana Oldřicha z Hradce, jenž si o svém otci Menhartovi přál vědět, „kterak se má a nebo rytířsky a panský-li jeho chovají, jestli který komorník při něm a blázen mužik“¹¹⁵. Odtud již vidíme, že šašek je v české šlechtické společnosti nezbytným služebným činitelem. Přirozeně zaháněl takový šašek v polovině 15. století nešťastné Perchtě z Rožmberka i jejím dívkám v teskné nehostinné dálce na Mikulově smutky opuštěnosti, provázející první strasti Perchtina života manželského¹¹⁶.

Než tento Perchtin šašek představuje přízemní typ, od něhož se v bohatých variacích lišily typy jiné, duchovější, u nichž nad primitivní a hrubou zábavou, jakou mohla poskytovat mrzácká tělesná grotesknost,

¹¹² Jecht, *Codex diplom. Lusat. super.* II, 2, str. 670 [„Sieh! hy ist der narr uwer corrector und uwer straffmeister worden etc.“].

¹¹³ Sr. k tomu mé *České děj.* III, 3, str. 789 i 791—92, ale též Mart. Koláře Řemesla i obchodové, kteří starým Táborům dovoleni i nedovoleni byli (původně v *Pam. arch.* VI., 1865, str. 151 a nyní v Kolářově *Sborníku histor. prací*, 1924, str. 210 a d.).

¹¹⁴ Sr. mé *České dějiny* III, 1, str. 341; ve spisku Coronatio Adalberti (byl vytištěn v projektovaném VI. svazku *FRB*, jenž však nepřišel v širší oběh) na str. 41 se praví: „Vnd dyweyle der konig as, do woren eczliche narren; iczlicher wolde bas narren vor dem konige wen der ander. Eczliche sungen, vnd woren czwene jungen, dy hatte der meister von Prewssn gesant dem konige. Dy tawmelten vnd treben geradikeit vor des konigs tische, vnd sprach[er], er hette ir ny gelenker gesehen.“ Tito poslední byli ovšem akrobati.

¹¹⁵ V listu Bedřichovi ze Strážnice v *ÁČ* IV, str. 16.

¹¹⁶ Sr. žertovný německý list Perchtin (byl to ovšem cizí, ne všude zcela jasný překlad českého diktátu) v *ÁČ* XI, str. 244. Jeho vydavatel A. Sedláček mu nerozuměl, domnívaje se, že tu snad jde o medvěda, ač narážka Perchtina na medvěda míní šaška v jeho hrachovinném přestrojení za medvěda: sama Perchta mluví o „mein waschungsnarren“, ježž bratru Jindřichovi posílá a jenž je starý a plešatý, sní mnoho sladkostí atd.; její panny jej nazývaly „svým synem“ (sr. tamtéž, str. 245, č. 10). O masopustních medvědech v hrachovině sr. Zíbrt, *Staročes. obyčeje, pověry, slavnosti a zábavy prostonár.* (1889), str. 19—20.

již byly vlastní i duševní její obdoby, stupňovitě vynikal ve vysoké transpici vtip a rozmar; takového šaška pro Itálii charakterisoval Burckhardt výrazem „l'uomo piacevole“. Záleželo tu na individualitách těch, kdo si vyraženi přáli, i oněch, kdo je jiným poskytovali, ať tito patřili k třídám vyšším nebo lidovým. Jaký tu na př. byl rozdíl mezi prostou Perchtou beze všeho hlubšího vzdělání a jejím bratrem, biskupem Joštem, jenž svou bystrou inteligencí i humanisticky již usměřovaným vzděláním patřil mezi přední zjevy své země i národa a jenž, třebaž o tom není přímých dokladů, zajisté měl ve svém nejbližším okolí i šašky, podobně jako se toho můžeme domýšleti o jeho vrstevnících rázu Tasa z Boskovic nebo Zdeňka ze Šternberka. A týkalo se to stejně katolíků jako utrakvistů a mezi nimi i Jiříka z Poděbrad, a to již i v době, kdy teprve stoupal k vlastním posicím mocenským.

On měl již v době gubernátorské — a vlastně již i o něco dříve — svůj dvůr, kde podle vševládné módy nemohli chyběti šašci, jako tito náleželi nevyhnutelně i u jiných knížat, s nimiž se stýkal nebo o nichž alespoň slychal, k dvorskému personálu. A takový dvůr byl nejen ve stálých jejich sídlech, nýbrž částečně alespoň měnil svůj pobyt i se svým knížetem. Tak je známo i o Jiříkovi z jeho doby gubernátorské, že za pobytu ve Vídni r. 1455 dostali od tamní městské rady dary vedle trubačů a loutníků i jeho šašci¹¹⁷. A již z doby dřívější, z r. 1450, se vliv Oldřicha Celského na jeho synovce, mladého krále Ladislava, jevil v tom, že jeho dvůr ve Vídni nebyl bez svůdné účasti šašků, zpěvaček a tanečnic¹¹⁸. A s tím je ve věčné spojitosti o něco pozdější list krále Jiřího z 15. V. 1460, jímž dal v zástavu Janovi z Drozdovy hory i synu jeho Beneši ve 40 kopách dvůr v Jehnicích i s jinými příslušnostmi, „pro jeho kratochvilné služby, jimiž předkuom našim i nám líbil se“¹¹⁹. Je z toho patrné, že tento Jan byl šašek, a to šašek český. Na otázku, koho rozuměti oněmi „předky“, by přišel v úvahu mladý král Ladislav, zvláště z té doby, kdy byl po prvé v Praze a kdy Jiříkovi záleželo na tom, aby ho sepal s češtvím, nebo po případě i zemský hejtman moravský Jan Tovačovský z Cimburka, jež Jiřík mohl též pokládati za svého „předka“ jako markrabě moravský a též proto, že šašek Jan byl svými zájmy majetkovými, způsobem, jak si a od koho získal své statky, úzce s Moravou spojen; sotva by se tu mohlo mysliti na Zikmunda s jeho naladěním spíše internacionálním, s nímž služba českého šaška nebyla ve shodě, a ještě méně na Albrechta II., jenž vládl Moravou již od 20. let a jenž, měl-li šašky, měl Němce.

¹¹⁷ Sr. mé *Čes. děj.* III, 2, str. 926, pozn. 3.

¹¹⁸ Tamt., str. 753.

¹¹⁹ List ten otiskl A. T. (Turek) v drobném příspěvku Odměna králova šaškovi v *Čas. Spol. přát. starož.* 1952, str. 117. Regest jeho však již podal Sedláček, *Zbyt. register* (1914), č. 1729. Sr. s tím L. Hosák, *Histor. místop. země mor.-slez.*, str. 210 o Jehnicích u kláštera Králové na St. Brně a 307—08 o Novém Hradě, o němž též v této souvislosti jde.

Ve vztahu ke gubernátorství Jiříkovu lze v této souvislosti vzpomenout i na známou historku, kterou Eneáš Silvius vypravuje o scéně mezi Jiříkem a braniborským šaškem Kilianem, aby charakterisoval Jiříkovo střízlivé náboženské stanovisko¹²⁰. Kilian byl tehdy i později ve službě Albrechta Braniborského, jenž mu svěřoval i leckterá posláni diplomatická, mezi jiným i ke králi Jiříkovi, a k tomuto tím spíše, že nějaký čas, r. 1459 při sjezdu v Chebu, a snad i někdy jindy, byl od Albrechta králi propůjčen ke zvláštním službám. Právě při dotčeném sjezdu chebském lze pozorovati několik artistů (hudeců „se zpěvem slavičím“ a jiných, špilmanů „s rohy“), kteří svými umělými kousky udivovali vzácné hosty; při tom zvláště na sebe upozornil šašek saský, jménem Marcius, jehož soupeřem zde byl Kilián¹²¹.

To ovšem byli šaškové němečtí, jak si toho žádala německá národnost mnoha účastníků sjezdu. Vedle nich bylo těžko se uplatniti šaškovi českému, ledaže by svými vtipy a žerty zaujal urozené hosty české z české i moravské šlechty. V tom případě bychom čekali, že se ozve jméno Palečkovo. Než není tomu tak, ač se zdá, že již tehdy byl ve službě Jiříkově, snad ještě než se Jiřík stal králem, na což, zdá se, ukazují Palečkovy styky s náboženskými horlivci moravskými, kteří se uchýlili na Klatovsko a Domažlicko asi někdy v druhé polovině let padesátých. Kdyby nebylo styků těch a jejich odrazů v listech pozdější Menší stránky bratrské, bylo by těžko dokazovati Palečkovu skutečnou existenci a tak odstraniti legendární mlhu, jež nejen jeho službu na dvoře Jiříkově, ale celý jeho zjev obestírá¹²². A mlha ta zastírá i dobu, která přišla po jeho smrti. Jako by potom českých šašků dvorských vůbec nebylo, alespoň ne takových, kteří by byli hodni pokračovat ve stopách Palečkových a v jeho duchu a způsobu udržovat vážnost, jakou si on zjednal na dvoře královském! O českých šašcích pak vlastně skoro neslyšíme; to jen zčásti můžeme přičísti tomu, že na trůně českém pak sedali cizinci, málo dbalí i šetrní k českosti svého dvořanstva a v Praze již jen občasné se zdržující. Možno-li ještě jakousi výjimku učiniti o pozdějších Jagellovcích na českém trůně, u nichž se jen náhodou zachovala zprávička o šaškovi krále Vladislava z r. 1512, a to ještě nikoli o šaškovi, jenž by svým duchem a vtípem svému okolí imponoval, nýbrž již jen o trpaslíkovi, jemuž k zábavě panstva stačil jen jeho groteskní

¹²⁰ Sr. mé *České děj.* III. 2, str. 908, pozn. 1, i *Dvě studie o době poděbradské* (1929), str. 106 a d., kde o Kilianovi jsou i jiné podrobnosti k tomu, co se praví zde, v textu nad čarou. Nemám za zcela vyloučeno, že kromě toho, že byl opravdu rytířem, jak ho jeho pán Albrecht nazýval [„Ritter Kilian, unser Narre“], byl totožný i s würzburgským radou Kilianem, připomínaným k r. 1462 v Praze (*FRA* 44, str. 334), třebaš přitom byl zván doktorem.

¹²¹ Mé *Dvě studie*, str. 361.

¹²² Tak ještě anonym, pišící o Palečkovi v Riegrově *Slovníku naučném* VI (1867) je v té příčině naprostým skeptikem: o Palečkovi prý existují „hojné povídky“, „avšak ani skutečnost jeho osoby není zjištěna, tím méně pak lze víry přiložiti všelikým udáním o jeho rodu“.

zjev¹²³ — ze dvora Ferdinanda I. znám jen zmínku ve Wintrově článku Blázní¹²⁴ o „českém bláznu“; toho měl r. 1539 pro mladé dva prince královské opatřiti nejvyšší hofmistr u nejvyššího kancléře Volfa z Krajku, zajisté nejen pro „libost“, o níž se král zmiňuje, nýbrž patrně i proto, aby se princové snáze a hravěji naučili mluvit česky, neboť jinak, měl-li Ferdinand, jak lze se snadno dohadovati, též šašky, sotva to byli šaškové čeští!

III

SKUTEČNOST EXISTENCE PALEČKOVY RUKOPISY A TISKY HISTORIÍ O NĚM

Z vlastní doby poděbradské není o Palečkovi ani nejmenší určité zmínky, zvláště když zpráva Bonfinova o zápase šašků na sjezdu olomouckém r. 1469 žádného jména nepodává¹²⁵. Teprve ve Všehrdových Knihách devaterých, jež byly r. 1499 po pětileté práci dokončeny a po nové úpravě teprve za 10 let r. 1508 veřejnosti odevzdány¹²⁶, bylo jméno Palečkovo určité vysloveno, ale jen ve spojení s historikou, jež se pak do základu vši literatury palečkovské, do Dvanácti historií, nedostala¹²⁷. Potom r. 1523 ve spise „odtrženců“ bratrských, Menší stránky, o pronásledování počínající se Jednoty, nazvaném O původu Jednoty bratrské, se objevuje jméno Bratra (píšu tu úmyslně náslovné velké B, protože se tím míní člen Jednoty bratrské a ne snad důvěrné jméno šaškovské, jaké bylo Palečkovi

¹²³ V 1. svazku *Pramenů a studií k českým dějinám* vydávaných Histor. ústavem v Praze v článku Jos. Macka na str. 46 v cestovních účtech nejv. mincmistra Jana z Potštejna v Budíně je položka: „Item trpaslíku královské Milosti 15 gr(ošů).“ Jiná zajímavá podrobnost, týkající se šaška královny Anny, zableskne se z pestré mosaikové směsice Z. Wintrova *Kulturního obrazu českých měst* II, str. 389, pozn. 20 — rok tu udán není — z účtu mincovního úřadu kutnohorského o daru jedné kopy „Manganovi, králové J. M. bláznů“.

¹²⁴ V knížce *Malé historie ze života staročeského* (1888, str. 254).

¹²⁵ V jeho *Decades* IV., lib. II; Palacký IV, 2³, str. 507, pozn. 396, sice praví o tomto zápase bláznů, že by se „snáze dalo pochybovati o skutku samém nežli o pravé jeho podobě“, neboť zápas ten byl by se málem změnil v zápas celého shromáždění, protože kdosi z Čechů prý zachránil českého šaška před pádem a za to byl od p. Zdeňka Šternberka políčkován — ale, i když netřeba pochybovati o zápase samém, lze tím spíše pochybovati o tom, že českým účastníkem tohoto zvláštního souboje byl Paleček. Ten byl již tehdy pravděpodobně tak vysokého věku, že sotva by bylo radno jej vystavovati takové zkoušce tělesných sil. Ani popis zápasníka Čecha — ač Bonfini po letech se v tom mohl mýlit, tendenčně zveličuje tělesné kvality Čechovy, aby jeho nezdar bil tím více do očí — že byl „silný a urostlý, takže se prý dalo čekati jeho vítězství nad menším, ale zavalitým Maďarem“, tomu neodpovídá (sr. i Herben v premii Palečka 1882 na str. 8a); patrně zápasníkem byl jiný šašek Jiříkův.

¹²⁶ Sr. Jakubec I², (1929) 571, 575.

¹²⁷ Jak samy Historie nepřímo svědčí o existenci Palečkově, sr. níže pozn. 209.

dáváno) Palečka jako utěšitele utištěných Bratří, avšak s časovým určením jen velmi povšechným a tak jen málo mlhy kolem něho prosvětlujícím¹²⁸. Zde se praví: „Také toho času [kdy se Bratří seznámili s Palečkem] vsadili bratra Mikuláše Křížovského na Poděbradech. . . A tyto věci se dály, ješto jsme ješto bratra Řehoře nepoznali.“ O tomto Křížovském určitější zmínka je v Manuálu M. Václava Korandy, jež klade jeho vystoupení do doby kolem r. 1450¹²⁹.

Jestliže tak vyplynuly ze starých paměti určitější zprávy o jménu Palečkově i o době, kdy se Paleček mohl Bratří zastati, jsa nepochybně již ve službě Jiřikově, připojuje se k těmto skrovným, ale přece významným stopám ve starších bratrských pramenech ješto jedno pásmo, vedoucí k dalšímu určení. Je to rozvíjející se verše o proroctví, věštícím úspěšnou budoucnost Bratřím, „lidem bez meče“. Již ve Spise o dobrých a zlých kněžích z r. 1468-69 se mluví o takovém proroctví, prý z doby ješto Václava IV., jehož konkrétní podrobnosti byly jako „vaticinatio ex eventu“ pochopitelně vymyšleny a v starší text proroctví vsunuty až později: při tom nám zde hlavně záleží na dodatku, že Bratřím bylo proroctví to oznámeno „od toho, který byl tomu [v době Václavově] přítomen. A když zvěděl o nás [Bratřích], řekl, že se to všecko naplnilo již“¹³⁰. Jméno anonymního svědka, jehož zprá-

¹²⁸ Spis je zachován v pozdějších *Aktech Jednoty bratrské* IV, fol. 105a—109a (je to první část většího spisu B. Lukáše, jenž pak sahá až k fol. 122 b): sr. Josef Müller, *Geschichte und Inhalt der Acta Unitatis Fratrum* v *Zeitschrift für Brüdergeschichte* 1913, str. 101. Příslušný citát je uveden ve článku Jana Herbeny Klenovský — Paleček v Rezkově *Sborníku histor.* 1883, str. 47—48, v kterémž základním východisku moderního bádání o Palečkovi jsou uvedena o něm data, známá až do r. 1883, i s příslušnou literaturou. Herben zde přesvědčivě zbavil historii palečkovskou mýlivého ztotožňování Palečka s Bratrem Janem Klenovským, jakým hned počátky novějšího bádání o Palečkovi zatížil ne Dobrovský, uváděje r. 1818 Palečka v literaturu, nýbrž Palacký r. 1827 (sr. opravu Jakubcovu I, str. 615); sr. pak ješto v tom smyslu význam další stručné, přesto však pro informaci ciziny důležité poznámky Palackého, *Gesch. v. Böhmen* IV, 2 (1860), str. 585, pozn. 395 (v českém vydání IV, 2³, str. 567, pozn. 396), skepticky zavrhuující Bonfinovu zprávu o šaškovském souboji r. 1469, která ješto nejspíše nacházela místo v německé historii šaškovské, jinak málo k Palečkovi všímavé; sr. z ní K. F. Flögel, *Gesch. der Hofnarren* (1789), jenž ješto zná jen Žita, a Nick, *Die Hof- u. Volksnarren* I—II (1861); spis F. W. Ebelinga *Zur Gesch. d. Hofnarren* (1884) mně zůstal nepřístupný. Již rok po Herbenovi vyšel krátký, ale hutný exkurs Jar. Golla o proroctví o Bratřích a s tím i o Palečkovi, kriticky aplikuje tradici o něm ve směs nejstarší literatury bratrské (v *ČČM* 1885, str. 67—69 a nověji ve spise *Chelčický a Jednota*, 1914, str. 140—2). Sr. též Jakubec I (1929), str. 615. To jsou nyní — připojíme-li k tomu i Erbenovo vydání jediného tehdy známého tisku Historií Palečkových r. 1868 ve *Výboru* II, str. 1337 a d. i s tím výrazným titulem — hlavní předpoklady k pokusu o fixaci zjevu i osobnosti Palečkovy.

¹²⁹ Vydání Jos. Truhláře (1888), str. 44 (na okraji folia): „Temporibus superioribus circa annum 1450 quidam Grizovski et Straka vadebant cum sua matricatura, quod Christus non est deus.“ O Křížovském, že se jmenoval Mikuláš, uvádí Ant. Gindely, *Gesch. d. Böhm. Brüder* I (1868), str. 20, jak jej cituje Truhlář 44*. O něm sr. též mé *Čes. děj.* III, 3, str. 628—29 i článek V. Novotného Sektářství na Táboře (sborník *Tábor, město Žižkovo*, 1928, str. 9 a d.; o Tůmovi z Nepomuku, dotčeném ve spise z r. 1523, sr. *Čes. děj.* III, 3, str. 992).

¹³⁰ Sr. celý citát u Golla, *Chelč. a Jed.*, str. 141—142, kde jsou i jiné podrobnosti o tomto proroctví. Sr. i mé *Čes. děj.* III, 3, str. 986.

va již sama jeví patrnou věcnou souvislost s uvedeným již líčením z r. 1523, uvedla, až v polovině 16. století poznámka Jana Blahoslava ve spisu O původu Jednoty bratrské¹³¹. Práví se tu, „že by byl to nějaký Paleček. Však nesmím toho jistiti, on-li tě byl čili kdo jiný, než o němtě mi to praveno“. Přese vši výhradu Blahoslav zajisté věřil v toto Palečkovo svědectví. Jeho závěr nabývá větší průkaznosti přípisem ke slovům ve Spisu o dobrých a zlých kněžích o tom, jak o Bratřích prorokoval „jeden člověk znamenitý, učený“ a jak svědek toho to později Bratřím oznámil: „Paleček to Bratr pravil, qui receptus fuit [= přijat byl] v prvním přijímání k dobrému svědomí.“ Tato marginálie, k níž je připojena značka B (ta se zdá býti Blahoslavova¹³²), vlastně znamená, že dřívější výhrada Blahoslavova neplatí. Z toho plyne dvojí nový fakt pro chudičkou biografii Palečkovu: předně, že, jsa přítomen věštbě o Jednotě před králem Václavem, byl asi tehdy mladičským dvořanem královským a že se podle toho narodil někdy na počátku prvního desetiletí 15. století, a za druhé, že byl členem Jednoty¹³³. Že do služeb Jiříkových vstoupil jako muž již vyzrálý, třebaš ne ještě vetchý stařec, naznačuje zachovaná zde podrobnost o jeho dočkání „stavení bratrského církve“, tedy jejího konstituování v druhé polovině 50. let. Vztahují se k tomu slova B. Lukáše ve spise z r. 1510 O obnově církve¹³⁴ o „svobodě“,

¹³¹ Je ve vydání Ot. Odložilíka, zprvu r. 1928 v Reichlově Špalíčku V, 143, pak r. 1929 ve *Věst. Král. čes. spol. nauk* roč. 28, VII, str. 69, kde se spis ten pokládá za Blahoslavovu prvotinu z r. 1547 (tam., str. 1): K. Krofta však (u Golla, *Chelč. a Jednota*, str. 141) míní „asi z r. 1550“.

¹³² Sr. Jar. Bidlo, *Akty Jednoty bratr. I*, 118a.

¹³³ To uznává Goll (*Chelč. a Jedn.*, str. 142) proti pochybnostem ještě Herbenovým a souhlasí s tím i Bidlo (v *Aktech Jed. br. I*, str. 118, pozn. 1), pokládaje formální přijímání do Jednoty již tehdy u ní za platnou zvyklost. Znění Spisu o dobrých a zlých kněžích zmínkou, stavící proti sobě bouře, propukající již v Čechách za posledních let Václavových, a „lid bez meče“, jenž povstane „za krále z Kunštatuov“ — přímý to kontrast, jenž ovšem byl patrný až pozorovateli pozdějšímu a byl vsunut v proroctví až později —, zdá se svědčiti, že vlastní, zatím nerozvinutý náznak proroctví byl králi Václavovi sdělen již nedlouho před jeho smrtí; stalo se to asi ve formě, jak si představoval budoucnost Matěj z Janova ve spise O ohavnosti, tak, jak se o něm zmiňuje Apologie bratrská z r. 1503 a jak citát o tom uvádí Goll, *Chelč. a Jedn.*, str. 142, že totiž „lid nový povstane, podle nového člověka způsobný . . . z něhožto nové kněžstvo vyjde a přijato bude. Ale mám za to, že věci půjdou ponenáhu“ a tedy nikterak s nemožnými před r. 1419 konkrétními podrobnostmi o Žižkovi, Albrechtovi II. atd. Tak, zatím zcela prostě, si pak v letech 50. vybavovala paměť Palečkova vzpomínku z mladých let. To se zdá souhlasiti i s tím, že v letech 60. století 15., jež jsou vlastním časovým rámcem Historií o Palečkovi, si třeba Palečka představit spíše jako šedesátníka nežli člověka již v dalším, pokročilejším věku. Na to, tuším, ukazuje i okolnost, že Paleček při svých potulkách mimo hranice dvora královského i prostředí pražského by sotva, kdyby byl již sedmdesátníkem, rozeným ještě před r. 1400, mohl na venkově lidem pomáhati při různých pracích na poli i doma (při pošívání střech došky atd.).

¹³⁴ Dataci sr. u Müllera-Bartoše, *Dějiny Jedn. br. I*, (1920), str. 336, č. 14, že nejmenovaný svědek o oznámení proroctví králi Václavovi se „dočkal“ počátku ustavení církve bratrské. „Ten pak svědectví o tom dal králi, takže sám král dal svobodu. Než potom kněží krále popudili proti Bratřím“ (sr. u Golla, *Chelč. a Jedn.*, str. 141). Vadí tu přímá zmínka o králi, pročež Goll (tamt. 68) odchod Bratří do Kunšvaldu klade v mezidobí „mezi smrtí Ladislavovou v listopadu 1457 a volbou Jiřího v březnu 1458“. B. Lukáš, maje zřetel hlavně k dotčenému pronásledování (prvnímu

kteřou Jiřík dal Bratřím, aby se usadili v Kunvaldě, a to přimlouvou přímo tu nejmenovaného Palečka, jenž tedy již musil býti delší dobu v jeho službě, aby si k takovému vlivu zjednal v přízni Jiříkově důvod: dostáváme se tím do doby před dotčeným výše Jiříkovým listem Janovi z Drozdovy hory, jehož byl před tím již Paleček u dvora v povolání šaškovském ne-li současně, tedy následníkem.

Pokud jde o proroctví o Jednotě, s nímž se, jak pověděno, Paleček dostal ve styk již dávno dříve, bylo by možno vysloviti možnost, že jeho původcem byl vlastně Matěj z Janova svým náznakem o „lidu novém“, ale že nebyl sám tím, kdo tuchu tuto králi Václavovi ohlásil, nýbrž že to byl jiný „člověk znamenitý, učený“, jež označil jiný lakonický přípisek k textu Spisu o dobrých a zlých kněžích jménem „Mistr Manholt“, jménem jinak neznámým, jež snad lze teprve hledati pod mýlivou rouškou různých přezdív-
vek¹³⁵.

Jestliže výše zmíněné doklady ze Všehrda i z literatury bratrské svědčí sdostatek, že Paleček byl skutečným zjevem historickým a nikoli jen fiktivním jménem a že byl opravdu vrstevníkem krále Jiříka, a to ku podivu z kruhů bratrských, jinak králi málo sympatických, je tím zvýšena i věro-

z r. 1461), neučinil rozdílu mezi Jiříkem gubernátorem a králem, naznačuje změnu jeho stanoviska k Bratřím. S datací Gollovo souhlasí i Müller-Bartoš (I, 32 i 32, pozn. 47: „V tuto dobu, pravděpodobně do jara 1458“).

¹³⁵ Krofta v dodatku u Golla, *Chelč. a Jedn.*, str. 141, pozn. 1, sice uvádí upozornění Bidlovo v *Aktech* I. (v úv. 104 a v textu str. 117 i 118) na bakaláře Mangolda k r. 1378 a sám poznamenává micha mistra Petra Mangolta k r. 1408, jenž byl tehdy oficiálně ustanoveným oponentem Husovým při jeho ucházení o bakalářství, ale obojí udání se, zdá se, nehodí. Sám bych tu upozornil na možnost, že snad jde o osobu jinou, u níž při jménu „Manholt“ jde snad o koruptelu jména jinak tehdy v české literatuře již dobře známého, a to jména hrubě bryskního středověkého antipoda Šalomounova Markolta: jméno toto se stalo nejen jménem osobním, nýbrž patrně i přezdívkou lidí podobně ošklivých, jako byl právě Markolt. O užívání zosobněného již v 15. století jména ve vrstvách vyšších i nižších jsou doklady v knize Zíbrtově *Markolt a Nevím v literatuře staročeské* (1909), str. 22: je to náznakem, že již tehdy kromě latinské verze zábavných rozprávek Markoltových existovala též nějaká jejich česká verze (její vzdálený ohlas lze pak tušiti v H. Gallašově *Margoldus redivivus* z r. 1826); to, že již takový český Markolt v 15. stol. existoval, popírá právě Zíbrt, odvolávaje se nesprávně na to, že se Židek (str. 24–25 ve Spravovně), chvále „připovídky Šalomounovy“, nezmiňuje o Markoltovi: to však je pochopitelné, protože Židek, touže v podstatě sám po takovém postavení, jaké měl u Šalomouna Mařkolt, nepokládal za vhodné na něho zvlášť upozorňovati, aby se toho po případě proti němu neužilo narážkou na jeho židovství a snad i na jeho ošklivost. A že jméno Markoltovo sloužilo za přezdívkou ošklivosti, soudil bych z případu, třebaž tu není přímo o ošklivosti zmínky, u V. Korandy mladšího, známého svými přezdívkami osob jiných, z nadpisu jednoho kusu jeho Manuálu: „Johanni dicto Markolth appostatanti“ (na str. 115 a d.). Leckteré přezdívky tehdejší jsou dobře známy. Nepěkné pověsti nabyly přezdívky, jež svým milečím dával král Václav; z nich pro své theologické vědomosti nabyl Jan z Chlumu i přízví „doktora z Biberachu“. Z učitelů Husových měli taková zvláštní jména Štěpán z Kolína (Chiméra), Mikuláš „Biceps“ a Jan z Mýta (Sofista); z přátel Hus Štěpána z Pálče nazýval „Fictor“; z kruhů učených byl dříve svým přízví znám Matěj z Knína (Pater) později tak proslulý Petr z Dvekačovic (Bíbat) a Jan z Čáslavě (Kumpán); nelze tu ani nevzpomenouti satirika Mařika „Rvačku“ ani různé „Židky“, zvláště pověstného Jiříkova Thersita Pavla.

hodnost některých biografických zmínek, obsažených v prameni, v jiných případech šaškovské historie tak vzácném, jako je podrobnější spisek o něm a jeho příhodách v různých rukopisných i tištěných textech Dvanácti historií. Zde k několika málo datům, spíše vnějším, se nám k vyplnění prázdnoty, jež jinak stále historii Palečkově hrozila, dodává vzácné látky, jež teprve sporému obrysu faktickému dodává vnitřního reliefu. Leč tato pomůcka plněji a přesněji promluví, až ji zbavíme svrchního nánosu, jímž pozdější doba pokryla původní obraz, a až takto jasněji a určitěji prohlédnou původní rysy i barvy.

Nyní jsou známy, resp. dochovány — neboť jsou to vlastně trosky minulosti bohatší, jejíž rozsah je těžko přesněji vystihnouti — tři rukopisy a dva tisky ze starší, předbělohorské literární tradice palečkovské, jejichž podrobnější rozbor podá několik vítaných kritérií, dovolujících určitěji vyznačiti dobovou provenienci jednotlivých složek i jejich vzájemné vztahy. Přibereme-li pak jen málo jiných dalších pramenů, doplníme celkový obraz činnosti Palečkovy a rozlišíme různé verze, v nichž se zachoval obraz šaškovské individuality Palečkovy. Bohužel třeba litovati, že minulost ještě poměrně nedávná byla na literární památky o Palečkovi bohatší. Ještě v Jungmannově Historii z r. 1849 je zaznamenána existence textu Pamět Bratra Palečka v jednom z rukopisů v pražské knihovně kapitulní, o němž A. Podlaha ve svém Soupise r. 1922 musil jen poznamenati, že počáteční folia rukopisu, na nichž byl text napsán, byla neznámou vandalskou rukou vytržena¹³⁶.

Výčet rukopisů zahájím textem nyní peštským¹³⁷, který pokládám za textově nejbližší staré, ztracené předloze. Není pochyby, že je to dříve v literatuře uváděný text Ribayův¹³⁸. Na jeho konci je na fol. 402^a přípisek:

¹³⁶ Sr. Jungmann, od. III, č. 105 a Podlaha II, str. 556 (sign. O LXXVII). Není bez důvodu podezření, že toto vytržení listů je jednou ze zlovolných hankovin, ať ze ziskuchtivosti, jež za vytržený zlomek čekala náležitou odměnu od cizích sběratelů, nebo ze žárlivé ctižádosti knihovníka, jenž maje pod svou správou unikátní tisk Palečkových Historií, nemohl strpěti, aby konkurenční knihovna měla exemplář rukopisný, jenž exemplář jeho stavěl v pozadí; r. 1849 měla pražská musejní knihovna jen tisk z r. 1610 [sic!], jak svědčí právě citovaný Jungmann III, 105 — kdy druhý tisk, starší, Zieglerův (ten zemřel r. 1846), tam přišel, nevím — takže kromě rukopisu Ribayova, dnes budapeštského, byl znám jediný rukopis Paměti kapitulní; sr. k tomu udání Dobrovského z r. 1818 v B. Jedličkově vydání „Spisů“ Dobrovského VII, (1936), str. 356–57; o rukopise kapitulním se Dobrovský nezmiňuje (odkud měl o něm zprávu jako o majetku kapitulním Herben ve *Sborn. hist.* 1883, sám nepraví). Podle Jakubce I, str. 695, mohlo by se zdáti, jako by byl ještě jeden Palečkův rukopis v Praze, ale zdání to působí jen tisková chyba (ve znění „... jsou dochovány rkp. kapitulní, pražský a Ribayův“ za „kapitulní“ nemá býti čárka; o rukopise žitavském a zhořeleckém se Jakubec nezmiňuje).

¹³⁷ Je tam v Národ. museu pod signaturou Slav. 8 na fol. 398b—402a. Jeho fotografickou kopii mně půjčil prof. Dr. Fr. Ryšánek a dovolil mně s ní volnou disposici, začež mu srdečně děkuji.

¹³⁸ Je to patrné z toho, že v rukopise je i Postilla Rokycanova, o níž je zmínka Ribayova v edici Vzájemné dopisy Josefa Dobrovského a Jiřího Ribaye 1783 až 1810 (vyd. r. 1913 A. Patera a J. Jakubec), str. 174: Ribay praví, že je tu i list

„Přepsáno toho létha 1583“ a na počátku fol. 398^b je později ostrým perem
přípisek: „Od Sixta Palmy sepsané [roz. Historie] nacházejí se také i tlačené.“

Druhý text, německý, je v rukopise žitavském (sign.: Pg 4°, 202). Po
zprávě o něm od A. Tobiase r. 1870¹³⁹ otiskl jej v pražské „Politik“ 25.
XII. 1904 Č. Zibrť, jenž v soupise obsahu tohoto „codicis mixti“ udal, že
opis Historie je na předposledním místě a že je psán touž rukou jako opis
kalendáře na r. 1551 Mik. Šúda ze Semanína na samém konci rukopisu:
německý text Historií prý se shoduje s titulem textu zhořeleckého (viz
o něm hned dále) „nahezu Wort für Wort“, ale nikoli s titulem starého čes-
kého (nedatovaného) tisku¹⁴⁰. Německý překladatel z konce 16. století
zachoval, jak si všiml již Zibrť, v několika případech stopy českého skloňo-
vání původní předlohy.

Třetí, opět český text je v rukopise někdy Milichovy knihovny ve Zho-
řelci¹⁴¹ a nebyl až dosud blíže znám kromě právě dotčeného titulu, srovná-
naného Zibrťem s dvěma texty jinými.

Z tisků předbělohorských — a za Bílou horu není třeba v textovém
srovnávání pokračovati, protože tu již nešlo o texty nové, nýbrž jen o opa-
kování a překlady starších českých tisků¹⁴² —, z nichž oba zachované jsou
unikáty pražské musejní knihovny, tisk starší (sign. 25 E 17) je od r. 1875,
od vydání Jirečkovy *Rukověti k dějinám literatury české* (sv. I, str. 352),
pokládán prostě za tisk vydaný „po prvé v pol. XVI. věku bez m. [místa]
i r. [roku]“¹⁴³. Na předeštlí má přípisek „Léta páně 1612 . . .“¹⁴⁴, ale uvi-
díme, že rok vydání lze přibližněji udati do druhé poloviny 16. století.

Poggiův o smrti Jeronymově, o němž se však soukromý zběžný soupis Ryšáňkův
nezmiňuje, jenž za to praví, že je tu pranostika hvězdářská na léta 1595—1632. —
Dále zmíněná poznámka o opise z r. 1583 je podle Ant. Škarky psána Ribayem.

¹³⁹ *MVGDB VIII*, str. 284.

¹⁴⁰ Z předchozích kusů je datován traktátek Eustacha Poyselta (tisk z 1594),
proroctví astronoma Jak. Pflaumená v Ulmu (tisk 1532) i spis Trithemiův *De septem
secundis i. e. „Intelligenciis“* (opis: v Kolíně 1567). — Na konec se Zibrť nevystřehl
omylu, udává, že jeho vydání je věrným otiskem „zhořeleckého“ (sic: žitavského)
rukopisu. Titul textu zhořeleckého úplně podal Herben v *Histor. sbor.* 1883, str. 43.

¹⁴¹ Cod. chart. 8° N. 19, č. 19 na listech 230—43, jak jej vyznačil již v *ČČM*
1878, str. 285 J. Goll, nazýváje jej podle některých provenienčních udání jiných kusů,
postupně číslly označených (je jich 22), Sborníkem Slezanským: podává jen jeho
titul, ne však zcela správně [místo „řádu“ má „rodu“; místo „vzácný byl i každého
dobrého“ má být „ . . . každému dobrému“]; konstatuje jeho shodu s tiskem Sixta
Palmy, takže opis ten je značně mladší nežli data vzniku některých jiných částí
téhož kodexu [1562, 1577, 1578, 1579, zde při č. 14 opět s omylem: místo „před samau
středau“ má být „před sazometnau středau“]. Z rukopisu mně před léty do Prahy
poslaného jsem též opsal tři čísla 16, 20 a 22, z nichž číslo poslední, fragment O sta-
rém Čechu noviny, se částečně shoduje s textem, otištěným od J. V. Šimáka v *ČČM*
1919, str. 116 (s prvními 15 řádky). Na počátku, na předeštlí, je pozdější rukou napsáno:
„Sum Pauli Theobaldi a Scharffenbek“. Do rukopisu je vložen list A. Gindelyho,
27. VII. s. a. o č. 1 a 6, že jsou od Jana Blahoslava. Při č. 14 na fol. 173a je kromě
letopočtu 1577 i značka „GP“.

¹⁴² Sr. k tomu Zibrť, *Bibliografie čes. historie III*, 4078 i II, 2210.

¹⁴³ Herben v *Hist. sbor.* 1883, str. 43 prostě řekl: „Nejstarší jest musejní, ze XVI.
věku.“

¹⁴⁴ Přípisek pak pokračuje dále: „Tato knížka jest mi darována od Vikto-

Tisk mladší Historie o Bratru Janovi Palečkovi (kdežto titul staršího zněl Historií dvanácte o Bratru Janovi Palečkovi) byl vydán „k žádosti mnohých pánů“: to zdá se býti reklamním doporučením vydavatelovým, ale opravdu asi bylo pravým vysvětlením nezvyklého a dosti časného vydání nového. Vydání toto zase bylo bez udání roku a místa, ale zato bylo opatřeno jménem vydavatele Sixta Palmy (Močidlanského). Dobu, kdy se to stalo, přibližně — a dosti správně — určil již Dobrovský, když r. 1818 napsal¹⁴⁵: „Um das J. 1610.“ Z tohoto udání však jeho předložkové omezení („um“) zmizelo a obecně se udával jen rok 1610. Monograf Palmův A. Šarka však posledně, blíže to neodůvodňuje, vymezil datum vydání toho obratem „nejspíš r. 1602“¹⁴⁶. Ještě další omyl, ale tentokrát Dobrovského samého, se vloučil v bližší určení tohoto tisku. Větu v titulu „[Historie] v češtině opravená a vytištěna“ Dobrovský doslovně vykládal tak, že Palma „verbesserte die Sprache dieser Artikel [Ribayových]“, jako by mu šlo o jazykovou úpravu nečeské, snad latinské nebo po případě německé předlohy, ale Palma sám nijak na něco podobného nemyslel, nýbrž přesně opakoval větu, kterou již našel ve své tiskové předloze, již vlastně byl uvedený již starší tisk Historií, prozrazuje tak, bezděky a asi nechtěje, s ním provenienční souvislost¹⁴⁷.

Pro větší pohodlí budu v dalším výkladu užívati při citování jednotlivých rukopisů i tisků zkratk, a to pro rukopis pešský litery *A*, pro rukopis žitavský *B*, pro rukopis zhořelecký *C* a pro tisk starší *D* a mladší *E*.

rina Emka Nymburského, když saukeníkům svačinu strojil, za jeden spis bratrský [patří tedy v prostředí bratrské], kterýž potom daroval do Nymburka Špinkovi. Elyáš Slavík Boleslavský.“ A jiným písmem je tu připsáno: „Slovo Páně zůstává na věky! Slovo Tvé svaté zůstane!“

¹⁴⁵ Ve vydání Jedličkově str. 356.

¹⁴⁶ V článku Ze zápasů nekatolického tisku s protireformací v ČČH 1936, str. 9: tedy ještě před Palmovou známou aférou.

¹⁴⁷ Nesrovnalost v tisku Palmově při srovnání s tiskem starším je ovšem více: tak v titulu Palmově je „Historia“ místo „Historií“ tisku staršího. Také v dedikačních verších, jež Palma věnoval primátoru soběslavskému Řehoři Smrčkovi a jeho ženě Dorotě, jichž je u něho o osm více, jsou drobná nedopatření („od dávných časů“ místo „od dávného času“; v 6. verši chybí na počátku „a“). Za zvláštní připomenutí stojí, že v mladším tiskovém unikátu musejním (sign. 27 E 41) je poznamenáno jméno vynikajícího obrozence z českého, bratrského severovýchodu, jako původního majitele: „Ex bibliotheca Josephi Liboslai Ziegler.“

ANACHRONISTICKÁ KRITERIA
A VZÁJEMNÉ VZTAHY JEDNOTLIVÝCH
TEXTŮ HISTORIÍ

Nestačí přihlédnouti k vnějším znakům jednotlivých rukopisů i tisků, ale třeba si všimnouti i znaků vnitřních, zvláště naskýtajících se anachronismů, z nichž vznikají významná kritéria, rozlišující časový sled všech textů a spojující je v souvislé skupiny. Jestliže kritéria ta zatím ucházela literárně historické akribii badatelské, je to vysvětlitelno jednak tím, že nebyly všechny texty Historií Palečkových obecně přístupné, ale jednak, že zatím i chyběl průvodní aparát kritický, jenž by napomáhal přesněji vystihnout všechny podrobnosti textové.

Z těchto anachronismů zjistil již r. 1891 Tomek, že nepokoje v Praze r. 1483–84 přiměly krále Vladislava, aby myslel pro své osobní bezpečí na přestěhování z dosavadního sídla královského v samé Praze, v Králově dvoře, na hrad pražský, jež ovšem bylo třeba vybavit ze zpustnutí za bouří husitských¹⁴⁸. Lepší znalost Starých letopisů českých byla by ovšem mohla vésti k pravému poznání, kde bylo po většinu 15. století v Praze sídlo královské¹⁴⁹. Úprava hradu byla dílem až pozdějších let Vladislavových, v nichž lze stavební práce sledovati, ale s přerývkami, způsobenými pobytem královým od r. 1490 v Uhrách; Historie ve všech textech trvají na tom, že dvůr královský byl na hradě: tam Paleček se ubírá, aby zachránil život šlechtici Dubčanskému; tam král udílel kanovníkům audience. Je z toho patrné, že z paměti Pražanů a z prostředí, v němž vznikly Historie, vymizelo, že král Jiří a i Vladislav sídli ještě v Praze samé; v tom je vlastně k r. 1437 předešel již omyl značné části české tradice analistické o cestě Roháčově k popravišti, při čemž se prý císař Zikmund na průvod díval z hradu¹⁵⁰.

Ve věci pražského sídla královského za Jiřika se tedy omyl poznal, s čímž ovšem nebyly zatím ještě spojeny důsledky pro dataci Historií, jejichž původní verse podle toho mohla vzniknouti, až paměť na sídlení královské v Praze samé vymizela. Zato však v bádání historickém se ještě

¹⁴⁸ *Dějep. m. Prahy VIII*, str. 2 a d. i 11 a d.

¹⁴⁹ Na str. 242 (vyd. Palackého) k r. 1484 je již určitá zmínka, že se král již v Praze sídleti bál, zvláště když jeden soused novoměstský přes příkop naň kuši napínal: „Potom král hned myslel, aby hrad opraven byl, nechtě více ve Dvoře královském bytu míti.“ — Také Herben při svých návratech k Palečkovi, ale ne hned, se konečně dal informacemi Tomkovými poučiti k lepšímu pojetí otázky, kde král Jiří síděl.

¹⁵⁰ Těto chybné perspektivě podlehl zčásti i sám Tomek, podle něhož poprava Roháčova se konala na náměstí staroměstském a ne na obecném popravišti mimo město.

nedostavilo ani uvědomění jiných dvou anachronismů, jejichž vliv na dataci nejstarších rukopisných textů i pak pozdějších tisků Historií je neměsí než falešná perspektiva v právě vytčeném případě o pražském sídle královském. Anachronistické je určení nemocného, jehož se Paleček ujal (v artikule nebo kuse 10., jak se v Historiích jednotlivé kapitoly nazývají, a to v textech A—C artikuly, v D—E kusy), a anachronistický je i název průchodního domu „u Sixtů“ při záchraně zemana Dubčanského (v artik. 3).

Případ nemocného se v Historiích (v 10. artikulu) v textech A i B specialisuje jako případ syfilitikův (v českém textu: „jeden francouzský člověk“ a v německém „ein französischer Mensch“), a tím se zařazuje až ve velikou obecnou epidemii na rozhraní 15. a 16. století. Zde nezáleží na tom, které z různých mínění v historii lékařské o původu syfilidy je správnější, zda ono o zanesení nové nemoci z Ameriky v době Kolumbově, nebo zda její rodnou půdou byl východ, a to v době již daleko starší¹⁵¹—, jen když je shoda mínění o dotčené právě epidemii evropské, při níž a při jejím neobyčejném rozšíření byl hlavní vliv přičítán výpravě krále francouzského Karla VIII. do Itálie r. 1494 a d.¹⁵² To označovalo již její jméno „morbus gallicus“, „[pestis] malafrances“, „Francouzi“¹⁵³. Nás zajímají doklady o jejím šíření v Čechách samých.

¹⁵¹ Snad předzvěstí takového pohlavního onemocnění je nahodilá zpráva v Codex Ostroviensis ze 13. století v praž. knihovně kapitulní, kde na fol. 152b in margine se mezi latinskými recepty praví: „Dominus abbas istis utatur contra guttam“ (Podlaha, *Soupis I*, 49). — Prokop Lupáč v *Ephemeris* (1584) sice již k 7. březnu 1493 uvádí počátek francouzské nemoci, „ut ait Funccius“ (Joh. Funccius, *Chronologia*: tato vyšla v Basileji v r. 1554; sám autor žil 1518—1566), ale to se nezdá a bylo by to třeba náležitě ověřiti; zde se tento „morbus Gallicus“ nazývá „singularis dei vindicis flagellus“. K 10. říjnu 1493 cituje o tom Lupáč i Guicciardina i Jach. Curaea; k r. 1492 uvádí zprávu o syfilidě L. Geiger u J. Burckhardta, *Die kultur der Renaissance in Italien II*^o, (1901), str. 340.

¹⁵² Jméno „syphilis“ prý pochází od veronského lékaře Fracastoria (1521): sr. Hieke-Horčíčka, *UB d. Stadt Aussig*, 1896, str. 221³⁷⁶.

¹⁵³ Dr Ant. Novotný mne mezi jiným upozornil na několik podrobností sem patřících, zvláště na *Chronik von Perugia* (1492, 1503), vydanou r. 1910 v Jeně u Diederichse, se zajímavým vylíčením příznaků syfilitických (sr. i Novotného článek *Počátky metly lidstva v čas. Věda a život* 1944, str. 256); zajímá, že Francouzi ji nazývali nemocí „italskou“, zatím co Vlaši ji přezvali na „francouzskou“. Zvláštní pozornost jí věnovala rakouská kronika Melcká (u Peze, *SS. rer. Austr. I*, 1743, 273): ve vojsku Karla VIII. v Itálii „horribilis et inuseta pestis est orta, vocabulo ‚Malafrances‘, alio nomine ‚böss Blattern‘ und lembt die Glider. Haec sordidissima scabies ex omni corporis erumpebat parte, tam in viris, quam in faeminis, quam quidam plus, alii habebant minus; aliqui per annum, nonnulli per amplius, et multi sunt extincti. Medici peritissimi sanitatis antidotum praestare dubitarunt; chirurgi vero balneis atque ungentis multorum erant solatium. Cumque lues haec multarum terrarum pertransisset fines, hoc in anno et praecedenti in Australi regnabat plaga“. — Nemocí tou byl postižen i známý ze sporu o rodiště Husovo (sr. práce V. Novotného i J. Pekaře ve *Věst. Král. čes. spol. n.* 1924 i v *ČČH* 1924) Jan Nibling, opat v Eberachu: sr. o tom C. Höfler ve *Fränk. Studien v AÖG VIII*, 305—06; zde se udávají útraty za léčení, nemoc se zve „malum franconicum“, „scabies horrenda et putrida, que et humana corpora multum debilitat“. Z. Winter (*O živ. na vys. škol.*, 254) cituje zprávu, že r. 1502, když prý ještě nemoc ta byla zánovní, ve Vratislavi najednou 250 vagantů ulehlo.

R. 1496 se připomíná z Litomyšle jako „pestis adhuc seva diuque vigens; altero statim anno morbus contagiosus atque his regionibus insuetus corpora . . . plene infect. Qui primum in Francia visus est ac in Bohemiam serpsit, quem mala francauza vocitarunt“¹⁵⁴. Podle Starých letopisů českých v letech 1501–1504 „v zemi Franské a jinde, i v Čechách, vznikly divné a neslýchané nemoci na lidech, ježto slouly Franské nemoci, pryskýřové a neštovice rozjídavé a potom co škráloup strupové, a k tomu lámání v kostech ukrutná, že mnozí lidé na ně mřeli . . .“¹⁵⁵. R. 1503 v Ústí nad Labem si mlynářka Margeta Pěkná Jankova vyzdvihovala peníze na nemocné děti, které byly „poraženy ránů božie Francauskú na dluhé časy“¹⁵⁶.

Z českých vynikajících osobností tak onemocnělých by zajímal, kdyby to opravdu bylo zjištěno, syn Jiříkův Hynek Minsterberský. Než zde jsou pochybnosti, ježto Bohuslav Hasištejnský v té příčině není svědek dosti spolehlivý. Víme, jak si vedl v podobném případě vůči svému bývalému příteli Viktorinovi Kornelovi ze Všehrd. V souvislosti s knížetem Hynkem Bohuslav mluví v listu z r. 1497 o „nemoci padúci“, ač tou „nešlechetností . . . , o kteréž všichni mluví“, nepochybně myslí syfilidu¹⁵⁷. Na podporu pomlouvačného tvrzení Bohuslavova možno uvést jen saského historika Jiřího Fabricia a jeho charakteristiku Hynka, „quem Leprosum nostri annales nominant“¹⁵⁸. Jeho hlas není bez váhy, uvážíme-li blízkou spřízněnost mezi králem Jiříkem a Wettiny sňatkem jeho dcery Zdeňky s Albrechtem Saským, z čehož vznikl i zájem saské analistiky o členy rodu kunštátského. Ale s české strany není o otázce nemoci Hynkovy souhlasu s míněním saským¹⁵⁹.

V této partii o syfilidě a jejím rozšíření v Čechách zaujímá zvláštní místo zpráva o fundaci pražského špitálu sv. Pavla před branou Poříčskou, kterou zapsal podle sdělení dobrého pamětníka starých věcí Jakuba Fikara z Vratu Sixt z Ottersdorfu a která též má svůj vztah k 10. artikulu Historií: mluví se zde o odnesení nemocného do špitálu, resp. když učiníme příslušnou časovou transposici do věku poděbrad-

¹⁵⁴ F. M. Bartoš, *Soupis ruk. Nár. mus. v Praze* II, str. 334, č. 3606.

¹⁵⁵ Str. 268, č. 718. K r. 1509 je zpráva — str. 300, č. 797 — jak se u Buši, vsi u Slap, objevila léčivá, neobyčejně hojivá voda v lesní studánce „na rozličné nemoci a zvláště na francouze“, již si lidé v sudech rozvázeli i pěšky ji nosili „do rozličných a dalekých krajín, i cizozemci“. Celkový soupis zpráv podal Jos. v. Rieger v *Mater. zur allen u. neuen Statistik vom Böhmen*, X. Heft (1789), str. 214 a d. (Verzeichniss der Pesten u. anderer merkwürdigen allgem. Volkskrankheiten Böhmens). Jako dodatek k pozdější české historii příjice poslouží mezi jiným zmínka z r. 1617 o nemoci té u Samuela Beránka, strýce prokurátora Sam. Kolína z Elbingu (sr. Teige, *Zákl. star. místop. praž.* II, 778); reflex toho je podle upozornění Dr A. Novotného též ve Wintrově povídce *Judith zlé paměti*, kde lékař té „nemoci rozjídavé“ je Dr Jessenius.

¹⁵⁶ Sr. o tom zprávu v *Mitth. d. Nordböh. Excursionsclubs*, 1894, str. 313 a pak edici u Hieke — Horčičky, *UB. d. St. Aussig*, str. 172.

¹⁵⁷ Sr. k tomu Vil. Pražák, Neuberkův slovník a Májový sen (*Sborník filosof. fakulty univ. Komenského v Bratislavě* č. 22), kde se o tom jedná — též o Všehrdovi — v kapitole Povaha Hynka z Poděbrad (str. 36 a d.).

¹⁵⁸ Sr. Vil. Pražák, tamt. 46 (zde však v pozn. 27 jde o Zíbrtovu *Bibliografii* sv. III., ne II.).

¹⁵⁹ Z českých letopisců se o ní zmiňuje Lupáč v *Ephemeris* k 18. VII. 1492 při smrti Hynkově (11. VII): „gravi morbo per longum tempus decumbens“. Na tom základě spočívá i výrok Palackého V, 1³, str. 334 „po dlouhé a kruté nemoci“, jenž při té příležitosti knížete charakterisuje ne nepříznivě a nazývá celý jeho zjev „podivnou pro potomstvo pohádkou“. O Hynkově zájmu o lékařství svědčí brněnský rukopis (Augustiniáni A 112), kde na fol. 114a–118a je Ženské lékařství pro Hynka z Poděbrad. Byl to dar knížeti, jenž se zachoval v pozůstalosti Polyxeny Eufemie Sakové, roz. Krokvičarky z Nové vsi a na Hluchově (1588). O této paní (ale až z r. 1707) se zmiňuje L. Hošák, *Histor. místopis země mor.-slez.*, str. 525, jinak 171—72.

ského, do útulku malomocných, jenž býval až do počátku 16. století na místě, kde pak, od r. 1500, byl zřízen špitál sv. Pavla. Na počátku vypravování Sixtova se vypravuje o tom, jak r. 1500 „neduh a nemoc jakási nová a prve neslýchaná jest vznikla, kteráž velmi škodlivá lidskému pokolení byla“, a jak, když v království stále šíře proskakovala, lidé ze strachu před „nakažením tím hrozným“ štilili se tak onemocnělých chudých, že jich ani „do svých domův přijímat nesměli [= se neodvažovali]“. Protože pak zároveň bylo potřeba uvolnit Staroměstské náměstí od množství dřevěných krámců, které měly být vystěhovány za Poříčskou bránu, užilo se té příležitosti i k umístění syfilitiků v novém špitále, zřízeném při kostele sv. Pavla, jenž pak byl od sidonského biskupa Filipa de Novavilla 13. srpna 1504 vysvěcen¹⁶⁰.

Tak se vytvořila místní situace, jež se obráží v 10. artikulu Historií, ovšem byvši zcela anachronisticky transponována do druhé poloviny 15. století, takže si Paleček, jenž asi bydlel v Králově dvoře u Prašné brány, mohl vyjít „podle obyčeje svého mezi chudé k špitálu k sv. Pavlu . . . za městem“. V textech *A*, *B* i *C* není o sv. Pavlu ještě zmínky, ač *B* i *C* mluví již o špitále za městem, zakládající se na předloze, patřící době před zřízením špitálu i kostela sv. Pavla. Dotčená právě ztracená předloha starší však neodporovala skutečnosti, zračící se jen nejasně v *A* i v *B*, v jejich znění, jak Paleček našel „francouzského“ člověka „za městem“ a dal ho pak pomocí Rokycanovou do špitálu donést, neboť starší výklady (Tomkův i Vojtíškův) o novém špitále lze doplnit zprávami analistickými o jeho předchůdci pro malomocné¹⁶¹.

Jestliže anachronismus o syfildě jistou měrou již rozdělil od sebe rukopisné texty Historií *A*, *B* (méně již *C*, kde o nemocném „francovitém“ nic není) od obou tisků *D* i *E*, podobný rozdíl rozlišil rukopisné texty (tentokrát i s *C*) od tisků při lokalizaci domu, kde (v artik. 3) se stal mord. Stalo se to na Staroměstském náměstí proti Týnu v průchodním domě (č. 553), jenž též, jako domy jiné, měnil své jméno podle svých majitelů: patřil-li r. 1418 dobře známému Jindřichu Leflovi z Lažan, v době Jiříkově byl majetkem Bořivoje z Lochovic (1447), potom byl zván Doninským, pak Pikartovským a konečně od r. 1560 a 1561, kdy ho koupil Sixt z Ot-

¹⁶⁰ K tomu sr. zápis z Chaos rerum memorabilium v městském archivu pražském, otištěný v Erbenově *Výboru z liter. čes.* II (1868), 1269–73 (přímo je zde termín „neduh francouzský“). Odtud čerpal látku V. Vojtíšek k úvodu studie *Z dějin špitálu sv. Pavla za branou Poříčskou* z r. 1917, vydané pak r. 1919 v souboru prací *Z minulosti naší Prahy*, str. 129 a d. O vysvěcení Filipově cituje tu zprávu ze St. let. čes., str. 269. Patří k tomu i detail, uvedený od Tomka VIII, str. 458, o odkazu z r. 1512 na „malomocné, nuzné a francovité“ (výraz poslední se najde i v Historiích v *A*.) Tomek se i před Vojtíškem všiml zřízení špitálu u sv. Pavla „z příčiny vzniku tak zvané nemoci francouzské. Stál při břehu řeky Vltavy vpravo od cestovodu státní železnice“ (VIII, 362).

¹⁶¹ O útulku pro malomocné jsou dvě zmínky ve St. let. čes.; při předešlé bitvy na Vítkově ze 13. července 1420 o Špitálsku „za Malatem“ (str. 38, č. 88, při čemž Tomek IV, str. 79, pozn. 41 praví, že se název ten nikde jinde nenaskytuje „a nelze jej vyložit“, ač shodně s českým letopiscem i t. zv. Beneš minorita praví „retro Malatos“; u Dobnera, *Monum.* IV, str. 69). Kromě toho jest i v textu *T* (oseckém) St. let. čes. podrobnost o bitvě na Vítkově 14. července 1420, že Němci prikryli všecko pole Špitálské: „A tu stříleli k nim [Prazané] z pušek od toho mlýna od malomocných, že se v nich kule puškové stavovaly a jako v les k nim bily.“

terdorsfu, domem Sixtovým, tak, jak se zve v tiscích *D* i *E*¹⁶². Jejich vznik proto třeba klásti do doby po r. 1561 (*E* až někdy na počátek 17. století), kdežto vznik textů rukopisných třeba umístiti do doby starší, v níž živost paměti na epidemii syfilitickou ještě byla pod mocným dojmem nedávných překvapujících zkušeností¹⁶³.

Připojíme-li pak k těmto eventualitám i to, že Palečkově jméno bylo známo i Všehrdovi, dospíváme k možnosti, nikoli snad některý ze známých textů rukopisných, nýbrž jeho ztracenou předlohu, o níž nevíme, zda již v ní byla zmínka o syfilidě, dobově zařaditi v samy počátky jagellovské, v dobu nedávno po smrti Palečkově. To by mohlo býti podepřeno poznámkou v 3. artikulu, kterou mají všechny texty Historií. Praví se o zachráněném mladém Dubčanském: „A byl živ potom na čtyřicet let a podnes rod jeho trvá.“ Počítáme-li, že příhoda Dubčanského spadá do let 60. a připočteme-li 40 let k r. 1460, dojdeme tak do prvního desetiletí století 16., kdy mohla býti živa již třetí generace Dubčanského, dotčená v uvedené poznámce všech textů Historií, takže finis a quo pro ně, když ze základního ztraceného jejich textu vznikl text *A*, nepřesáhne asi první čtvrt století 16.; přitom je třeba již zde předem poznamenati, že patrně bude třeba rozlišovati mezi dvěma bratrskými versemi Historií, z nichž první byla verše ozývající se ze zprávy Všehrdovy, základní to verše všech potomních textů Historií, jak bude ještě třeba dále vysvětliti.

Samy výše uvedené anachronistické zmínky se přes svůj význam pro dataci vzniku různých textů Historií nijak význačně neuplatnily ve skladbě Historií, zapadajíce stylisticky skoro neznatelně jako drobné detaily v ostatním vypravování. A to stejně platí o různých variantách textových velkou většinou jen formálního rázu, jež po případě také přispívají k určitější jejich dataci. Historie hned od svého nejstaršího textu (*A*), zaha-

¹⁶² Sr. Teige, *Základy* I, str. 519 a d., zvláště 524 i 528 a 529, kdy se (30. VIII. 1560 i 17. I. 1561) stal zde Sixt „freimarkem a směnou“ pánem; k tomu sr. Tomek, *Základy* I, str. 96 a *Děj. m. Prahy* VIII, str. 66–67 i IX, str. 375. Že by mohl býti s domem u Sixtů spojen novoměstský boháč Beneš, „dictus Sixtus“ (+1462; sr. Z. Winter, *Děj. kroje*, str. 237), jenž byl na Novém městě od r. 1450 několikrát purkmistrem a konšelem (sr. Tomek IX, str. 281, 283 i 284), přímo vylučuje udání Historií, že jde o dům staroměstský, proti Týnu.

¹⁶³ Mohlo by se snad vyskytnouti domnění, že k naznačeným anachronismům patří jistou měrou i termíny „šoltys“ a „fojt“ místo termínu „rychtář“, názvy to v Čechách celkem vzácné, užívané spíše na Moravě a ve Slezsku (sr. J. Kapras, *Právní dějiny země koruny české* II, 1, 1913, str. 262). Termíny ty vyskytují se v textech *A* a *C* v artikulech 3. a 5. a jsou charakteristické zvláště pro text *C*, kde se výraz „šoltys“ vyskytuje třikrát a po čtvrté v koruptele „štokbyš“, kteráž chyba, zdá se, u písaře ukazuje na neobvyklost tohoto výrazu, ač jinak u textu, opsaného ve Slezsku, by se mohlo jeho užívání snad přičísti i vlivům prostředí slezského. Jestliže na Kutnohorsku k r. 1522 postihneme synonyma „šoltejsové, rychtáři, fojtové“ (v *AC* 26, 217b), není to nic nového, neboť v Emlerově edici *Deset urbářů českých* (1884) z doby předhusitské najdeme termíny „solta“ a „scultetus“ častěji. Teprve další studium by mohlo ukázati význam a rozsah rozšíření těchto termínů v Čechách.

jujícího skoro na sto let, do Bílé hory, řadu ostatních, představují dílo hotové, neměnné, zachovávající důsledně podání téhož obsahu v témže kapitolovém rozdělení z důvodů, jež také ještě si vyžádají dalšího vysvětlení. Přesvědčili bychom se o tom, kdybychom před sebou měli synoptické jejich vydání, uspořádané ať tak, že by všechny texty byly tištěny vedle sebe i se zvláštním typografickým vyznačením variant, nebo tak, způsobem obvyklejším, že by byly varianty podrobně ke zvolenému textu základnímu přidávány pod čarou. Zatím, když nám není po ruce ani první, ani druhý způsob, bude nutno se spokojiti systematickým soupisem variant podle postupu jednotlivých textů i jejich kapitol, artikulů, při čemž bude možno i postihnouti některé — není jich tak mnoho — rozdíly věcné.

Text *A* zdá se mně nejbližším předpokládané předloze původní již tím, že je v něm zmínka o nemoci francouzské, ale zároveň že v něm ještě není význačného pojmenování domu vraždy proti Týnu „dům u Sixtů“. Již zde je obsáhlý titul, podávající více než pouhé heslové naznačení obsahu, jsa hned hutnou charakteristikou osobnosti Palečkovy, jež se pak v textech *B* a *C* s některými změnami opakuje. Počáteční výraz v něm, „Artikulové“, má obdobu v *B*, kde však ve výrazu „Historien und etliche Artikul“ je již narážka, spočívající asi v ohlase ztracené předlohy, na pozdější běžný název; zato název v *C*, „Traktatul aneb list a někteří artikulové“, se od *A* více vzdaluje a blíží názvu v *D* („Historií dvanácte . . .“), zatím co název v *E*, „Historia“, je bližší názvu v *B*. Jak se v *C* vyskytne „Traktatul aneb list“, je těžko vysvětliti, ač není-li to narážka na ztracenou kapitulní „Paměť“, jež snad více než „Historiemi“ byla listem o Palečkovi. Proti výrazu v *A* „králi velmi milý a vzáctný i každému dobrému byl“ stojí v *B* s náboženského stanoviska charakteristické „und jedern [! sic, jedem] frommen“ (snad tu německý překladatel neznal stavovský smysl českého „dobrý“). *C* se tu s *A* shoduje, ale má samostatný významný přídavek s nepochybnou stopou staré předlohy („a jak jest také těch lidí starých, kteříž sau jej znali i slychali, povědomo, tuto je popsáno“); zato však další zmínku („Než před světem a jeho milovníky byl za nemaudrého počten a pravdy nemohl mlčeti“) sdílí *A* i *B*, kdežto v *D* a v *E* tato chybí, jakož i přídavek předchozí. Místo toho má *D* důležitou vysvětlivku, již výše dotčenou („v češtině spravena a vytištěna“), jež v *E* má ještě provenienční dodatek („od Sixta Palmy“). V *D* i v *E* je též vyznačeno šaškovské postavení Palečkovo („a mnoho kratochvilných věcí za živobyті svého činil“), což velmi vhodně tuto úvodní titulovou skizzu doplňuje.

Text *A* přesto, že je to vlastně text nejdůležitější, není tak správný, jak by se podle toho čekalo. Postřehneme v něm kromě několika jiných menších nedopatření, zčásti dodatečně opravených, zčásti však neopravených, zvláště v 11. artikulu o rybách i bezděčnou výpustku, jež však je v ostatních textech („a když jim postavili ryby na stůl, plodice“) a jejímž doplněním teprve se vysvětlí další souvislá věta („Tehdy Paleček vzal sobě tu jednu plotku“). I v artik. 3., o Dubčanském, v důrazné žádosti Palečkově za jeho slyšení chybí ve srovnání krále i Dubčanského s Kristem a ďáblem první část jeho argumentace, která v *B* a pak i v *D* a *E* je (v *C* je podobná stylisace jako v *A*), a tak žádost Palečkova, uvedená nejenom zde částicí „Protož“, vyzní ne dost srozumitelným způsobem kladně („tehdy máš právem . . . vyslyšeti“ [vlastně: neslyšeti]), zmatená tím, že se místo záporné otázky ke králi („nejsi-li lepší než Kristus a on [Dubčanský] horší nežli čert“) klade tu otázku kladná („Jestliže si ty lepší . . .“). Výpustky důležitější jsou tu ještě v artik. 2.,

jak Paleček běžel ze špitálu sv. Ducha ke králi „s chvátáním“ (tak je v *C*), jak šel k úředníku špitálskému k „vobědu“ (tak v *C* i v *B*), ač nebyl zván; pak v artik. 4. o kancléři, jenž prý neví, jak má adresovati list papeži, i při konečném oslovení Palečka králem („Pověz nám . . .“), i v artik. 10., kde chybí časové udání, kdy šel Paleček do špitálu, i konečná věta o jeho odchodu.

Výpustky tyto v *A* jsou však vyváženy charakteristickými plus. Hned v artikulu 1. je plus v odpovědi Palečkově, co si v radní síni psal „Napsal sem tebe a pány bratry“ (v *B* je jen: „Da hab ich die Herren Bruder . . . aufgezeichnet“; v *C*: „Teď jsem spisoval pány“, ale je tu chyba, neboť má být „Tobě pány br.“). V artik. 2. jsou ve špitále chudým dávány jen rybičky „drobné, kostlavé“, ale u stolu mistrova bylo „nazbyt“ („všeho dosti“: tak v *C*); v artik. 9. Paleček „velice“ plakal a se modlil o masopustě „svatě“ více než o Velký pátek; v artik. 10. poslal Rokycana pro nemocného „vosoby čtyry“ (kumpány ze školy). V artik. 12. dával Paleček svou sukni člověku „děti mnoho majícímu“; o citátu z Písma praví tu přímo: „Kristus Pán dí“; jeho péčí bylo, aby kněží „samí [*C* má správněji „svatě“] živi byli“, „aby solí zmařenou nebyvali“ a lidem „věrně“ pravdu oznamovali; krále pak napomínal, aby se „na každém místě“ Boha bál a lidi aby v pokoji a spravedlnosti „řídil, zpravoval a choval; a tak jest při králi pobožný, křesťanský život dokonal“.

O stránce jazykové bych jen dodal, že *A* užívá negativního genitivu (v 3. artik. „není člověka žádného“), jenž se v *C* mění v nominativ („není . . . člověk . . .“), ale vrací se opět v *D*; že při rozmluvě zachycuje afektivní tvary „Ký“ (artik. 3.), „Au“ (artik. 6.) i „Nuže!“ (artik. 10.) Drastického výrazu užívá jen v artik. 8. ke královně Johaně — je to charakteristické pro Palečkovu volnost řeči —, aby raději „na řiti“ seděla, než po poutích chodila. Jinak si nedovolují souditi o některých výrazech, zda domnělou tvarovou nesprávnost nemá spíše na svědomí pozdní opisovač. Pravidelné je v *A* prothetické *v* na př. ve slovech „vobecně“, „vobyčej“ (ale v artik. 4. je vedle toho i „obyčej“); nejsou ještě tvary „by“ [= *bys*] a „kdyby“ [= *kdybys*] stopami staršího usu 15. století? Ovšem docent Dr A. Škarka uvádí, že tvarů *by* = *bys* užíval ještě Komenský.

Není divno, že se vedle českých textů Historie vyskytuje i německý *B*; v Jednotě byli již od počátku též Němci¹⁶⁴, a její dobré styky s Lutherem vedly, tuším, i k příznivému poměru k českým Němcům luterským. Sám text *B* má, jak si již všiml Zíbrt při jeho vydání, patrné stopy překladu z češtiny, jenže stop těch je více, než Zíbrt poznamenal¹⁶⁵. Kromě stop češtiny jsou tu i formy latinské¹⁶⁶, ukazující, ne že by předloha byla latinská, nýbrž že překladatel znal trochu latinsky. Seřadíme-li si paralelní místa ze všech tří rukopisných textů, vynikne opět brzo, že *B* zaujímá místo mezi *A* a *C*, ne že by text ten byl z nich odvozen, nýbrž že s nimi měl společnou předlohu, která hned jeví shody s *A*, hned pak s *C*. Bylo by zbytečné všecky uváděti; stačí vytknouti jen některé výrazné ukázky.

Tak k *A* inklinuje *B* v 2. artik., kde se praví, že Paleček ke své druhé návštěvě špitálu u sv. Ducha nebyl zván (v *C* je „prošen“); přítom na stole mistrově poprvé

¹⁶⁴ Sr. Müller-Bartoš, *Děj. Jedn. br.* I, str. 112 a 114.

¹⁶⁵ Sr. v 3. art. vedle formy „in Prag“ i „zu Praga“ (též ve 4. artik.), v artik. 7. i 12. „König Girge“ a „des Königes Gigressens Ehegemal“, v 3. artik. „die Königin Giří“, v 5. artik. „eine Frau mit Name Rziczanska“, v 3. artik. „der Marschalk“ atd; sem patří z 3. artik. i oslovení rychtáře „Bruder foyte“ a formy „Paleček“, „Palečku“ atd. z různých artik.

¹⁶⁶ V art. 4., právě při setkání s kanovníky: „die Canonici“, „durch die Canonicos“, „einem Canonicum“ i dvakráte v 10. artik. akusativ „Christum“.

bylo všechno „voll auf“ (A: „více než dost“)¹⁶⁷. Dubčanský si v 3. artik. stýská „mit heller stim“ (A: „zvolal velkým hlasem“; C jen: „zavolá hlasem“). Běží-li tu v A Paleček „velmi úspěšně“ (C stejně tak), má B jen „alss bald“. Ve 4. artik. přišli kanovníci ke králi „gar züchtig und ehrlich“ (v A: „pocitivě a vážně“, ale v C mluví pocitivě a „opovážně“); král se v A ke kanovníkům „postaví nevochotně“, což má v B obdobu bližší („Da eilete der Konig nit geschwinde“) nežli v C („postaví se ochotně“). Proti stejnému obratu v A i v B při výmluvě Palečkově, ať se kanovníci nedíví, má C jako synonymum: „Prosím, ať nedověluji [!]“. „Eine Frau mit Namen Rziczanská“ v artik. 5. má svou rovnici v A („nějaká paní Říč.“), ale v C — ještě uctivěji — „paní Říč.“. V 10. artik., jak již víme, našel Paleček „ein französischen Menschen“ shodně jako A („jednoho francovitého člověka“), kdežto v C má již jen „jednoho nemocného člověka“; shoda tu jde dále: v A: „tak Rokycan učinil“ (B: „verstund“), zatím co v C to chybí. Také v 11. artik. je v A s B shoda v časovém určení („Jednoho času v pátek“; „Und einmal am freytag“; naproti tomu C prostěji: „A když některého pátku“); také v 12. artik. proti vhodnému obratu v A i v B („dal sem první [sukni]“; „den vorigen [Rock]“) C má jen „sukni“.

S C má ovšem B shod více! V 1. artik. ve stesku králově po Palečkovi, když ho „dlouho“ neviděl, v A adverbium „dlouho“ zmizelo a zůstalo jen „kdy“. V 2. art. výraz o klášterní vsi „mit grossen wiesen“, v C „a lúky veliké“; v A se tyto „velké lúky“ objeví až v dalším znění, při čemž C má s jiným rodem i jinou kvantitu („luka velmi veliké“). Otázku Palečkovu (B: „weiss tu“ a v C: „Víš-li“) formuluje A „Pamatuješ-li“, stejně jako výraz v B „gehen und erfahren“ C vyjadřuje výrazem „jít a dovědít se“ tam, kde A má stručně „přezvědět“, podobně jako jeho určité perfektum „poslal“ [král] zestručnilo výraz z B i z C „musil poslati“. V 3. artik. rozvedení o mord („dass einer erschlagen wurde“; C: „takže jest v tom zabit“) v A zase chybí. A v zápětí následuje v A dvojitá proměna: místo „Und baldt den folgenden tag“ (C: „A hned nazejtří“) je v A „A potom nazejtří“ a místo, jak Dubčanský žádá býti slyšán „von meinem Herren Seiner Gnaden“ (C: „před svým pánem, Jeho milostí královskou“) má A pouze ve své naivitě dojemnou formulaci: „před svým panem králem“. V Palečkově pak argumentaci před králem je srovnání s ďáblem („der Teufel“ z B je „čert“ v C a „ďábel“ v A: v D a v E nejdříve tu figuruje „ďábel“, ale potom i „Satan“), jež Paleček rozvádí taktó: Kristus ďábla vyslyšel „und sich von ihm auf den Tempel zu Jerusalem führen und mit ihm reden lassen“ (C: „a dal se jemu na jerusalemském kostele voditi a s ním mluvití nemálo“; v A jen: Kristus „ďábla slyšel a dal se jemu i voditi“); posléze Paleček žádal, ať král pošle maršálka „in Prag“; C: „do Prahy“ (v A toto místní určení zase chybí). — Ve 4. artik. je nová výpusťka v A: chybí určení času (B: „es begab zu einer Zeit zu Praga auf dem Schlosse“; C: „Některého času na zámku pražským“) a v další části příznání kancléřovo, zajisté velmi naivní, že titulaturu papežskou nezná („den er selber nit wüste“; v C: „že právě neví“). Vlastní rada Palečkova je psáti: „Dem stolzen und auff der welt allerstölczesten und dem allerreichsten Bischof und Herren in Rom“ (v C: „pyšně pyšnému a na světě nejpyšnějšímu knězi a nade všemi pyšnými kněžskými nejbohatšímu biskupu a pánu v ubožně [sic, v Římě]“; v A chybí rozvedení o pýše „na světě . . . kněžskými“). — V 5. artik. v B mluví Paleček k rychtáři řečí nepřímou (tak i C; A však přímou); rychtář pak v neděli vstoupí do dveří, „da die Frau und Paleček waren“ (i v C, ale v A není nic) a osloví ji: „allergnedigste frau“ (v C: „mi-

¹⁶⁷ V 1. artik. se při radě královské mluví nejen o „Rathstube“, nýbrž i o „Richtstube“, což je i v A (v radě ve světnici a ke konci o odchodu krále i pánů „z té soudné světnice“; C má v obou případech „radní světnici“); to by svědčilo, že Paleček býval i při zasedání zemského soudu.

lostivá paní“; v A: „paní, vaší milosti, paní milostivá“). — V 7. artik. ze mzdy 15 grošů, „welche im König Girge . . . zu geben pfligte (C: „kterěz jemu král přidával“; v A je Paleček od krále „míval“) Paleček rozdával peníze, „wenn er etwa hat viel kinder gesehen und wenig oder kein vorrat“ (C: „kdež vídal mnoho dětí a málo nebo nic dobytka“; v A: „kdež mnoho dítek měli . . .“). „Und da er einmal von dem Könige aussgegangen“ (C: „A když jest od krále vyšel“; v A nic), setkal se s ním v krčmě, „ein diebischer gast“ (C: „jeden host zlosyn“; A: „jeden zlosyn“). Při noclehu s ním po delším bdění řekl Paleček: „Ich fürchte mich und auch für dir“ (C: „boje se tebe“, A: „boje se toho“). — V 8. art. „es begab sich zu einer Zeit“ (C: „Jednoho času trefilo se“; A: „Jednoho času . . . pomáhal“); „einem armen Mann half“ (C: „pomáhal jednomu ubohému člověku“; A: „jednomu člověku“). Z průvodu královny Johany ho jeden služebník „ersah und erkante“ (v C je tu neshoda podmětu a výrokového slovesa: „někdo z služebníků její [jejích] uhlídají a poznají Palečka“; A: „poznal Palečka a pověděl královně“). I otázka královnina, co dá Bůh „uns auch“ za to, „das ich icz“ pěšky jdu, více se shoduje s C než s A (C: „co nám . . . dá za to, že já teď . . .“; v A je jen: co dá, „že já . . .“). V odpovědi Palečkově je s C shodna forma pasivní („so mag dir auch etwas [gegeben] werden“; C: „i tobě můž nětco dáno býti“; v A aktivně: „i tobě za to může dáti [Bůh]“). I v radě Palečkově, aby přadla a chudým plátna rozdělila, že tak „das dir würde vergelten werden“ (C: „co by se dobře oplátilo“), je B opět bližší textu C nežli A s jeho formou činnou („jistou by odplatu měla“). V 10. artik. je mezi B a C souhlas v tom, jak Paleček šel jednou do špitálu, čehož však v A není; v A je sice, že našel nemocného, kterého pokládala za Krista samého, ale chybí tu jeho ztotožnění s tělem božím, jak má B i C. Po odnesení nemocného k Rokycanovi a výzvě Palečkově, aby ho Rokycana i přioděl, je poměr B k C a A obrácený než v případech předešlých: jeho citát z Písma („Což nejmenšímu učiníte . . .“) je celý v A a zkomolený jen v C, ale již následující pak zmínka o odchodu Palečkově od Rokycany opět v A chybí, právě tak jako v art. 11. zmínka o smíchu mládenců v jídelně královské, mezi něž se Paleček „drang“, zůstáváje s nimi u dveří (C má „vtiskl se . . . za stůl při večeři“, kdežto v A jen „šel“ mezi mládence).

Text B sám měl též některá plus anebo alespoň náznaky, ukazující na lepší čtení jeho českých předloh, společných jemu s A i s C. Jistě bylo správnější, že v 1. artik. Paleček jména pánů z rady královské podškrtl, než pravil-li se o tom v A i v C, že od těch jmen „přímou línu nebo štrich napsal“. Ve 2. artik. „drobným“ nebo „malým“ rybkám z textů těch v B odpovídal výraz „kleine, eingesalzene fischein“ a „rybám nekolikerým s kořením, smaženým, z rosola, pečeným“ synonyma „mancherlei zugericht mit gewürzen und Butter und auch gebratene [Fische]“ a též „kraupám nemastným“ „ungemachte Graupen“. Zde též české „hladem přimíratí“ a „hlad a nouzi trpěti“ našlo svá synonyma „hunger leiden“ a „hunger und spott“. V artik. 3. o Dubčanském výraz „jako vinný“ se opisuje celou větou („als wer es der, so dass mord begangen hette“) a podobně byla vyjádřena věta „a v tom se onoho doptali“ („Und unter denen der recht schuldige befunden wurde“). Ve 4. artik. byl výraz o kanovníckých „popeličích kaptauřích“ přeložen „in schimbrichten [= žertovných] canonischen belzen“, jako české „chytiti za jejich ocásky“ měl vystihnouti obrat „erwischen bey den zippelichter belzen“ (v C: „za ty cyplíky katurové.“) Výstražně zvolání české „Hara, hara“ se tu vrací k starému významu německému „Sich lieber sich!“ — V 5. artik. prý vzala paní Říčanská od svého rychtáře pokutu „ohne sein willen mit gewalt“. V 6. artik. pomáhal Paleček vesničánům „überall“. V 7. artik. se jeho spolunocležník místo „zlosyn“ nazýval „ein diebischer gast“, „der Dieb“ a „Schalek“ a oba spali ne v jizbě, nýbrž „in der scheuren“ a takovou

„Scheure“ (v *A* i v *C* „stodůlku“) pošívá Paleček v art. 8. Také zajímavý rozdíl je zde při putovním účelu královny Johany: nejde za odpustky, jak praví *A* i *C*, nýbrž „zur Kirchweihe“, tedy na pout, jak potom má *D*, a názvuk ten se, tuším, později ozývá v „Rozmlouvání starého Čecha s kněžími s druhé strany“ kladeném do let 1536—39, a zdá se, že se tak určuje finis ad quem doby vzniku textu *C*¹⁶⁸. Zahaleči, o nichž se při tom Paleček zmiňuje, jsou městskému patrně překladateli textu *B* „Gassentreter“. V 9. artik. rozvádí zmínku o masopustních „zbytých a obžerství“ z *A* i z *C*: že hříchy tyto jsou „auss dem uberfluss und fressen und sauffen unter den leuten“. V 10. artik. podržuje německý překladatel Týn v Praze i pojmenování žáků jako „trulantů“ a „compánů“¹⁶⁹. Rozdíl mezi *B* i *A* a *C* v artik. 10. je v uznaném jeho konci, že Paleček mládence z dvořanů královských svým vtípem nakrmil „mit grossen und kleinen Fischen“ (*A* i *C*, jistě správněji, tu mají „starými a dobrými rybami“).

Výpustek v *B* z původního českého znění, pokud to lze srovnáváním se zachovanými rukopisy sledovati, skoro není, a i to málo, jež možno zjistiti¹⁷⁰, je málo významné. Pozoruhodný zato jako svědectví o popularitě, jaké se Paleček těšil v utrakvistické Praze, je přídavek čtyřveršový o Palečkovi na posledním foliu žitavského rukopisu (s textem *B*):

„Als Hans Paleček begraben war,
da kam die gantze birger schar,
und trugen ihm (!) auch mit gesang,
bis auch der konig ging den Gang.“¹⁷¹

Text *C*, o jehož shodách s textem *B* již bylo dosti řečeno, je v první řadě zajímavý tím, že se v něm, v jeho titulu, jak se již o tom výše (str. 52) zmínka stala, mluví o ústní tradici, o starých lidech, znalých ještě Palečka. Ale zdá se, že tato pozoruhodná nářzka byla zde prostě převzata ze starší ztracené předlohy, jak vysvítá i z toho, že se v art. 5. o paní Řičanské udání časové, kdy k ní po výzvě Palečkově přišel její rychtář, určitě udává tak, že to bylo v neděli křížovou (tedy pátou po Velikonoci),

¹⁶⁸ Sr. odhad K. Krofity v *ČCH* 1917, 381, pozn. 2; v otisku J. V. Šimáka v *ČČM* 1919, 117 knězi Bartůškovi z Kouřimě, tážícímu se: „Taky-liž jest co platno na paut choditi“, Čech odpovídá: „Ba arci jest platno, ale vám pautníkům pán buoh zaplatí, když jinším tulákům platiti bude.“ Předtím Bartůšek svou otázku provází důvodem: „Když seš dokonalý Franta a doktor, pověziž . . .“, což sr. s další zmínkou o něm.

¹⁶⁹ O „trulantech“ sr. výše pozn. 39. O kumpánech sr. Z. Winter, *Život a učení partikul. škol. v Čech.* (1901), zvláště na str. 156, kde se název ten vykládá na „mladíky veliké a nedovzdělané“. Že v obou případech jde o žáky, svědčí v art. 10. žádost Palečkova k Rokycanovi (v *A* i v *C*). Mistra Jana Kumpána z Čáslavě zná Tomek, *Děj. m. Pr.* IX, str. 354–57 i 361 ve svých zprávách jako mistra, děkana i rektora universitního v letech 1440–1464.

¹⁷⁰ Sr. v 1. art. vpuštění Palečkova citoslovce ke králi: „Upřímo, Upřímo“ i zmínku o napsání jmen panských „tobě“; též vpuštění adjektiva „dobrá“ u vsi špitální.

¹⁷¹ Čtyřverší se tu zachovalo dvakrát: na str. 20 drobným písmem inkoustem a na str. 19 tužkou, kde však v 2. verši je místo „birger“ — zajisté nesprávně — substantivum „Engel“. Je nejisto, má-li v 3. verši „ihm“ vlastně znamenat „ihn“ (v opačném případě by tu scházěl objekt, snad „Blumen“) i co vlastně třeba souditi o zmínce o králi (že snad byl dokonce sám na Palečkově pohřbu?). V každém případě však Historie jsou nesporně dílem bratrským a též rukopis žitavský má zřejmý ráz bratrský. Tento doklad o popularitě Palečkově v Praze se zde ovšem netýká Bratří, jichž po druhém pronásledování z r. 1467 vlastně v Praze nebylo, alespoň ne tolik, aby mohli zjevně se zpěvem na veřejnosti vystupovat.

ovšem bez udání roku, čehož ani v žádném jiném textu Historií není. Svou závislost na starší neznámé předloze dosvědčuje C i užitím několika slov, ostatním textům neznámých¹⁷²; při tom je však třeba uvážit, nejde-li při nich o chyby písařské, jichž právě v C není nedostatku¹⁷³. Také jako další doklady závislosti na starší předloze, tuším, třeba pokládati kvantitativy některých slov¹⁷⁴.

Text C se nepochybně od původní předlohy ze skupiny rukopisné vzdálil nejvíce, ale přece ne tak daleko, aby v něm již nebyl jakýsi most k tiskům, což však lze jistou měrou říci též o textu A. Srovnáváme-li oba tyto texty starší s vydáním D od A. Grunda¹⁷⁵, najdeme s A obdoby: v 2. art. (ves „s lúkami velikými“), v artik. 3. záporový genitiv („Není na světě člověka žádného . . .“ i potom o žádosti Dubčanského o slyšení „před tebou, pánem svým“), v 5. art. („nechceš-li z něho míti lháře“), v 6. art. („veliké stavení“; „jemuž někteří říkali“; „tak nuzný a chudý“; „tehdy

¹⁷² V art. 4. místo „nechť mi se [kanovníci] nediví!“ je „Prosím, ať mi nedovělují!“; v art. 6. místo „veliké stavení“ v A [v B je „ein grosses gebew“] se klade „veliké bédování“, s čímž je v souhlase zde před tím užití slovesa „chalupy bédivati“ (Gebauer, *Slov. staroč.* I, str. 114, má slovo „budovati se“, takže by snad šlo o koruptelu z tohoto slova). — Také bych sem vřadil užití dosti vzácného tehdy slova „ort“ v 7. art., značícího čtvrtinu, zde nepochybně české kopy, jako v odst. 10. výraz „ubožství“ („mezi ubožství do špitále“; B: „zu den armen“). Slovo „krajíř“ (v A „krajec“) má Gebauer, *Slov. staroč.* II, str. 125, doloženo až z r. 1590, kdežto „krajec“ — str. 124 — již z Tkadlečka z 15. století. Slovo „robiti“ v art. 6. (v A „dělati“), zdá se, bylo již tehdy, v 16. století, archaistické.

¹⁷³ Zvláště je charakteristická koruptela v art. 10., jak Paleček „běžal do Tyram v Praze“ (A má správně „do Tejna v Praze“), ačkoli se hned dále tu praví, že nemocného odnesli žáci „do fary k Rokycanovi“: jako by si opisovač, jenž asi nebyl Pražan, nebyl dobře vědom, kde Rokycana faru měl, podrobnost v Praze jistě dlouho dobře udržovanou v paměti. Sr. v art. 2. „hochmistr“ místo „hofmistr“. — V art. 4. je výraz o kanovnících „v popelích kaktaurích“ místo „kaptaurích“, jako by to bylo masopustní obracení kožichu „na ryby (!)“; také zde se obrací smysl při zmínce o stanovisku králově ke kanovníkům užitím výrazu „ochotně“ místo „neochotně“ (v A). V témže art. jsou ponechány dvě zjevné chyby („jest jemu [papeži] také [má býti: taký] psáti obyčej“ a „titul“ [místo „titul“]). V art. 5. je koruptela „v ubožně“ místo „v Římě“ (jako je v A); v artik. 6. je zase výraz „kde své vsi. . .“, ale má býti „kde ve vsi. . .“. V art. 7. ve výrazu „o Palečkově měsěček“ bylo původně psáno „Palečkoví“, ale pak konec „ví“ škrtnut bez další opravy, takže zůstalo „Palečkov“. V 10. art. je takovou chybou citoslovce „muži“ místo „nuže“, ač se zde toto v dalším kontextu znovu vyskytuje. A v artik. 12. na konci sem, v tuto souvislost, patří i výpusťka, snadno ovšem domyslitelná, tak jak je již v A, „duši“ („a pánu bohu svému poručil“). K tomu lze též uvést z artikulu 2. pojmenování špitálu kláštera křižovníckého „špitálem sv. Ducha u mostu“, opakující se ve všech textech Historií a tedy převzaté z původní předlohy. Zdá se to označením nesprávným, záměnou se staroměstským klášterem ženským u sv. Ducha (sr. Tomek VIII, str. 142; ovšem Tomek II², str. 191, uvádí, že ve 14. století byl v klášteře křižovníckém kostel sv. Ducha).

¹⁷⁴ Sr. v art. 1.: „velikú pěči páni mívali“, v 2. artik.: „lúky veliké“. — Nebylo samo slovo „pěče“ (ve smyslu ostražitosti) již ve století 16. archaismem? Filolog jen může rozhodnouti, zda záměna z za s (sr. v artik. 3. „z služebníky“ a v 7. art. „přez půlnoc“) má tu nějaký datační význam, podobně jako zvláštní skloňování slov „špitál“ („do špitále“ — dvakrát — v art. 2. i, v tom špitále“), „titul“ (v art. 4. „takového titule“) i „král“ (art. 4.: „ptal se králi“).

¹⁷⁵ Text D byl již vydán r. 1868 v Erbenově *Výboru* II, str. 1338 a d., načež teprve r. 1952 následovala edice Grundova, *Kratochvilné rozprávky renesanční*, opravdu bedlivě zachovávající staré formy jazykové. Je však omylem, praví-li tu Grund na str. 149, že mu základem byl tisk Palmův z r. 1610 (E): opravdu jím je tisk starší, jak s tím i vnějškově souhlasí text k obrázku č. 12 (i jeho titul Historií dvanácte), v němž je Salome s hlavou Janovou, kdežto obrázek na titulním listě vydání Palmova představuje radu královskou, v popředí s písařem. Vadí, že tu chybí, ač Grund tvrdí, že Historií (to je opravdu titul edice Palmovy) otiskuje „celou“, obšírný titul, věcně tak cenný, začež Grund přidal své tituly jednotlivých artikulů.

půjdu“), v 7. art. („vysypal . . . z měšečku“), v 10. art. („co nýsti“; „jak jiné učíš“; „To samému bohu učiníš“), v 12. art. („mně ste učinili“). Obdoby s *C* jsou: v 2. art. („k zámku s chvátáním“; „nazbyt dosti“; „A Palček zase“; „Víš-li“), v 3. art. („velmi spěšně“; „pošli se mnou do Prahy“); v 4. art. („Některého času“), v 5. art. („milostivá paní“; „protože v oči hledě . . . mluví“; „pomohl k jeho penězům“). v 6. art. („Víš-li co?“), v 7. art. („kterěžto jemu král Jiří dával“; „vyšel od krále“; „A dejme sobě pokoj a spěmel“), v 8. art. („Jednoho času trefilo se“; „aby k ní přišel“; „že teď“; „krále Jiřího manželka“), v 10. art. („Některého času šel“; „našel . . . jednoho nemocného člověka“; „tělo boží, ano samého Krista“; „dovésti a přiodfítí“; „nežli Palček odšel“). Pozoruhodné je v art. 8. v *D*, že královna jde na „pout“; což se shoduje s *B* („zur Kirchweih“); zdá se, že je to stopa ztracené původní předlohy.

Upravovateli textu *D* se zdálo vhodným, jak udal v titulu, text „v češtině spravití“, protože leckteré výrazy v textech starších, jakých však v textech nyní ztracených, ale tehdy ještě existujících mohlo býti ještě více, byly již čtenářům méně srozumitelné. Bohužel, byl to spíše dobrý úmysl než čin sám, neboť v té příčině nelze viděti velkých rozdílů mezi *D* a texty rukopisnými. Že zamýšlená tato náprava nebyla tak pronikavá, vidíme z toho, že i v *D* se ještě najdou některé doklady starší kvantitativní i zastaralých forem¹⁷⁶.

Text *Palmův*, *E*, svými hojnými shodami s *D* jak v titulu, tak v ostatním podání ukazuje, že tento text byl Palmovi základní předlohou, čehož charakteristickým dokladem je oběma společná forma jména Palečkova Palček (ovšem jen v nominativě)¹⁷⁷. Změny v *E* proti *D* jsou malé a nepodstatné (též ve slovosledu). Připomínám z nich jen tyto (tvary z *D* jsou v závorce):

v art. 3 trhl (trhne)	10 máš tu ubohého nahého Krista (malého Krista)
4 mněl opravdu (měl opr.)	nejmenšímu božímu učiníš (v <i>D</i> chybí)
5 blázni (mumrajníci)	12 podivných věcí (přepodivných věcí)
titul dáti napsati (tit. napsati)	A pobožně při králi živ jsa duši Bohu poručil, v Pánu usnul, po němž král Jiří byl teskliv a brzy zemřel (v <i>D</i> je jen: „S ním se rozžehnal, v Pánu usnul; po něm král Jiří, jsa teskliv, brzo umřel.) ¹⁷⁸
pyšně pyšnému, nejpyšnějšímu a nejbohatšímu biskupu a pánu v Římě (nejvyššímu a nejbohatšímu nad jinými všemi biskupy, pánu v tom slavném městě Římě)	
kdež byla paní a Paleček (kdež byla paní)	
7 Palečku (Palečkovi)	

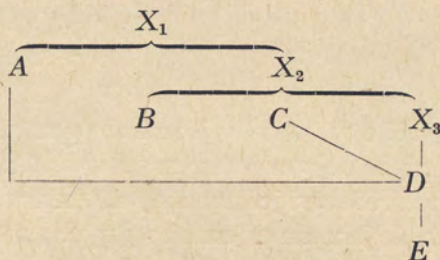
¹⁷⁶ Sr. v art. 3. „všemohúcí“, „aby“ (= abys) v 3. i 4. art., v tomto i tvary „by“ (= bys) a „kdyby“ (= kdybys); v art. 12. „dal svú sukni“.

¹⁷⁷ Ovšem v *D* není při užívání formy „Palček“ naprosté důslednosti. V artikulu 5. najdeme i formu „Paleček“, stejně jako naopak již v *A* v art. 7. se shledáme též s formou „Palček“. Text *E* učinil základem své edice Bedřich Václavěk. Výbor *Historie utěšené a kratochvilné* vyšel r. 1941 pod obětavou firmou Lumíra Čivrného v Družstevní práci. Teprve r. 1950 Jaroslava Václavková vydala vydání druhé pod tímž názvem. Edice ta, chtěj „jazykově poněkud upravený text Sixta Palmy z tisku z r. 1610“ přiblížiti lidovému chápání, ve svém úvodě (str. 25) zdůraznila mravní ušlechtilost Palečkovu, jeho specificky české zbarvení reformační i vřelé citění sociální, stavi jej právem daleko výše nežli jeho hodnocení starší a vidí v něm „typického reprezentanta češství své doby“. Při stručném výčtu rukopisů i tisků zapoměla na rukopis žitavský a jeho německou versi *Historii Palečkových*. Bývalo by dobře, kdyby se byla vystřehla při výkladu „popelčích kaptourů“ nehorázného anachro-

Ve svých verších dedikačních nečiní Palma ani nejmenší zmínky, že by existoval starší již tisk Historií, jehož, jak bylo výše ukázáno, sám užil; naopak praví, že tak kratochvilná historie

„mezi lidmi rozepsaná
ješt od dávního času mnohým známá.
Teď nyní v češtině poopravena
a k žádosti některých vytištěna.“

Na základě toho, co bylo výše vyloženo, lze se pokusiti o hned dále uvedené vyznačení vzájemného poměru rukopisů i tisků Palečkových Historií, při čemž je nutno předpokládati několik textů ztracených, jež se více méně v známých textech reflektují; k době jejich vzniku se ještě dále vrátím.



nistického omylu, jenž vešel v samo vypravování (na str. 348), jako by tu šlo o „čepice z veverka sibiřské“: nahlédnutí do Jungmannova *Slovníku* II, 27, a do Zibrto-
vých *Dějin kroje v zemích českých* I (1892), str. 234, by bylo vedlo k správnému
objasnění věcnému.

¹⁷⁸ Varianty v starších textech k tomu jsou: v A: „velmi teskliv“; v B: „sehr
bange“, „und baldt hernach gestorben“; v C: „a velmi v brzkém času po něm umřel“.

DVĚ BRATRSKÉ VERSE HISTORIÍ
PALEČKOVÝCH
ZVLÁŠTNÍ VERSE UTRAKVISTICKÁ
SKUTEČNÁ OSOBNOST PALEČKOVA

„Ne! Šašek já - ty král jsi pravý -
jen v stínu Jiřikovy slávy
můž' Paleček se smát.“

Sv. Čech, Král a šašek
(v Sebr. sp. II, 1899, str. 207)

Historie Palečkovy, ačkoliv jsou bohatým příspěvkem k svému vlastnímu tematiku, přece nejsou jediným jeho základem. Bylo již řečeno, a to podle výslovného svědectví jednoho jejich textu v titulu a kromě toho i v závěru textů všech, že je známo i mnoho jiných „znamenitých“ a „přepodivných“, též „milosrdných“ skutků, jež „nejsú tuto vypsány“: v tom se ovšem mohla skrývat i narážka na neznámou tradici rukopisnou a zmínka s tím spojená o svědčích současných mohla již býti čerpána právě z těchto ztracených pramenů. Znovu, je-li třeba v té příčině činiti doplňky, nutno jmenovati zprávu Všehrdovu, za niž pak hned následují pozdější informace Poláka Jana Łasického a jeho českého současníka Jana Jičínského; tím je, bohužel, tento doplňkový výčet dokončen.

Zpráva Všehrdova, třebas je v něm nejstarší, pocházejíc z rozhraní 15. a 16. věku, nedošla dosud takového povšimnutí, jakého zasluhuje svým zachycením nejstarší tradice bratrské o Palečkovi, byť i jen velmi stručně a sama hned — avšak neprávem — popírajíc, že by v jeho zmínce šlo o Bratry¹⁷⁹. Co učinil podle Všehrdy Paleček, že totiž, byv oloupen o plášť a sukni, běžel za lupičem, aby mu ještě dobrovolně dal měšec s penězi, který měl za řadry, bylo krajním splněním Všehrdem citovaných příkazů biblických¹⁸⁰. Tato odjinud neznámá historka je vlastní nepovoleným radikálům z „Menší strany“ bratrské s jejich maximálním pojetím Písma, vlastní to normy ži-

¹⁷⁹ V Hankově vydání *Knih' devaterých* (1841), str. 140 a H. Jirečkově (1874), str. 152: prý, co učinil Paleček, „toho ani mniši nyní, ani žádní zákonní bratři, ani pikharti neudělají“. Než lze pochybovati, že Všehrd do podrobností tehdejších sporů v Jednotě byl tak zasvěcen, aby mohl vylučovati příslušníky tehdejší „Menší strany“, s jejímž pojetím líčené jednání Palečkovo souhlasilo.

¹⁸⁰ Je to výrok sv. Matouše 5,40 (překlad Nového zákona od F. Žilky, u Laichta 1934): „A chce-li se kdo s tebou souditi a vzíti ti košili, nech mu i plášť, a nutí-li tě kdo na jednu mili, jdi s ním dvě“ — a sv. Lukáše 6,29: „Tomu, kdo ti bere plášť, neodpírej ani košili.“

6

votní, a sama o sobě již by svědčila o tom, že z jejího středu ještě před Historiemi vyšlo nějaké skládání o Palečkovi, jež nepochybně bylo nejstarší versí tradice o něm. A podle toho, co možno souditi o dalších složkách jejich, vznik spisku tohoto nebyl jen výrazem vděčnosti nejstarších členů Jednoty bratrské za účinnou podporu Palečkovu — a to stejně těch, kdo byli přívrženci moravského Štěpánka z Kroměříže, přišedšími na bludných cestách s ním do jihozápadních Čech, jako oněch, kdo s Br. Řehořem dozrávali ve svém přesvědčení pod pražskou kazatelnu Rokycanovou, neboť jim obojím pak přimluva Palečkova vymohla bezpečnější útulek v Kunvaldu —, nýbrž stal se v brzkých vnitřních sporech v Jednotě patrně výbornou zbraní podléhajících radikálů proti organisující se Jednotě Řehořově. Bylo pak jen přirozeným důsledkem, že historika, uvedená Všehrdem, byla vynechána v Historiích, jež jen o málo později byly již zmírněním původního maximalismu biblicistického. Nová úprava prvotní tradice palečkovské sice mnoho asi ze starší převzala, ale leccos — nejen historku Všehrdovu — vypustila, co se s míněním Řehoře i jeho druhů a mezi nimi i Jana Klenovského již neshodovalo. A tyto Historie obstály pak po celou dobu předbělohorskou (ale i po ní, byť i v nouzi doby na značně omezeném poli svého působení) vlastně, jak již víme, v podstatě své nezměněny, jsouce, jako tomu bylo hned od počátku, výrazným symptomem vnitřního napětí v lůně bratrské reformace.

K charakteristice rozdílu, nastalého mezi oběma těmito versemi tradice palečkovské, patří kromě několika jiných, ne právě však dost jasných stop po versí starší¹⁸¹, opět ta okolnost, že podobnou výpustku jako onu ze Všehrda představuje i jiná historika o Palečkovi, kterou v Historiích marně hledáme a kterou zachoval Lasicki, spolu se zajímavou variantou artikulu 9. o nalezení nemocného. Sluší tyto jeho doplňky v této souvislosti uvést, i když je Lasicki svědek dosti pozdní. Přišel tento kalvinista, mající však veliký zájem o Jednotu, do Čech až r. 1567, aby hlouběji vnikl do bratrských dějin, a možno předpokládat, že již tehdy našel na základě svých doporučení u bratrských předáků, mezi nimi i Jana Blahoslava, chápavé informatory. Zatímním výsledkem byl r. 1568 jeho spis *De origine et institutis Fratrum christianorum*. . . *commentarius*, jenž zůstal nevydán a byl po druhém

¹⁸¹ Jsou to patrně některé významné věcné detaily, obsažené v titulech všech textů Historií, které značně přesahují obvyklý úzký rámec konvenční formy titulové a v nichž lze tušiti drobné zlomky verse starší. A na tu snad upomíná i obsah 4. artikulu, obsahující vlastně pod jedním názvem historky dvě, třebas věcně souvisící: o žertovné scéně Palečkově s kanovníky, pod vlivem jejichž zakročení kázal král psátí list papeži; další výstup kancléřův s jeho nesnází, jaký titul má listu tomu dáti, je volným, ne dost formálně sepjatým pokračováním historky o kanovnících, jenž by byl měl dostať označení zvláštního samostatného artikulu. Při tom není ani potuchy, jaký mohl býti celkový obsah starší verse i zda již v ní byla látka rozdělena na artikuly, ledaže bychom za ni pokládali ztracenou kapitulní Paměť, kde již název snad naznačoval, že jde o širší vypravování o Palečkovi, na jednotlivé oddíly ještě nerozdělené.

pobytu Łasického v Čechách z r. 1571 nahrazen dílem lepším a obšírnějším, jež pod názvem *De origine et rebus gestis Fratrum Bohemorum* dokončil r. 1599 a z něhož později, r. 1649, vydal Komenský 8. knihu, když Karel ze Žerotína již dříve celé dílo rukopisné daroval Jednotě¹⁸². V úvodě k partii o Palečkovi praví o něm Łasicki, že byl „muž urozený a vtipný“ („vir nobilis et perfacetus“); další pokračování úvodu („qui nobis [je tu viděti doslovný citát z předlohy] non parum animi adderat et afflictis solatio erat“) se shoduje s uvedeným již zde výše listem Menší stránky („...my s ním rádi se seznámili, abychom s ním se potěšili“). Co pak dále následuje, naráží na titul textu, spíše, myslím, C než A, že totiž přes svou ostrou kritiku bludů církevních byl všem milý¹⁸³. Další zmínka, avšak krátká a obecná, beze všech konkrétních podrobností, jak Paleček chudým v Praze i v jejím sousedství vlastnoručně a zadarmo pomáhal a že ho král i kněží „libentissime“ ke stolu přijímali, je v souhlase s artikuly 6. a 8. o pomáhání chudým a s art. 2. i 11. o účasti při stolu ve špitále křižovnickém a na dvoře královském, mohla by svědčiti, že Łasicki znal text C. Ale souvislost právě dotčená s Menší stránkou zdá se ukazovati, že Łasicki své vědomosti o Palečkovi podstatně čerpal z tradice jihočeských sektářů a tedy ze starší verse bratrské. Z té právě asi znal i neznámou odjinud historku Palečkovu o ořeších, předkládaných Rokycanovi, k němuž zjevná nepřízeň spojovala Łasického spíše s radikály Menší strany a s jejich versí tradice palečkovské nežli se straníky B. Lukáše; těm patrně jejich umírněnější stanovisko zásadní vnuvalo i alespoň zčásti sympatičtější pojetí památky bývalého utrakvistického arcibiskupa, s nímž se B. Řehoř i jeho pražští stoupenci tak neradi rozházeli, kdežto jihočeští sektáři Štěpánkovi k němu neměli tolik ohledů, sami ho osobně neznajíce a po případě jemu i svou persekuci přičítajíce.

U Łasického v líčení scény s oříšky čteme, že na konec se Rokycana „voluptarius“ (tedy „rozkošník“) usmál, nemoha důvody Palečkovy vyvrátiti. Stejně stranickou a jistě nesprávnou charakteristiku Rokycanovu shledáme u Łasického, praví-li o jeho kázání, kde zásluhy kněží špatných i dobrých při jejich bohuslužebných úkonech klade na roveň, že si tak chtěl získati přízeň papežskou. Paleček právě naopak, jsa hostem Rokycanovým,

¹⁸² O Łasickém a jeho spisech sr. Goll, *Quel. u. Untersuch.* I (1878), str. 74 a d. V pražském Národním museu pod sign. VI B 2 je příslušná částka o Palečkovi, opsaná dílem rukou Palackého, kterou pro mne po delším marném hledání zjistil a opsal Dr Jar. Kolár, čímž mne zavázal k velikému díku. Úryvek odtud, avšak ne dost úplný, otiskl již J. Herben v *Hist. sbor.* I, str. 48–49. Z Łasického 8. knihu podle vydání Komenského z r. 1649 vydal Jiřík Urban r. 1765 v Halle v *Historii o původu a činnosti Českých bratří* (v Národním museu 54 K 1059). Se zmínkou zde o prorocích o Jednotě od Matěje z Janova, Husa i Rokycany (str. 195–96) sr. Goll, *Chelč. a Jedn.*, str. 142.

¹⁸³ Łasicki: „Is, in regia ac inter clerum vivens, singulari quadam industria et salibus suis dans veritati testimonium, errores ecclesiae ita carpebat libere. ut tamen eum non modo ferrent, sed etiam charum haberent.“ V A i v Č se praví „králi velmi milý a vzácný byl“, ale s významným dodatkem, „že pravdy žádnému mlčeti nemohl“.

hleděl tím, že mu jako zákusky (o těch je tu — „bellaria“ — přímá zmínka) ze svého pytlíku předkládal oříšky, ale samé červivé¹⁸⁴, prokázati přiléhavým přirovnáním nemožnost této rovnice. A zdá se, že i jinak Ľasickí, spoléhaje se na své informace z Čech, jež se týkaly i jihočeských předchůdců Menší strany, sdílel s nimi nepřízeň proti Rokycanovi, vyjadřuje ji nepřímou i tam, kde ani jméno Rokycanovo nepadlo, jako při druhé své novince, líčící, jak Paleček nalezl nemocného¹⁸⁵. Ľasického podání této historiky je vůbec podivné: není tu čtyř žakovských kumpánů, které podle Historií k žádosti Palečkově poslal Rokycana pro nemocného, nýbrž o to Palečkem požádaní kněží; ti, netušíce, jaký je pravý stav věci, a dohadující se, že jde o pohozenou hostii, jdou v procesi se zlatou bursou¹⁸⁶. Kdežto však podle všech textů Historií dá na konec Rokycana nemocného odnésti do špitálu — u Ľasického kněží k výzvě Palečkově, aby na svých rukou toto „tělo Kristovo“ odnesli, tím vším „jsouce zmateni, domů se vrátili“¹⁸⁷. Zdá se, že tento zmatek v Ľasického líčení byl způsoben jeho nesnázi, jak zharmonizovati rozdíly v podání verze starší i mladší.

Třebas tedy není tradice Ľasickým zachycená bezpečným průkazem existence dvojí bratrské verze o Palečkovi, přece, tuším, podpoří pravděpodobnost této domněnky. A je ku podivu, jakou životnost si zachoval svěží spisek Historií, o němž se domnívám, že je předpokládanou versí mladší, zmírňující starší maximalismus bratrský, jdoucí skoro do všech důsledků po stopách Písma, přesto však podržující zřejmý charakter biblicistický: vycházel znovu a znovu v nových opisech rukopisných a pak již v tiscích, upomínaje tak poněkud na jiný, ale cizí a pozdější výtvar biblicistického sektář-

¹⁸⁴ Pokud jde o stanovisko Rokycanovo k učení o kvalifikaci dobrých a zlých kněží, padá na váhu zjištění Fr. Šimka ve spise *Učení M. Jana Rokycany* (1938), str. 261 a 279, pozn. 1, že Rokycana sám v této otázce kolísal, takže tak tradovanou versí, jak je u Ľasického, třeba přičísti stanovisku doby zcela již Rokycanovi nepřiznivě.

¹⁸⁵ Tam, k zvýšení dojmu, vzbuzeného nemocným chudasem, ležícím v hnoji, v hnsné slámě ve stáji královské — ne venku za městem, jak svorně vyprávějí všechny texty Historií — staví v protivu s ním kněží, léhající „in lectis mollissimis“, při čemž asi myslí na Rokycanu, neboť Paleček se o pomoc obrátil prý „ad sacrificulos Romanorum“: „Římany“ se zde míní ne kněží katoličtí, jak ještě se domníval J. Herben, nýbrž z konservativněli utrakvisté a vlastně Rokycana sám. S jak odpudivou tendencí se smýšlelo po roce 1500 o Rokycanovi, jemuž se zaujatí odpůrci nestyděli vytýkati ani pohoršlivé styky se ženami, stačí uvést kroniku novoutrakvisty Bartoše písaře, kde se Rokycana, vůbec vysoko mravně stojící, mění v „pleticháře“, jenž „na vrtochu seděl, chtěl se zalíbiti a sloužiti bohu i mamoně“ (*FRB* VI, 136 i 141, v partii psané r. 1530).

¹⁸⁶ Praví se tu „accepta aurea theca“, „qua sacramentum includunt“. Klaret má u Flajšhanse I, 180, č. 2042 „Truhla teca“. Rozumí se tu vlastně „bursa“, v níž se hostie přenášela.

¹⁸⁷ Přitom Paleček zde cituje: „cui quidquid faceritis, ipso Christo facietis“ (sr. sv. Matouš 25,40), jako je to v Historiích citováno kromě v artik. 10. i v artik. 12. Že je i jistá možnost, že Ľasickí znal i z Historií text A, možnost, o níž výše (str. 62) vlastně pochybuji, ukazuje shoda citátu o soli, pozbyvší chuti (sv. Matouš 5, 13 a d.), s níž srovnává Paleček kněží nehodné a jež pošlapána bude od lidí, stejně u Ľasického v historce o ořeších jako v A v artik. 12. (v C to chybí).

ství, na anglický spis puritána Jana Bunyana ze století 17. Jak jsem již naznačil, jevíly se v tomto vracení k starší tradici bratrské symptomatické rysy vědomé reakce, již Bratrství odpíralo stále v českém životě i v české literatuře postupujícímu proudu zesvětšujícímu. Vyličení tohoto, lze říci, převratu v českém myšlení i cítění, odvracejícího se od ideologie čistě anebo velikou většinou náboženské ke „světu“, převratu, jemuž i Jednota postupně přese všecek odpor podléhala, bude významným úkolem českého dějepisectví, k němuž já zde mohu učiniti pouhý chatrný náznak. Výmluvným symbolem této přeměny se stávalo, že kovář Paška z Frantových práv a Dr Krobián (Hrubeš) i transponovaný v tuto časovou polohu starší nestvůrný Markolt se stávali antipody Palečkovými.

Jak v literatuře tento vývoj pokračoval, vyznačuje rozpětí mezi právě zmíněnými Frantovými právy z druhého desetiletí století 16. i s nimi současnými nebo je dokonce již předcházejícími staročeskými rozprávkami o Markoltovi a jemu podobnými postavami a mezi Mikulášem Dačickým z Heselova, tuto řadu předbělohorskou uzavírajícím: mezi tyto hranice spadá doprostřed století 16. zvláště český překlad z němčiny o Enšpiglovi a z r. 1552 vydání Dubraviovy Historie se zcela nově působícím vypravováním o kouzelníku Žitovi, jež tu třeba připomenouti, protože i Žito a Enšpigl se stávali lidovým Čechám předbělohorským soupeři Palečkovými¹⁸⁸. Jak se šířil v praktickém životě ve společnosti české i mimo hranice literární týž duch rozmarný a požívačný, svědčí zjevy podobné i mimo Kutnou Horu, kde i v celém okolí byl proslulý šprýmařský typ Dačického, a je patrné z Chrudimska, kde někdy na rozhraní 16. a 17. věku najdeme Kacafírka, v jehož zdrobnělém jméně (po otci snad Kacafírovi z Chrudimě z poslední čtvrti 16. století) se snad obráží i jeho malý vzrůst a jenž nabyl po celém kraji velké popularity¹⁸⁹. A podobnou pověst, hraničící až se šaškovstvím, si na českém

¹⁸⁸ K rozvoji těchto temat podstatně přispěly Zibrtovy edice, jednak *Frant. práv* z r. 1904, jednak i edice druhá, *Markolt a Nevím v literatuře staroč.* z r. 1909, k nimž se r. 1926 přidal i jeho monografický doprovod Enšpiglovská literatura cizí i česká k *Enšpiglu* J. N. Štěpánka (Z prachu knihoven). O Dačickém zůstává i nyní v ceně starší Rezkova edice jeho Paměti. Jak Frantova práva, nazvaná po plzeňském lékaři Janu Frantovi, vlastním představiteli české blahobytné rozpustilosti pokročilejší doby jagellovské, byla významným dokladem dobovým, svědčí soupis předních členů cechu frantovského, v němž figurují města Kutná Hora, Tábor, Klatovy a z Klatovska i ves Beňov, Domažlice, Stříbro, Sušice, Bor, Soběslav, Písek, Vodňany, Krumlov, Hradec Králové, Kouřim, Zatec, Kadaň, Louny, Litoměřice, Chrudim, Most, Nymburk, Rokycany, čímž však rozsah tohoto cechu s Frantou jako „nejvyšším hejtmanem“ a s nejvyšším sekretářem Pražanem Paprlem není vyčerpán, jak svědčí dodatek soupisu toho „a jiní tovaryše a bratřie“ (na str. 6). Sr. k tomu spis Fr. Spiny *Die alttschechische Schelmenzunft „Frantova práva“* (v *Prager deutsche Studien* XIII.) z r. 1909 i referát A. Nováka v *List. filol.* 1909, str. 301 a d.

¹⁸⁹ Upozornil na něj ve svém díle *Přední křísitelé národa českého* (1884), str. 244 i 248, pozn. 15. Ant. Rybička poznámkou k biografii Jana Hýbly, rodáka z Čes. Třebové, jež „chrudimským Enšpiglem“ již nazýval dramatik J. N. Štěpánek, uživ toho jména i v názvu jednoho svého překladu (Rybička na témž místě uvedl i svůj starý — jen částečný — soubor historek o „Kacafírkovi“, otištěný již r. 1846 v několika číslech *Květu*).

jihozápadě získal kněz Matěj Kozka, jenž našel vlivného patrona v osobě p. Viléma z Rožmberka a jenž, zadluživ a zpusťošiv udělené mu probošpství v Borovanech, neméně zhřířile se zachoval na nových rožmberských obročích v Krumlově, Prachaticích a Suchdole. Zemřel r. 1566. Břežan ve svém Životě Viléma z Rožmberka jej nejlépe charakterisoval slovy, že dny své „po frantovsku strávil“¹⁹⁰. A snad by bylo možno v tuto souvislost zařadit i strakonickou tradici o Švandu dudákovi, kdybychom v tradici tuto, ještě dnes ne dost probádanou, o dudákovi-kouzelníkovi, jemuž nikdo neodolal, vsunuli vedle jeho čarovné hudby i značně pravděpodobnou složku zpěvně výpravnou a recitační, která by jeho neslýchaný vliv doplnila a jemu dala vhodný rámec; zajisté nelze pominouti vztah lidového tance ke zpěvu, takže zpěv byl důležitým průvodním činitelem při tanci samém nebo před ním a že taneční specialisace, rozlišující různé způsoby taneční, nebyly při tom bez satirických zřetelů a osobních i stavovských, po případě i národnostních příznaků, jimiž tanečník vyjadřoval své stanovisko k předmětu, jenž měl býti tancem znázorněn. Izde může býti jistou oporou podání Zibrtovo¹⁹¹, jenž, ač sám nechce v časové zachycení této tradice zasahovati, přece upozorněním na překlad německé skladby Dětricha Albrechta o nejmenovaném čarovném hudci od Tobiáše Mouřenína Litomyšlského z r. 1604 spolu s jinými odkazy naznačil časový moment, kam by se mohla tradice švandovská, tak dlouho se v lidu udržující, lokalizovati, tedy konec 16. století. Pro tuto možnost není ani bez významu, že existují i některé výtvarné doklady o šašcích-dudácích¹⁹².

¹⁹⁰ Str. 136–37. Ve stopách Břežanových i Starých příběhů v Třeboni K. Müllera v ČČM 1858, str. 359–60 (byl to kaplan v Suchdole, jenž užil některého po Třeboňsku kolujícího opisu paměti „jakéhos Majera“; opravdu to byl Vavřinec Benedikt Mecer, jak dokázal Fr. Mareš v článku Paměti Třeboňské a jich spisovatel v ČČH 1896, str. 348 a d.; o Kozkovi tu sr. zvl. str. 355; s Müllerovými výklady se jen málo shodl A. Rybička ve své monografii o posledních Rožmbercích v ČČM 1880 i 1881, spoléhaje se na Břežana), pokračoval L. Domečka, jenž to, co Müller vynechal, otiskl v *Ohlase od Nežárky* 1887, v čís. 9–10 a doplnil to ještě dvěma případy šaškovskými z Rožmberska, načež své výtěžky zpracoval v *Lumíru* 1893, str. 302 až 304 v článku Šašek pana Viléma z Rožmberka. V citovaném článku Domečkově je k poslední historce o Kozkovi jakýsi epilóg (na str. 119): „Ostatní činy a skutky nemnoho oddaly činům edtspika (Enšpígla). Škoda, že byl kněz!“ Jinou osobou zdá se býti Kozka z Nepomuka, také kněz, jehož bouřlivá kázání proti utrakvistům vzbudila přímé výtky krále Ferdinanda (sr. Winter, *Život církevní*, str. 90). Tradici o Kozkovi zbeletrisoval rodák třeboňský Fr. Heřmánek r. 1944 v knížce *U bratra celého světa*.

¹⁹¹ V knize *Jak se kdy v Čechách tancovalo*, str. 204 a d.

¹⁹² Winter, *Děj. kroje*, str. 295, podal reprodukci bronzové sošky šaška-dudáka, v kukli s dlouhými špičatými parukávy (prý z 15. stol., ze sbírek Neuberkových; po ní — není-li to nějaké falsum — jsem se v pražském Národním museu marně sháněl); také se tu zmínil o kachlíku se šaškem, jenž má dvě oslí uši (patřil Společnosti přátel starozitností v Praze; na str. 648 má zmínku o šaškovi s rolníckami ze 16. věku). Kromě toho se zachoval dosti zbežný obrázek šaškův v Nár. a univers. knihovně (XVII E 10 na vnitřní svrchní desce); není to však beran hrající na dudy, jak myslil Jos. Truhlář v *Katalogu čes. rukop.*, str. 74, nýbrž šašek, ovinutý hrachovinou se škraboškou, představující snad oslí hlavu s dlouhýma ušima; rukopis je z 15. stol. a obrázek je provázen nápisem ze století 16. „Pfeiff Kuncz“. K šaškovi s hrachovinou

I zde tedy končím konjekturou, která se připojuje k ostatním, již dříve dotčeným, jejichž pravděpodobnost bylo třeba — ovšem s argumentací spolehlivější, než jaké bylo zatím možno užítí při tradici švandovské — uznati právem historikovým, jež dovoluje užítí takových konjunktur, nestačili k zjištění pravdy historické dosavadní zásoba spolehlivých dokladů. I to je cesta k pravdě, ne-li jejím bezpečným prokázáním doklady, tedy alespoň jejím více nebo méně pravděpodobným tušením. A jako za takový pravděpodobný základ byla zde přijata pravděpodobnost dvojí bratrské verse palečkovské i s pokusy o dataci jednotlivých textů verse mladší, při nichž mnoho záleží na jejich shodě s časovým momentem tak, aby vhodně zapadaly v situaci časovou¹⁹³ — tak jsme odkázáni zase jen na pravděpodobnost ještě při další úvaze jednak o možnosti dostati se bližše k řešení otázky autorství základních textů starší i mladší verse bratrské, ale zároveň s tím o předpokladu utrakvistické verse palečkovské, žijící (a snad i pokračující) paralelně vedle mladší verse bratrské.

Při otázce, kdo asi byl autorem verse starší, nelze obejít osobu nejdůležitějšího činitele v Jednotě po smrti Palečkově, B. Řehoře, jenž zajisté byl s Palečkem dobře znám a jenž nejlépe dovedl oceniti jeho zásluhu o svolení královské k přesunutí pražského střediska bratrského z Prahy do Kunvaldu: v něm také vidíme autora většiny spisků, vzešlých od odstěhování do Kunvaldu v letech 60. i ještě 70. na obranu vyrůstající nové církve české. Tak, šlo-li o vděčný akt k památce Palečkově, byl Řehoř k němu osobou nejvhodnější i jako vlastní představitel bratrského maximalismu¹⁹⁴, jenž pak ve spisku o Palečkovi našel vlastní svůj téměř programatický výraz právě

sr. výše o šaškovi Perchty z Rožmberka. — Obrázek šaškův je na nástěnné malbě na Zvíkově; je to však bohužel nový restaurační přídavek P. Maixnera (sr. Zíbrt, *Jak se kdy v Čechách tancovalo*, str. 68 i 72–73 a jeho článek o Zvíkově v *ČCM* 1908, str. 392).

¹⁹³ Jako — má-li se shrnouti i ještě v něčem doplniti, co již bylo výše naznačeno — starší palečkovskou versi bratrskou možno za zmíněných výhrad klásti někam ještě do 70. let, ještě před smrt B. Řehoře († 1474), v dobu počínajících se vnitřních sporů v Jednotě, kdy spisek o Palečkovi, výraz uznalé vděčnosti k památce zesnulého příznivce Bratří, měl býti již zároveň i obranou maximalismu biblicistického proti tvořící se skupině B. Lukáše, tak v dobu o málo pozdější logickým vývojem událostí patří vznik verse mladší, jež ve shodě se zmírněním zásadních požadavků biblicistických příslušnou úpravou spisku staršího o Palečkovi zároveň hájíla svých thesů. Pak podle toho, že se v něm ozývá vědomost o syfilitické epidemii, by text *A* spadl ve 20. léta 16. stol., snad do doby, kdy Menší strana spojovala hojně asi diskutovaná starší proroctví o Jednotě právě se jménem Palečkovým. Vzápětí bližše ještě vzniku textu *A* následuje nezachovaný text, z něhož více méně byly odvozeny text *B*, *C* a ztracená předloha staršího tisku *D*: z nich německý *B* vzniká za hlouběji se rozvíjejících styků bratrských s Lutherem se zřetelem k českým luteránům na českém západě (ještě patrně před smrtí B. Lukáše r. 1528), a *C*, jenž již neví o syfilitické epidemii, za pohnuté první poloviny let 30., než došlo k podání bratrské konfese r. 1535 králi Ferdinandovi. Oba tisky pak již souvisí se situací náboženskou po koupi domu Sixtova r. 1561, první z nich, jak bude ještě dále uvedeno, před rokem 1567 (protože byl znám r. 1567 Janovi Jičískému) a druhý v prvním bouřlivém desetiletí století 17.

¹⁹⁴ Výrazný doklad o maximalismu Řehořově podal Goll, *Chelč. a Jedn.*, str. 166, citátem, skládajícím se ze 14 adjektiv, majících dohromady vystihnouti jeho ideální obraz pravého křesťana.

ve spojení s jeho osobou. A když bratrské oposici proti Řehořovi a jeho maximalismu šlo potom právě v případě Palečkově o úpravu starší verze, byl B. Jan Klenovský na předním místě, aby úpravu tu vykonal. Jemu k tomu dal nejlepší kvalifikaci — třeba až o sto let později, ale na základě zápisků Jana Blahoslava — Vavř. Orlík ve své *Knize úmrtí*, když o něm napsal: „Muž učený a velmi vtipný; znamená myšlení jeho zdařilých jsou připovídky, některé [sic] přísloví a epištoly, které jsou ještě mezi rukama a za dostatečný důvod náramně ostrého vtipu býti mohou [považovány].“¹⁹⁵

Je dosti ironické, že sice domnělá rovnice Paleček = Klenovský byla již Janem Herbenem vyvrácena, ale že se takto, předpokladem Klenovského autorství mladší palečkovské verze bratrské, nové bádání vrátilo k úzké souvislosti obou těchto osob. Vzpomeneme-li na titul textu *C Traktatul aneb list a někteří artikulové...* — ostatně výraz „Artikulové“ se nám hlásí již v titulu textu *A* — je patrna s ním souvislost Orlíkovy zmínky o Klenovského „připovídkách, příslovích a listech“, jen se změnou postupu jmen u Klenovského, kde se o listech (patrně z nedorozumění, zaviněného distancí časovou) mluví naposledy a kde za „připovídky“ si snadno můžeme z *C* položit „artikule“. To postřehl již Josef Jireček, když praví, že Blahoslavovo (= Orlíkovo) poznamenání o „připovídkách“ atd. „jediné na historii Palečkovy vztahovati lze“, ač jinak myslil, že je to důkazem totožnosti Palečkovy s Klenovským¹⁹⁶. Spis pod titulem u Orlíka uvedený byl sice nedorozuměním spojován se spisem jiným¹⁹⁷, jinak však po něm není stopy, ač nepocházela-li od Klenovského kromě dotčené mladší verze Palečkových *Historií* i zvláštní sbírka přísloví, jež však dosud zjištěna nebyla a s níž byl snad Paleček v nějaké souvislosti¹⁹⁸. Jestliže opravdu existovala a zapadla pak v zapomenutí, nemusela tím býti ztracena její látka: přísloví sama mohla býti později pojata v soubory také bratrských sběratelů Matěje Červenky a Komenského (*Moudrost starých Čechův*): tak by byla i případná gno-

¹⁹⁵ Ve *FRA*, odděl. I, sv. V, str. 220.

¹⁹⁶ Sr. jeho *Rukověť* I, str. 351–52; k souvislosti s Janem Jičínským sr. i jeho odkaz k *Památkám archaeol.* 1866, str. 30.

¹⁹⁷ Sr. Jungmann (1849), str. 580, kde se u Klenovského míní, že jeho *Připovídky* a epištoly jsou „v Rkp. hist. brat. u P. Brožovského“. Je to však omyl: jde tu o známou *Historia Fratrum*, kterou r. 1857 koupil Šafařík z pozůstalosti Fr. K. Brožovského z Pravoslav do univerzitní knihovny (Jos. Truhlář, *Katalog čes. rukop.* 111, č. 282).

¹⁹⁸ Jistou stopou k této neověstné sbírce přísloví by snad vedl jeden tiskový fragment v *Národ. museu praž.* (Staré tisky 27 B 21) pod názvem *Přísloví český*, kdyby se ho bylo zachovalo více než jeden list. V této „rýmovní knížce“ z r. 1564, „velmi kratochvilné“, před tím prý nikdy netištěné, kterou tiskář Šebestian Oks z Kolovsi věnoval rytíři Janovi Mutrplosovi z Tetražic, se kupci slibuje v rýmovaném úvodu, že nebude koupě litovati, s dodatkem:

„Avšak než ji pořád všecku přečteš,
bude div, jestliže se něčemu nezasměješ.“

Snad se v tuto souvislost, jako by to byla pozdější úprava sbírky Klenovského, ještě vztahuje rukopis, zmíněný u Jungmanna odd. V, č. 42, *Přísloví česká* — některá převýborná z r. 1645 jen o 7 stránkách (asi fragment), bohužel s málo slibnou poznámkou, že je „u p. Bočka,“ kterou mně nebylo možno přezkoušeti.

mická pozůstalost Palečkova přece jen zachována, třebaš v anonymní a rozptýlené formě.

Kromě otázky o autorství obou palečkovských versí bratrských, souvisící s vývojovou jednotou pozdějších souborů přísloví českých, třeba se ještě zabývatí možností existence verse utrakvistické, paralelní s oběma těmito versemi. Že i taková verse mohla záhy vzniknouti, zdá se naznačovatí, co již bylo výše řečeno o čtyřverší německém v rukopise žitavském, kde se zachoval text *B*. Je z něho nepochybně, že nejen Bratří, nýbrž i utrakvisté, zvláště utrakvistická Praha, želeli smrti Palečkovy. To byla půda, z níž brzo mohla vyrůstí o Palečkovi i vzpomínková tradice utrakvistická, pravděpodobná přesto, že není až do doby Jana Jičínského, do r. 1567, nijak doložena. A tento předpoklad i s jeho skutečným již odrazem v tituláři Jana Jičínského je velmi důležitý, protože s ním souvisí i možnost opraviti dojem, jaký vyplývá o Palečkovi z různých starších textů mladší verse bratrské. Podle této je Paleček nejen formálně vydáván za Bratra¹⁹⁹, nýbrž celá ideová nálada textů těch, i když ji pokládáme za zmírnění staršího pojetí bratrského ve versí Menší strany, je bratrská. A v tom je hlavní otázka, ne tak, byl-li Paleček Bratrem, nýbrž jakým Bratrem, a jak z bratrské stylisace ideové i mravní osobnosti Palečkovy vyzírá jeho osobnost skutečná, pravá.

Při předpokladu verse utrakvistické jde sice nikoli o nějaký spis, kde by se přímo o Palečkovi psalo, nýbrž jen o úvod tiskaře Jana Jičínského z r. 1567 k tituláři (Formy a notule listuov všelijakých), jenž však svou důležitostí, jakou měl soupisem správných forem titulových pro všechny tehdejší kanceláře panské i městské, a tím i odpovědnou autoritativností nijak nezadal spisům výpravným. A nezáleželo na tom, že Jičínský své mínění vyslovil jen na základě sporné otázky papežské titulatury, jej ovšem především jako vydavatele kancelářských příruček zajímaví, tak, jak ji poznal jak z textu *D*, tedy z nedávného tisku, jenž tím nabývá svého „finem ad quem“,²⁰⁰ tak z textu jiného, neznámého, z něhož podává celé

¹⁹⁹ Po J. Herbenovi, jenž v *Histor. sbor.* 1883 došel k závěru, že Paleček nebyl členem Jednoty, leč „nanejvýš tajným stoupencem“ (str. 51) a že tedy lidé jej bratrem nazývali „proto, že on si s každým bratroval, i s katem“ (str. 50), i Müller-Bartoš, *Děj. Jedn. br.* I, str. 102, se podobně domnívají, že byl Paleček zván bratrem od krále Jiřího, jakož i zase sám po právu šašků oslovoval krále i jeho choť »bratře králi« a »sestro královno« (str. 102). Toto „bratrování“, i s rychtářem a katem (v artikulu 3), je opravdu v Historiích doloženo a i jinde zde, mluví-li se o Palečkovi v 3. osobě, se toho výrazu užívá. Je to vlastně skryté označení šaškovského postavení Palečkova, jemuž se bratrský rigorismus jinak zcela vyhýbal, spokojuje se (v titulech textu) pouhým označením, že byl „při králi Jiřím“; ale v titulech všech Historií, myslím, pojmenování „Bratr“ (v obou tiscích je slovo to tištěno velkou písmenou, jako při slovech, vyznačujících důstojenství a vyšší stav: „Král Jiří“, „Stav Rytířský“ a také „Czesstina“), ježto šaškovství sotva Bratří pokládali za povolání důstojné, i když Paleček opravdu šaškem byl, nutno mítí za uznání jeho příslušnosti k Jednotě.

²⁰⁰ Jeho ohlas zazní z otázky kanceláře královské, jak se má adresovatí uložený od krále list „k papeži aneb k nejvyššímu biskupu římskému“. S textem tím má Jičínský i společnou formu jména Palečkova „Palček“.

znění scény s králem Jiřím, jež je velmi podstatnou variantou vypravování všech textů Historií, mezi nimi i uvedeného právě *D.* Musíme ovšem připustiti, že si Jičínský sám onu scénu před králem — o němž se však při tom přímo Jičínský nevyslovuje, ponecháváje ho v pozadí, ale v pozadí velmi uctivém, jak již nebylo obyčejem 16. věku²⁰¹ — nevymyslíl a že ji čerpal z nějaké předlohy, za niž pokládám starší palečkovskou versi utrakvistickou, podle níž své vylíčení podal. O Jičínském nevíme, kam nábožensky patřil, ale z okolností spojených s vydáním tituláře bych soudil, že byl ne-li přímo novoutrakvistou, tedy staroutrakvistou.

Zde Jičínský vykládal, jak je slušná a chvalitebná „věc“, jednomu každému, což komu náleží, udělovati podle jeho důstojenství a povolání. A podle toho prý i Paleček na položenou mu otázku, jak třeba papeže titulovati, odpověděl: „Dajte mu obyčejný titul, jakž na něho přísluší!“ „Řekli jemu [líčí dále Jičínský]: »Piše se jemu téměř ode všech obyčejně: Sanctissimo domino nostro«. Zeptal se Paleček: »Co a jak se to česky vykládá?«, ač sám tomu dobře rozuměl. Odpověděli mu: »Najsvětějšímu pánu našemu!« Paleček, pozasmáv se, takový poctivý titul schválil. Než vedle obyčejně svého otázku na ně učinil: »Povězte mi — řka — kdybyste měli Pánu Bohu anebo Trojici svatě psáti, jaký byste titul přivlastniti chtěli? Neb já přes ten vyššího a poctivějšího neuznávám a toliko tento prostý, (který) na každý den po kostelích zpívati slýchávám: Tu solus sanctus es, tu solus dominus! Tys sám svatý etc. Avšak což jest činiti — tím svou řeč zavřel — pokavadž na světě jsme, musíme se s lidmi srovnávati.« A Jičínský sám dále dokládá: „Tento chytrák²⁰² nepotupil toho, což již tak obyčejem a starobylým požíváním utvrzeno bylo, aby toho nemělo předce uděleno býti, ač mu se zdálo, že by se poněkud nechtělo tak dobře rýmovati. Ale, když již tak to vůbec vešlo, musil toho tak při tom nechati. Všelijak zajisté věci, starodávním užíváním a obyčejem stvrzené, nemohou snadně z lidí vyvráceny ani vykořeněny býti podle onoho propovědění: »Mos est violentus tyrannus.«“

²⁰¹ Nazýváť Jičínský Jiříka „králem slavné paměti“, což lze pokládati vedle hned dále zde v textu doslovně uvedeného líčení scény před králem za jinou, významnou stopu užití tu starší předlohy, utrakvistické to verze palečkovské. Jak se v té příčině, podobně jako v posuzování, resp. odsuzování Rokycany, brzká tradice bratrská odcizila původnímu vděčnému uznání velikého krále husitského, ukazuje již r. 1502 spis Tomáše Přeloučského *O původu Jednoty bratrské a o chudých lidech* (vydání Vojt. Sokola z r. 1947, str. 50 a d.), jehož nepříznivý soud o Jiříkovi známým učinil již Goll, *Chelč. a Jedn.*, str. 55. Tůma byl současníkem a spolupracovníkem Klenovského, třebas ne v úplném smyslu, jak konstatuje Sokol v úvodu ke spisku právě citovanému (str. 23). Naproti tomu mínění Klenovského, byl-li opravdu autorem mladší verze Historií palečkovských, bylo o Jiříkovi objektivnější, spíše jen naznačující nastávající již odklon od něho zmínkou o Palečkových napomináních krále, „aby se na každém místě nebeského krále bál a lidí v pokoji a v spravedlnosti aby řídil, zpravoval a zachoval“ (A v dodatku k článku 12).

²⁰² Slovo to zde nemá hanlivý příděch, nýbrž značí to, čím již dříve charakterisoval Jičínský Palečka „český philosophus“: tedy „mudrč“.

Podání Jičínského sice, zdá se, je zdůrazněním zvykovosti v životě, ale záleží při tom na tom, co v ústa vkládá samému Palečkovi („pokavadž na světě jsme, musíme se také s lidmi srovnávat“), což je více nežli uznáváním starých tradic. To je spíše přiznání vyšší: nemohou platiti jen zřetele absolutní, jak podle nich chtěli celý život upravit Řehořovi Bratři, nýbrž váhu má i „svět“, konkrétní poměry, jak se během doby vyvinuly ve všech směrech životních, a třeba ideál smířiti s relativní skutečností a najíti zdravý kompromis i mezi nejvyššími principy a praxí životní, výsledkem věkovitého vývoje duševního, mravního i civilisačního. Byla to bolestná otázka, kterou prožívali čeští husité hned od počátku a již se nemohli vyhnouti ani Bratři, jak svědčí o ní tuhé spory, mezi nimiž zvláště úporný byl zápas Menší strany se stranou Lukášovou, jenž však měl i v historii bratrské další významné období. Jak oprávněn tu byl toužný vzdech Rokycanův: „Dajž nám, milý Bože, v prostředek udeřiti!“²⁰³ Připojíme-li k tomu v případě Palečkově i významný poukaz v titulu textů A—C, jenž však v té příčině nebyl původní, nýbrž měl svůj kořen v původní ztracené předloze, poukaz vyjádřený slovy: „Než před světem a jeho milovníky byl za nemoudrého počten. A pravdy nemohl mlčeti (lépe snad: smlčeti)“ — máme tímto spojením zásady relativity pravdy se způsobem jejího vyjádření ně tak logickou přímostí, vlastní kazatelům, jako spíše žertovným srovnáním nebo vtipnou aplikací, dānu směrnicí, udávající, jak dospěti k poznání skutečné osobnosti Palečkovy. Při tomto pokuse zůstávají ovšem Historie stále základním pramenem, jehož bratrskou stylisaci si však třeba upravit náležitým korektivem, totiž právě dotčenou výhradou o palečkovské versi utrakvistické.

O jménu Palečkově nesmí vaditi, najdeme-li je ve formě „Palček“ vícekrátě zmíněno v Praze jako jméno měšťanské²⁰⁴, neboť ze všech textů Historií víme, že byl rytířem („řādu a života rytířského“: tak v A—C; v D—E: „stavu rytířského“), podobaje se tak leckterým zemanům neb i pánům, jež náboženské přesvědčení zavedlo jak zprvu mezi radikály tábořské, tak později mezi Bratry, s nimiž sdíleli i nový, sprostný způsob života, podle vzoru prvních křesťanů nade vše vynášeného²⁰⁵. Z pánů tu vidíme na př. Břeňka Švihovského ze Skály a Jana Roháče z Dubé, ze zemanů se stal představitelem tohoto nového typu Zikmund z Řepan. Z počátků Palečkových, jak bylo již výše dotčeno, jakýmsi úvodem k tomu bylo dvořanství u krále Václava IV., což umožňuje i dohad, že se narodil někdy v prvním desetiletí 15. století, ať již na Slánsku ve vsi Pálečku, blíže

²⁰³ Sr. citát v článku Gollově, Rokycanova Postilla v ČČM 1879, str. 69, i mou charakteristiku Rokycanovu i jeho irenismu v *Čes. děj.* III, 1, str. 781 a d.

²⁰⁴ Na Starém Městě k r. 1410 i 1433 u Tomka, *Základy* I, str. 91 k č. 283 a str. 85 k č. 245; na Novém Městě tamt. II, 139 k č. 380c při r. 1382. Z r. 1404 je zpráva o vysazení jedné čtvrti lánu právem purkrechtním v Hobšovicích na Slánsku v nevelké vzdálenosti od Pálče „Johanni Palecz“ (AČ 26, str. 192b).

²⁰⁵ Br. Řehoř k r. 1470 praví: „I mezi námi někteří sú učenie a kněžie římského svěcenie i z rytířského řādu, ačkoli nemnozí“ (Bidlo, *Akty Jedn. br.* I, str. 217).

Velkého Pálče, rodiště druhá někdy Husova Štěpána z Pálče, nebo na Kouřimsku blíže Lipan²⁰⁶. Tak by byl Paleček svědkem celého vývoje husitského od počátku války husitské, již se asi sám činně zúčastnil, až skoro do konce věku poděbradského, srovnává se tak se známým Václavem Korandou mladším, značně však mladším (narodil se r. 1422), a bohaté i vzrušené zkušenosti vedly ho po různém taláčení, o němž nic nevíme a v něž po válce samé snad spadá kapitola šaškovská na českém venkově, až do Prahy na Jiříkův dvůr královský, dříve vlastně gubernátorský, k čemuž asi vyniknutí v potulném období šaškovském bylo stupněm přípravným. Že se mu snad již v letech dřívějších dostalo i nějaké znalosti latiny, lze souditi z nahodilé poznámky v Jičínského tituláři. Jak se dostal již v letech padesátých mezi jihočeské radikály skupiny kroměřížského Štěpánka, bylo již též naznačeno, a podle celého dojmu jeho osobnosti i podle toho, co napovídají některé podrobnosti Historií o jeho poměru ke králi, zdá se býti vyloučeno, že by on, muž, jenž nikomu nedovedl „pravdy smlčeti“, na dvoře Jiříkově svou příslušnost k Jednotě utajil. Neodešel sice s B. Řehořem ze „světa“ do zásvětěného ústraní kunvaldského a zůstal dvořanem královským i přes dvojí persekuci Jednoty. To však je třeba vysvětliti tak, že král, jehož srdečná přízeň k vtipnému mudrci potrvála v míře neztenčené až do jeho smrti, věděl sice o jeho bratrství, nedbal toho však, vida zároveň, že Paleček není nějakým zarputilým sektářem, nýbrž mužem, jenž své přesvědčení náboženské dovedl kritickým a nad temné a těžko řešitelné subtility theologické povýšeným názorem zharmonovati s nezbytnými ohledy na „svět“ v světlosti, radostnou jednotu: o tu pak i přes trpké leckdy projevy, jimiž dával průchod své neúporné lásce k pravdě, dovedl se sdíleti se vším svým okolím, jsa mu více k potěše než k mrzutosti. V tom všem byl v Jednotě anticipací toho, co přišlo s vítěznou skupinou B. Lukáše a co se potom tak utěšeně a slibně vlivem Jana Blahoslava rozvíjelo, avšak čemu bělohorská katastrofa zabránila, aby se na prospěch nábožensky konečně sjednocené velké většiny národní rozvíjelo plně. Proto zajisté název „český filosof“, jaký mu dodatečně po stu letech dal Jan Jičínský — sotva v tomto mínění osamocený —, byl zcela oprávněný, a jeho oprávněnost mohli bychom tím spíše uznati, kdybychom úplněji znali onu výše naznačenou utrakvistickou versi palečkovské tradice, bližší historické skutečnosti než verze bratrská. Než i takto, jsouce

²⁰⁶ O Pálči i Pálečku sr. doklady u A. Sedláčka, *Zbytky register*, str. 157–58, č. 1104 a 1108, že to byla v podstatě zboží klášterská, první kláštera roudnického a druhý břevnovského: Pálec byl ještě s jinými dvěma vesnicemi ve 360 kopách zastaven 25. XII. 1420 Gerunkovi ze Sulevic a druhé zboží, „Palček“, zapsán Hořšovic v 78 kopách. R. 1380 se v Pálči připomíná Anna, vdova po Heřmanovi, a Matěj, syn nebožtíka Jana Kováře (Sedláček, *Hrady VIII*, str. 214). — F. J. Vavák r. 1788 poznamenává na mapě bojiště u Lipan pahorek, o němž vykládá, patrně jen podle svého domyslu: „Pahrbeek Paleček, na němž zbořeníště od tvrze od jistého Palečka, jenž byl krále Jiřího bláznem. Jestli odtud též okoloběžností velmi spanilé spatření“ (J. Skopec, *Paměti F. J. Vaváka*, kn. IV, str. 50).

omezení spíše na náznaky než na jasněji a konkrétněji mluvící informace, přece můžeme alespoň některé ty zašlé i vybledlé rysy palečkovského palimpsestu opatrnou kritikou zesílit a oživit.

Na rozdíl od jiných dvorských šašků, kteří dostavše se na dvorské nebo i jen šlechtické světlo z předešlého toulavého života, houževnatě se drželi těžce dobytého postavení dvorského a na existenci potulného šaška se dívali jako na nežádoucí minulost, lze u Palečka pozorovati nepřemožitelný sklon k návratům do bývalého lidového prostředí. Bylo mu nutností vraceti se antaeovsly na toto své staré pole, a to nejen jako obětavý pomocník chudých a ponížených v jejich práci a strážních — v takové úloze ho vidíme v Historiích —, nýbrž i ve staré roli šaškovské, aby i tu svým vtípem, ať v soukromých stycích s venkovany, jimž pomáhal, nebo při veřejných vystupováních žertěřských, rozžehoval žádoucí světlo a pokleslé mysli plnil radostí ze života a vůlí k nápravě křivd a zlořádů. Nebylo to ani pro krále samého bez významu, protože se tak od svědka zcela spolehlivého, jenž byl přímo jeho důvěrníkem, dovidal přesné informace o náladě i stavu různých končin venkovských. Při tom, zdá se, aby se lidovým vrstvám tím více připodobnil, vystupuje i se zevním ústrojem podobným, odložil i nápadný, šachovaný šat šaškovský, ponecháváje si snad na znamení, jehož si mnozí zábavy i poučení žádostiví přáli, jen šaškovskou karkuli s rolníčkami²⁰⁷.

Je ku podivu, jak Paleček dovedl svůj zemanický původ, jehož vědomí si, zdá se, i dále uchovával, spojití s černou prací chlapskou. Jeho šlechtictví je nepochybné nejen ze svorného ujištění o tom ve všech textech Historií, i jak se zde praví, že byl „milý i vzácný každému dobrému“²⁰⁸, nýbrž i jinak. Domnívám se, že Palečkovy zemanství mělo svůj význam i při společenském přijímání nejen králem, Rokycanou, „mistrem špitálským“, nýbrž i šlechtou a městskými patricii ke stolu atd. Ale zvláště, tuším, je pro to charakteristické jeho vystoupení v případě mladého zemana Dubčanského²⁰⁹, jehož, již vedeného pro podezření z vraždy na popravu, Paleček

²⁰⁷ Na to, že šaškovského šatu nenosil, narazil již J. Herben v *Histor. sbor.* 1883, str. 51, vykládaje, že z toho, že Paleček rozdával své sukně těm, kdo ji neměli, je třeba uzavřítí, že Paleček nebyl trpaslík jako jiní „blázni“ a že by Palečkem nemohl býti zván pro svou malou postavičku podle oblíbené figurky pohádkové (k tomu sr. zvláště knihu V. Tille, *Paleček z r. 1918*); ale lze to vztáhnouti i na to, že ani chudý by takového nápadného a povržené tuláky vyznačujícího šatu nenosil, aby se této pohrdě vyhnul. Že Paleček odložil křiklavý šat šaškovský, uznal i Václavek v *Histor. utěš. a kratochvil.* 376, ale Paleček sotva „nosil se jako rytíř“, jak hned dále Václavek tvrdí. Křiklavý šat, šaškovský myslím, nebylo ani možno spojití s připuštěním Palečkovým nejen k zasedání rady královské, nýbrž ani k zemským sněmům. Nebyl by se ani hodil při jeho manuálním pomáhání venkovským chudasům.

²⁰⁸ Adjektivum „dobrý“ má zde, myslím význam spíše stavovský než ethický (tak B překládá je ve „fromm“): sr. Gebauer, *Slov. staroč.* I, str. 277 o jeho smyslu „vznešený, urozený“ (sem náleží u něho — I, 274 — i heslo „dobrotstvie“ = statečnost).

²⁰⁹ Sr. artikul 3. ve všech textech Historií. Zaslouží pozornosti, jak se zde Historie nespokojily při tom — a i jinde — pouhým anonymním udáním, nýbrž podaly konkrétní jméno, jež můžeme z jiných pramenů doložiti k době určité, takže to nepřímo

zachránil. Pohnulo jej k tomu snad nejen milosrdenství, nýbrž i vědomí sourodosti stavovské, jež však tu nebylo ani bez zřetele politického. Konšel staroměstští jistě jednali velmi ukvapeně, když na pouhé podezření odsoudili Dubčanského k smrti a dali jej hned nazejtří vésti na popravu. Paleček jako zeman sdílel s Dubčanským pocit křivdy, spolu si patrně uvědomuje, jak zle bude toto přenáhlení působiti na celý stav rytířský, uražený ve svém právním sebevědomí proto, že měšťanstvo uchvátilo pravomoc hrdelní nad jeho příslušníkem: toho, že má býti slyšen od samého krále, se dovolával i sám Dubčanský. A Paleček, jenž dobře věděl, jak králi záleželo při hrozícím konfliktu s panstvem na dobré shodě se stavem rytířským, nemohl klidně hleděti na tento případ, z něhož mohl vzniknouti rozkol mezi rytíři a městy královskými, jejichž společný postup byl hlavním mocenským předpokladem Jiříkovým, zvláště když snad již tehdy se jevily nebezpečné příznaky, že z hospodářských důvodů dojde ke shodě obou stavů šlechtických. Kdyby byl Dubčanský opravdu popraven, byla by to neblahá anticipace obou případů z r. 1506–07, kdy v Praze a v Plzni byli popraveni rytíři Jan Kopidlanský a pan Jan Bavůrek ze Švamberka, což pro poměr mezi stavy mělo tak osudné následky²¹⁰. Páni již v době Jiříkově postihli — podle 1. artikulu Historií — stopy stavovské zaujatosti Palečkovy, a proto prý naň

může posloužiti i k zjištění skutečné existence Palečkovy. Dubčanským se tu snad myslí Jan Dubecký, jenž 1. I. 1508 činí závěť (jde o Zapy a Brandýs n. Lab.) chotí své dcery Žofie Jindřichovi ze Zap (AČ 28, str. 146–49). „Dominus Dubecký“ (o vsi Dubči sr. Sedláček, *Místop. slov. hist.*, 175) se dvakrát připomíná v Korandově Manuálu, ale bez bližších dat (vydání Jos. Truhláře 122 a 125). Mohl by to býti syn známého opravce kostela Týnského Matěje Dubce z Dubče, jehož rod souvisel s vesnicemi Dubčem a Dubečkem (na východ od Prahy) a jenž sám však zemřel až r. 1489: Jan Dubecký se připomíná r. 1488 a 1490 a požíval vážnosti mezi zemanstvem (sr. Tomek VIII, str. 419–20; zde v pozn. 40 se míní AČ X, str. 478–79). Jan Dubčanský ze Zdenína na Habrovanech (u Ústí nad Lab.) se připomíná v materiálich Sedláčkových (nyní v pražském Historickém ústavě) k letům 1526–46 a Vilém k r. 1543 až 1549. — Paní Řičanskou z artikulu 5. nepochybně byla paní Marta z Řičan, vdova po Pechancovi Ojří z Očedělic. Tento Ojří byl landrychtéf kraje žateckého; r. 1458 byl při volbě krále Jiřího (Palacký, *Urk. Beitr. ve FRA* 20, str. 132) a r. 1460 byl členem soudu zemského (AČ III, str. 269): tohoto roku asi zemřel, protože téhož roku se jeho synům koupí dostala v majetek vápenice a cihelna na Novém Městě praž. (Tomek VIII, str. 160). Paní Marta byla sestra p. Mikuláše Svitáčka z Landštejna (tam. 221) a byla r. 1462 již chotí apotekáře Prokopa (byl konšelem staroměstským r. 1456–57; tam. IX, 153) a dostala odkazem od své sestřence Ofky z Řičan dluh 6 kop na domě v Benešově 19. III. 1462 (AČ 26, 15b), ač ještě kolem 14. VIII. 1462 Vilém z Landštejna, prodávaje jí za 117 1/2 kopy své dědictví ve Svinářích, ji nazývá — neví, jakým omylem — „relictā olim Pechanczonis . . .“ (Emler, *Rel. tabul. II*, str. 316); v těchto Svinářích (u Berouna) právě r. 1462 zemřel otec páně Vilémův Jan (Sedláček, *Místop. slov. histor.*, str. 854). — V artik. 2. se sice řádový mistr křižovnícký nejmeneje, ale jde tu o Mikuláše Buchnera (1460–1490), jenž přesto, že ho legát Rudolf z Rudesheimu označil za „vetřelého“, udržel si i za sporu Jiříkova s církví ve špitále poslušnost (sr. V. Bělohávek, *Děj. čes. křižovníků s červenou hvězdou I*, 1939, str. 85 a d.; že se Buchner zval jako první po velmistroví „prior generalis“, sr. Tomek IX, str. 153).

²¹⁰ Sr. Tomek X, 231–32; již 5. III. 1507 se páni i rytíři usnesli, že bude-li budoucně někdo z obou stavů od měst na hrdle souzen bez slyšení soudu zemského — při Dubčanském šlo o slyšení královo —, budou ho všichni vespolek mstítí beze všeho opovídaní nepřátelství.

— zajisté to byli především katolíci za rostoucího napětí mezi nimi a králem — „velkou péči měli“. Snad též i proto, že na svých toulkách po venkově měl Paleček dosti příležitosti, aby přímo u pramene poznal různé panské přehmaty i křivdy, jež ho nutily, aby se u krále o nápravu přimlouval, kdežto jindy — jako u paní Říčanské, 5. artikul Historií — dostačilo jeho zakročení vlastní.

Že však i proti panovačnosti kněžské dovedl svým způsobem, vtipem, zasáhnouti, svědčí vedle historiky o ořeších u Ľasického též v Historiích artikuly 4. a 10., a to stejně proti svatovítským kanovníkům, zvláště pak administrátorovi Hilariovi, s nímž byl v poměru dosti napjatém²¹¹, na straně jedné, jako proti utrakvistům, mezi nimi i proti Rokycanovi, na straně druhé. Následuje tu známého vzoru podkomořího Vaňka Valečovského a zaměňuje jen jeho příkrý způsob polemiky satirisující ironií; v artikulu 2. vystupuje sice vůči „špitálskému mistru“ křižovnickému, k jehož stolu — byly tu i mladé paní — sám se pozval, nejso zvláště od něho zván, dosti přátelsky jako dobrý jeho známý, ale svých zkušeností při tom užije u krále, aby pro vlastní pány špitální fundace, jak nazývá chudé špitálníky, vymohl lepší opatření jejich žaludku²¹². Naopak zemanský původ patrně Palečkovi usnadňoval jeho společenský styk s předními osobami hlavního města i venkova, kde bylo jeho zvykem, když chudým při práci pomáhal, nebýti u nich na stravu, nýbrž u jejich bohatších sousedů, zemanů neb jejich šafářů, kteří i tak veselého šprýmaře, jenž na vše našel pravé slovo, rádi viděli, jak nás o tom poučuje artikul 6. O tom, že by při takových návratech na venkov své přítomnosti užíval, jak naznačuje Ľasicki, k případné ostré kritice sektářských bludů, nic určitějšího není známo, ač to vyloučeno není — až na setkání s královnou Johanou (v artik. 8.): když šla královna „za vozem pěšky“ na pout do kláštera sázavského, bez přílišných ohledů ji Paleček poučil, že by lépe učinila, kdyby doma předla plátno pro chudé, než aby čas mařila takovými marnými tulkami.

I když ke královně zajisté jako ke králi podle svého hodnocení relativistického zachovával povinnou úctu, nemínil tím, že by ji manuální

²¹¹ Ukazuje to dosti opovázlivý způsob, jaký si vůči němu a jeho průvodcím s jejich „popeličimi kaptaury“ dovolil, neboť není pochyby, že Hilarius byl vůdcem kanovnícké deputace v art. 4., dožadující se u krále listu k papeži. Palečkova otázka přitom „Což jsou to páni kněží?“ v A artik. 4., zvracející předešlý výrok králův, proč nenechá „pánů kněží“ na pokoji (otázka, jež v textu C změnou částice „to“ v náměstku „tito“ i změnou slovosledu a po případě proměnou nominativu v instrumentál nabyvá určitějšího smyslu: „A co sau tito, bratře králi, pány?“), značí, že králi samému, jenž předtím již se stížností Hilariově „postavil nevochotně“, vtipná forma Palečkova opakování nebyla nepřijemna: shodovalo se to vlastně se známou jeho scénou s Rokycanou, namířenou zde proti nárokovosti kněžstva utrakvistického: „Mistře, dostis mistroval; nechť my již také mistrujem“ (St. letop. čes., str. 184).

²¹² Již v textu A jí nejdříve s chudými, ale při svém vypravování králi zjevně naznačuje, že byl po druhé přímo u stolu mistrova.

práce snižovala. On sám, zeman — ostatně jako jiní Bratři²¹³ — se nezdráhal přiložit na venkově ruku k práci, stejně na poli jako doma (při pošívání střech), řídě se v tom, i když snad neuznával přísné závaznosti příkazu evangelické chudoby, vzorem Písma, nečinícího valných ethických rozdílů mezi pány a služebnými²¹⁴. Nejen biblický vzor, ale i dobré srdce vedlo tohoto zemanského vaganta a zároveň šaška dvorského, jenž, nahlédnuv hluboko ve stíny životní, věděl si rady ve všem, co mu jeho pestrý život podal, aby byl všem potřebným pomocen radou i skutkem, jak a kde mohl. Jako neváhal ze svého týdenního platu dvorského i ze svého šatu podle příležitosti rozdávat²¹⁵, tak se nerozpakoval pomoci i vlastní dobrovolnou prací, vyostřuje při tom i zde, stejně jako na dvoře královském, pohotově a chápavě vše, co se mu kdy v různé situaci namanulo, bystrým slovem i obratným činem ve vtip a kratochvíli, rozjařující a rozveselující celé jeho okolí.

Právě tato obdivuhodná schopnost neselhávající aplikace a kombinace, rys pravému šaškovi a žertěři nejvlastnější, ale zároveň i jeho stále živý rozmar, vracející reformním Čechám staré veselí žákovské i žertěřské, jak je poznal i si je osvojil v době, než se stal šaškem královským, při čemž však všecko jeho vystupování bylo prodchnuto duchem biblicistickým, třebaš ne v původní jeho tvrdé maximalistické formě radikální, nýbrž ve způsobě zjemnělé a změkčené, a proto tím vábivější i přijatelnější, činily z Palečka vyhraněný typ husitský: vystihoval podstatu české husitské duše s její neúmornou touhou po pravdě, jak to krásně vyznívá v titulech

²¹³ Sr. Goll, *Chelč. a jedn.*, str. 87 i 189, jak se v Jednotě, alespoň zprvu, ukládala chudoba i ruční práce: však i B. Řehoř byl krejčím (tamt. 88).

²¹⁴ Sr. Lukáš 22, 26 (u *Žilky* 134) a d.: při sporu mezi apoštoly, kdo je z nich největší, když vedle pohanských králů si vrchnosti dávají říkati „Dobrodinče!“, Kristus řekl: „Ale vy ne tak! Nýbrž největší mezi vámi ať je nejmladší, a kdo je vedoucí, budiž jeho sloužící...“

²¹⁵ Od krále kromě stravy a šatu (o tom, jak krále vždy žádal za novou sukni, když svou dal „Pánu Bohu“, totiž nějakému chudému, sr. artik. 12.) dostával týdně 15 gr. bílých, tedy českých, plat tehdy dosti hodnotný, který se však u Palečka brzo mezi chudé rozešel. Při tom se v 7. artikulu textu C ozve termín „ort“, jehož v jiných textech není, a to ještě špatně aplikovaný: značí zde čtvrtinu kopy (sr. K. Castellin, *Česká drobná mince doby předhusitské a husitské (1300—1471)* z r. 1953, v rejstříku na str. 283, jehož lakonické vysvětlení si můžeme ověřit zněním mincovního řádu Jiříkova z 5. VI. 1469, tamtéž na str. 252, odkud jej znal již V. Brandl ve svém *Glossariu*; sr. i Z. Winter, *Kult. obraz českých měst I.*, str. 448); má-li však na počátku 15 grošů v měšečku, nelze z nich pak učiniti k rozdělení s podezřelým noclehářem „dvě hromádky po ortu“. — K představě platební hodnoty „ortu“, 15 grošů českých, lze uvést zřízení o denních platech námezdních nádenníků (je v praž. Národ. museu, v rukopise V E 89 fol. 13a: sr. Bartošův *Soupis* č. 1351). Je sice zde nedatováno, ale shoduje se s pražským řádem z r. 1482, citovaným u Z. Wintra, *Děj. řemesel a obchodu v XIV. a XV. století* (1906), str. 739, kde jsou i jiné doklady o poměru oběžné mince k ceně práce i zboží. Nově lze užití podrobností z *Pramenů a studií k čes. dějinám* 1 (1951), vydávaných Histor. ústavem v Praze, zvláště z článku o hospod. účtu asi z konce 15. století, otištěného tu Jos. Mackem. Něco málo k tomu již dříve podává Z. Winter v článku Měšťanské libráře v XV. a XVI. věku v *ČČM* 1891, str. 66—67; sr. k tomu i údaje A. Matějčka o bibli táboorského hejtmana Filipa z Paďarova ve *Sborníku Žižkově* (1924), str. 155.

všech tří rukopisných textů Historií, ne však již v obou jejich tiscích, že „nemaudrý před světem a jeho milovníky“ Paleček „pravdu žádnému [s]mlčeti nemohl“. Byl to neúplatný hlas českého svědomí, nešetřící nikoho od negramotných ještě chudáků až ke králi, královně i Rokycanovi, a přece pro své stále rozmarné, citově naladěné veselí obecně vážený a milovaný. Ani užití zde adjektiva „český“ není bez náležitého důvodu: proti možné námitce, že ani tematika palečkovská se nemůže obejít bez běžného v podobných případech kumulování putovních motivů, jež se přes různost času, místa i látky samé často přenášejí na vlastně jim cizí předmět, lze předem uvést, že, pokud zatím víme, celá činnost Palečkova roste z domácích kořenů beze všech vlivů cizích a má základní náladu čistě českou, což platí i o hlavní literatuře o něm vzniklé, o jeho Historiích²¹⁶.

²¹⁶ Tak užití v artikulu 3. přirovnání, kladoucí proti sobě krále Jiřího s Dubčanským a Krista s ďáblem, má jistě svou předlohu v Husově Postille, jak odtud obšírný příslušný citát podali Palacký v *Documenta Mag. J. Hus* (1869), str. 721, i H. Hrubý v *Českých postillách* (1901), str. 35: Husa informoval Mikuláš, „jenž slul Faulfiš“, jak kuchař jakýsi přemohl Písmem jednoho biskupa jako Kristus ďábla. Stejně argumentace užil r. 1433 v Basileji Prokop Holý proti Janu z Dubrovníka (Palacký III, 3³, 91). — Artikul 4. podobně opět patrně souvisí s Palečkovou znalostí polemiky z r. 1464 V. Korandy mladšího s Hilariem Litoměřickým (sr. rukopis kapituly pražské N 58, fol. 87a). Zde si Koranda přeje, aby se katoličtí preláti opět chopili pravdy, „jakož ste jí v letech mladých oblíbovali. Ale kanovníctvo dvoují aneb snad truoje, popelice, kápíe na ruby obrácená, čest světská, již ste oblíbili, tať jest vás od toho odtrhla“. Jako by se toho ozvěna vracela v artikulu 4. Historií! To je spíše pravděpodobné, než aby žert Palečkův byl již r. 1464 znám Korandovi: obojí je skoro současné. U Wintra, *Děj. kroje v zem. čes.*, str. 221, kromě výkladu, jak kanovníci měli „na podolku svých plášťů ocásky“, se též ze Starých letopisů českých, str. 184, cituje, jak r. 1467 Hilarius se svým dvojníkem, s Dr. Václavem Křižanovským, utekli z Prahy do Plzně a na hradě pražském nechali jen „tři neb čtyř svých v kožinách beraních, ale popelice s sebou na Plzeň vzali“. — V artikulu 5. zazní zase jiný odvozený hlas! Za zjevně se již počínajícího sporu mezi panskou jednotou a Jiříkem kolovaly na obou stranách pomlvy o odpůrcích. O takových prý pomluvách se strany královny informoval pány biskup Tas z Boskovic, takže páni pak napsali Pražanům, že „bychom J Mti [Jiřímu] neměli psáti »Pán náš milostivý«, ale měli bychom psáti, že »Pán náš nemilostivý«“ (AČ IV, 215). Palečkova vědomost o tom, již pak vtípně užil při vhodné příležitosti na případ paní Říčanské, ukazuje, že byl pravděpodobně účasten jednání rady královské o tom, což jen potvrzuje zprávu o takové účasti v artikulu 1. — Konečně, jestliže v art. 10. přirovnává Paleček nalezeného syfilitika k tělu božímu (Lasicki praví: „membrum Christi et caro de carne et ossibus eius“), hlásí se v tom vliv listu B. Řehoře z r. 1461 panu Vaňkovi Valečovskému, kde chudé pokládá za „živé chrámy boží“, jimž by král křivdy neučinil, kdyby z klenotů kostelních dal dělati peníze (Bidlo, *Akty Jedn. br. I.*, str. 554; o vrocení sr. tamt. 544, pozn. 1). — Mohl by býti spor o to, jak posuzovati výňatek z knihy jáchymovského humanisty Matouše Cerva [ten byl ještě r. 1550 žákem školy jáchymovské] *Elegiorum liber* (1557) v kodexu Poeticae lucubrationes (na Strahově FK V 11; o Cervovi sr. A. Truhlář a K. Hrdina, *Rukověť I.*, str. 319 a d.; výpisek o tom mně s osvědčenou i jinak ochotou dal k dispozici docent Dr Ant. Škarka). Jde tu o „festivus iocus“ (výslovně se tamt. 321, č. 17, nazývá Palečkíadou), kde přichází autor — cizinec, nenacházejí v hlučném šumu hostiny nejmenšího povšimnutí, získal si pozornost podobným způsobem, jako Paleček v artik. 2.: tázal se malé rybičky, zbytku to hostiny, ví-li co o osudu jeho utonulého otce. Otázka, zda je toto vypravování čerpáno z artikulu 2., jak se mně zdá, nebo z nějaké předlohy starší než základní verze Historií Palečkových, byla by na pořadu, kdyby se taková existence putovní historiky zjistila, čehož však zatím není.

Všímavý zájem Dr Ant. Novotného mně dodatečně podal doklad, jak ani v této

A česká je činnost Palečkova i svým celkovým charakterem, jak se odráží v Historiích, srovnáme-li je s obdobnými, ať staršími nebo pozdějšími ukázkami vtipu šaškovského v sousedním Německu. Není v nich oné hrubé a drsné bezohlednosti k malému člověku ani oné frivolní lascivnosti, které většinou charakterisují jiné cizí šašky²¹⁷: český biblicismus jim vtiskuje vysokou mravní úroveň, jež nachází svůj výraz i v jejich jemnější formě²¹⁸, přece však ne tak, aby Historie byly právy Palečkovi právě po té stránce, jež ho charakterisovala po výtce a v níž se Paleček skutečný rozcházel s bratrskou stylisací jeho osobnosti.

Právě takový, jakým si jej přála míti i vítězná strana Lukášova, třebaž již jen pro památku budoucím, Paleček nebyl. Je významné, že ani Klenovský, jež pokládám za tvůrce obrazu Palečkova, jak si jej budoucnost měla představovati, se ještě nezbavil oné pošmourné tvářnosti, jakou jeho současníci a mezi nimi zvláště Koranda mladší Bratřím prudce vytýkali jako pokrytství²¹⁹. I podle Klenovského byl kladen důraz na rozdíl, jaký byl u Palečka v jeho chování o Velký pátek, kdy podle stručného, ale v té příčině důležitého článku 9. zpíval a vesel byl, a v dny masopustní, kdy více než kdy jindy plakal, lituje obžerství, mezi lidmi tehdy obvyklého. To bylo tendenční zkreslení, jež mělo i Palečka před veřejností postavit v onen „pošmurný“ soumrak, jež zůstával tak význačným rysem i Lukášovy církve bratrské a měl zakrýti vlastní základ jeho povahy, jeho

příčině nelze setrvati při naprosté skepsi. Jeho výpisek z knihy K. A. von Gleichen-Russwurm, *Elegantiae, Geschichte der vornehmen Welt im klassischen Alterthum*, Stuttgart (s. a., asi z r. 1920–25; 1. vydání z r. 1913 nebylo mně k dispozici), str. 104, doslovně zní: „Die kunstfreundlichen Fürsten (řečti tyranové) vertrugen gelegentlich ganz gut einen Spott. Ein höfischer Dichter, Philoxenos von Kythera, war bei Dionysios geladen und merkte, dass ihm ein ganz kleiner Fisch serviert wurde, dem Fürsten dagegen ein prächtiger und grosser. Da hob er sein Fischchen vom Teller und hielt es aufmerksam ans Ohr. Lachend fragte der Tyran, was dies bedeute. Nun behauptete der Dichter, er sei gerade daran, eine Dichtung über Galathea und die Sitten auf dem Meersgrunde zu verfassen und hätte das Fischlein um Auskunft gebeten. Allein es sei noch zu jung und zu dumm, um etwas Interessantes von ihm zu erfahren. Dagegen der Fisch des Königs hätte gewiss schon viel Erfahrung gesammelt. Belustigt liess der Fürst dem Dichter den gewünschten Fisch auftragen.“ — Odkud autor tuto anekdotu čerpal, neudává. O básníku Filoxenovi Kytherském, jež žil v letech 435 až 380 př. n. l. a jehož nejslavnější dithyramb právě jednal o vyznání lásky Kyklopy Galathei, dotčené v *Elegantii*ch, viz OSN IX, str. 233, i Pauly-Wissova, *Real Encyklopädie* 39, (1941), str. 192.

²¹⁷ Stačí k tomu kniha F. W. Ebelinga, *Die Kahlenberger* (1890), edice to dvou knížek lidových o podobných šaškovských zjevech, oblíbených stejně v Rakousích a Vírtembersku jako Paleček v Čechách: byli to Vincenc Weigand, farář v Kahlenbergu (blíže Vídně), ze století 14., a Petr ze Schwäbisch-Hallu († 1496), jež, jsa obdobou žertěře prvního, byl nazýván „druhým Kahlenbergem“. Enšpiglovskou literaturou českou i cizí se zabýval přehled Zíbrtův při vydání Štěpánkova *Eylenšpigela* r. 1926. Vhodné ukázky z Enšpigla u nás podali B. Václavek, *Historie utěšené a kratochvilné* (1950) a Ant. Grund, *Kratochvilné rozprávky renesanční* (1952).

²¹⁸ Také Václavek, tamt. str. 376–77, uznává, že Palečkův vtíp „nebyl jen slovní, tím méně byl kdy obhroublý.“

²¹⁹ Sr. mou práci *Jednota bratrská a vyšší vzdělání až do doby Blahoslavovy* (1923), str. 19.

celkové veselé založení, v němž temperamentní citovost měla přece jen převahu nad pronikavou jinak a bystrozrakou inteligencí, takže by se jemu více než kterémukoli jeho současníku měl přiřknouti charakter humoristy, charakteristika tehdy ještě nečasová, ale přesto hlavní příčina jeho tehdejší i pozdější popularity, i když právě uvědomění toho zatím chybělo. Proto nezapomenutelná značka, kterou Palečkův zjev jako „českého filosofa“ kvalifikoval již Jičínský, byla by vlastně měla zníti „český humorista“. Bylo to utajené kouzlo, jež mělo pro budoucnost svou přitažlivost alespoň tam, kde protireformační censura habsburská a jesuitská nemohla uplatniti svou klatbu prokletí nade vším, co bylo vlastním světem Palečkovým.

VI

OBROZENÍ TRADICE PALEČKOVSKÉ

S teritoriálním rozšířením Jednoty bratrské do Polska zdálo se, že bude spojeno i jisté zpolštění tradice palečkovské. Ale kromě pravděpodobné souvislosti mezi českým Palečkem a polským Sowizdrzałem zůstalo jen při převzetí informací Łasického Wengerským (Regenvolsciem) v jeho *Systema historico-chronologicum ecclesiarum Slavonicarum* (1652, 2. vyd. 1679): zde přibyla jen citace tisku Palmova, načež tradice ta přešla v Němcích do prostředí, vytvořeného již novou církví ochranovskou, do spisu G. C. Riegera *Die alten und neuen Böhmischen Brüder* (1734). Důležitější, ale jen pro české čtenářstvo, — i tu, jako již dříve, před Bilou horou, byla to Jednota bratrská, jež důsledně zájem o Palečka udržovala — bylo vydání *Historií* jako přídavku ke Komenského *Historii* o těžkých protivenstvích církve české (k 3. vydání r. 1756 i k 4. z r. 1844)²²⁰. Zato v útaji mezi českými zbytky reformačními se ku podivu živá tradice palečkovská udržovala, pravděpodobně opisy *Historií*, když starší tisky byly stálou persekucí protireformační stále vzácnější: jeden z nich — bylo to již připomenuto — byl v knihovně českého obrozence Zieglera, zatím co na Moravě se zatím jen můžeme domýšleti, že i současným pokusům Gallašovým o oživení tradice markoltské byla předlohou i vzorem nějaká neznámá stará předloha *Historií*. Obrozené Čechy se k památce Palečka humoristy již přihlásily počátky nové beletrie humoristické jak ve sborníku Jana Hýbla r. 1834 (*Paleček, obsahu poučného, opravdového i žertovného*), tak od r. 1841 v drobném časopise *Paleček* spolčené vydařené trojice redaktorské Fr. Rubeše, Fr. Hajniše a V. Filípka. Tento časopis sice záhy zanikl (1847),

²²⁰ Sr. k tomu J. Herben, *Histor. sborn.* 1883, str. 49–50 i Zibrť, *Bibliogr. čes. hist.* III, str. 184, č. 4078.

ale r. 1872 ho pod týmž jménem obnovili k delšímu již trvání, do r. 1887, Jos. Štolba a Aug. Nevšimal.

Ještě předtím, r. 1865, dosvědčil zvláštní literární fakt, že se paměť Palečkova v Čechách jako typického humoristy znovu ujala: J. V. Frič totiž tehdy v Hálkových a Nerudových *Květech* otiskl ne právě zdařilé parodické falsum Z kratochvilné historie o bratru Palečkovi několik a vnov časem náhodou vykutálených kusů čili artikulovů o čtyřech kusech nově vymyšlených, s případnou však charakteristikou Palečkovou: „... byl jediný blázen mezi samými mudrci, ale jediný mudrc mezi samými bláznivými“²²¹. Teprve potom, r. 1868, Erbenův otisk staršího tiskového unikátu Historií ve *Výboru* (II, 1337 a d.) vlastně oživil ve správnější formě (jazykově však leckde opravované) památku Palečkova. Z Hálkova básnického okruhu v *Květech* se o desetiletí později znova, ale zato tím výrazněji o Palečkovi vyslovil Jan Neruda v jednom čísle své klasické knihy *Balady a romance*, jež svým manifestačním nadpisem Balada česká i svým spojením s dalšími třemi čísly (s Romancí o Černém jezeře, Romancí o Karlu IV. a s Romancí o jaře 1848) dobře vyznačuje, jak významné místo přičetl básník v této své symbolisaci české historie „smavému reku“²²² Palečkovi v té „smutné, tiché“ zemi, ožívající jen v osmi dnech každoročního jeho návratu „v samý zpěv a v samý květ“, „však krátce jen, ach krátce!“.

A skoro současně s Nerudou se jeví již kromě beletristického zájmu o Palečka i zájem odborně historický. Následníku Štolbovu i Nevšimalovu v redakci *Palečka*, Rud. Pokornému, i jeho zájmu o historickou fixaci Palečkova²²³ vyšel vstříc mladý historik Jan Herben, a tak vyšla při X. ročníku *Palečka* r. 1882 zvláštní osmistranná přílohová premie Herbenova *Jan Paleček. Historický obraz*, ilustrovaná Mikulášem Alšem, po níž hned r. 1883 následovala odborná studie Herbenova v Rezkově

²²¹ V *Květech* 1866, I, str. 35.

²²² Pod týmž jménem se Paleček vrací r. 1905 (I) zase v *Květech*, ale Čechových, v dramatickém pokuse K. Jonáše. K beletristickému podílu na vytvoření nejnovější tradice palečkovské viz článek J. Voborníka O působení děj. prací Fr. Palackého na nov. beletrii č. v *ČČM* 1898, str. 304–05, i mou studii Jirásek a doba poděbradská v Hýskově sborníku *Alois Jirásek* (1921), str. 116: o tematiku tom, jež posledně rozšířil Fr. Kubka r. 1946 i 1948 svým dvojdílným románem *Palečkův úsměv* a *Palečkův pláč*, bylo by vhod i třeba pojednatí širě.

²²³ Roku 1882 se v ročníku 10., str. 210–11, 222 i 231 vyskytují i tři historky o „polském Palečkovi“ Sowizdrzalovi. Souvislost jeho s českým Palečkem zdá se však být užší, než jakou ještě r. 1900 předpokládal Al. Brückner o Markoltovi (sr. k tomu úvod Zibrťův z r. 1902 k edici o Markoltovi na str. 20**). Alespoň u Estreichera, *Bibliografia polska XXIX* (1923), v souboru nejnovější literatury se mihne na str. 93 zmínka o fragmentu, nalezeném r. 1914 od Piekarského o „Sownociadku“ (ne o Sowizdrzalovi), co prý ukazuje na překlad z češtiny: proti tomu se tu uvádějí námítky Brücknerovy i nerozhodné stanovisko Zibrťovo z r. 1926 i 1927, načež se mluví o souvislosti originálu Sowizdrzala z r. 1480(?) s německým Murnerem. Při tom je zajímavá narážka na český výraz „kratochvilné věci“ z obou českých tisků o Palečkovi, který najdeme u Estreichera i v pozdějších tiscích polských ze století 17.

Historickém sborníku, Klenovský-Paleček, jediná dosud o Palečkovi monografie, snažící se zbavití své thema všech mlhavých domyslů. Ovšem Herben pak sám v dalších svých vydáních *Historií Palečkových* nešel již odborně za hranici z r. 1882, nýbrž prostě pro své čtenáře (mezi nimiž přední místo zaujímaly děti) vyplňoval mezery v životopisu Palečkově svými dohady, beletrisuje tak své původní odborné thema. Historik tu závodil s beletristou, jež nakonec svým vymyšlením konkrétních podrobností nabýval převahy, ne však tak, aby vyhladil původní rysy historikovy, což sám Herben nechtěl; alespoň r. 1898 v Doušce nevěřícím Tomášům napsal: „Všechno [podtrhuji já, Urb.] toto vypravování čerpáno je z pramenů starých, nepochybných.“ Dotčeného právě r. 1898 vydal Herben nové zpracování výkladu z r. 1882 v *Besedách Času*²²⁴. R. 1902 pak následovala knížka pro děti *Bratr Jan Paleček, šašek krále Jiřího* s nepatrnými variantami, s doprovodem obrázků Jar. Panušky²²⁵, načež hned r. 1904 pořídil Herben vydání nové, ne již jako své vypravování, nýbrž jako otisk tisku Palmova, poněkud jazykově upravený, tentokrát opět s obrázky Alšovými. Potom až r. 1926 vyšlo další vydání, zpracování to textu z r. 1902, v grafické úpravě Fr. Vrobela, a vydání toho se přidržel r. 1938 K. Domorázek (s obrázky Prokopa Laichtera), zvláště uživ v úvodě beletrisujících poznámek Herbenových z r. 1898²²⁶.

Ve vlastním podání užil Herben i oněch dvou historek, jež poznal ze Všehrda i z Ľasického, a z vlastní invence přidal zvláště historku o tom, jak Paleček napomenul krále pro pýchu, lišící děti královské od obyčejných dětí městských. Při svém tradování staré látky učinil — patrně kvůli censure — při artikulu 4. podobný kompromis jako předtím Zibrť: kdežto tento prostě historku o titulatuře papežské vynechal, Herben ji r. 1902 nahradil vhodnou záměnou, klada na místo papeže, jemuž se mělo psáti, císaře, v čemž ho pak následoval i Tolstoj (r. 1904 se pak Herben ovšem při otisku textu Palmova musil přidržeti jeho znění o papeži). Z jiných jeho doplňků, jež místně i časově určitěji umisťují jednotlivé příhody z *Historií*, třeba tu vytknouti, že paní Řičanskou nazval podle svého, ale nesprávného domyslu „Trčkovou z Řičan“, čehož také Tolstoj užil²²⁷.

²²⁴ Byla to beletristická příloha politického týdeníku *Čas* (sr. tam str. 185 a d. i 190 a d.).

²²⁵ U Beauforta nákladem *Času*.

²²⁶ K vydáním těmto připojuji hned poznámku o dalším chystaném bibliofilském vydání *Historií* od M. D. Zelenky, jež si k němu již opatřil nové ilustrace od Al. Moravce a jemuž jsem měl poříditi vydání podle textu A; ale sešlo s toho.

²²⁷ Myslím, nemoža nyní pro obtíže technické [v pohotovosti knihoven] řádnou revizi vykonati, že Herben toto rozšíření jmenné učinil až r. 1926, takže by jí vlastně Tolstoj, jež zemřel r. 1910, užiti nemohl. Lze to však i za těchto okolností vysvětliti. Jedním z Čechů, s nímž Tolstoj o Palečkovi — ten ho velmi zajímal — mluvil, byl r. 1907 v Jasně Poljaně K. Velemínský, jež pak r. 1908 o svém tamním pobytu vydal knížku „U Tolstého“. V ní na str. 9 vypravuje, jak si Tolstoj přál více vědět o Palečkově osobnosti, a Velemínský mu patrně nějak vyhověl, mezi jiným i o paní

Vedle uvedených právě publikací Herbenových případů v české nové literatuře palečkovské přední místo překládům Jos. Kopty z ruského originálu Tolstého²²⁸. Originál ten zprvu zapadl v papírové spouště pozůstalosti autorovy, ale při 25. výročí jeho úmrtí byl r. 1935 nevydaný dosud text od sovětského vyslanectví v Praze dán redakci Lidových novin k otištění „pro jejich jubilejní číslo“. Ve výroční den smrti Tolstého, 18. listopadu 1935, jsem sice v Lidových novinách našel jubilejní článek prof. Jiřího Horáka, ale nikoli hledanou povídku Tolstého, po níž jsem se i jinak a pomocí jiných interesentů marně sháněl²²⁹. Knižně pak vyšel překlad Koptův ve sličné knížce Lev Nikolajevič Tolstoj: *O bratru Palečkovi* r. 1947 jako tisk novoroční s dřevoryty Karla Štiky²³⁰; v téže úpravě, jen s jinou obálkou a jiným na ni obrázkem, tuto edici opakoval r. 1950 Klub socialistické kultury, načež vyšla v Koptově knížce *Větrný mlýn* r. 1955.

Tolstoj si versi Herbenovu upravil po svém, jejích motivů bez ohledu na pořad Herbenův nevynecháváje, nýbrž naopak mistrovsky je doplňuje. Z českých podrobností — ačli Kopta svůj překlad někde podle znění Herbenova neaktualisoval — přejal „kněžnu“ (ne paní) Trčkovou z Řičan, pouf královny Johany k sv. Prokopu na Sázavu i v historce o nesnázích se vznešenou titulaturou záměnu papeže v císaře; ponechal i jméno krále Jiřího i Dubčanského, ale vypustil jméno Rokycanovo, zcela ruskému čtenáři neznámé; ze svého dodal při rodné vsi Palečkově jméno Žukov, při čemž na charakteristický rozdíl od Herbena z Palečka zemana učinil prostého potulného sedláka, nejdříve pastýře, jenž pak jako šašek královský si ponechal různobarvý, strakatý šat i s čapkou s rolničkami; i jméno Prahy tu zaslechneme. Vlastní zhodnocení Palečkovy podává poslední věta Tolstého, ne zcela správná, neboť popularita Palečkova ještě za jeho života byla v Čechách neobyčejná: „...teprve tehdy, když zemřel, začali lidé chápat, že tento šašek byl mudrc a svatý člověk.“ To zde musí postačiti, abych jen naznačil, s jak originální invenční prostotou Tolstoj své české thema zpracoval, zachováváje si přes všechny souvislosti s pojetím Herbenovým samostatnou uměleckou individuálnost. Pro ruského — a tím

Trčkové, o níž, o jejím širším pojmenování, se mohl patrně dovědět od Herbena samého, s nímž se sám dosti často stýkal, takže Tolstoj mohl ještě před r. 1910 o paní Trčkové vědět.

²²⁸ Podle udání Koptova (sr. jeho „Větrný mlýn“ z r. 1955 na str. 112) Dr Škarkan odevzdal Tolstému překlad textu Herbenova, zřejmě prý z r. 1902, již 11. V. 1907. Od Kopty samého mám též o tom jeho starší list.

²²⁹ Při tom nový zmatek nastal zjištěním v pražském Slovanském ústavě, že již r. 1890 vyšel v *Malém čtenáři* překlad práce Tolstého „Paleček“ (od Martina Kozáka, učitele v Rokycanech, horlivého rusofila a širitele znalosti ruštiny i ruské literatury, jak jsem byl informován od Dr Ad. Chaloupky). Ale ukázalo se, že jde o ruskou pohádku o Palečkovi, o níž se však V. Tille (V. Říha) ve své edici o tomto pohádkovém Palečkovi z r. 1918 (ani v dalších vydáních) nezmínil.

²³⁰ Nákladem Boh. Jandy (Sfinx).

i pro každého cizího — čtenáře stručným úvodem naznačil české jeviště „bezmála před pěti sty lety“, nezapomínaje při tom se zmínit též o „dobrém a moudrém člověku“, o Chelčickém, jenž byl vzorem Palečkovým a jež Tolstoj i jinak dobře znal i jeho českého předchůdce, Husa²³¹; svým přízvukem při tom na Moravu, odkudž prý měli Bratři své přízví „Moravští“, Tolstoj již zaměňuje Jednotu původní za pozdější její obnovení ochravnoské.

Již to charakterisuje jeho dílko, že v něm autorovi nejde o vystižení časového momentu, aby tak jeho povídka nabyla charakteru, vřazujícího ji do beletrie historické, že mu více záleží na tom, aby podal obrázek, jenž by souhlasil s jeho vlastním ideálem pravé lidskosti, povyšuje tak svou versi českého thematicu na stanovisko vyšší, obecnější, třebaš obestřené jako Historie Palečkovy náladou ryze biblicistickou, a vtiskuje mu spíše ráz pravé pohádky nežli povídky. Srovnáme-li dílko Tolstého, jež je jedním z nejkrásnějších ruských bohemik, s jeho vlastní českou předlohou, jíž jsou Palečkovy Historie, vidíme, že máme proč se k nim a vlastně k prozírající z nich skutečné osobnosti Palečkově, osobnosti husitského humoristy, vraceti. Jsou tu již v jistou harmonii sloučeny protivy zdánlivě neslučitelné, na jedné straně český biblicismus, avšak ne v původní strohé formě, nýbrž již zmírněný, změkčený, a na straně druhé nezrušitelné a neodstranitelné výsledky dosavadního obecného vývoje civilisačního, ony hlasy praxe životní, jež vnukají již přesvědčení, že život není jen povinností, nýbrž i radostí.

²³¹ Tolstoj již daleko dříve, brzy po svém spisu *V čem je má víra* (1884) se zabýval nejen Chelčickým a jeho Sítí víry, nýbrž i Husem. Sám pak ve *Spáse ve vás* (český překlad K. Štěpánka r. 1896) na str. 19 a d. ukázal na pražského universitního profesora, aniž ho jmenoval, jenž ho upozornil na jeho českou obdobu ze století 15., na Chelčického, o němž mu poslal i svou německou knihu. Byl to prof. Goll, jenž právě tehdy v *Lumíru* 1886, str. 180–84, v článku *Lev Tolstoj a jeho náboženství* podal neobyčejně zajímavou informaci o náboženském jeho převratu, ale nikoli, jak Tolstoj myslil, na základě německého překladu jeho spisu z r. 1885, nýbrž jeho překladu francouzského; zde také se Goll zmínil o jiném jeho spisku, r. 1884 v Moskvě vydaném, *Jan Hus*, ale, jak Goll praví, bez hlubšího proniknutí thematicu. O Chelčickém má též Tolstoj delší partii ve svém *Kruhu četby* (českého překladu čtyř jeho propagátorů sv. II, u Laichtra r. 1913, str. 256 a d.).

PŘÍLOHA

Budapeštský rukopis Artikulů Bratra Palečka

(text A)

Artikulové, kteréž Bratr Jan Paleček, jsouc při králi Jiřím Českým, ^{398 b} činíval: jsa řádu a života rytířského, velmi šlechtného, králi velmi milý i vzáctný byl i každému dobrému, než před světem a jeho milovníky za nemoudrého počten byl, že pravdy žádnému mlčeti nemohl.

5 *První artikul*

Tento Bratr Jan Paleček býval obyčejně při králi Jiřím v radě, i všudy jemu volno bylo. A když jeho král Jiří kdy neviděl, tehdy velmi po něm teskliv býval. Kterýžto Bratr Jan Paleček měl obyčej v radě v světnici sedati a pílňe pozorovati, co páni čestí králi, pánu svému, za radu dávají. ¹⁰ Každého pána, jakž v radě sedali anebo stáli, pořad zejména sobě napsal a krále naposledy, a kterej pán radil k zemskému dobrému a obecnímu, tehdy od toho jména, kteréž před sebou napsané měl, přímou línu aneb štrych napsal; a kterej radu k svému vlastnímu oužitku dával a vedl, napsal línu aneb štrych nakřivo. A když měli radu zavřiti, každý své ¹⁵ zdání již vypověděvši, tehdy Bratr Paleček zavolal, u svého stolu sedě u dveří: „Ej, bratře králi! Upřímo, upřímo! Toběť platí vo tvou duši i vo lidi a vo všecku zemi!“ A když král šel se pány z té soudné světnice, ptal se Bratra Palečka: „Co si ty to napsal?“ A on odpověděl: „Bratře králi! Napsal sem tebe a pány bratry, kteříž tobě radí.“ A tak že sou čestí pánové ²⁰ na Palečka velikou péči mívali.

Druhej artikul

399 a

Když jeden čas Bratr Paleček jezdil s králem vokolo Prahy na projíždku, voptal se Paleček: „Bratře králi! Či jest toto ves dobrá s rybníky a s dobrejmi lukami?“ Král jemu odpověděl: „Bratře Palečku! Jest těch ²⁵ ubohejch lidí k špitálu svatého Ducha u mostu.“ Tehdy Paleček v pátek, nemeškaje dlouho, šel do toho špitálu k těm ubohejm lidem k vobědu a jedl s nimi. Kterýžto neměli na svém stolu a vobědě jen polívku, kroupy a drobné ryby z rosola. A [d]ruhý pátek šel k ouředníku špitálskému,

ačkoli vod něho nebyl zván, a jedl s ním, za kterýmžto stolem bylo víc než dosti a dvoje víno, k tomu mladé paní. A nečekavše poslední krmě, Bratr Paleček vstal vod stolu a běžel k králi a mluvil mu žalostivě: „Ó bratře králi! Zle tam, zle tam, jenž nemůž hůře bejti!“ I řekl král k němu: „Co se děje, milej Palečku?“ „Ký to se děje, bratře králi, že ubozí pánové, majíce dosti na svou věc veliké panství, a musejí hladem přimirati, a jejich služebníci a šafáři nazbyt mají!“ Řekl král: „Kde se tak děje? Toť by nebylo dobře, kdyby služebníci se měli lípe míti nežli jejich páni.“ „Pamatuješ-li, bratře králi, když jsme byli na projížďce vokolo Prahy, ptal sem se tebe, 5
10 či jest to ves dobrá s rybníky a lukami velikejmi, a tys mi pověděl, že jest těch ubohejch lidí ze špitálu svatého Ducha. A protož sem já musel přezvěděti, kterak voni takového panství užívají za svejmi stoly. Ej, šel sem k nim k vobědu dnes tejden a jedl sem s nimi, kdežto ubozí pánové neměli než polévku a kroupy nemastné a rybičky drobné, kostlavé z rosola. A dnes 15 sem byl u voběda u jejich služebníka, mistra špitálského, a měli sme nazbyt všeho dosti, ryby několikery, s kořením, smažený, z rosola, pečený, víno dvoje i také paní mladé. A protož, bratře králi, hned se mnou pošli pro toho jejich služebníka a šafáře a rozkaž, aby svejm pánům také s kořením ryby dával a je lípe choval z takového jejich panství, ať více již tak hladu a nouze 20 netrpí, aby tebe král nebeský pro takovou nepravost a pro nevopatření těch ubohých pánův netrestal!“ A tak král Jiří hned svého hofmistra do toho špitálu poslal | a naříditi poručil, aby jim dávali v pátek dvoje ryby, 399 b s kořením a z rosola, jakož až podnes tak jest.

Třetí artikul

25 Stal se mord v Praze jeden večir, a ten mordýř, vyskočiv [z] světnice, utekl, a hned v tom dům ten zamkli. A hned rychtář s služebníky přišel a vzal tam mladého Dubčanského za vinného. A potom nazejtří ráno dali jej katům výsti z města k stěti jako vinného. A ten ubohý Dubčanský nevinny zvolal velikým hlasem: „Ach, všemohoucí milý Bože, budiž tobě 30 toho žel, že mám s toho světa sjíti a před svejm panem králem že nemám vyslyšán býti!“ V tom Bratr Paleček trefi se tudy jíti i zaslechne žaloby toho mládence nevinného. I řekl rychtáři a katu: „Bratře fojte a ty, bratře kate! Počekejte mne tuto s tímto věznem, až se zase vrátím od bratra krále! A hned s ním dále nechodte, nebo tato žaloba od tohoto vězně vztahuje 35 se na bratra krále ku Pánu Bohu všemohoucímu!“ I běžel velmi pospěšně na zámek a řekl: „Ó bratře králi! Slyšal jsem tam na tebe žalobu králi nebeskému vod ubohého vězně. A protož sem příběh, ať bych pověděl. Protož, nejsi-li lepší než Pán Kristus a on nejní-li horší nežli dábel, tehdy máš s právem toho ubohého člověka vyslyšeti, poněvadž Kristus Pán 40 dábla slyšel a dal se mu i voditi.“ I řekl král: „Milý bratře Palečku! Na

světě nejni člověka žádného lepšího než Pán Kristus, ani horšího nežli
dábel. A protož, pověz nám, co se rozumí to tvé ptaní!“ I řekl Paleček: „Bratře
králi! Tam vedou jednoho mládence; s pláčem lituje, že má z toho světa
sjíti a že nemá před tebou, pánem svým, prvé vyslyšán býti. A tak sem
5 já kázal rychtáři [i] katu, aby s ním počekali, až já se vod tebe navrátím.
Protož pošli se mnou svého maršálka, ať jeho před tebe přivedou, aby jeho 400 a
vyslyšal!“ A tak se stalo, že ten Dubčanský přiveden byl před krále a potom
dán na veliké rukojmě, aby se z toho vyvedl do čtyř nedělí pořád zběhlých.
A v tom se vinného doptali, a tak nevinný Dubčanský zůstal a byl živ
10 potom na čtyřiceti let, a podnes rod jeho trvá.

Čtvrtý artikul

Na zámku pražském kanovníci přišli před krále v svejch popeličích
kaptouřích hned z kostela a mluvili vo své potřeby velmi poctivě a vážně.
A Bratr Paleček, jda mimo ty kanovníky k králi, i chytil za ty vocásky
15 toho jednoho kanovníka, kterýž od nich řeč mluvil, i trhna jím, řekl: „Hara,
hara! Naši již kožichy na ruby vobrátili, a ještě masopust není.“ Tehdy
se ten řečník zastyděl a řekl: „Králi, prosím tebe, ať nám ten dobrej muž
dá pokoj!“ Tehdy král Jiří postaví se nevochotně a řekl: „Bratře Palečku!
Proč ty nenecháš pánův kněží?“ Řekl Paleček: „Bratře králi! Co sou to
20 páni kněží? Prosím tebe, nechť mi se nediví! Jáť sem vopravdu měl za to,
že jsou masopustní blázni, nebo rádi vo masopustě tak kožichy převracejí.“

A tak v tom král rozkázal podlé tejhž kanovníkův do Říma list psáti.
Potom kanclíř přišel k králi a ptal se, kterak má papeži jeho titul napsati.
A král pověděl: „Napiš jemu tak, jakž obyčej: Svatému a nejsvětějšímu
25 otcí!“ Řekl Paleček: „Bratře králi! Nikoli nečiň takového titule! Musel
by potom toho litovati.“ Řekl král: „Poněvadž jest vobyčej tak jemu psáti.“
Řekl Paleček: „Bratře králi! Hled ty pravdy a spravedlnosti, jakž na krále
křesfanského záleží, a ne vobyčeje nepravého! Prosím tebe, bratře králi,
kdyby kdy měl do nebe Pánu Bohu psáti, jakej by titul jeho svaté božské
30 milosti dáti chtěl, poněvadž papeži takový titul psáti poroučíš?“ I řekl
král: „Nu, bratře Palečku! Kterak pak mám dáti jemu titul psáti?“ Odpo-
věděl Paleček: „Tak jemu napsati rozkaž, jakž samo v sobě jest pravé
a nepochybné: „Tomu | pyšně pyšnému a najbohatějšímu biskupu a pánu 400 b
v Římě má bejti list dán!“

35 Pátý artikul

Přihodilo se, že nějaká pani Řičanská, vdova, na rychtáře svého
velice se rozhněvala a z něho viny několik kop vzala. Kterýžto prosil
Palečka za přimluvu, zdali by mu co zase navrátila. I řekl mu: „Rád se

vo to přičiním. Příklad v neděli ku paní; já tam budu u voběda.“ Tehdy rychtář podle rozkazu Palečkova tam přišel a vstoupiv do dveří, řekl: „Daj Pán Bůh dobrej den, paní, Vaší Milosti, paní milostivá!“ Tehdy Paleček jemu řekl: „Ó nešlechtný lhář! Jdi z vočí pryč!“ A paní řekla: „Milej 5 Palečku! Proč jemu mluviš tak nepoctivě?“ I řekl: „Protože nemluví pravdu. Praví tobě, že si milostivá paní, a ty si jeho tyranka ukrutná. Než, kdyby byl řekl ‚Dej Pán Bůh dobrej den, paní nemilostná!‘, nebyl by lhářem. A protože, nechceš-li z něho míti lháře, ale pravdomluvného rychtáře, navrať mu zase peníze jeho a potresci jeho ne na měšci, ale slovy 10 anebo vazbou, a tak budeš v pravdě milostivá paní!“ A tak mu pomoh, že zas od paní k penězům přišel.

Šestý artikul

Bratr Paleček měl obyčej v létě choditi pomáhat ve všech chudým lidem jejich chalup stavěti a vopravovati, ale k stolu choďoval tam ve všech, 15 kde viděl veliké stavení, nebo k zemanům nebo k šafářim. Jemužto někteří říkali: „Milý bratře Palečku! Však's u nás nedělal! A proč u nás jíš?“ A Paleček říkal: „Au, víš co, bratře? Když ty koliv budeš tak nuzný a chudý jako onen, tehdy já tobě budu pomáhati dělati. A když onen bude tak bohatý, jako si ty, tehdy půjdu k němu jísti.“ A tak všudy rádi sou Palečka 20 mívali v svých domích.

Sedmý artikul

401 a

Bratr Paleček vždycky každou sobotu patnácte grošů bílejš v svém měšečku od krále na pasu míval a ty jest on rozdával, kdež mnoho dítek měli a málo nebo nic dobytka. I přišel jednou na noc do jedné krèmy a byl 25 tam jeden zlosyn, kterejžto myslil o Palečků měšček. aby mu jej, když by spal, uřezal. A Paleček tomu rozuměl. Když sami dva v jizbě leželi a nespali až přes půl noci, tehdy Paleček vstal a budil toho zlosyna, kterýž se dělal, jako by spal, a kázal mu, aby světlo rozsvítil, že jemu chce na pivo dáti. A když rozsvítil, Paleček ty peníze z měšečku vysypal a rozčeti je, 30 udělal dvě hromádky po půl vosmu groši bílým. A řekl k němu: „Milý bratře! Rozumím tomu, že nespíš a myslíš můj měšček mi uřezati, a já také, boje se toho; voba sobě hlavy kazíme. A protože teď pod a vem sobě, kterou chceš hromádku, a spěme volně a dejme sobě pokoj! A prosím a napominám tebe, milej brachu, nechej toho řemesla! Nenecháš-li, jistě 35 za takové řemeslo budeš voběšen.“

Vosmý artikul

Jednoho času Paleček pomáhal jednomu člověku pošívati stodůlku. V tom času králová na vodpustky mimo tu stodůlku k svatému Prokopu, tři míle od Prahy, jela, a jeden z služebníkův poznal Palečka a pověděl 5 královně. A královna zavolala, aby k ní dolů šel. I ptala se ho: „Milý bratře Palečku! Prosim tebe, pověz nám, co za to Pán Bůh dá, že já teď za vozem jdu pěšky na pout!“ I řekl jí Paleček: „Jestliže bude jiným tulákům a zahalečům platiti a ty nezmeškáš-li, i tobě můž nětco dáti. Ó, kdyby byla raději doma na řiti poseděla a nějaké příze napřádla a potom z ní plátna 10 nadělati dala a chudejm je rozdala, jistou by odplatu měla.“ A tak se králová zase ku Praze obrátila a přadla, a Paleček také k své robotě chudému na stodůlku šel. |

Devátý artikul

401b

U Veliký pátek Bratr Paleček vesel býval a zpíval tak jako na Velikou 15 noc a v masopustní dni velice plakal a Pánu Bohu se modlil, svatě více nežli v jiné dni živ byl a často litoval těch zbytkův a obžerství, kteréž mezi lidmi jsou.

Desátý artikul

Našel Paleček za městem jednoho francovitého člověka zakopaného 20 v hnoji, kteréhož se lidé štítili, ani ho do špitála přijíti nechtěli pro nakažení jiných. Tehdy Paleček běžel do Tejna v Praze k Mistru Rokycanovi a řekl: „Bratře Rokycane! Zle se děje. Nalezl sem tam v hnoji zakopaného samého Pána Krista. Protož tebe prosím, což nejrychleji můžeš vyprav se mnou čtyři žáky, aby mi pomohli ho zdvihnouti a poctivě toho milého Krista 25 k tobě přinést!“ Kterýžto Rokycan vzal štyry žáčky s komžičkama a se zvonečky, s Palečkem se vystrojil. A Paleček uzřevše řekl: „Ach bratře Rokycane! Nic to není. Pošli se mnou ty hrubý trulanty mocný s nosidly, nebo budou míti co nýsti!“ Tak Rokycan učinil a vyslal s ním vosoby čtyry, kumpány ze školy, s nosidly. A když tam přišli, řekl Paleček: „Nuže, 30 milí bratři! Teď máte tělo boží. Pomoztež mi ho poctivě vložití na nosidla a doneste k bratru Rokycanovi!“ A když jsou jeho přinesli k němu do fary, řekl Paleček: „Nuže, bratře Rokycane! Tu máš ubohého nahého Krista. Prosim tebe, přivodějž jeho a učni nad ním milosrdenství tak, jak jiné učíš, že což nejmenšímu božimu učiniš, to samému Bohu učiniš!“ A tak Rokycan hned před Palečkem toho chudého přivodil a kázal do špitálu 35 donést.

Jedenáctý artikul

Jednoho času v pátek šel mezi mládence do královské | světnice, kterýž 442 a nemivali dobrých ryb na svém stole. Tehdy Paleček vzal sobě tu jednu plotku a přičinil ji k uchu a ptal se jí, ví-li co vo jeho bratru, potom druhé i třetí ptaje se na svého bratra. A ty mládenci dali se v smích, až se král voptal, co se to děje, a maršálek pověděl: „Bratr Paleček sedí mezi mládenci u stolu a mluví s rybami.“ A král řekl: „Co tam činíš? Proč k nám k stolu nejdeš?“ I řekl Paleček: „Bratře králi, povímť. Měl sem bratra rybáře: utopil se. a tak se těchto ryb ptám, vědí-li co vo něm.“ A král jemu řekl: 10 „Což voni tobě praví?“ A Paleček řekl: „Tak praví, že sou oni velmi mladé a že o tom nic nevědí, než abych se ptal těch starějch, které sou na tvé mise.“ A tak král kázal svému kraječi naklásti co největších ryb na talíř a donésti Palečkovi. A tak jest Paleček nakrmil ty mládence starejmi i dobrejmi rybami.

15 Dvanáctý artikul

Bratr Paleček mnoho sukni do roka míval, nebo když koliv viděl člověka, nemajícího sukne a děti mnoho majícího a tak nuzného, hned jemu dal z sebe sukni a přijda k králi, řekl: „Bratře králi! Dej mi sukni: dal sem první Pánu Bohu.“ I řekl k němu král: „Kdes viděl Pána Boha, 20 že si jemu sukni dal?“ „Bratře králi! Což nevíš toho Pisma, že Kristus Pán dí: Co ste mému nejmenšimu učinili, mně ste učinili?“

Mnoho jiných znamenitých věcí Bratr Paleček činíval a mnoho milosrdných skutkův, kteřížto tu nejsú psány. Summou staří lidé, ti, kteříž jsou Bratra Jana Palečka znali a vídali, to jsou vo něm za pravdu vyznali, 25 že jest jeho všecka práce a péče byla veliká vo chudé lidi a vo špitály a vo kněží, a aby sami ctnostně předkem a sami živi byli, aby solí zmařenou nebyvali a lidem věrně aby pravdu oznamovali. A krále Jiřího napomínal, aby se na každým místě nebeského krále bál a lidi v pokoji a v spravedlnosti aby řídil, zpravoval a choval. A tak jest při králi pobožný, křesťanský 30 život dokonal, s králem se rozžehnal a Pánu Bohu duši svou poručil. Po němžto král Jiří velmi teskliv byl a nedlouho po něm živ byl. Amen.

Zápis v rukopise knihovny Národního musea v Budapešti, sign. Slav. 8, na fol. 398b - 402a.

V úpravě textu postupujeme podle zvyklostí edice Památky staré literatury české. Kvantita je v textu označována obvyklým způsobem, ale velmi nedůsledně. Proto ji rekonstruujeme. Rovněž interpunkce je označována nedůsledně, a upravujeme ji proto podle dnešního usu.

Poznámky ke kritice textu:

83,4 *jiným rukopisem připsáno*: Od Sixta Palmy sepsané. Nacházejí se také i tlačené. — 83,14 na] *nadepsáno nad řádkem* — 84,6 a jejich] *omylem opakováno* — 84,8 Pamatu-
ješ-li] *pamatugeffi* — 84,13 ubozí] v Božij — 84,18 s kořením] s korzenij — 84,23 s koře-
ním] s korzenij — 84,31 Bratr] Bral — 84,37 ubohého] v Boheho — 84,38 horší] lepffij —
84,39 ubohého] v Boheho — 85,4 sem] se — 85,18 Bratře] Bratr (*novějším rukopi-
sem opraveno*) — 85,30 papeži] papež — 85,37 viny] vinný — 86,34 Nenecháš-li] nene-
chaffi — 87,14 U Veliký] *nadepsáno nad zkomoleninou Wwely*; býval a zpíval] *nadepsáno
nad původním byl a fpiwal*; jako] *nadepsáno nad původním geho* — 87,16 živ byl] *na-
depsáno nad řádkem* — 87,17 *na konci připsáno jiným rukopisem toho času* — 87,33
nejmenšímu] *opraveno nadepsáním z původního neywyffimu* — 88,5 A ty] *toto původní
znění přeškrtnáno a opraveno jiným rukopisem na A ti* — 88,6 mezi] *omylem opakováno* —
88,9 vědí-li] *wěděli* — 88,23 tu] to — 88,31 *na konci připsáno jiným rukopisem* *Pře-
psáno toto léta 1583.*

Václav Janouch

*Dva příspěvky
ke studiu staročeské Alexandreidy*

Redakce zařadila tyto dva příspěvky významného badatele o staročeské Alexandreidě Václava Janoucha z jeho pozůstatosti, uložené v Ústavu pro českou literaturu. Oba rukopisy připravil autor k tisku v posledních letech života. — Třebaže bychom dnes místo otázky původnosti staročeské Alexandreidy — jak ji klade v první studii Janouch — položili spíše otázku národní specifičnosti, má pro nás tato studie stále hodnotu materiálem, který přináší; druhá studie je důležitá tím, že přispívá jistým způsobem k dataci staročeské Alexandreidy.

O POMĚRU
ALEXANDREIDY STAROČESKÉ
K ALEXANDREIDĚ
GUALTERA CASTELLIONSKÉHO

O dnešním stavu vědeckého prozkoumání Alexandreidy staročeské platí, bohužel, že není snad v této otázce výkladu, který by již dříve jiným nebyl vysloven, ale není téměř ani jednoho, který by byl dokázán. Jen poměr české básně k Alexandreidě Gualtera Castellionského¹ je už prozkoumán tak důkladně, že lze jej považovat za dostatečně objasněný. Zasloužili se o to zvláště Prokop Lang, F. X. Prusík a Ulrich Johanssen.

Lang² vyšetřil podrobným srovnáním zlomku Jindřichohradeckého s paralelní částí básně Gualterovy, že skladatel této recense ČAlx vypravuje skutky a příběhy Alexandrovny tak, jak je našel vyličený v Gualterově originále, a pokud se od něho odchyluje, že se to obyčejně netýká věcí podstatných, nýbrž jen jednotlivostí, které hlavní myšlenky jen doplňují a osvětlují (l. c., str. 4), že básník náš „volně vzdělává či parafrazuje myšlenky Gualtherovy, t. j. myšlenky, které u Gualthera našel, podává čtenářstvu českému ve formě jen poněkud jiné“ (l. c., str. 17), ba že Gualtera někdy skoro doslova překládá (l. c., str. 20).

Podle Prusíka³ „české Alexandreidy [Prusík byl ještě přesvědčen, že zachované zlomky ČAlx jsou zbytky různých veršovaných skladeb českých o Alexandrovi Velikém, nejen zbytky různých recensí téže skladby — V. J.] vzdělány jsou i co do osnovy a postupu dějův i co do jednotlivých myšlenek hlavně podle latinské Alexandreidy Gualthera Castellionského“ (l. c., str. 3) a čeští vzdělavatelé, přidržující se v hlavní osnově věrně Gualterova originálu, jen jej zkracovali nebo místy zase leckterou důležitou věc zevrubněji vykládali (l. c., str. 32—33).

¹Texty obou básní jsou citovány podle těchto vydání: Česká Alexandreida podle vydání Reinh. Trautmanna z r. 1916, Alexandreis Gualtera Castellionského podle vydání Mueldenerova z r. 1863. Zlomky stč. Alx jsou v obou mých článcích označovány zkratkami, zavedenými ve Váženého edici *Alexandreidy v Památkách staré literatury čes.*, sv. 4, Praha 1947, str. 17.

²Prokop Lang, Jakou měrou držel se skladatel zbytku Jindřichohradeckého latinské Alexandreidy Gualtera Castellionského. *Zpráva obec. red. a vyšš. gymnasia v Příbrami na rok 1881.*

³Frant. Xav. Prusík, *Českých Alexandreid rýmovaných pramenové a obapolný poměr*, Praha 1891.

A ze všech nejdůkladnější mladý německý slavista Ulrich Johanssen⁴ věnoval této otázce obsáhlou monografii, v níž do nejmenších podrobností popsal, jak všestranně se projevil vliv Gualterův na českého básníka nejen v osnově, nýbrž i v hojných jednotlivostech a v technice básnické.

Celkem lze výtěžky posavadního bádání v této věci vyjádřit formuli, že česká Alexandreida je volným zpracováním Alexandreidy Gualtera Castellionského. V. B. Nebeský⁵ sice napsal, že se česká báseň opírá o Gualterovu jen „tenkými jednotlivými sloupy“ (l. c., str. 158) a originálu že se drží tak volně, že se to „ani vzděláním nazvatí nemůže“ (l. c., str. 151), avšak i on považoval „Alexandreidu Gualterovou za předlohu české“ (l. c., str. 145, pozn. 33.). Šlo mu jen o zdůraznění toho, že český básník zpracoval Gualtera velmi samostatně.

Nesouhlas i se základním předpokladem posavadního bádání vyslovil teprve prof. Albert Pražák v knize *Staročeská báseň o Alexandru Velikém*. Prof. Pražák⁶ formuluje poměr obou básníků tak, že česká báseň není pouhým zpracováním básně Gualterovy, nýbrž dílem původním, a Gualter Castellionský že k ní přispěl jen větším množstvím věcného materiálu než prameny jiné. Poněvadž tato otázka úzce souvisí s hodnocením a vývojovým zařazením ČAlx, dovolím si k thesi prof. Pražáka připojit několik poznámek kritických.

Aby bylo jasno, jak prof. Pražák na věc nazírá, ocituji především doslova jeho nejtypičtější sem hledící výroky. Co jsem považoval za zvláště důležité, podškrtnl jsem sám.

„Jan Gebauer,“ praví autor na str. 122, „mluvíval o středověkých epicích, že zasedali za týmž stolem látek a námětů, nabírali si je ve své básnické kadluby jakoby z téže mísy, užívali materiálu libovolně po svém bez starosti o možnou výtku nepůvodnosti. Původnost viděli ve zpracování, ve svém pořádání a vykládání, omezování nebo rozšiřování daného námětu. Gebauer hájival takovouto připomínkou skladatele naší Alexandreidy vůči poznámkám, jako by byl vyšel jen z Gualtera a nějak upřílišeně se jím řídil. Gebauerova připomínka byla důležitá, protože někteří chtěli uváděti naši Alexandreidu v upřílišenou souvislost s Gualterem nebo i s Ulrichem Eschenbachem, chtěli ji znehodnotiti jako vzdělání či zpracování, ba docela překlad své předlohy. Tak tomu ovšem naprosto není. Naše Alexandreida jest vlastní básníková skladba, opřená o věcný materiál Gualterův, ale má mnoho prvků ryze svých a nezávislých.“ Aby tento výklad slov Gebauerových dotvrdil, připomíná potom autor při různých příležitostech přívlastkem „věcný“,

⁴Ulrich Johanssen, *Die alttschechische Alexandreis in ihrem Verhältnis zum Qualtherus*, Dissert. München — Bodesholm 1932.

⁵Václ. Bol. Nebeský, *Alexandreis česká*, ČČM 1847, II.

⁶Albert Pražák, *Staročeská báseň o Alexandru Velikém*, Praha 1945.

že Gualter Castellionský byl jen věčným pramenem skladatele české básně. Tak zjišťuje na př., že „AlxH jest vůči základní věčné předloze [t. j. vůči Gualterovi] volnějši, obratnějši, živějši, pohotovějši, že básník nabyt postupem zpracování své látky opřené o latinskou věcnou předlohu cviku a zručnosti“ (str. 223—4) nebo že „český básník přejímal zřejmě jen věčné údaje, prodchl si je svou zkušeností, svým zážitkem a dojmem v rámci českých skutečností“ (str. 130) nebo že „někde není dobře ani možno mluvit o závislosti českého skladatele na předloze, nýbrž nanejvýš o věcných souvislostech. Proto bylo nejvyšší nespravedlností vůči českému básníku, jestliže jeho dílo tu a tam hodnoceno jako úprava nebo překlad Gualterovy Alexandreidy“ (str. 136), sumou, že „není tedy pražádné pochybnosti o tom, že staročeská báseň o Alexandru Velikém jest opravdu dílo původní“ (str. 137).

Nuže, konfrontujme citované výroky s doklady, na něž je autor sám navázal! Je to na př. obléhání města Tyru (V 2005—2089 — H 290—328 — Gu III, 278—341).

ČAlx shoduje se ve vypravování o něm s Gualterem v těchto rysech:

Dějové umístění (mezi dobytím Sidonu a výpravou Alexandrovou proti Gaze) je v obou básních totéž. Česká shoduje se komposičně s Gualterovou i v tom, že na rozboření Tyru Alexandrem Velikým též navazuje poznámka o novém rozkvětu města za éry křesťanské (Gu III, 336—341 — V 2084—89). Lze i komentář básníkův k vyprávěnému ději, jimž tato poznámka je, považovat za údaj věčný? A shoduje-li se český básník s Gualterem i v úsudku, že kruté ztrestání Tyru bylo zaslouženou odplatou za zohavení vyjednávačů Alexandrových (Gu III, 299—301: *nec enim veniam meruere mereri, in quibus et veniae et pacis legatio nullam invenit veniam*. V 2074: *Ne bez viny se jim to sta*), nejde tu rovněž o pouhý údaj věčný, nýbrž o převzetí Gualterova osobního básnického pojetí tohoto údaje.

V líčení samém shoduje se pak česká báseň s básní Gualterovou v těchto podrobnostech:

Gu III, 278: *Ad Tyrios convertit iter* — V 2005—7: *Ottad pryč obrátí vojě, k městu, jemuž Tyrus diechu;*

Gu III, 278—80: *quos omne paratos Martis ad examen . . gaudet Alexander* — V 2012—15: *Alexander když to vztědě, že ti liudé k brani řiedie, bě tiem radosten toliko, nevědi řeci koliko;*

Gu III, 282: *dispositae longo stant ordine turres* — V 2020: *vida časté věže ve zdi;*

Gu III, 282—3: *turres, quae lapidum valeant refugos elidere iactus* — V 2030: *jedni se zdi kámen válé;*

Gu III, 284—5: *At quacunq̄ue aditum molitur saxea moles, adsunt obiecta clipeorum crate clientes* — V 2024—25: *Všude se stvie štiti zlati, jimiž se bě zastierati;*

Gu III, 286: *plurimus hic vexat fundum iaculator et arcum* — V 2022 až 23: *Nejedna smrteľná stŕeľa pŕieti se zdi samostŕiela*;

Gu III, 292—93: *absque aliquo perit discrimine sexus et aetas omnis* — V 2070—71: *neb leč dietĕ, muž, žena, všem za jedno smrt složená*;

Gu III, 304: *aurea femineus perstringit sidera clamor* — V 2062: *ženy, děti a kŕičiee*;

Gu III, 336: *verum vera fides* — V 2089: *jakž juž dobre u bŕh vĕrie*;

Gu III, 337: *reparatis moenibus urbem restituere* — V 2085—6: *to město potom opĕt sĕ jest opravilo*.

Potud shody. Ale proti nim stojí též četné odchylky: Gualter (III, 288) praví o délce obléhání jen povšechně, že trvalo dlouho, kdežto český básník ví přesně, že trvalo *za dva měsiee neb ještě k tomu vice* (V 2052—3); Gualter líčí jednostranně jenom účinky jednotlivých fází boje na obyvatelstvo obleženého města, kdežto český básník všímá si i hemžení v táboře obléhatelů, deroucích se znova a znova k zdem města, a oceňuje i jejich útrapy a ztráty; už Gualter odbyl fakt, že Tyrus, ležící na ostrově, byl obléhán s pevniny i se strany mořské, jen stručným náznakem (III, 289—91), ale český básník potlačil námořní složku obléhacích bojů úplně; kdežto u Gualtera Tyřané posly Alexandrovy jen pobili (*implicuere neci*), podle ČAlx šesti z nich vypíchali oči a jen jednomu je ponechali, aby mohl dovést ostatní zpět ke králi (V 2080—83); že český básník Gualterovy starověké zbraně a stroje obléhací nahradil středověkými samostřily, hrálemi, tvářemi a pod. a že k zdůraznění některých momentů boje užil přirovnání, jichž u Gualtera nebylo, patří už k typickým zvláštnostem slohu ČAlx.

Zajímavé je však i to, co český básník z líčení Gualterova vynechal. Je to obsah Gualterových veršů III, 312—13 a III, 320—328 se scénami ze závěrečných bojů v dobytém a zapáleném Tyru. Básník však nevynechal tyto scény proto, že je přehlédl, nýbrž aby jich použil jinde: scénu III, 312—13 v překladu téměř doslovném zasadil v obdobné situaci do bojů v dobytých Thébách (V 495—498) a volněji zpracovanou myšlenkou Gualterovou veršů III, 320—328 zakončil svoje vypravování o bitvě u Issu (V 1823—1830).

Porovnáme-li, co básník ČAlx od Gualtera převzal a co vynechal, přidal nebo změnil, je odchylek tolik, že právě ony určují básnický účín líčení jako celku. Ale poněvadž nám jde o zjišťování, do jaké míry kde český básník užíval díla Gualterova, i tu musíme konstatovat, třeba to nebylo do očí, že vliv jeho nebyl nijak podružný. S Gualterem se náš básník úplně shoduje v osnově líčení, od Gualtera přejímá i jeho ryze osobní hodnocení fakt, značný je počet shod motivických, a i tam, kde se básník od Gualtera liší nejvíce, neopouští ho úplně, nýbrž dává jen určitější tvar tomu, co Gualter pouze napověděl. A z četných shod slovních, jakož i z toho, že co z Gualterova textu zde vynechal, zužitkoval ve své básni jinde, je

patrně, že neměl na Gualtera jen více reminiscencí než na prameny jiné, nýbrž že měl před sebou Gualterův text a jen jej přebásňoval.

Jako jiný doklad samostatnosti skladatele ČAlx a jeho nezávislosti na Gualterovi uvedl prof. Pražák líčení, jak zpustl perský venkov, když i lid selský byl povolán do zbraně (V 2235—2257 — Gu III, 413—422). Umělecky patří toto líčení jistě k nejzdařilejším částem ČAlx; básník vychází v něm sice stále z Gualtera, ale přetváří zpravodajsky střízlivě vypravování Gualterovo v nadmíru plastický a lidskou spoluúčastí básníkovou proteplený obraz. Ale přesto je i toto líčení jen velmi osobitým zpracováním paralelního textu Gualterova. Že je ve své základní podobě sestrojeno jen na motivech Gualterových, dokazují tyto shody:

Gu III, 413: *Interea . . . reparato robore* — V 2235: *mezi tiem jakžto juž oživ;*

Gu III, 413—14: *totus coniuratus adest in proelia mundus* — V 2237 až 2239: *bieše všě země—opustil, že nikomu neotpustil, by nešal na vojnu strastnú;*

Gu III, 417: *queritur (ager) cessare ligones* — V 2251: *ležěchu prázdny motyky;*

Gu III, 417—18: *queritur cessare ligones radicosus ager et sentibus obsita tellus* — V 2254—55: *nebieše kto hromad bořě ani křovie kto kopajě;*

Gu III, 419: *suspirant ad plaustra boves* — V 2252: *a vzdycháše vol všěliký.*

Každý verš Gualterův má svůj ekvivalent v básni české. Jak měl český básník stále na mysli Gualterův text, ukazují zvláště verše V 2252—53: básník četl u Gualtera, že do válečných vozů zapřažení voli těžce oddychovali, t. j., že venkov byl zbaven potahů (*suspirant ad plaustra boves*), ale buď slovům Gualterovým nerozuměl, nebo úmyslně je změnil tak, že opuštěným volům doma se stýskalo po polních pracích, poněvadž hospodáři musili na vojnu (*a vzdycháše vol všěliký, ande nenie kto jím ořě*). K tomu pak, čím obohatil zásobu podrobností převzatých od Gualtera, nepotřeboval básník ČAlx mimo Gualtera žádného pramene jiného, poněvadž co přidal, byly jen motivy z každodenní jeho zkušenosti, kterými Gualterem naznačený obraz jen prokreslil: pletení plotů, vázání snopů, mlácení, orba, rozkopávání hrud na polích, hotovení pletiva k stavbě obydlí.

A čím konečně dotvrzují nezávislost českého básníka na Gualterovi rady Aristotelovy (V 202—300 — Gu I, 82—183)?

Výstavba těchto rad je v ČAlx táž jako u Gualtera: je jich stejný počet (5) a následují po sobě v témže pořadí. Také themata rad se shodují a jen svou motivickou náplní se ve věcech podružných různí. I tam však, kde se náš básník od Gualtera odchýlil, inspiračním zdrojem jeho osobitého projevu vždy byl Gualter.

Doklady:

První rada:

Gu I, 85: *consultor procerum servos contemne bilingues* — V 205—7: své šlechtice jměj v svéj radě; chovaj se obojetníkóv, hospodnie čsti proradníkóv;

Gu I, 86—87: *nec quos humiles natura iacere praecipit, exalta* — V 212—13: z chlapieho řáda nikoli i jednoho v čest nevoli;

Gu I, 87—88: *nam qui pluvialibus undis intumuit torrens fluit acrior amne perenni* — V 229—32: Kteríž potok voden bude, ten se vždy viece zabude než která hluboká řeka, jěžto široce vytieká;

Gu I, 89—91: *Sic partis opibus et honoris culmine sevus in dominum surgens . . . obturat precibus aures* — V 227—28: takéž chlap když bude vyšší, dobře slyšě, však neslyší a V 233—34: takéž chlap když obohatie . . . dobře znav, však nepozná tě;

Gu I, 90: *truculentior aspide surda* — V 219—226 rozvedeno bajkou o hádku Aspidovi;

Gu I, 92—95: *Non tamen id prohibet rationis calculus, ut non exaltare velis, si quos insignit honestas, quos morum sublimat apex, licet ampla facultas et patriae desit et gloria sanguinis alti* — V 236—241: Avšak ktož jmá dobré nrawy, ktoliž jest své viery pravý, nebo ač i pokolenie některý zbožného nenie: však jsú dostojni čstnosti, když dbajú o múdrosti;

Gu I, 104: *Nobilitas sola est animum quae moribus ornat* — V 242—43: neb najvěčšie šlechta tu je, kdež smysl nrawy okrašlije.

Druhá rada:

Gu I, 105: *Si lis inciderit te iudice* — V 249—50: A pakli se kdy to udá vztazovati tobě súda;

Gu I, 106: *ne munera palpent* — V 251: pro dar nepřěvracuj práva;

Gu I, 115: *Parce humili, facilis oranti frange superbum* — V 256: Buď lehek proti chudému, protivien buď protivnému.

Třetí rada:

Gu I, 117: *Grande aliquid si velle tenes, et posse tenebis* — V 258—9: neniet nikde tako tuhý, chceš-li, budeš jemu druhý;

Gu I, 144: *cumque vel intraris victis tradentibus urbem* — V 258: ač kde dobudeš město;

Gu I, 153: *copia si desit* — V 278: snad jsi chud, že nejmás dáti;

Gu I, 155: *allice pollicitis* — V 281: oběcávaj.

Čtvrtá rada:

Gu I, 164—5: *non te emolliat intus prodiga luxuries* — V 287: *v rozkoši se neobložij;*

Gu I, 167—8: *Si Baccho Venerique vasas . . sub iuga venisti* — V 289 až 90: *ač se v tom dvěm [scil. rozkoši a opilství] neostřežeš, sám se tiem naj-viece sviežeš.*

Pátá rada:

Gu I, 180: *civiliter argue sontes* — V 296: *milosrden buď k nevinnému* (metrum ukazuje, že tu pisař omylem napsal *nevinnému* místo správného *vinnému*).

Převzal-li skladatel ČAlx od Gultera úplně kompoziční rámec rad, jejich themata a tolik jednotlivostí z motivické výstroje jednotlivých rad i jejich slovního vyjádření, co je upřílišeného v tom, nazveme-li českou versi zpracováním, nebo jak se dříve říkalo, vzděláním textu Gualterova? Je to ovšem zpracování volné, ideovému světu českého básníka a místním poměrům českým přizpůsobené, ale rozhoduje to, že básník stále jen z Gualtera vychází a na jeho podněty reaguje, a jak jsme to shledali už v dokladě předchozím a zčásti i v prvním, že k pramennému výkladu českého vypravování i tu stačí z vnějších pramenů sám Gualter (o bajce o hádku Aspidovi prokázal Prusík v *Pramenech*, str. 43, že byla nepochybně převzata z glossy). Z přídavků a změn nic aspoň nenasvědčuje, že český básník použil nějakého ještě pramene jiného: Výpady proti chlapům, jež básník dosadil za Gualterovy *servi*, jsou jen ohlasem českých domácích sporů mezi šlechtou a rozpínavostí zbohatlého měšťanstva německého⁷; že český básník radil králi, aby dbal i vnější representace (V 204: *jměj dvůr svůj po kněský vnadě*), úplně odpovídalo jeho osobní představě o důstojnosti pravého knížete (srov. V 1236—8); stejného původu je naučení *když zbožie neb smysla nenie, v šlechtě bude porušenie* (V 247—8), které je asi jen výrazem nejosobnější zkušenosti básníkovy právě tak, jako povzdech Aristotelův: *Juž v službě nýnie otlátka, že hospodnie milost vrátka, zle se brž než dobře zračí; jak se z mračna nebe zmračí, tak se hospoda rozpáčí* (V 273—77).

A to je vše, čím se náš básník v radách Aristotelových obsahem a ideově liší od Gualtera. Všecky ostatní odchylky jsou rázu jen stylistického: četné odborné rady, jež dává Aristoteles Alexandrovi jako vrchnímu veliteli u Gualtera I, 118—143, český básník shrnuje v povšechné naučení, aby v boji předcházal svým lidem dobrým příkladem (V 260—266); gnomická trojverší, jimiž některé rady zdůrazňuje a objasňuje (V 244—46, 253—5,

⁷Srov. Jos. Šusta, *Dvě knihy českých dějin* II, Praha 1917, str. 35.

264—66, 275—77, 282—84, 291—93); obsáhlé filosoficko-psychologické zdůvodnění štědrosti panovníkovy (Gu I, 155—163) zhušťuje v povšechné a prosté *když dobežeš, tehdy dávaj, a když nejmáš, obcéváj. Lékař vždy jmá čáku k sěči, pták rád slyší, kdežto skřěči, sluha věři slibný řeči* (V 280—284). Jak dokonalá byla závislost básníka ČAlx na Gualterovi, je vidět z toho, že nepřidal k radám Gualterovým doporučení zbožnosti, ač bez toho nebylo středověké rady pro vladaře. Poněvadž tento motiv Gualter na paralelním místě výrazně nerozvedl, neučinil to ani básník náš.

Tak vypadá každému snadno kontrolovatelný pohled na poměr ČAlx k Alx Gualterově s druhé strany. Je z něho, myslím, dostatečně vidět, zač děkoval básník české Alexandreidy Gualterovi. Gualter nebyl mu jen jedním z mnoha pramenů jiných, nýbrž hlavním pramenem stálým, skutečnou předlohou, z níž nepřejímal jen hrubý materiál věcný, nýbrž i podněty, udávající směr i jeho vlastní tvořivosti. O radách Aristotelových napsal prof. Pražák (l. c., str. 178), že český autor jejich „prosákl Aristotelem a jeho středověkými naukami zřejmě bytostně a zažil v sobě středověkou literaturu o něm“, ale vyloučíme-li z nich to, co bylo zřejmě převzato od Gualtera, co je třeba jen středověce aristotelského na básnickových názorech o šlechtě a chlapích, na jeho gnomických trojverších a pod.?

Ani básník české Alexandreidy nevyhykal se z rámce své doby: nebyl původní ve smyslu moderním, nýbrž abychom užili Pražákem citovaných slov Gebauerových, původnost básnického díla, o níž usiloval, viděl jen ve zpracování, ve svém pořádku a vykládání, omezování nebo rozšiřování daného námětu.

Aby dokázal, že vliv Gualtera Castellionského na českého básníka nebyl rozhodující, zaznamenává prof. Pražák kdejakou, i hodně vzdálenou podobnost ČAlx s jinými skladbami o Alexandru Velikém, ač ji mohl nalézt mnohem blíže, u Gualtera Castellionského.

Tak poznamenává na str. 151—2, že v Arrianově Anabasi (III, 4, 2) a u Curtia (IV, 7, 22) je o stoupání a klesání teploty v studnici Ammonově podobný záznam jako v ČAlx (V 2201—2216), ale neuvádí, že stejně jako ČAlx popisuje tento zázračný zjev na paralelním místě i Gualter (Gu III, 391—403).

Na str. 134 citovaného díla tvrdí prof. Pražák, že u Gualtera Castellionského není samomluvy Alexandrový před příchodem Aristotelovým. Přehlédl, že ji Gualter na témže místě má (Gu I, 33—47). Mezi ČAlx a starofrancouzskou básní Albericha z Besançonu, z níž se zachoval jen zlomek o 100 verších, vidí prof. Pražák souvislost (tedy možnost, že náš básník i tuto vzácnou francouzskou památku znal) v tom, že Alberich též „vymýtil z alexandrovské pověsti nektanabovský živel“ (str. 157—58), ale přechází mlčením, že v pohádce o Nectanabovi nevěřil ani Gualter a náš básník že ji ze své skladby nevyvymýtil úplně, nýbrž má na ni touž narážku jako Gualter:

V ČAlx naříká si mladičkový Alexander, že je považován za syna Nectanabova, takto: *Jsi Neptalabovo plémě! mniece viac tak, nezvolé mě králem pro takú nezrodu* (V 176—178). A u Gualtera čteme na místě paralelním též: *Semperne putabor Nectanabi proles? Ut degener arguar absit!* (Gu I, 116—7). Může být shoda nápadnější?

Obdobu k líčení jarní krajiny v ČAlx (V 370—73: *V ten čas tací dni biechu, v nichž všě osenie kviechu: žito, víno, dřievie, tráva, každé podlé svého práva*) hledá prof. Pražák oklikou ve Gualterově lyrice (str. 98—99), ačkoliv mezi verši, jež z ní uvádí, a ČAlx není ani zdaleka taková podobnost, jako mezi ní a třeba těmito verši Gualterovy Alexandreidy: *Hic ubi vernates cereali gramine campos, tot nemorum slatus, tot prata virentibus herbis lascivire videt . . tot Bacchi frutices, tot nuptas vitibus ulmos* (Gu I, 436 až 439).

Prof. Pražák vidí v ČAlx i stopy starofrancouzského románu Lamberta li Tors a Alexandra de Bernay proto, že smysl a podstata Aristotelových rad je tam stejná (str. 158), ač to, jak jsme viděli, měrou daleko větší platí o Gualterovi.

Nebo: Josephus Flavius vypravuje ve své Židovské historii (XI, 8) o vjezdu Alexandra Velikého do Jerusalema, že Alexander, když se setkal s veleknězem židovským Jaddem, padl před ním sám na kolena. Když se ho udivený Parmenio ptal, proč se tak ponížil, Alexander odpověděl, že nevzdal poctu osobě veleknězově, nýbrž božstvu, jež zastupuje. Postavu veleknězovu zná prý už ze snu, který měl doma v Macedonii, když byl na váhách, má-li se odvážit výpravy proti Persii; tehdy se mu zjevil ve snách týž velekněz, povzbuzoval ho k výpravě a slíbil mu, že povede jeho vojsko a říši perskou vydá v jeho ruce.

Tento příběh převzal od Josefa Flavia Gualter Castellionský (Gu I, 500—554), jenomže pořadí vjezdu a snu obrátil: U Gualtera vypravuje Alexander sám v řeči nad mohylou Achillovou o snu a teprve potom líčí básník splnění snu při vjezdu do Jerusalema. — Takto pozměněné vypravování Gualterovo převzal se všemi hlavními podrobnostmi básník naší Alexandreidy (V 857—911). Ale prof. Pražák (str. 167—68) uvádí jako možné prameny staročeského znění této anekdoty Josefa Flavia a Leonovu Historii de proeliis, změnu pořadí snu a vjezdu připisuje českému básníku a právě nejnápadnější shoda s Gualterem mu unikla, ač šlo o celé desítky veršů v ČAlx i u Gualtera.

Skladatel ČAlx píše jméno čaroděje Nectanaba *Neptalabus*. Podle Pražáka (str. 189) převzal český skladatel tvar jména asi z Epitome Julia Valeria a dissimilací jej změnil v *Neptalabos*, poněvadž prý Gualter psal *Nektanabos* a Valerius *Neptanabos*. Ale kde se vyskytuje u Gualtera tvar *Nektanabos*, když na jediném místě, kde o Nectanabovi mluví (Gu I, 47), čteme *Nectanabi proles*? A také Epitome Valeriova I, 1—14, neužívá formy *Nep-*

tanabos, nýbrž *Nectanabus* jako Gualter. Podobně se má věc se psaním jména Dariova zrádného satrapy Nabarzana. Pražák (str. 153) uvádí o něm, že český skladatel převzal své *Narbazon* (BM 37 a 185) „spíše z Curtia (*Narbazanes*) než z Gualtera (*Narabazones*, VI, 496)“. Ale podíváte-li se zase do obou textů, shledáte, že jak Curtius (III, 7, 12), tak Gualter (VI, 392, 495) nepiší ani *Narbazanes*, ani *Narabazones*, nýbrž shodně *Nabarzanes*, tedy že český básník je stejně blizek Curtiovi i Gualterovi. Tvar s českým *Narbazon* úplně shodný má ve svém Alexandru (v. 16107) Ulrich z Eschenbachu.

A konečně ještě jeden doklad, jak těžko je dokazovat nepatrnou závislost českého skladatele na Gualterovi: na str. 163 své knihy praví prof. Pražák, že u Gualtera Castellionského o stavbě věže Babylonské není nic více, než stručná narážka *Babylonis opes* (II, 351) a že skladatel ČAlx celou epizodu s tímto thematem vytvořil na základě Písma bez podnětu Gualterova. Gualterova Alexandreida má však na uvedeném místě (II, 351) celé tři verše, týkající se Babylonu, věže a zmatení jazyků. Darius tam praví: *Quis coctum laterem, structamque bitumine turrim nesciat a proavis, magna-que quis immemor urbis, cui dedit aeternum labii confusio nomen?* (Gu II, 351—353). Na místě tedy, kde měla být jen narážka, nacházíme ze základních motivů staročeského vypravování stavbu věže a pojmenování Babylona po zmatení jazyků. Ale Gualter má ještě více! Na štítě Dariově (Gu. II, 498—503) byly podle něho zobrazeny *origo patrum Darii gentusque profanus orde giganteae, quorum sub principe Nimrod Sinear in campo videas consurgere fratres terrigenas, ubi diluvii dum fata retractant coctile surgit opus: sermo prior omnibus unus scinditur in varias dictu mirabile linguas*. Kdybychom nevěděli o obširné glose, na kterou upozornil Prusík (*Prameny*, str. 44) a kterou později ještě z gloss Hanse Paula doplnil Leop. Zatočil,⁸ už citované verše Gualterovy téměř úplně by stačily k pramennému výkladu této epizody v ČAlx. Odvolal-li se prof. Pražák na místo Gu II, 351 sám, musil je přece čísti též!

Vedle výroků hlubší vliv Gualterův popírajících lze ovšem z knihy prof. Pražáka uvést i jiné, v nichž se Gualterův vliv doznává nebo připouští. Tak v ní na př. čteme, že obě básně „třídí a osnují podobně děj, obě vystavují tektonicky podobně jednotlivé výjevy a situace, podobně charakterisují osoby a věci“ (str. 123), že český básník děkuje Gualterovi i za četné podrobnosti (ibidem), že mezi básníkem naší Alexandreidy a Gualterem „nalezne se dosti shod, o nichž nelze pochybovati, že český skladatel náraz předlohy převzal věcně cele a že jej někde jen upravil do svého veršového typu a rýmoval“ (str. 124—5). Nebo na př. polemisuje-li Pražák s prof. Šustou, že český básník právě v nejosobitější části rad Aristotelových

⁸Leopold Zatočil, K otázce závislosti staročeské Alexandreidy na skladbě Ulricha z Eschenbachu, *Časopis pro moderní filologii*, roč. 27, str. 34—35.

(o šlechtě a chlapích) nebyl původní, nýbrž jen parafrázoval Gualtera (str. 231) a pod.

Ale jsou-li i tyto postřehy správné — a že jsou, potvrzují na začátku této stati zaznamenané výsledky bádání staršího i námi provedené rozbory protidůkazů Pražákových —, nelze s nimi než uměle sloučiti tvrzení, že Alexandreida česká je dílem původním, a ti, kdo dokazovali nebo dokazují, že je zpracováním básně Gualterovy, jež byla jejím pramenem hlavním a často jediným, nezasluhují výtky, že chtějí báseň naši znehodnotit. Zjišťují jen pravdu. Tím se nijak nezlehčuje fakt, že české zpracování básně Gualtera Castellionského je v jednotlivostech nadmíru samostatné, osobité a poměrům českým důmyslně přizpůsobené.

DATOVÁNÍ NARÁŽEK NA LITVU
V ALEXANDREIDĚ STAROČESKÉ

V Alexandreidě staročeské vyskytují se dvě časové narážky na Litvu, v zl. AlxH 287 a v zl. AlxB 230.

V AlxH vypravuje básník, že po bitvě u Issu *podle svých obyčejě, jakž se i dnes v Litvě děje, ti, již běchu zbiti Hřeci, snesse, král* [scil. Alexander] *rozkáza sžeci* (v. 286—287). Na paralelním místě AlxV praví se o téže věci všeobecněji: *podlé pohan obyčejě, jakž se ještě u nich děje, kteří běchu zbiti Řeci, skladše, král káza je sežieci* (AlxV 1997—2000).

Obě tyto verse tlumočí z Alexandreidy Gualtera Castellionského stručné a jen povšechné *rex ex more peracto funeris obsequio tendit Sidona* (Gu III, 275—6). Na myšlenku, že Alexander dal těla svých padlých spálit, uvedla skladatele ČAlx asi nějaká glossa, vzatá z Curtia. Curtius totiž vypravuje, že zajatá matka krále Daria dala své padlé příbuzné se svolením Alexandrovým pohřbiti bez pompy u vznešených Peršanů jinak obvyklé proto, *cum victores haud pretiose cremarentur* (Curt. III, C 12, 14).

O tom, kdy asi narážka v AlxH 287 a AlxV 1997—2000 vznikla, nevyovídá ani stilisace, ani umístění její v textu nic určitějšího. Zájem básníkův o Litvu mohl ji vyvolat v kterémkoliv údobí od prvé výpravy Přemysla Otakara II. proti pohanským Prusům z r. 1255 až do r. 1344, kdy se na Litvu naposledy vypravil král Jan Lucemburský.

Výmluvnější je po této stránce druhá narážka, v AlxB 230. Poněvadž souvisí s tím, co ji v textu předchází i co hned po ní následuje, ocitujeme celou skupinu veršů, do níž je vklíněna:

AlxB 226 *By Bóh uslyšeti ráčil*
své křestěnstvo hi to zračil,
by takýž byl českým králem:
úfal bych v to, ž by za málem,
 230 *leč buď Litva, leč Tateři,*
kakž sú menováni kteří,
Besermené nebo Prusi,
leč nepotvirzení Rusi
přišli by k takěj přípřětě,

235 *jakž by, sě krsta přichopiece,*
byli svých modl odstúpiece.
Hi to by sě státi mohlo,
ač by to co juž pomohlo,
že Němci, již sú zde hoscie,
240 *chtie doždaci, by na moscě*
Prazě, jehož Bóh snad nechá,
nebylo viděti Čecha:
hi mohlo by sě birž státi,
by jich bylo nevidati.

Citovaná skupina veršů skládá se motivicky ze tří částí (226—28, 229—36 a 237—44), ale thematicky tvoří pevně skloubený myšlenkový celek, takže podaři-li se nám přesněji datovat třeba jen jednu z částí, bude datování to platit i o kterékoliv z dalších dvou. Podle toho budeme postupovati.

Narážka AlxB 230 byla posud datována různě:

F. X. Prusík¹, Jarosl. Goll² a Václav Novotný³ kladli její vznik do doby panování Přemysla Otakara II. Toto datování bylo jistě nesprávné. Přemysl Otakar II. podnikl sice dvě velmi hlučné výpravy válečné na východ, r. 1255 proti pohanským Prusům a r. 1268 proti Litvanům samým⁴, a výpravy ty vryly se do paměti současníků tak hluboko, že v ní vyznívaly ještě dlouho potom, ale položit vznik nářázky do doby Otakarovy nedovoluje nám její těsná souvislost s verši AlxB 226—228, v nichž básník prosí Boha, aby dal Čechám takového krále, jako byl Alexander. Toto přání mohlo být proneseno jen v době, kdy Čechy takového krále neměly, a nehodilo se na Přemysla, kterého současníci velebili jako krále lva, klenot, pevnou věž, štít a sloup křesťanstva, zlatého krále, který se skvěl jako slunce polední, zastíňující všechny krále, vévody, knížata leskem své úžasné moci, baštu a chloubu Čechů a kterého němečtí básníci jako Sigeher a Ulrich z Eschenbachu přímo k Alexandru Velikému přirovnávali⁵. Terminus a quo nářázky mohl by tudíž být nejvýše rok smrti Přemysla Otakara II. (1278). — Za panování Přemyslova nemohla nářázka vzniknouti též proto, že česká Alexandreida byla složena teprve po německé Alexandreidě Ulricha z Eschenbachu, dokončené r. 1287, a že jedním z jejích vedlejších pramenů byla též

¹F. X. Prusík, *Českých Alexandreid rýmovaných pramenové a obapolný poměr*, Praha 1891, str. 57.

²Jaroslav Goll, *Čechy a Prusy ve středověku*, Praha 1897, str. 37, pozn. 39.

³Václav Novotný, *České dějiny I*, část 4, Praha 1937, str. 164.

⁴Jaroslav Goll, l. c., str. 17—31 a 35 násl.; Bronislaw Włodarski, *Polska i Czechy v drugej polowie XIII. i pocatkach XIV. wieku*, Lwów 1931, str. 21—23 a 49 až 53; *Fontes rerum Bohemicarum V*, str. 146. a násl.

⁵Josef Šusta, *Soumrak Přemyslovců a jejich dědictví*, Praha 1935, str. 277; Sigeher u Hagena II, str. 313—314, VII, str. 5; Ulrich von Eschebach, Alexander, v. 14711.

Historia destructionis Troiae od Vlacha Quida de Columna, jež byla dokončena též r. 1287⁶.

Tím se ocitáme v době Václava II. (1283—1305). Do té kladli vznik narážky V. B. Nebeský, Al. V. Šembera a Albert Pražák, a to Nebeský do údobí, kdy byla ještě v živé paměti druhá výprava Přemyslova na Litvu z r. 1268⁷, Šembera bez omezení na určitý úsek vlády Václavovy a Pražák do let 1282—1291.

Šemberu⁸ nezajímala vlastně v AlxB narážka na Litvu, nýbrž doba, v níž mohly vzniknout verše AlxB 226—228, vyjadřující vřelou touhu básníkovu po králi, podobném Alexandrovi. Podle Šembery ozývá se z tohoto projevu nespokojenost českého skladatele s panováním Václava II., krále rozmařilým životem zmalátnělého a neudatného. V podrobnostech odvolává se Šembera na odsudek Dantův v Očistci VII, 97—103, na Palackého⁹ a z kronikářů na Dalimila a Otakara Štýrského¹⁰. Je však jisto, že se básník ČAlx díval na Václava II. právě tak, jako proti němu zaujatý Dalimil nebo Dante? Stačilo i jemu k odsouzení syna Otakarova, že neměl rytířského gesta otcova a že nepokračoval v jeho výpravách do končin daleké Litvy? Král Václav II. nebyl jen *rex monachorum*, nýbrž měl i vlastnosti, jež mohly našemu básníku imponovat: i u něho se projevil přemyslovský pud po šíření královské moci tím, že rozšířil svou říši o koruny polskou a uherskou a pověstná nádhera jeho královského dvora nebyla asi též lhostejná básníku, jehož Aristoteles bez jakéhokoliv podnětu Gualterova radí svému královskému svěřenci, aby vedl dvůr *po kněský vnaďě* (AlxV 204). Uvidíme ostatně ještě později, že verše AlxB 226—228 lze vykládat i jinak než jako projev nespokojenosti básníkovy s panujícím králem českým.

Podle prof. Pražáka¹¹ „poznámka skladatele staročeské Alexandreidy o Litvě hodí se nejlépe do let 1282—1291“. Je však toto datování odůvodněno proto, že se právě v těchto letech událo něco pro poměr Čech k Litvě zvláště pozoruhodného, co projev básníkův automaticky mohlo nebo přímo musilo vyvolati? Jaká byla prameny doložená skutečnost?

Litvané, Tataři a Rusové (haličtí) vpadli od r. 1282 do r. 1291 několikrát do Polska¹², jež tehdy ještě k Čechám nepatřilo, ale to činili i v desíti-

⁶ Václav Janouch, K pramenům Alexandreidy staročeské, *Listy filologické* 63 (1936), str. 279.

⁷ Václ. Bol. Nebeský, *Alexandreis česká*, ČČM 1847, II, str. 157—8.

⁸ Al. V. Šembera, Kdy a od koho jest sepsán Alexander český? *Zprávy Král. čes. spol. nauk v Praze*, 1859, str. 32—33.

⁹ Frant. Palacký, *Dějiny* (vyd. z r. 1875), II, 1, str. 299.

¹⁰ Ottokars oesterreichische Reimchronik. *Monumenta Germaniae historica*, Scriptores, tom. V, pars II, v. 86329—86455, Dalimil (Jir.) k. 95.

¹¹ Albert Pražák, *Staročeská báseň o Alexandru Velikém*, Praha 1945, str. 246.

¹² Doklady budou citovány z *Monumenta Poloniae historica* II a III a z Henr. Paszkiewiczze, *Regesta Lithuaniae* I, Varšava 1930 (zkratky MP a Paszk.).

letí 1272—1282¹³ (čtyřikrát) i v desetiletí 1292—1302 (šestkrát)¹⁴. Záleží na tom, zda nájezdy z období 1282—1292 vynikaly něčím nevšedním. To souborné zprávy nepotvrzují.

R. 1282 vpadli do Sandoměřska Litevci s kmenově příbuznými Jatvěhy, ale byli odtud vyhnáni údělným knížetem Leškem Černým¹⁵. Téhož roku napadli Litvané a Rusové území mazovského knížete Boleslava a zpusťošili Sochaczew¹⁶. — K r. 1283 čteme o novém vítězství Leškově nad Litvany u Rowna¹⁷. — R. 1287 vpadli do Sandoměřska, Krakovska, Sandecka, Sieradze a Mazovska Tataři a vyhnal je odtud zase Lešek Černý¹⁸. Téhož roku vpadli Litvané, Rusové a jiní „barbarští“ národové do polského Dobřínska. R. 1288 zpusťošili Tataři znova Krakovsko¹⁹.

Loupežné vpády litevsko-tatarské do Polska opakovaly se tedy v letech 1282—1291 často a zprávy o nich docházely ovšem i do Čech, ale srovnáme-li je s nájezdy desetiletí předchozího nebo následujícího, nápadně nad ně nevynikaly a pro nás nejdůležitější jest, že na nich nebylo pro Čechy nic tak aktuálního, aby je i jen zdaleka bylo možno přirovnat ke křížovým výpravám Přemysla Otakara II. V Paszkiewiczových litevských Regestech, na něž se prof. Pražák odvolává a jež jsou nejuplnějším souborem všech zpráv o Litvě až do r. 1315, nenašli jsme jediné zprávy o tom, že do bojů s Litvou zasáhl někdy i král český Václav II. Také souvěcí kronikáři čeští nic o tom nevědí. Aktuálnější stala se Litva pro Čechy teprve zase později, když jednotlivci z českého panstva porůznu vyjížděli do Prus za dobrodružstvím válečným (v 2. desetiletí století XIV.) a když se tam sám král český Jan Lucemburský třikráte (r. 1328, 1337 a 1344) vypravil, aby pomáhal Řádu v bojích s Litvou.

Proto ani Pražákovo datování nepřesvědčuje.

Nevznikla-li však nářážka ani za Přemysla Otakara II., ani za vlády Václava II., zasluhuje podrobnější úvahy mínění Ant. Havlíka, že se hodí nejspíše do let 1306—1314 a do počátku vlády Jana Lucemburského. Havlík²⁰ soudil, že poznámka AlxB o Litvě sama o sobě nemůže být považována za časovou nářážku na dobu Přemysla Otakara II., protože „i v první polovici

¹³R.1273: *MP* II, str. 842, III, str. 174 a *Paszk.* č. 497, 502, 503; r. 1277: *MP* II, str. 843, III, str. 176 a *Paszk.* č. 542; r. 1278: *MP* II, str. 843, III, str. 76 a 508 a *Paszk.* č. 551, 553 a 554; r. 1280: *MP* II, str. 847, III, str. 50, 51, 81 a *Paszk.* č. 573.

¹⁴R. 1292: *MP* III, str. 43 a 883 a *Paszk.* č. 717; r. 1293: *MP* II, str. 852, III, str. 184 a 185; r. 1294: *MP* II, str. 852, 883, III, str. 185 a *Paszk.* č. 718; r. 1296: *MP* II, str. 853, III, str. 186 a *Paszk.* č. 734; r. 1300: *MP* II, str. 853 a *Paszk.* č. 760 a 761; r. 1302: *MP* II, str. 853, III, str. 188 a *Paszk.* č. 770.

¹⁵*MP* II, str. 51, 848, 849 a *Paszk.* č. 592 až 595 a 597.

¹⁶*MP* II, str. 851, III, str. 185 a *Paszk.* č. 648.

¹⁷*MP* II, str. 849 a *Paszk.* č. 603.

¹⁸*MP* III, str. 308 a *Paszk.* č. 657 a 658.

¹⁹*MP* II, str. 852.

²⁰Ant. Havlík, O významu slovných shod rýmových pro poznání příbuznosti skládání staročeských, *ČČM* 1896, str. 583—4.

stol. XIV. poutala Litva napařád pozornost české inteligence, jelikož tam mnozí páni čeští a pak i sám král Jan Lucemburský dobrodružili. Místo to,“ napsal Havlík, „jest vlastně jen lokalisací a namnoze i slovným opisem povzdechu Gu V, 510—520, který . . . v době slávy Přemysla II. byl by zcela nemístný. Hodí se tedy leda na dobu od r. 1278—1283 neb 1306—1314 a počátek vlády Jana Lucemburského. Mně se zdá, že spíše na léta poslední.“

Jak jsme již poznamenali, souvisí narážka AlxB 230 těsně s tím, co ji v textu předchází i co hned po ní následuje. Její závislost na verších 226 až 228 pomohla nám zjistit, že byla nemyslitelna za života bohatýrského Přemysla Otakara II. a verše 237—244, jež následují po ní, napovídají zase, kdy asi vznikla.

Básník v nich doufá, že Bůh nedopustí, aby na mostě v Praze brzy už nebylo viděti Čecha, jak si přejí Němci: spíše by se prý mohlo státi, že by tu jich nebylo vídati.

Podle tradice, kterou uchovali Dalimil (k. 92, v. 49—52), Neplach²¹ a t. zv. Píseň o králi Přemyslu a Závíšovi²², pronesl Přemysl Otakar II. r. 1277 vyhrůžku, že až se z vojny (s Rudolfem Habsburským) vrátí, zlomí vzdor odbojných pánů českých, i kdyby na pražském mostě z Čechů nikdo již neměl choditi, a Petřín že potom zrudne panskou krví²³. Že skladatel AlxB obměněnou formou výroku Přemyslova přioděl přání českých Němců, svědčí o tom, že to učinil v době, kdy nebezpečí německé bylo zvláště hrozivé. Léta řádění braniborského to býti nemohla z důvodů, jež jsme již poznali. To nás vede k otázce, nebyla-li to doba zmatků, nastalých v Čechách po vymření Přemyslovců, zvláště pak rok 1309 a léta hned po něm následující. Z nebezpečí, jež ohrožovala živél český v zemi (řádění cizí německé soldatesky, převaha Němců u dvora v radě králově, rostoucí výbojnost bohatého měšťanstva měst královských), vystoupila tehdy do popředí zpyšnělá aristokracie německá v Praze a Hoře Kutné, jež se r. 1309 zajetím nejmocnějších pánů českých pokusila násilně si vynutit, aby byla připuštěna k spoluvládě ve věcech zemských. Spiknutí to nesplnilo očekávání svých horkokrevných původců, ale dosáhlo jiného účinku: probudilo jednou provždy národní sebevědomí české. Panstvo české i duchovenstvo české národnosti sledovaly sice s nelibostí už od dob Přemysla Otakara II. a ještě více za vlády Václava II. rostoucí vliv německého živlu u dvora i v zemi, ale teprve po trpké lekci z r. 1309 odhodlaly se přejíti od posavadní více méně pasivní nespokojenosti k různým činům obranným. Ohlasem tohoto dějinného obratu jsou nepochybně verše AlxB 237—244. Všimněme si jen jejich zvláštního zabarvení. Básník považuje v nich nebezpečí německé za hrozi-

²¹ *Fontes r. Boh.* III, str. 476.

²² *Fontes r. Boh.* III, str. 241, v. 80—83.

²³ Josef Šusta, *Soumrak Přemyslovců*, str. 247.

vé, ale nezoufá, nýbrž věří, že s pomocí boží brzy už nastane obrat. Naděje mísí se tu s hrozbou, a to nebylo ještě možné za panování Václava II., kdy panstvo české sice žárilo na rozhodující a jemu nepříznivý vliv německých rádců králových i na rostoucí moc bohatého měšťanstva německého, ale k obraně se ještě odhodlat nedovedlo²⁴.

Jestliže však verše AlxB 237—244 vznikly teprve okolo r. 1309, je třeba do téže doby položit i narážku na Litvu, která s nimi těsně souvisí!

Se současnými událostmi litevskými přímo souviset nemusila, uvážíme-li, že jest, jak postřehl již Havlík, jen českou obměnou paralelní časové narážky Gualtera Castellionského.

Navazuje totiž na triumfální vjezd Alexandra Velikého do Babylona, poznamenal Gualter, I, 520—520:

²⁴ Do doby přiostrěného zápasu mezi českým panstvem a měšťanskou aristokracií německou dobře se hodí též nevráživě příkrý soud básníka ČAlx nad nenasytností a povýšeneckou pýchou chlapů (AlxV 212—235). O tom, kterou třídu soudobé společnosti básník *chlapy* mnil, soudil Jos. Šusta (*Dvě knihy českých dějin* II², str. 35) v souvislosti s událostmi roku 1309, že to byli zbohatlí plebejci měšťanští. Albert Pražák (l. c., str. 232) je naproti tomu přesvědčen, že „místo o šlechtě a chlapech je příliš těsně souvislé s Gualterem, mluví na sedláky a nepřispívá tudíž nijak k dobové srážce feudálů a měšťanských plebejců kolem r. 1309“. Odůvodníme, proč považujeme za správnější názor Šustův:

Místo o šlechtě a chlapech závisí sice thematicky na Gualterovi, ale proto nemusí být a není prosto rysů dobové českých, plynoucích ze subjektivity českého básníka. Dotkli jsme se na př. již toho, že u Gualtera doporučuje Aristoteles Alexandrovi povšechně, aby se radil jen s lidmi původu urozeného (I, 85 *consultor procerum servos contemne bilingues et nequam*); český Aristoteles přidává, že to nemají být cizinci, nýbrž šlechtici domácího původu (AlxV 205: *svě šlechtice jměj v svéj radě*). A stejně volně i po česku tlumočí básník české Alexandreidy Gualterovo *nec quos humiles natura iacere praecepit, exalta* (Gu I, 86), když praví: *Z chapieho řáda nikoli i jednoho v čest nevoji* (AlxV 212—213). Názory, jež tu i jinde český básník pronáší, smíme tedy považovat za jeho přesto, že popud k nim vyšel od Gualtera. A z čeho plyne, že básník nerozuměl *chlapy* měšťany, nýbrž sedláky, jak tvrdí Pražák? Sč. termín *chlap* označoval *sedláka i měšťana*, prostě každou osobu, která nebyla původu urozeného. Kniha Rožmberská (§ 37) učí výslovně: *A pakliby měšťtěnín sedláka pohnal: máta sě bítí kyji a štítý velikými, neb jsta oba jednoho řáda chlapského*. Mířil-li básník ČAlx opravdu jen na sedláka, proč nepoužil slova *sedlák*? S hlediska věcného nešlo našemu básníku o to, aby odsuzoval nectnosti zbohatlých sedláků, nýbrž o to, co bylo zájmem královým, aby se neradil s lidmi řádu chlapského. Českému králi básníkovy doby — a jen na toho básník myslil — od sedláků toto nebezpečí věru nehrozilo. V době, do níž spadá složení ČAlx, mohl se dostat do rady českého krále z řádu chlapského bohatý patricij městský, ne však pouhý sedlák, který se ostatně jen ve vzácných případech mohl vyšinouti do stavu nižší šlechty (Šusta, *Dvě knihy* I², str. 12 a 40). Na to, že staročeské slovo *chlap* neznamenovalo jen sedláka, nýbrž i příslušníka třídy městské, je dokladů dosti. V legendě o Jidášovi praví na př. Pilát, mluvě o měšťanu Rubenovi: *Bude-liť to, že chlap snide, tobě s zbožím žena přide* (Jid. 111). — Vypravuje o spiknutí městských patriciů pražských a kutnohorských proti pánům českým, říká Dalimil (k. 102): *Ta sě hanba šlechticóm nikdy neslávala a ta přihoda chlapóm vnadu dala* (v. 41—42) nebo: *Však za chlapie syny své dcery odati musichu* (v. 57). Chlapem pak nebyl ze stavu městského jen průměrný řemeslník nebo kramář, nýbrž i městský boháč sebe větší. Zbraslavský kronikář napsal na př. o nejbohatších měšťanských velmožích kutnohorských a pražských, že jejich spory nestojí za zmínku, *quia facta sunt ab humilibus personis* (*Fontes r. Boh.* IV, str. 158).

- 510 *Si gemitu commota pio votisque suorum
flebilibus divina daret clementia talem
Francorum regem, toto radiaret in orbe,
haud mora, vera fides, et nostris fracta sub armis
Parthia baptismo renovari posceret ultro*
- 515 *quaeque diu iacuit effusis moenibus alta
ad nomen Christi Carthago resurgeret, et quas
sub Carolo meruit Hispania solvere poenas,
erigerent vexilla crucis, genus omne, et omnis
lingua Jesum caneret, et non invita subiret*
- 520 *sacrum sub sacro Remorum praesule fontem.*

Srovnáme-li text veršů AlxB 226—236 s Gualterovým, je český jen volnou, českým poměrům přizpůsobenou obměnou Gualtera. Shoduje se s ním nejen v umístění poznámky, nýbrž, pokud to bylo možné, i ve vyjádření slovním: Gualterovu *si divina daret clementia talem Francorum regem* odpovídají v AlxB verše *by Bůh uslyšeti ráčil své křesťanstvo hi to zračil, by takýž byl českým králem*, Gualterovu *haud mora české za málem*, a oba básníci nemluví o jediném národě, který by měl být obrácen na víru Kristovu, nýbrž o celé skupině. Český básník nahradil jen Gualterovu Parthii, Hispanii a Karthago českému posluchačstvu bližšími Litvany, Tatary, Besermeny, Prusy a schismatickými Rusy. Ale k tomu, aby mu napadla tato analogie, nebylo potřebí podmaňujícího vlivu nějaké zvláště hlučné fáze v boji západního křesťanstva a Čech s Litvou. Povědomí o tom, že na východních hranicích Polska s Litvou žije neklidná skupina národů, houževnatě se bránících přijetí křesťanství, žilo v Čechách od slavných výprav Přemysla Otakara II. nepřetržitě, i když Václav II. nic proti Litvě nepodnikl a o jejích vpádech do sousedních knížectví polských dostával se do Čech ohlas jen vzdálený. Uvažuje o tom jak by mohl obměnit citované verše Gualterovy, nemusil se náš básník mnoho rozmyšlet: pouhý jich náraz stačil, aby v něm to, co bychom nazvali litevským komplexem, ožilo takřka samočinně.

V přesvědčení, že vlastenecký projev AlxB s narážkou na Litvu vznikl teprve okolo r. 1309, utvrzuje nás konečně ještě toto:

Přání básníkovo, aby Bůh dal Čechám krále s vlastnostmi Alexandra Velikého, vykládalo se posud jen jako projev nespokojenosti s panujícím králem českým. Ale správnější zdá se nám výklad jiný, že je to výraz nadějí, jichž splnění očekávaly Čechy básníkovy doby od nového krále, který měl právě nastoupiti na trůn. To pak mohl být z doby popřemyslovské nejspíše Jan Lucemburský, který na podzim r. 1310 na trůn český nastoupil a v inauguračním manifestě, který přitom ve Špýru vydal, velmi slavnostně se zavazoval, že žádného cizince neustanoví purkrabím nebo kastelánem na

svých hradech ani úředníkem v Čechách a na Moravě nebo při svém dvoře, že neudělí žádného zboží, hradů, úřadů nebo důchodů osobám cizího rodu trvale ani dočasně, ani že nedopustí, aby jich v českém království mohly nabýti dědictvím nebo koupí atd²⁵. Byl to dalekosáhlý slib, k jehož splnění musil býti král Jan donucen teprve r. 1315 odbojem českého panstva. Ale první dojem, který zpráva o něm r. 1310 v Čechách vyvolala, sotva byl jiný než prudké vzplanutí národních nadějí, a tomu básník Alexandreidy dal výraz bojovnými verši:

*hi mohlo by sě birž státi,
by jich bylo nevidati.*

²⁵ Jos. Šusta, *Král cizinec*, Praha 1939, str. 131a násl.; Herm. Jireček, *Codex juris Bohemici* II, 1, č. 11.

Miloslav Šváb

*K otázce uměleckého zobrazování
v staročeské Alexandreidě
ve srovnání
s Alexandreidou Gualterovou*

I

Literární historie nesmí přehlížet otázku uměleckého mistrovství základních děl starší české literatury, protože zkoumání literárních forem ve spojitosti s rozбором autorovy ideologie a konkrétních společenských podmínek přispívá k charakteristice tvorby určitých autorů jako literárně historického jevu¹. Při tomto zkoumání se ukáže, že starší česká literatura má — vedle samozřejmě nejobecnější zákonitosti platné pro celý literární proces až k současnosti — některé zvláštní rysy, odrážející společenské podmínky doby feudální. Vedle toho je studium uměleckého mistrovství naší starší literatury nezbytné i proto, že bez něho nelze pochopit náš literární vývoj v jeho souvislosti: jestliže zkoumáme vývoj realismu a lidovosti nebo jestliže hledáme národní osobitost naší literatury, cesta vede vždy přes analýsu jednotlivých konkrétních děl. U našich starších památek zde zbývá ještě mnoho vykonat.

Co víme na příklad o stavbě uměleckého obrazu v naší středověké literatuře? Vždyť tu nejde jen o zkoumání „formy o sobě“, chápeme-li správně její dialektický vztah k obsahu. I když normativní obecná teorie literatury se snaží vymezit umělecký obraz, základní složku výstavby díla, jako esteticky působící individualisované a současně obecné zpodobení výseku života, vytvořené za účasti tvůrčí fantazie autorovy², přece připouští, že tato obecná definice obrazu „bude přirozeně obrůstat specifickými zvláštnostmi podle historických podmínek“³. Proto je nutno hledat specifikum uměleckého obrazu v jednotlivých vývojových obdobích. Pro středověk to znamená především položit si otázku, jakou podobu má umělecký obraz u literárních památek, které přejímaly kolující, leckdy kanonisovaný sujetový základ; míníme tím díla, u nichž jsme si zvykli mluvit o t. zv. předlohách.

Lákavým východiskem k takovému pokusnému náčrtu je staročeská

¹ Historickou teorií literatury takto zařazuje do zájmové oblasti literární historie L. I. Timofejev v úvodu knihy *Problemy teorii literatury*, Moskva 1955, str. 5.

² Sr. L. I. Timofejev, *Theorie literatury*, Praha 1953, str. 53.

³ Viz. pozn. 2, str. 89.

Alexandreida, jeden z prvních velkých článků naší starší poesie, třebaže knihy a studie o tomto díle tvoří už obsáhlou řadu⁴.

Máme-li aspoň naznačit metodické předpoklady, za nichž přistupujeme k svému pokusu, musíme zdůraznit, že lze při něm vycházet jen z komplexního studia Alexandreidy, to jest opírat se o hlavní latinský základ, hexametrickou Alexandreidu Gualtera Castellionského z 12. stol., včetně jejích známých gloss, a po případě přihlídnout — s kritickým využitím Bielfeldtovy práce⁵ — i k německé Alexandreidě Ulricha z Eschenbachu (dokonč. r. 1287; zkratka U), které byl východiskem rovněž Gualter (Gu) a která nebyla českému autorovi neznáma; konečné slovo o závislosti Čecha také na Ulrichově skladbě nemůžeme říci, dokud se neseznámíme (pokud to bude možné) podrobněji s glossami několika rukopisů Gualterových⁶. Otázku gloss není možno podceňovat proto, že sujetový základ české Alexandreidy tvořilo jejich pevné spojení s textem Gualterovým. V některých latinských rukopisech byly dokonce části komentáře opisovány spolu s textem, a tak s ním splývaly (Bielfeldt l. c., str. 36).

Tento požadavek komplexního zkoumání děl staré literatury není ovšem obnovováním staré komparatistiky. Je jen důsledkem historického přístupu k jevům, neboť víme, že autoři starší literatury pracovali metodou motivických přesunů, amplifikace a abreviace, rozšiřování a zkracování opěrných sujetových základů. Předním úkolem této dílčí práce k otázce uměleckého zobrazování v staročeské Alexandreidě je proto podat dostatek materiálu k tomu, aby bylo možno co nejširše postihnout osobitost české básně. Srovnání zároveň ukáže i výchozí možnosti pro umělecké zobrazení, které Čech našel už v latinské básni. Necháváme zatím stranou otázku vztahu mezi obrazem a veršem a j. i podrobnější sledování přímého odrazu konkrétních českých historických událostí v díle⁷.

⁴ Velká většina dosavadních literárně historických prací usilovala o zjištění pramenů a vzájemných vlivů. Poslední souhrnnou studii k české Alexandreidě přinesl Fr. Svejkský, *Alexandreida*, *Čes. lit.* 4, 1956, str. 119–135. Tam i novější bibliografie.

⁵ H. H. Bielfeldt, *Die Quellen der alttschechischen Alexandreis*, Berlín 1951.

⁶ Bielfeldt, jehož pracovní metodu v uvedené knize odmítl u nás zásadním článkem J. Hrabák, *Čes. lit.* 1, 1953, str. 37–45, měl přístup i k jiným glossovaným rukopisům latinské Alexandreidy než k vídeňskému, avšak užil jich jen zřídka. Dosud tedy známe u nás glossy Gualterova rukopisu č. 568 stát. knihovny vídeňské, a to po pracích Toischerové a Paulové podle citací Prusíkových (*Českých Alexandreid rýmovaných pramen a obapolný poměr*, Praha 1891), Johanssenových (*Die alttschechische Alexandreis in ihrem Verhältnis zum Gualtherus*, Bordeshölm i. H. 1932) a Janouchových (*K pramenům a stylu Alexandreidy staročeské*, Praha 1943; Příspěvky k poznání Alexandreidy staročeské, *ČMF* 29, 1946, str. 185–200; *O poměru Alexandreidy staročeské k Ulrichovi von Eschenbach*, 1951). Bylo by rovněž svrchovaně zapotřebí nového kritického vydání Gualterovy Alexandreidy, máme-li při svých vývodech vycházet z přesné znalosti různých se rukopisných čtení latinské básně. Dosud užíváme vydání Müldenerova M. Philippi Gualtheri Alexandreis, Lipsiae 1863.

⁷ K této poslední otázce viz A. Pražák, *Staročeská báseň o Alexandru Velikém*, Praha 1945, str. 193 n.

Rozvíjení obrazů lidí můžeme sledovat v dějovém postupu, protože to zároveň umožní postihnout jak jejich vztahy k jiným postavám, tak také ideovost básně.

Ze zachovaných zlomků ČAlx (české *Alexandreidy*)⁸ mezi postavami díla vystupuje pochopitelně nejvíce do popředí obraz makedonského krále Alexandra, hlavního hrdiny. Jeho životní dráha sledovaná českým autorem ve snaze po ucelenosti a plném pohledu už od narození Alexandrova a závěrečných osudů jeho rodičů, krále Filipa a matky Olympiady, je poutí mladého panovníka a válečníka, který se nejprve poměrně obšírně a systematicky v theorii seznamuje s vladařskými povinnostmi (známé rady Aristotelovy 202—300) a hned potom v praxi naplňuje všechen čas dlouhou řadou bojů. Už ve dvanácti letech jako sirotek těžce nese porobu své vlasti a touží po odvetě (161—193). Ve srovnání s Gu v těchto místech (I 27—58) český autor zeslabuje chlapcův nesmírný hněv a ctižádostivou touhu po válce motivuje důrazněji jako boj za osvobození z cizího útlaku (sr. několikerou zmínku o porobě: 136—148, 149, 154, 166, 175, 162—3 v zobecňujícím vyjádření *urozomě dobřě tomu, | ž' zlo v porobě býti komu*). Vnější charakteristika Alexandrova při setkání s Aristotelem chybí, ačkoliv Gu I 72—81 si aspoň všimá jeho planoucího obličejce, sklopených očí, když je králevic překvapen ve svém hněvivém monologu svým učitelem, a zachycuje, jak se tiskne, sedě na zemi, k mistrovým kolenům a dychtivě mu naslouchá. V ČAlx je pak v celkové shodě s latinským základem dobře vyjádřena vnitřní reakce na podávané rady: vzroste jeho bojovnost a ctižádost (301—308).

Po korintském shromáždění vystupuje Alexander s plnou rozhodností a samostatností hned v prvních bojích proti Athénám a Thébám, které se mu postavily v Řecku na odpor. Zničil Théby, kde tvrdě pomstil zákeřnou smrt svých vyjednávačů, pobouřený Alexander se chystá nejen k zámořskému tažení proti perskému králi Dareiovi, aby potrestal ničitele své země, ale touží po boji s celým světem. A tuto válečnou cestu makedonský král se svými vojevůdci, hrdiny a vojsky brzy nastupuje: po příjezdu do Asie dobývá měst, vítězí v bitvách, podmaňuje si Egypt a Libyi, žene se přes vypálené krajiny za Dareiem, poráží Indy. V bojích stojí a zápasí v čele svých vojsk (na př. | 1453—4 *a sám před zástupem v čele | k bojovi hotov dospěle*), zápolí s významnými nepřátelskými hrdiny (syрский vévoda Aretas v bitvě u Issu, indický pohan Aristoman v bitvě u Arbel), nedbá zranění (při obléhání Gazy 2105—2129; v městě Sudraků Š 75—96), zdůrazňuje v projevu k svým vojá-

⁸ *Alexandreida*, vyd. V. Vážný, Praha 1947. Nedávno nalezený zlomek Ostřihomský mi ještě nebyl přístupný. Zlomky stč. Alx jsou v tomto článku označovány zkratkami, zavedenými v citované edici Vážného, viz tam str. 17.

kům před Trojou životní aktivitu a odsuzuje nečinný život (845—854 — bez Gu a U). Kdykoli jeho vojáci klesají v statečnosti, buď vlastním příkladem, nebo vysvětlením pozvedá jejich ducha (u trojských hrobů 843—912, při dobývání Gazy 2120—29, před bitvou u Arbel 2366—79, při obléhání města Sudraků Š 57—71). Těžce zraněný král sám dodává odvahy svému lékaři (Š 83—7). Autor ČAlx v obrazu Alexandra zesiluje kladné rysy statečného soudobého feudála ve válečném prostředí: kde Gu I 388—90 mluví o Pellaeovi z makedonské družiny, že první vrhl kopí s lodí na asijskou pevninu, tam Čech (579—82) přenáší tento povzbuzující čin na Alexandra; stejně při utkání s Aretem v bitvě u Issu (1538—63) je vynechána Pellaeova pomoc králi, zmíněná u Gu III 18 n., a tak mu autor ČAlx přidává další sympatické vlastnosti. Naopak vynechává některá místa nepříznivá pro tuto postavu (úmysl zbořit Jerusalema a chrám — Gu I 539—42; tvrdé odmítnutí Uxiů — Gu VI 109—14), jako by tu šlo o setření rysu bezbožnosti a nemilosrdné tvrdosti s povahy Alexandrovy. Je to ve shodě i s dalšími královými činy, kdy podle Gu i ČAlx řecký král dává milost poraženým, kteří se proti němu postavili v čestném obranném boji (1913—21 ochrana zajatých perských žen a rodiny Dareiovy před násilím vojska, M 46—60 slitování nad Medatešem a Uxii na přimluvu Dareiovy matky, Š 25 n. vlídné jednání s indickým králem Porem).

Ve smyslu rytířské feudální morálky zradu a věrolomnost na sobě a na jiných Alexander trestá nemilosrdně (potrestání Thébanů 499—502; odplata správci Damašku, zrazujícímu Dareia a spoluobčany 1983—5; zatím co podle Gu III 266 tento zrádce *cum reliquis cecidit*, český autor rozhorlenými slovy rozšiřuje Gualterův text a přisuzuje zrádnému vládcovi města těžký trest, lámání kolem). Makedonský král usiluje rytířsky jen o slávu, o čest, nikoli o kořist, o bohatství, které rozděluje svým vojákům (1502—3 *mně dobrého slova přejte | a sobě vše zboží mějte!*). Sám to často zdůrazňuje (855—6; B 8—9) a podle toho také jedná (1841—4).

V pojetí českého vypravovatele je Alexander v průběhu básně dlouho jen hrdinou hodným následování, kresleným v zesílených rysech ideálu soudobého rytíře. Smysl pro mravní míru, který český autor projevoval i v jiných směrech, dával poněkud a občas vystoupit zřetelnému káravému vyjádření, jež zobrazení Alexandra nakonec přivádí až v obraz spalujícího blesku s ničtelskou silou. Když z obránce své vlasti (938) se stává v Babyloně morálním slabochem a pak drtivým ničitelem, konfrontace vladařské teorie, zdůrazněné v radách na počátku básně, a mravní praxe, zachycované ke konci, ústí v negativní obraz. Počátky tohoto kritického vztahu k Alexandrovi jsou v autorově úvaze (1922—36), která následuje právě po dějové charakteristice Alexandra jako člověka plného soudobé ctnosti, kdy se totiž ujímá rodiny Dareiovy. V celkové shodě s Gu III 241 až 57 ukazuje (1922 n.), jak později velká moc změnila povahu vládce k hor-

šimu, jak z ochránce vlastních lidí se stal jejich utiskovatelem (*dobrost v zlobu se obrázi, | dobrá vášně se pokazí, | i počť svých býti dávcě, | jenž prvé bieš oprávcě; | porušiv vše prvnie slova | i zamysli práva nová, | promeni vše lepsie práva*); v rámci nápadné tendence Čecha zmírňovat některé nepříznivé vlastnosti makedonského krále v souvislosti s aktuálním zaměřením básně, jak svědčí i vyústění úvahy v posledních dvou verších: *neb se i ještě to stává, | že čest nrawy promenievá, v ČAlx čteme mírnější vyjádření (1930) i počť svých býti dávcě, které vychází z Gualterova příkrého III 251—2: . . . in caedes et bella domestica demum | conversus* Druhý projev mementa pro Alexandra je řeč reptajících vojáků o vlastním panovníkovi: *jenž tak srdce lakomého, | jemuž se zdá všecko málo, | což v světě by mu se dalo* 2339—41 (sr. Gu IX 514—6). Při líčení babylonského pobytu (B 220—78) právem se dostává podle našeho autora makedonskému králi velkých poct za to, že s poměrně malým vojskem tak usilovně bojoval, až si podrobil celý svět. Český básník zde sleduje a přejímá Gualterovo hodnocení Alexandra (V 498—503) a shoduje se tak se soudobými feudálními snahami na výboj v době českého velmocenského rozmachu na přelomu 13. a 14. století. Tato situace také vede Čecha k analogické domácí úpravě Gualterova závěru V. knihy (510—20), k prosbě za bojovného, alexandrovského krále, který by důrazněji, ve prospěch českých feudálů, vedl směr zahraniční i domácí politiky (B 226—44).

I když na počátku hned následující apostrofy Babylona (B 245—78) je Alexander podle Gu VI 1—27 znovu oslavován jako postrach všech králů, přece neujde přísnému mravnímu soudu českého básníka proto, že se oddal rozkošnickému babylonskému životu, a tím oslabil svou účinnost (265—74). Ani zde na konci odstavce (275—8) se nevyhne ČAlx závěrem skrytému a opatrnému povzdechu srovnávajícímu babylonskou epizodu s domácími poměry, jak připomněl už Šembera r. 1859⁹. Konečně v závěru tažení, kdy makedonský dobyvatel po zdoání krále Pora šíří na svém posledním postupu ve zbytku světa děs a strach jako blesk (Š 42—56, z podnětu Gu IX 336—40, ale v rozvinutém podání), sám autor se dostává do rozporu: jeho sympatie k vítěznému podmaniteli je ostře protikladná k jeho rozumovému poznání ničivosti tohoto počínání (*takěž on, bůřě očitá, | jehož mysl nikdy nesyta, | jenžto, kdež byl, to vše zpálil... Š 54—6*). To je v dochovaných zlomcích dokreslení rubu ethického exempla v obraze Alexandrově. Přerušování našich zlomků v konci ČAlx a neukončenost sujetu v nich nám nedává dojít k přesnějším závěrům o ideovém pojetí postavy.

Zevnějšek Alexandrův ani tam, kde Gu aspoň činí pokusy konkrétně jej naznačit, nevyvstal vůbec před čtenářem ČAlx. Tak je tomu v uvedené

⁹ A. V. Šembera, Kdy a od koho jest sepsán Alexander český? *Sitzb. der böhm. Ges. der Wiss.* 1859, str. 32.

scéně setkání mladičkého Alexandra s Aristotelem, v níž náš autor pomíjí Gualterův popis tělesného chování královského dítěte (Gu I 71—81); podobně si náš básník počíná při popisu korunovačního shromáždění korintského (360—9): Čech jen v obecných rysech zachycuje niterný stav Alexandrův při pohledu na slavnostní radu dvořanů, a to královu radostnou pýchu. Možnost načrtnout vzezření Alexandrovo jako Gu (I 232—3 *accedit facies animo mentique profundae | respondent oculi totoque accenditur ore; 238 sola tamen loquitur vultus reverentia regem*), i když tu jde u latinského autora o tradované knižní rčení, obchází Čech dokonce větou *nesnad bych mohl vyličiti, | jakž tiem poče vesel býti* (362—3). Jen ojediněle dochází k doplnění drobného individualisujícího detailu u Alexandra českým básníkem: zachytí na př. jeho pohyb před řečí k vojsku, kdy Alexander se chápe kopí a maličko přitáhne uzdu koni (1473—4, bez Gu i U). Smyslovou představu Alexandrova zjevu z díla tedy nemáme: obraz je založen jen na kresbě prožitků a jednání, bez statické vnější charakteristiky.

Postava perského krále Dareia, s níž je boj makedonského krále v ČAlx i v jejím latinském základu nejvíce spjat, je zobrazena v určitém vědomém paralelismu s Alexandrem; projevuje se i v kompozici a v některých jiných formálních složkách. Je to další obraz panovníka; funkčně má úlohu kontrastu soudobého feudálního ideálu. Po prvé se jeho jméno objevuje na počátku ČAlx v nepříznivém světle: v souvislosti s pustošením řecké země (spolu s Gu I 30—1). Když Alexander vnikl na jeho území, *Darius se velmi leče* (946, v zesíleném podání Gualterova náznaku II 4 *terrifico strepitu*), třebaže měl k dispozici nesmírné množství lidí a velké bohatství. Nebyl bojovný (951—2), ale přece se vzchopil k obraně. V jeho charakteristice u českého autora je opět pominuto, že byl starší — sr. Gu II 7 *aevo maturior*. Při dvojí výměně dopisů, darů a jejich výkladu mezi perským a makedonským králem Dareios pyšně zdůrazňuje svou převahu a moc, spoléhaje na masu svého lidu (965—90; 1037—55). V nádhře a na zlatém voze táhne Dareios do boje. Před bitvou u Issu v dlouhém projevu k vojsku mluví pokorně a tiše (1292, 1295—6), takže budí soucit posluchačů (u Gu II 324 to však působí jeho *facies matura*), dovolává se cti a statečnosti předků, pronáší výzvy k vzájemné věrnosti (1330 *V vieře sobě všitci sstojte*) a k statečnému boji vůči nepřítelům (1322—3 *Vzpoměňtež, že ste svobodni, | a tito hostie nehodni*..). Tak jsou modifikována v ČAlx povzbuzující slova Dareiova u Gu připomínající obecně hlavně vlast (Gu II 355).

Dareiovo chování v boji se nedá srovnávat s Alexandrovým: neúčastní se bitev jako přední bojovník a v bitvě u Issu na rozdíl od Gu, kde při Alexandrově náporu klidně činí opatření (II 414—9), chová se zbaběle a ustrašenecky (1431—2 *nevědieše, co živ zděje. | Tak se bieše hrozně ustrašil...*; 1435 *že strachy mluvieše sotně*). Autor ČAlx zesiluje pocity zklamání a bezradnost u Dareia v této situaci; vychází jen z Gu II 411 *mente conster-*

nata, ale z jiné souvislosti: v latinském kontextu se zde mluví všeobecně o perském vojsku, *barbaries*. Na sklonku této prohrané bitvy se perský král sám dává na útěk (1782–96), a tak si zaslouží autorova odsouzení, *jenž toho bieše nehoden*, | *by se kryl kda v pěšie j zbroji 1783—4*¹⁰.

Když se však po delší době vzpamatoval, znovu zmožobilisoval všechny své síly a páčil před Alexandrem svou zemi, aby jej přinutil z hladu ustoupit. Po bitvě u Arbel, pro Peršany a Dareia znovu nepříznivé, Dareios je zachycen v našich zlomcích až ve chvílích zrady, kdy perští spiklenci usilují o jeho život. Chce útekem uniknout své životní prohře, prchnout před nepřáteli řeckými i vlastními (BM 25n.). Při předstíraném pokání spiklenců (BM 32–52) dokonce pláče (shodně s Gu VI 481–2) a uvěří jim. Od této chvíle, kdy se perský král vývojem událostí stává bezmocným, pronásledovaným člověkem, jako by nabýval sympatií našeho autora (sr. hned BM 61 *čstný muž*, podobně 176, 248, 259; také v M 56–60 tlumí negativní rys perského krále změnou Gu VI 142–4, kde se mluví o Dareiovi, jako by mohl odmítnout prosby matčiny, kdyby byl zvítězil). Ačkoliv Dareia varuje před spiklenci Patron, Řek z jeho vojska, a nabízí mu svou ochranu, perský král už resignuje na vše. Odůvodňuje však své rozhodnutí zůstat mezi svými čestným vztahem k vlasti a k perskému lidu, který nechce opustit, třebaže mu hrozí i mezi nimi nebezpečí (BM 128–9 . . . *ne bych v také příslovie* | *jáz hi mój l'ud byl upadna*; 131—4 *však raději v ňu* (t. j. smrt) *upadnu*, | *nežli se tak svých ukradnu*, | *hi byl svú vlast tak pohaně*, | *přiveda zlé slovo na ně*; 138 *že jsem jich čest vždy byl pomně* — sr. Gu VI 518–21 . . . *numquam tamen a populari* | *gente recessurus nec ab his devortia quaeram*, | *quos toties fovi. Satis est levius mihi falli* | *quam damnare meos*... — Jak vidíme, Čech na tomto místě zesiluje důraz na čest vlasti). Za nového ujišťování zrádce Bessa o věrnosti vlastnímu králi Dareios už jen přisvědčuje, aby se ho zbavil. Nastávají poslední chvíle Dareiovy, kdy král dříve mocný sedí opuštěn ve svém stanu a vede svůj vzrušený monolog účtující se životem (BM 291–346). I nyní, když Dareios zkoumá, čím snad zavinil svou situaci, vlastně jde o široce rozvedenou revisi vladařských povinností, v níž český autor ve srovnání s Gu celkem sleduje bez významnějšího zkracování myšlenkový postup svého sujetového základu.

Pak už se setkáváme s těžce zraněným a umírajícím Dareiem kdesi v opuštěném úvalu, jak po Řekovi Polystratovi, který ho náhodou našel, vzkazuje své poselství Alexandrovi (M 97–124). Projevuje v posledních svých slovech makedonskému králi svou úctu a žádá ho za potrestání vražedných zrádců.

¹⁰ Není zde nutno, jako to činí Bielfeldt, str. 103–4 (viz zde pozn. 5), uvádět napřed vzdálené pojetí tohoto místa v Alexandreidě Ulricha z Eschenbachu, když autor ČAlx dostává podněty pro vylíčení králova útěku mezi pěšáky a pro hodnocení tohoto činu v Gualterově textu III 195 *dum dubitat, fugiatne pedes* . . .; 199–200 *pedes declinat et inter* | *degeneres profugosque legit compendia saltus*.

Když se ohlížíme po zachycení vnějšího zjevu Dareiova, jímž by byl král konkrétněji a také individuálněji představen, také zde najdeme jen velmi zřídka zachyceno ojedinelé fyzické gesto (na př. 1026 v odbočce od Gu při posílce darů: *svú korunu na sě vstavě*, a to ještě v symbolické souvislosti s následující větou 1027 *...já sem...král nad králi...*; M 96 *uzřěv ho král, hlavu vzdviže* a j.). Autor ČAlx se nedá přimět vzorem Gu ani k rozsáhlému popisu Dareiova štítu podle vergiliovského vzoru (II 494 až 539) brzy potom, co začalo líčení bitevní vřavy v bitvě u Issu, ani k vyličení Dareiovy zářivé výstroje a jeho žezla (Gu VI 475–6). Zdá se, že ze zobecňující funkce postavy vyplynulo i vynechání jakékoliv zmínky o Dareiově stáří (sr. str. 120).

Z ostatních postav svým jednáním podstatně zasahují do děje ještě perští zrádcové Bessus a Narbazon a rozvíjejí jej. Také jejich obrazy vystupují ze širokého plátna ČAlx výrazněji než jiné.

Peršané usilující o svržení a záhuby svého krále, Bessus a jeho druh Narbazon, vystupují po prvé na scénu v zlomku Budějovickomusejním, kde hned na počátku je zachycena jejich spiklenecká porada (BM 1–24; tomu odpovídá asi Gu VI 451–67). Promýšlejí usilovně taktiku svého postupu vůči Dareiovi, hledíce si znovu získat ztracenou důvěru pro bezpečnější provedení svého zrádného plánu. V předchozích nedochovaných verších totiž, jak můžeme usuzovat podle Gu VI 389–434 a ze smyslu BM 17–21, bylo zachyceno, jak Narbazon vzbudil nedůvěru a hněv Dareiův svým návrhem, aby dosavadní vladař odstoupil a aby svěřil vládu Bessovi. Bessus je energičtější a výbušnější než jeho přítel, jak ukazuje už jeho vystoupení na poradě s Narbazonem. Zřetelná a samostatná kresba českého autora ve srovnání s Gu na tomto místě (VI 451–67) se projevuje v živějším a dramatičtější podání dvojitou přímou řečí a psychologickým prohloubením, když autor sleduje rozhodování a kolísání spiklenců. Navíc proti Gu je tu vyjádřena nedůvěra obou spiklenců k ostatním a obava, aby při nezdaru podniku sami vše neodpykali. Čech dává rozhodněji vystoupit Bessovi, kterého uvádí jménem proti Gualterovu *duo* a *sceleris ministri* a vkládá mu do úst nejen jasný plán dalšího postupu, ale i krátkou řeč, kterou přednesou jako projev lítosti Dareiovi. Dočasně odložení útoku na krále je tu Bessem i zdůvodněno — bez Gu: BM 24 *jakž najú obáč nezbude*¹¹, zatím co Gu krátkou vysvětlující úvahou (VI 454–8) motivuje váhavost zrádců božskou úctou Peršanů k panovníkovi.

¹¹ Doslova: protože nás dvou se přece nezbaví, t. j. protože nám dvěma stejně neunikne. Logickým podmětem této vedlejší věty je Dareios jako v předcházející už větě, *kdyžť vstane s postele* BM 14. Tak by snad bylo třeba upravit výklad ve vydání ČAlx r. 1947, kde se v poznámkách na str. 174 vysvětluje smysl tohoto verše: že my dva přece nezůstaneme na živu, že přece život za tebe položíme. Také kontext odporuje tomuto pojetí, protože verše BM 22–4, jak je správně vyznačeno interpunkcí, už nejsou pokračováním řeči, kterou Bessus navrhuje přednést Dareiovi, ale aktivnější spiklenc se těmito slovy opět obrací k Narbazonovi.

Nazítí časně zrána Bessus a Narbazon ujišťují pokorně o své trvalé věrnosti Dareia, kterého zastihnou těsně před náhlým odjezdem z tábora, když už sedí na voze. Účinnějšího, protože konkrétnějšího zobrazení obou postav se tu dosahuje vloženou řečí spiklenců a alespoň náznakem jejich vnější tvářnosti (BM 34—9 *sen hi on přéd vozem padna, | postavú smutného líc | ležeta přéd vozem nicě, | mluviece k němu s pokorú, | vzdvihše k němu hlavy vzhóru, | řkúce...*). Gu jejich počinání v tomto úseku charakterisuje jenom slovy VI 477—9: *prona iacebat humi supplex veniamque precatur | seditiosa cohors et sustinuit venerari | tunc parricida ducem*¹². Když Řek Patron varuje Dareia před spiklenci, mluví o nich jako o lidech, kteří byli *tvú čšťú dávno zplozeni* BM 86, a o těch, *jimž si, jakž řkú, čští dohodil | a je z chudých l'udí vzplodil, | jakž slyšu hi jakž mi pravie* BM 99—101 — na tomto místě bez Gu i U. Stejně se dotýká Bessus této okolnosti, že byl králem vyznamenáván hodnostmi, ač nižšího původu, v BM 215 a právě tak Dareios, když ve svém předsmrtném monologu naříká, že mu usiluje o život *..ten mój nevěrný sluha, | jehož sem otjal ot pluha..* BM 305—6. Zdůraznění nízkého společenského původu u zrádců mělo u básníka-feudála svůj útočný ideový význam, třebaš pro tento fakt měl oporu na vzdáleném místě Gualterově, v českém zpracování nedochovaném: Gu V 303 *quos inter proceres humili de plebe locasti*.

Když se Bessus doví, že Patron vyrazuje spiknutí Dareiovi, snaží se hned v přítomnosti králově Řeka na místě zbrání potrestat, ale je mu v tom přítomnými zabráněno (BM 163—73). V pohybu i gestu je také zde Bessus zpodoběn živě, dynamicky, s konkrétním smyslovým detailem: BM 163—7 *V tomž hněvě sě voza dotra, | potu s čela rukú potra, | mnohokrát mečě sě lapav, | na Patrona sě pochápav, | jehož ho snadno odliskú...* Touto Bessovou srážkou s Patronem se autor ČAlx odlučuje od Gualterovy sujetové opory a ukazuje některými podobami, především motivem střetnutí obou mužů, avšak jinak řešeným, spíše k Ulrichovi¹³.

Noc nato vůdcové spiknutí prodlévají bez odpočinku a ve střehu v poradách (BM 185—8) a ze strachu odloží provedení svého činu na další noc. A znovu ráno předstupuje Bessus před Dareia, aby mu poděkoval za to, že odmítl Patrona, a znovu ho ujistil o věrnosti až k smrti (BM 205—46; u Gu, kde je situace poněkud jiná, Bessus děkuje Dareiovi za důvěru už dříve; latinský autor scénu naznačuje jen stručně, v podstatě třemi verši VI 539—41). O provedení Bessových a Narbazonových záměrů se dovidáme

¹² Jak uvádí Bielfeldt, str. 141 (viz pozn. 5), hledání paralel zlomku BM k U je mnohem obtížnější než pro první polovinu básně. Ačkoliv německý badatel shledává sebemenší korespondenci ČAlx a U, i když na některých místech málo průkaznou, k této části nemá ani jeden doklad toho druhu.

¹³ Tuto scénu jako příklon k U vykládají podrobně V. Janouch, *O poměru Alexandreidy staročeské k U. v. E.*, 1951, str. 25—7, a Bielfeldt, str. 143—4 (viz pozn. 5).

v ČAlx pro její zlomkovité dochování jen nepřímo z hovoru umírajícího Dareia s Polystratem (M 108—18). Prohloubení psychologické kresby zářdců a zájem autorův projevující se ve volném užití sujetového základu a v jeho rozšíření svědčí mimo jiné i o tom, jak velkou ideovou váhu Čech těmto postavám připisoval.

Ve verších ČAlx, jež jsou dochovány, jsou ostatní postavy jako epizodické jen obecně načrtnuty nebo je známe jen jako torso (na př. indický král Porus) pro příliš úryvkovité dochování veršů.

Z nich Alexandrův vychovatel a učitel Aristoteles vystupuje v básni dvakrát: po prvé v rozsáhlé theoretické přednášce, kterou bychom analogicky podle pozdější Smilovy Nové rady mohli nazvat „starou radou“ (194—300), a po druhé jako mlčenlivý přední účastník korintského shromáždění (349—59). V době své opuštěnosti královský chlapec, který podle ČAlx nemá otce a o matce neví, *jedno mieše mistra svého, | najvětčého světa seho, | jemuž jej byl král poručil, | by jej čští, múdrosti učil* (126—9). Zatím nejmenovaný učitel je tedy jedinou oporou mladičkého Alexandra, který už ztratil otce, a proto jeho učitelské vystoupení, uvádějící kralevice v konkrétních pokynech do povinností vzorného feudálního vladaře, je, jak souhlasíme s A. Pražákem¹⁴, logičtější než v latinském eposu, poněvadž se Alexandrovi v ČAlx dostává rad právě v době největší potřeby, kdy je sám, kdežto u Gu ještě za života otcova (sr. I 78 *senium lugere parentis*). Není však dobře možné přijmout další názor, že byl v české básni Alexandrův vychovatel uveden „daleko slavnostněji, účinněji, dramatictější“. Gu podává Aristotelův přímý vstup na scénu tak (I 59—81), že Alexandra překvapuje v jeho bojovném monologu *macer, pallens, incompto crine magister*, který náhodou vyšel ze své komnaty, kde usilovně pracoval o logice. Jeho vzhled charakterisuje i sinavý obličej od nočního bdění (I 64) a hubenost tváře a prstů (I 66—8). Jen v latinském základu naléhá na planoucího žáka, aby mu vysvětlil své vzrušení (I 74—5 *flagitat, unde animus incanduit...*). Když se mu chlapec v slzách a novém hněvu u jeho nohou v plné důvěře vyzpovídá, počíná k němu hovořit filosof¹⁵. V ČAlx naproti tomu bez jakéhokoliv individualisujícího znaku je uveden po vzrušeném toužení Alexandrově jeho učitel jen takto: 194—6 *Tehdy mistr, slyšav řeč takú, | vida v něm moc nejednakú | ..vece...* Tak je v ČAlx zobrazen Aristoteles odosobněně nebo spíš promlouvá jako zosobněná kniha; k tomu dojmu vede i výrazné odstavcování následujících rad jako po paragrafech, i když víme, že k takovému zřetelnému členění vedla praxe sluchového vnímání díla (203 *toť jest moje prvnie rada; 249 A pakli se kdy to udá,..;*

¹⁴ A. Pražák, *Staročeská báseň o Alexandru Velikém*, Praha 1945, str. 175.

¹⁵ Proto nemůžeme plně souhlasit s tvrzením v citované knize str. 177, že Gu takto budovaný výjev nemá. Naopak leccos z toho, co badatel připisuje české básni, není v ČAlx, ale v Gu (Aristotelova otázka po příčině rozčilení jeho svěřence; rovněž to, co lze nazvat „obapólným dialogem“).

267 *Potom, mój kněziče, věz to*; 285 *To ti naposled povědě*; 294—5 *Juž ti všicku radu kráci, | v jedno slovo se navráci* — vše bez Gu).

Vlastní rady Aristotelovy (204—300) podávají svědectví spíše o třídní ideologii autora básně a doby vzniku ČAlx a rovněž o určení díla než o jejich uvedeném původci, jak to bylo podobně patrné ve 12. a 13. stol. i na celé řadě jiných literárních zpracování, v nichž Aristoteles se stává feudálním vychovatelem¹⁶. Také v české básni vychovává filosof panovníka k vládě opřené v přísném třídním výběru o šlechtice, nikoliv o lidi nižšího původu, vychovává ho k soudní spravedlnosti spíše vlídné, k bojové statečnosti, k odměňování vojáků podle jejich zásluh, k mravní ukázněnosti a znovu k milosrdnému jednání s lidmi. Náš autor podává Aristotela v jeho učení proti Gu (I 85—183) především méně útočně, v rovnoměrnějším smyslu pro všechny složky vladařských úkolů. Už v úvodu k radám začíná latinský autor s výzvami k vojenskému nástupu (I 82—3 *Indue mente virum, Macedo puer, arma capesse, | ...rem profer in actum*), zatím co na přechodu k vlastnímu výkladu učitelovu v ČAlx (196—201) jde o pochvalu šlechtetného základu chlapcova, který dává dobrou naději do budoucna.

První i druhá rada Aristotelova (204—59) v podstatě odpovídají textu Gu (I 85—115), až na některé drobné odchylky spíše subjektivního rázu (význam majetku pro šlechtu). Značně je však zkrácena právě třetí, rozsáhlá rada, válečná a bojovnícká (260—84, Gu I 116—63). U Gu se blíže přimyká k situaci mladého Alexandra a vychází z ní, Čech pojímá poskytované poučení filosofovo jako obecně platné a nepřihlíží k veršům Gu, vyjadřujícím útočnost (I 116—7): *Castra move, turmas instaure, transfer in hostem: | grande aliquid si posse tenes, et posse tenebis*. Stejně dále ČAlx odmítá hrozby vůči vojákům vypuštěním veršů Gu I 121 a nevšímá si mnoha podrobných vojenských příkazů pro boj (asi I 122—43). Čtvrtá rada o ukázněnosti v rozkoši a pití (285—93) opět celkem odpovídá latinskému základu (Gu I 164—74). Zobecňující smysl rad odpoutávajících se od přímé sujetové situace je patrný i na přímém nahromadění osmi trojverší v tomto Aristotelově poučení.

Po druhé a naposled se objevuje Aristoteles v alexandrovském eposu při korunovačním shromáždění v Korintu (349—59, Gu I 223—5), ale bez pohybu a vystoupení, jako ztrnulá sedící postava, v ČAlx s břechanovým věncem na hlavě; při tom výklad o významu tohoto symbolu, znamení nepředstižitelné moudrosti, zajímá českého básníka asi z podnětu glossy víc než některé individuální vnější rysy postavy zachycené u Gu (I 223—5 *..mollis velatus amictu, | iam rude donatus fatisque prementibus annos, | curvus et impepos castigat laurea crines*).

¹⁶ Množství těchto děl vývojově shromáždil a připomněl A. Pražák v *Stě. básni o Alex. Vel.*, str. 168—73.

Když český básník doplňoval epos hned na počátku (69—116) bez přímé opory Gualterovy vyprávěním o rodičích hrdinových, podobně jako to učinil Ulrich von Eschenbach, zachytil zase jen v obecných rysech krále Filipa (70 *muž slovný ve čsti světský*), za jehož silné vlády byl mír; musil bojovat se svůdcem své ženy, ale zakrátko zahynul zradou. Naproti tomu U, jak ukázal už Janouch 8—9¹⁷, vychvaluje zejména bohatství a štědrost Filipovu. K přímé charakteristice Filipovy manželky Olympiady uvádí Čech zase jenom nejobecněji, že byla bohatá, urozeného rodu a podivuhodně krásná (72—4), a hned se zamýšlí nad cenou ukázněné a hodné ženy pro manžela.

Nad Gualterův text (I 453—67) do širě rozvedená epizoda o Troji (719—828), společná ve své existenci a některých podrobnostech, nikoli však ve všech údajích, také Ulrichově Alexandreidě německé, uvádí i postavu Parida, trojského královice. Náš autor jej kreslí od mládí, které trávil v urozeném prostředí a v klidu. Rodiče jej tak milovali, že ho až rozmazlovali (721—4). Tak Čech připravuje a výchovou v mládí motivuje Paridovy bezstarostné zájmy a jeho pozdější čin, únos Heleny, který vedl k válce. Charakteristika jednáním je v Paridově obrazu více individualisována než jinde (719—36).

Jako příklad pomíjení vnějších znaků lidí můžeme uvést místo sledování dalších drobných osob popis postavy ve snu Alexandrově (886 až 900). U Gu (I 499—538) je to půlnoční zjevení a v ČAlx, stejně jako v U, postava objevující se ve snu. Gu podrobně popisuje šperky a šat zjevení, Čech užívá jen všeobecně opisujícího vyjádření a ze zvláštních znaků postavy uvádí jen korunu, která má symbolisující význam (887 *jeden krásný člověk*; 889 *všěcka na něm čstnost bieše*; 890 *divné rúcho jmieše*; 894—6 *jmieše na svý hlavě | korunu z zlata světlého | a z kamenie předraheho*).

Jedinou výjimku v podrobnější vnější charakteristice tvoří postava obra z bitvy u Arbel (B 158—71), a to pro neobvyklost popisovaného zjevu (B 162n. *člověk postavú nekrátkú, | múřin otcem, ober matkú, | ...tvář mocnú hi čirnú | ...silnú postavu. | Jakžto kádcu maje hlavu..*).

Není možné pominout otázku, jaký je obraz větších skupin lidí v podání ČAlx.

Autorův zájem často míří ke skupinám lidí, které jsou v eposu téměř vždy představovány vojáky nebo obyvateli dobývaných měst, všimá si jejich vlastností, jejich starostí a osudu. Uvedeme některé příklady.

Čech radostně zachycuje při počátku Alexandrova tažení bojovnou jednotnost řeckého vojska; vychází ze slov Gu I 247—8 *...omnibus idem | impetus armorum..*, ale se zálibou tento obraz rozvíjí: 378—81 *Jedné biechu všitci vóle, | jakž, kdy vyndú na pole, | dobře by za to přísáhl, | že bratrův*

¹⁷ V. Janouch, *O poměru Alexandreidy staročeské k Ulrichovi von Eschenbach*, Praha 1951.

zástup vytáhl. Všimá si po vzoru Gu I 257—62 i jejich výzbroje (398—403), ale jinak individuálnější lidské tváře nemají.

Když vyplouvají na lodích z vlasti do Asie, do neznámých končin, kde je čeká boj, Gu I 365 n. apostrofuje lásku k vlasti, plnou sladkosti, poutající všechny lidi. I vojáky proniká tento cit, třebaš jedou dobrovolně a neodvléká je velitel pro kořist proti jejich vůli. Přece jedou, takovou měli chuť k boji, tak zapomněli na matku, na sestry. Český autor (534 až 53) místo vlasti konkrétněji mluví o dětech a o rodině, které vojáci jen neradi opouštějí. Scénu tedy ponechává, ale mění ji a konkretisuje tak, jak mu bezpochyby pomáhala vlastní vzpomínka na odjezd do boje. Nejedna voják ztratil odvahu, *jenž pro kořist rád jel z domu; | by bylo lze opět tomu | doma býti u svých dielek, | přijal by to za sen světek* — 536—9; totéž opakuje o několik veršů dále, 551—3.

Stejně jen zájem o lidi a dále zkušenosti autorovy mohly vést k psychologickému prohloubení Gualterova textu I 394—5, kde se vypravuje, jak hned po vylození v Asii vojáci hodovali a pili do pozdní noci. Částečně a zhuštěně to už náš autor vyjádřil předtím (589 *pokrmiece dosti sebe*); dále však upravuje a doplňuje Gualterovo znění: jak se setmělo, hned každý hledá místo, kam by ulehl; vojáci byli velmi unaveni jízdou po moři (590—4). Tak to obvykle bývá: když je těžce unavenému člověku dána možnost odpočinku, nevzpomene ani na děti, ani na domov (trojverší 595—7).

V lyrické reflexi nad záhubou Troje, rozšiřující sujetový základ, český básník se přiznává k lítosti nad tolika padlými trojskými bojovníky (800—1). Hlavně ho však vzrušuje nicotný důvod k válce. A tu Čech konkretisuje ve svém obrazu: nejedna matka plakala, ztrativši tu syna, *mnohá manželka nařikala pro ztrátu milého muže* (803—6). Obžalobná apostrofa neklidného lidského srdce se znovu dotýká malicherné příčiny, pro kterou byl rozbourěn celý svět po deset let a tolik lidí padlo (807n.).

Velmi volné zpracování Gualterových veršů I 468—98 (Alexander u náhrobku Achillova) svědčí rovněž o prohloubenějším zájmu Čecha o větší lidské celky, než je tomu v latinské a německé básni. Psychologické a logické prohloubení ČAlx na tomto místě spočívá v tom, že oba cizí autoři kreslí především Alexandra u náhrobku Achillova, kdežto ČAlx (829 až 56) zobrazuje Alexandra s jeho anonymním doprovodem u náhrobků bojovníků trojských, tedy v širším pohledu na celek, nejen na jednoho hrdinu. Družina makedonského krále lituje padlých a zkázy (v ČAlx časté soustředění na smutek: 833—4 *neby jeden tu nepyče | a žalostí lomě ruce*). Z toho vyrůstá jejich nedůvěra ve vlastní tažení a strach, že se nevrátí domů. Proto je Alexander povzbuzuje v delším projevu 844—912. V Gu a U (sr. Bielfeldt, l. c., str. 68) hovoří k vojákům bez této motivace. Český autor se tu částečně opřel o glossu, jejíž podobu známe z vídeňského rukopisu

Gu (Johanssen, l. c., 23): *sui milites desperaverunt eo, quod voluit sibi subiugare totum mundum, ad solamen eorum dicit Alexander:...* — ke Gu I 493.

Se zájmem prodlévá básník ČAlx u rušných scén táborových, které rozkládá na záběry nejmenovaných jednotlivců, často protikladně stavěné v delších pásech anaforických dvojic, jak se tomu učil u Gu (typ na př. III 139: *hic obit, ille obiit; hic palpitat, ille quiescit*). Právě v takových scénách autor ČAlx se leckdy odpoutává — zřejmě na základě vlastních zkušeností — od zpracovávaného latinského základu, daří se mu konkrétišace. Takový je výjev náhlé pohotovosti v Alexandrově táboře s reálnými postřehy lidí v pohybu (1386—1401). Rozvinuje se v ČAlx od Gu veršů II 395... *prior ergo manipulis | intonat: arma, arma, o Dana!*... S tvůrčí silou samostatného pozorování také kreslí básník masy bezejmenných umírajících bojovníků v bitvě u Issu, lidí v posledním odporu a v smrti (1747—1766 a 1797—1817). Jsou to v naší literatuře první obrazy — třeba okrajové —, které mají znaky individualisace.

Bližšího povšimnutí zasluhuje třináctiveršový samostatný odstavec ČAlx 2441—53, zachycující noční poplach a vstávání mezi sloužícími v táboře. Český autor zde názorně konkretisuje chování těchto mladších lidí: někteří přes noční signál ještě spali a chrápali, ponořeni ve sny, jiní, ačkoliv je páni volali, v polospánku ještě pod vozy chtěli chvílku pospat. Vzápětí však u básníka nastupuje kritický postoj k zobrazenému jednání, odporujícímu pojetí rytířské bojové cti: vytýká panošům větší smysl pro kořistění než pro povinnost. Projevuje se tu autorovo třídní distancování od nižších vrstev feudální společnosti.

U veršů 2241—58, uvedených v širší souvislosti s přípravami Peršanů k novému boji (2235—85) a kreslicích názorně a se smyslem pro denní realitu selský život za války, zastavil se při srovnání s U již Prusík¹⁸ a nověji se jich dotkl J. Hrabák v stati O lidovosti starší české literatury¹⁹. Jen ze čtyř představových ohnisek Gualterových: *agricolae, ligones, cessare, sentes*, objevujících se ve třech verších Gu (III 416—8... *coeunt in castra quirites | permixti agricolis; queritur cessare ligones | radicosus ager et sentibus obsita tellus*), vypracovává český autor bezpochyby samostatně, protože celá podoba tohoto úryvku neukazuje ani na vliv nějaké předpokládané glossy, působivý, konkrétní obraz poddaných pracujících rolníků přinucených jít do války, obraz opuštěného selského náradí, dobytka nezapřáhaného k pluhu a zpustlých stavení. Básník ČAlx v tomto obrazu, zachycujícím vedle rolníka i předmětný jeho svět, hodnotí válečnou dobu nejen s hlediska feudála, asi nepříliš bohatého, jemuž odcházejí pracovní síly a tím se menší

¹⁸ F. X. Prusík, *Českých Alexandreid rýmovaných pramen a obapolný poměr*, Praha 1891, str. 22—24, 36.

¹⁹ *Čes. lit.* 2, 1954, str. 229.

zisk, ale i s perspektivy pracujících rolníků, vycházejí při konkretisaci obrazu z jejich denního života (orání, pletení plotů, kosení a mlácení obilí, sklizeň řepy, rozbíjení hrud na poli, odstraňování křovisek, oprava stavení). Tento obraz vystupuje do popředí nejen silnějším a rozsáhlejším příklonem Čecha k lidové realitě, ale také kontrastním zasazením do popisu válečných příprav perských a svou stavební uceleností. Je vyvrcholen zobecnujícím citově hodnotícím shrnutím (2258 *přišla běchu smutná léta!*) a zřetelně je záramován i přesnou rýmovou korespondencí prvního a posledního dvojverší celku (2241-2 *léta-pleta*; 2257-8 *pleta-léta*). Napětí i mezi touto zúženě pojatou feudální lidovostí, projevující se relativně pokrokově už tím, že si autor vůbec všímá života prostých lidí, a nelidovostí, patrnou v ideovém pojetí, uvědomujeme si dobře hned v dalších verších (2259—85), které přecházejí bezprostředně k vypravování o činnosti Dareiově a několika-násobně jsou prosyceny feudální náboženskou ideologií (2267; trojverší 2268—70; 2283—5).

Zatím co při událostech v řeckém vojsku kolem zatmění měsíce (2331 až 2433, což odpovídá přibližně Gu III 467—537), Gu a U napřed líčí neobvyklý přírodní zjev a z toho motivují strach, nepokoj a pobouření vojska, český autor, vyhýbaje se této motivaci jako hlavní, ukazuje už těsně předtím na nespokojenost vojska s Alexandrovým tažením pro ztráty koní, vlastní únavu a příliš tižádostivé cíle vladařovy. Zatmění měsíce je v ČAlx jen posledním vnějším momentem k projevům pozdvižení vojáků. Čech bezpochyby nechtěl vyjít od pověry v souhlasu se svým rozumovým sklonem, ale také asi pro hlubší znalost lidí, vojáků, jejichž trampoty dobře chápe (2335 *mnozí mdlobú sotně jdúce* — bez Gu).

Tlakem prožité reality můžeme vysvětlit i další rozvíjení základu Gualterova v ČAlx co do pozornosti věnované vojenským zástupům. Tak si autor navíc proti Gu (po VI 489) všímá při líčení Dareiova útěku také vojska, jeho zmatenosti při ústupu a nejistoty vyplývající z neznalosti situace (BM 62—6). Podobně účinně kreslí Čech bez Gu, jak po dramatickém dnu, po Bessově srážce s Patronem, vojáci dlouho do noci, ležíce už ve stanech, vzrušeně debatovali o vývoji událostí, protože se šířily zprávy o chystaném útoku na krále (BM 180—4).

Český básník nejen podržoval všechny kresby svého výchozího latinského textu, pokud se týkaly zástupů občanských nebo vojenských, ale dále je rozšiřoval z vlastního styku se skutečností, čemuž se zdá nasvědčovat výraznější konkretisace a hlubší zobrazení duševního světa lidí právě v úsecích, odlučujících se od latinského základu. V systému obrazů ČAlx tak nabývají významnějšího postavení než u Gu. Zdá se, že tato okolnost vyrůstá u autora ČAlx z jeho života mezi lidem, k němuž má blíž. V Ulrichově Alexandreidě (sr. Bielfeldt, l. c., str. 118) podobná tendence je spíš, jak je možno se domnívat, důsledkem jeho záliby ve vnějších širokých popisech.

Styk našeho básníka s lidem je prokázán i zachycením lidové pověry v ČAlx (2352—3 i *mluvie to sprostní dědi* . .).

K postavám zobrazeným v básni se připojuje a před čtenářem vyvstává konečně i osobnost vypravovatele. Obraz nevytvářejí pouze místa, v nichž vystupuje autor ze svého epického skrytu, ale jeho rysy nabývají určitější podoby, přihlédneme-li k jeho postupu v celém díle. Snaha o bližší určení autorovy identity vedla často literární historiky k pátrání po vypravovatelově podobě;²⁰ celistvý obraz vypravovatele podal na základě rozboru ČAlx A. Pražák, l. c., str. 108—121. Přinášeje doklady z básně kreslí vypravovatele jako středověkého českého šlechtice, jemuž je nejbližší vlast a vlastní lidé, zdůrazňujícího čest a spravedlnost, majícího úctu ke králi a odpor k zradě, povýšencům a sedlákům, věřícího v boha a křesťanský smýšlejšího; autor se projevil podle Pražáka jako starší, kritický člověk, asi zchudlý, spíš pesimistického založení, se zdrženlivým poměrem k ženě, milující klidný domácí život s občasným lovem a blízko rolnické práci, znatel války, ale bez řemeslného vztahu k ní, vzdělaný asi také kněžsky. K obrazu taktó podanému a téměř vyčerpávacímu bychom mohli uvést ještě několik drobných rysů. Jde jednak o zpřesnění znaků už pozorovaných, jednak o doplnění některých dosud nepovšimnutých.

Feudální zaujetí proti povýšencům z nižších vrstev, vyvěrající z třídních zájmů a nepřímou hájené na jiném místě celkovým poukazem na neproměnnost světa řízeného Stvořitelem (2385—93 a H 430—5, podle Gu III 504—14), prosakuje i z výroků českého autora o nešlechtickém původu zrádce Bessa (v. str. 123).

Všimli jsme si již, že při podání válečné (třetí) Aristotelovy rady Čech nepřijímá vyhrocenou útočnost, již podle Gu učí Aristoteles svého chovance; v tom smyslu také můžeme vyložit vědomě rozvinuté vyličení poroby a ničení řecké země v ČAlx (136—67), aby s větším právem mohl autor vypravovat o tom, jak Alexander nastoupil svou bojovou cestu. Přitom však náš básník je učitelem aktivity (srovnání s koněm, který se kazí dlouhým stáním, v řeči Alexandrově 845—6 a 853—4: *Nikdy nenie čští dostojen, | kto ce býti vždy pokojen . . . pokoju se tak obloží, | až snad v lenosti umoří*; podobně B 273—4 o Alexandrovi v Babyloně).

S tím souvisí i otázka vypravovatelova vztahu k válce. Snad je poněkud zvláštní v díle, které je plné bitevních scén. Kolektivní citění stmeluje autora s feudály, mezi něž svým postavením patří a jejichž morálka „hledat čest v boji“ nachází uplatnění už ve výběru sujetového základu, ale jehož vlastní, individuální citění má k válce odmítavý postoj, vycházející z pocitu smutku nad zmarem lidí, jak je zjevné z pasáží vyrůstajících nad Gu a z něho (v trojské episodě, sr. výše, bez Gu; 2228n. . . *vojna hrubá, . . . jež jdíeše lidu obojů | k strasti, k smutku, k nepokoji, | k času ovšem ukrutnému, | zajisté přieliš k smutnému . . . sr. k tomu Gu III 408n. . . durum Martis . . . tempus . . . dies mundi visura tumultus | et strages pugnae . . .*; na konci obrazu rolnického života za války 2258 *přišla běchu smutná léta* — bez Gu). Tento ideový vnitřní rozpor ČAlx je odrazem rozporu světa na počátku vrcholného feudalismu, prožívaného citlivým jednotlivcem, jehož zásadou však přesto nebylo v boji jednou nuceném se vzdávat (1722—4 *Když juž nelze zbýti zlého, | ni se móż státi jiného, | nelitujž života svého*).

Rysů vypravovatelovy tendence zesilovat citovou intenzitu a logisovat výchozí latinský text se dotkneme ještě později; třeba rovněž přispívají k charakteristice vypravovatele, mají přece jen částečně také běžné příčiny.

²⁰ K studiím, dotýkajícím se autora ČAlx, přistupuje nejnověji článek Fr. Šimka, Zbásnil náš nejstarší cyklus legend i Alexandreidu jeden básník? *Čas. Nár. musea* 124, 1956, str. 68—74.

Mohli bychom hovořit i o spisovatelské skromnosti jako další vlastnosti, kterou se spisovatel projevuje. Nechceme uvádět osobní úvod s pokorným vlastním srovnáním s Šalamounem (29—32), protože zde jde o projev dobové literární konvence, přikazované i poetikami.²¹ Spíše ji naznačuje důsledné vymycování zmínek Gualterových o básnických oslavovateliích hrdinů (Gu I 326—7 o Cleadovi, který zpívá Alexandrovi *dulce melos*; dále Gu V 504—9; Gu o sobě v souvislosti s anticky pojatým velením nesmrtelné slávy Patronovy — Gu VI 507—10 a j.).

Určení českého eposu jako vzoru a příkladu, jako aktuální rady podané vypravováním historického příběhu s hlavními obrazy vladařů, bylo básníkem naznačeno už v závěru autorského úvodu 64n.: *chci zěvně věděti dáti | těm všem, kteříž po čsti stojí . . . o králi, čsti seho světa . . .*; několikrát pak aspoň prosvítá v dalším průběhu děje vzdálenou nebo přímou konfrontací ciziny a domova (zvláště B 226—44). Při této objektivní ideové koncepci český autor potlačuje svou osobní problematiku, přímo skrývá svou osobu. Dává-li někde (na př. 334—42) výraz svému subjektivnímu postesknutí člověka, který došel nevděku a v stáří pocítuje nedostatek peněz, vede si zdrženlivě, jakoby pod tlakem vnitřní censury. Snad by to mohlo nasvědčovat aspoň jeho dřívějšímu blízkému vztahu k panovníkovi.

Tu se již dostáváme od osobnosti vypravovatele spíše k autorovi. Když se hledíme dobrat blíže k podobě vypravovatele, shledáváme se na nesčetných místech, kde se neopírá ČAlx o Gu nebo kde náš autor konkretisuje obecné vyjádření latinské básně, se silným, přímo živým otcovským a rodinným citem vypravovatele: vynořují se zde chvála ctnostné ženy, a tím manželské lásky (75—81 a j.), bratrská shoda (srovnání 381), zvláště hojně představy dětí (490, 2067), zejména ve vzpomínkách dospělých (537n., 551n., 595n., 1775), připomínky rodiny (451, 553) a j.²²

Zjišťujeme-li autorovu podobu, není snad nezajímavé, že je v ČAlx vynecháno Gualterovo negativní hodnocení lidí sloužících za plat (Gu VI 544—5): . . . *venalia constat habere | omnia venalem et ductum mercede quiritem*. Nesouhlasil s ním autor ze subjektivního hlediska, protože byl sám kdysi „mercede ductus“, na př. jako lékař, Mistr nebo královský úředník? Řešení této otázky — možné zatím jen hypoteticky — není však tak podstatné.

*

K obrazům postav díla, jejichž širší zaznamenání je nejen důsledkem základní vlastnosti literatury, že v ní především jde o zachycení člověka, ale vedle toho také důsledkem hluboké a téměř výlučné zainteresovanosti ČAlx o zobrazení lidského nitra, přistupují ještě obrazy dějových scén a obrazy přírody nebo vůbec prostředí.

Se zálibou kreslí český básník obrazy dějových scén dynamických, událostí dramatických, lidí, zvířat a věcí v pohybu, vnímaje přitom svět

²¹ Sr. Ganifredus de Vinosalvo, *Documentum de arte versificandi* II, 3, 136 (ed. Faral 310), kde se varuje při zpracování známé látky, „ne praemittamus tale principium, quod sit nimis arrogans et superciliosum . . .“

²² I tato okolnost spíše svědčí o autorovi, prožívajícím rodinný život. Rovněž světské, téměř odborně prodlévavé pohledy na bojové scény zejména umírajících vojáků a j. nás vedou k pochybě — vedle jiných důvodů, k nimž patří na př. Janouchova zjištění o básníkovi, že neměl bližší poměr k bibli v ČMF 29, 1946, str. 198 až 200 —, že autorem ČAlx byl duchovní — kněz (sr. naposlady Šimkovu stať — zde pozn. 20). Na druhé straně zase dobrá autorova znalost latiny nasvědčuje vyššímu školení, obvyklému u duchovních. Závěr z těchto rozporů může být tento: českému autoru se dostalo vzdělání jako duchovnímu, ale byl laicky živě činný ve veřejném životě.

především sluchově. I to se zdá ukazovat k hlubokým a trvalým zážitkům bitev, i když k tomu vedl latinský sujetový základ sám. Ani tu však autor neprodí při popisu s výjimkou scén lidí v tísní (132—148; 1875—93), ustrašených zajatých žen (1900n.), vyděšených a zoufalých mužů, žen a dětí v dobytých městech (na př. v Tyru 2060n.), vojáků horečně zápolících o život (boj na břehu řeky 1801n.) nebo už těžce raněných a zmirajících (v bitvě u Issu 1747—66). Také tímto soustředěním pohledu na scény lidského ponižení a zmaru za války, při nichž básník neskrývá své citové vzrušení a vyjadřuje politování (1744, 1889, 1910n. a j. — bez Gu), projevuje rovněž svůj názor na ničivost války.

Třebaže obrazy dobývání měst (Athény 406n., Théby 438n., Damašek 1964n. a jiné drobnější, nejjobširněji Tyrus 2005—89) mají samy o sobě v podrobnostech některé individualisující doplňky, vyplývající ze středověké aktualisace, vzájemně mezi sebou jsou málo individualisovány. Mívají obvykle ustálený postup (Bielfeldt, l. c., str. 114): vyslání posílů do města, váhání obyvatel, útok a dobytí města, trest. V tom však ČAlx sleduje v podstatě sujet svého latinského základu.

Mimo boje před městy jsou v zachovaných zlomcích ČAlx dva obrazy bitev. Nejrozsáhleji zobrazená bitva u Issu, která s přípravami a se zachycením svých důsledků zaujímá téměř 600 veršů (vlastní bitva 1522 až 1830), tvoří dějový vrcholový střed našich zlomků a je dochována úplně, takže podává ucelený obraz. Bitvu u Arbel (B 41—171) máme uchovánu jen kuse. Uvedli jsme už, že zrak vypravovatelův se často stáčí k masám vojáků i nad míru Gualterovu. V latinském základu se velká část obrazu bitvy rozvíjí na základě antické literární tradice, zejména vergiliovské, v souborých jednotlivců, což středověkým zpracovatelům připomíná oblíbené soudobé rytířské turnaje, a proto jsou taková individuální utkání na život a na smrt v středohornoněmecké dvorské epice velmi oblíbená (*tjost*). Ačkoliv se český autor těchto Gualterových osobních bojů hrdinů ve svém podání nevzdává, přece je omezuje. Vysvětlení může spočívat jednak v jeho příklonu k soudobé bitevní zkušenosti, jednak v tendenci, pozorovatelné také na jiných místech ČAlx, vyhýbat se kupení pojmenovaných vedlejších postav nebo také v jeho kolektivním citění. Tak vynechává v obrazu bitvy u Issu, s kým bojoval Ptolomeus (Gu III 33—4) a mnozí jiní ve dvojicích (Gu III 59—76), nevyličuje už podrobně jejich boje, ale obecně je shrnuje (1637—43), vyhne se popisu souboje, v kterém se střetává učený Peršan Zoroas s makedonským králem a jinými Řeky (Gu III 140—89) nebo dále zase Mazeus (Gu III 204—6). Stejně si Čech počíná v líčení bojů proti indickému králi Porovi (Gu IX 208—13, Š 1—15).

Míhavé, rychlé pohyby bojovníků, rány a údery zbraní, skoky koní a slonů a především válečná vřava, lomoz a křik, třesk a praskot, ržání koní a hlasy trub jsou výlučnými detailními vjemy, zachycovanými našim auto-

rem (na př. 1525—37, B 566—9). Podobně je tomu v obraze válečného pochodu Dareiova (1197—1211), kde mostem k samostatnějšímu zvukovému rozvinutí obrazu ČAlx podle Gu II 100—102 byly glossy, k nimž uvádí obdobu z vídeňského rukopisu Johanssen, str. 22²³. Zato plny lidských gest jsou obrazy kořistění Řeků v perském táboře (1837—56, rozšiřující poněkud Gu III 219—24) a násilí na ženách (1874—93, s větší názorností a se vzrušenější odsuzující citovostí než Gu III 225—33).

Obraz korintské rady a vojenského shromáždění (322—403) brzy na počátku díla není autorovi pro svou statickou podstatu blízký, a tak nenutká ani k znatelnějšímu přetváření Gualterova textu (I 209—67) s jedinou výjimkou krátké reflexe o zajištění zestárých zasloužilých lidí (334—42). Naproti tomu scény zachycující na př. slavnostní přijetí Alexandrovo v Babyloně s turnaji, produkcemi herců, tanečníků, písničkářů a veselím lidu (B 172—219, přibližně Gu V 456—93) a zvláště dramatické spiklenecké události kolem Dareia (celý zlomek BM 1—346 a M 81—124) upoutávají autora ČAlx svým vzruchem a zesilují jeho tvůrčí účast zejména u posledního obrazu ve srovnání s Gu VI 451—VII 58 a VII 237—301 v kresbě lidského nitra.

Rozsáhlejší obrazy prostředí, které posilují názornost událostí a vytvářejí svou přítomností věčného světa prostor pro jednání lidí, v ČAlx se nevyskytují, jak to bylo ještě dlouho běžné, takže vše se odehrává jenom na nejstručněji naznačeném pozadí. Jedinou výjimku tvoří stručný popis Asie jako hlavního místa nadcházejících Alexandrových bojů (598—625, Gu I 396—425). Jeho existence byla nejen potřebná, aby si šlechtický posluchač nebo čtenář mohl aspoň v hlavních rysech představit vzdálené neevropské dějiště básně, ale přinášela i geografické poučení, a tomu se náš autor v duchu dobového pojetí umělecké literatury nevyhýbal. Přesto tento obraz Asie český básník podává ještě hutněji a stručněji, než tomu bylo v latinském základu, ponechávaje jenom hlavní orientační body polohy *třetího* světadilu, shrnuje Gualterovy informace o jednotlivých krajích pod obecný název *vlasti nejednaké* (614) a z vypočítávaného bohatství Asie připomínaje arabské zlato a indické drahokamy. Nevynechá však nábožensky důležitou zmínku o Jerusalemu a šíře se v digresi rozhovoří o stavbě babylonské věže (629—58).

Jakoby ve vzduchoprázdném prostoru je však na př. veden monolog mladičkého Alexandra a jsou přednášeny rady Aristotelovy, zatím co u Gu jsou aspoň naznačeny kulisy královicova pokoje, do něhož náhle ze své studijní místnosti přichází vychovatel-filosof (Gu I 60—1 *apertis exierat thalamis*, t. j. Aristoteles). Stejně tak na př. náš básník podává jen v nejzákladnějších rysech popis polohy Sard (1147—9) při vyprávění o roztěti „gordského uzlu“ a vynechává i údaj o umístění vozu *Iovis in templo* (Gu II 75).

²³ Sr. pozn. 6.

Všimneme si blíže přírodního prostředí v ČAlx. Rozvinutější obraz krajiny v ní téměř nexistuje, ačkoliv literární tradice — a v souhlasu s ní Alexandreis latinská — k němu někdy sahala. Byla to ovšem přírodní scenerie fiktivní, knižní, přejímaná v ustálené podobě už z antické poesie, stylově určovaná dokonce podle doporučení středověkých poetik už společensky rozlišenou hierarchií thematic²⁴. Gu se těchto zásad přidržel, když na př. načrtne vyvýšeninu uprostřed tábora, s níž promlouvá k vojsku perský král, na ní vavřínový strom, pod ní pramen, trávník, šumějící potůček a připomene i mythologické postavy spjaté s touto scenerií (II 308—18). Vavřín, prisouzený podle soudobých poetik jako kulisa jednání bojovníků, rytířů a králů, vyznačoval „vznešený styl“, stilus gravis. Celý tento topografický nástin vyjádří náš autor (1291) úsečně výrazem *při jedny hoře*, a tak vlastně jej odmítá. Je možné, že autor ČAlx takového postupu užil i při Gualterově antikisujícím popisu pramene (Gu VII 240—4), u něhož umíral král Dareios (asi po M 91), což je však nejisté, protože náš zlomek je tu náhle přerušen. Český básník se takovému celistvějšímu přírodnímu obrazu, pokud nemá bezprostřední vztah k zobrazení lidí, vždy vyhýbá, stačí mu jen náznak prostředí. Je-li nucen vykreslit poušť pro její zvláštní, pro Čechy vzdálený ráz a také proto, že zasahuje závažným způsobem do lidských osudů, že v ní vojáci hynou, učiní tak (2153—62) celkem ve shodě s Gu III 374 až 85,²⁵ dokonce s osobitou úpravou Gualterovy anafory (2155n.: *ani kde v ní ptáček zpívá, | ani kde viděti dřeva, | nikde sledu člověčeho, | ani také zvířecého*), charakterisuje však právě zde navíc poušť i zvukově, tichem, postrádá v ní ptačí zpěv, typický pro českou krajinu. Proto zvládní Čecha malý obraz svítání se štěbetáním ptáků (673n., Gu I 427n. — *Již by čas protivu zoří, | když bývá křik ptačí zboří . . .*).

K účinnému, přímo novodobému sepětí přírodní scenerie s lidským dějem dochází ve chvíli, kdy se měl naplnit osud Dareiov, v předvečer jeho smrti (BM 261—76): příroda zde projevuje účastenství s Dareiovým osudem. Jako by chtěla zadržet běh věcí, dává slunci zastavit se před západem; i měsíc váhá, zda má vyjít; nebylo však nezbytí. Tomuto funkčnímu užití přírodního obrazu se učil Čech u Gu VII 1—8. Sám podobně postupoval už dříve ve scéně, kdy Bessus s Narbazonem lživě ujišťují perského krále o své oddanosti. Zatím co Gu (VI 468—9) stručně inscenuje výjev již do

²⁴ Systém sociálně odlišených stylů, v nichž hrála úlohu i příroda, byl zachycen v t. zv. rota Vergili (sr. E. Faral, *Les arts poétiques du XII^e et du XIII^e s.*, Paris 1924, str. 87—88).

²⁵ Bielfeldt, str. 120 (viz pozn. 5), uvádí, že ve v. 2153—4 *ta země . . . | pusta ote všie úrody výrazy země a úroda spočívají na vlivu Ulrichově (9786 *daʒ lant, | dem nie frühte wart bekant*). Oba básníci však vycházejí z Gu III 376 *steriles moriuntur arenae*. Je velmi pravděpodobné, že slovo *steriles*, jehož zde bylo užito v nepřímém pojmenování, mělo glossu asi tohoto znění: písek byl neúrodný, nenesl plody. Půda pro srovnávání jednotlivých slov v ČAlx a U je opravdu vratká, když přesně neznáme výchozí glossované latinské exempláře.*

jasného rána (*crastinus amissum noctis caligine mundum | reddiderat Titan. . .*), český básník rámuje vědomým postupem falešné vyznání věrnosti do ranního šera (BM 26n. . . *svět obáč se nezčiscil | ote vše mraky tmy nocie*).

Přístup a vztah k přírodě je u básníka ČAlx rozumový (sr. 370n.), ba dokonce, přesněji řečeno, užitek. Konstatuje-li český autor při popisu Asie, že tam *dvakrát léta kvívá osenie* (616, Gu I 410), pak ukazuje nejlépe tento vztah básníkův povzdech připojený v následujícím verši, že tomu tak v našich zemích není. Podobným pohledem se dívá na asijskou krajinu hned po přistání Alexander (687—92), když si všímá měst, vinic a obilných polí, bohatých lovišť (Gu I 437 toliko *nemorum saltus*) a mocných řek s hojností ryb (bez Gu).

Jinak mají přírodní zjevy zachycené v ČAlx — s výjimkou naukového výkladu o zatmění měsíce (2344—423) a lyrické reflexe o noci a její dvojí síle (BM 189—202) — jen funkci časového dělení dějství. Gualterovu šroubovanou perifrázi o čtyřech verších (III 463—66) vyjádří náš básník prostým vyjádřením: *v ňužto dobu se súmrači* (2330); pod. M 76 *v tu dobu se den osvieti*. K zřetelnému, ba důraznému frázování dějů na denní a noční dochází pak za dramatických událostí v posledních dnech perského krále (vesměs BM: 25 *Juž bě l'ud dnem se ujiscil*; 179 *ten den minu, noc přistúpi*; 205—6 *ta noc byvši hi otjide. | Mezi tiem, jakž slunce vznide*; 255 *ten den opět byv hi minu*).

Spíše je náš básník vnímavým pozorovatelem a básnickým vyjadřovatelem reálné české přírody, jejího rostlinstva a živočišstva, v hojných přirovnáních. Přitom přirovnání rozvinutější, takže se blíží obrazům, jsou v ČAlx celkem řídká v poměru k množství jednoduchých přirovnání uvnitř věty.²⁶ Většina z rozvinutých se týká Alexandrovy osoby (184—93 lví mládě, 1411n. hladový vlk, 2314n. cvičený ohař, Š 46n. hrom a blesk) a vychází z Gu. Samostatné rozvinuté přirovnání, vložené do úst Alexandrovi, v němž se hrdina přirovnává v starostech svého mládí k ptáku hledajícímu bezpečné místo pro své hnízdo a bloudícímu lesem a polem (871n.), zdá se jediné (vedle konkrétně rozšířeného přirovnání 2314n., ale se základním podnětem u Gu III 455—9) odporovat dosud zjištěným rysům ČAlx o vztahu k přírodě a pro svou větší názornost se celkem vymyká dosavadnímu mínění o líčení přírody v staročeské literatuře²⁷.

²⁶ Stav přirovnání v ČAlx celkem odpovídá zásadám theoretika Ganifreda de Vinosalvo (sr. Faral, str. 69, viz pozn. 24), který sice rozvinuté přirovnání (*similitudo per collationem*) nezavrhuje, ale dává přednost jednoduchému přirovnání (*similitudo per brevitatem*).

²⁷ Sr. na př. J. Vilíkovský, *Próza z doby Karla IV.*, Praha 1938, str. 243.

Klademe-li si závěrem znovu otázky, pro jejichž odpověď jsme procházeli množstvím literárních obrazů ČAlx, je nutné především konstatovat, že v české básni o Alexandrovi, která není překladem, jde o zprostředkovaný odraz skutečnosti, o zprostředkované obrazy.

Sama latinská Alexandreida Gualterova svou problematikou a rázem svých obrazů, v jejichž centru stojí postavy vládařů, především řeckého Alexandra, a obrazy zahraničních bojů, hovořila k české historické situaci na přechodu století 13. a 14. tak živě, že byla přejata k zpracování. Působily tu ovšem i jiné momenty, mezi nimi také nové využití literatury jako zbraně českých feudálů v soutěži s feudály německými, když se příslušníci české šlechty cítili být zatlačováni u panovníka a ve veřejném životě hospodářsky, politicky a kulturně (sr. 205 *své šlechtice jměj v svéj radě a známé místo B 237—44*).

Už výběr světského námětu v českém zpracování je výrazem přímějšího poměru ke skutečnosti, než tomu bylo v dosavadní duchovní literární tvorbě u nás, psané latinsky nebo česky²⁸. Ale přesto nemůžeme říci, že by vnitřní zápolení v ČAlx mezi latinským základem a skutečností, ke které dílo mířilo, bylo zakončeno otevřeným vítězstvím výslovné osobní aktualizace, i když někde opatrně formulovanými náznaky, určenými asi zvláštním postavením autorovým, proniká na povrch. To však nevylučuje výklad funkce ČAlx jako nepřímé rady při velké dobové oblibě nepřímého vyjadřování (symbolika liturgie, biblická podobenství, exempla, alegorické výklady bible a antických textů)²⁹.

Jde tedy v ČAlx o systém uměleckých obrazů inspirovaných jiným literárním dílem, a to v aktuální funkci. Některé jejich rysy jsou dány tím, že české dílo vycházelo z literárního výtvoru jazykově jiného, a to s sebou přináší důsledky analogické oněm, které pro překlady zjišťuje J. Levý, jako na př. zvyšování citové intenzity a zintelektualisování, zlogičňování textu³⁰. Oba tyto znaky patrně rovněž v ČAlx jsou v ní však určitější ještě z jiných důvodů: emocionální vzrušenost — aspoň v zářadcovských motivech a v kon-

²⁸ Otázka časové priority našich nejstarších legend nebo ČAlx, jejíž řešení se dotýká také Šimek v uvedeném článku (viz pozn. 18), není dosud úplně vyjasněna a vyžaduje si nového podrobnějšího přezkoumání důvodů, nikoli ve všem pevných, které snesl A. Havlík (*ČČM* 70, 1896, str. 441—72 a 74, 1900, str. 404n.), když na základě rýmových shod kladl legendy před ČAlx.

²⁹ Základní formulaci názoru na básnictví jako „skrytou moudrost“ podal výstižně platonik 12. století Jan ze Salisbury, *Entheticus*, 186n.:

... sub verborum tegmine vera latent.

Vera latent rerum variarum tecta figuris,
nam sacra vulgari publica iura vetant.

(Cit. podle E. R. Curtia, *Europ. Literatur und lat. Mittelalter*, Bern 1954, 2. vyd., str. 212.)

³⁰ J. Levý, *Překladatelský proces — jeho objektivní podmínky a psychologie*, *SaS* 16, 1955, str. 65—87.

ci Dareiově a dále ve scénách vyjadřujících ničivost války — souvisí s autorovým přístupem k aktuálním společenským problémům a zlogičtování textu jeho interpretací vyplývá nejen z ohledu na posluchačstvo, po případě čtenářstvo, jemuž je antický reálný a mythologický svět vzdálenější, ale také pro neúplné ještě rozdělení umělecké a naukové literatury v starší době.

Individualisovanost zobrazení, důležitá dnes pro ideové a emocionální působení literárního díla, nebyla v ČAlx a vůbec v starší naší literatuře cílem. Náboženský důraz na typ, jak můžeme pozorovat už u pozdně římských legend, v nichž se neustále staví před oči ideální křesťan, vede k podcenění rozmanitosti individuálních příznaků jednotlivin, a tím k vytváření kategorií věcí a lidí, jejichž konkrétní představa nebo aplikace se ponechávala k dotváření v mysli posluchače. V literatuře asi nezůstaly bez vlivu ani zásady tehdejšího filosofického realismu, v rozličné síle zdůrazňujícího význam obecnosti. Snad proto shledáváme také v ČAlx absenci vnější charakteristiky postav jako věci nepodstatné, a to dokonce i tam, kde Gu o ni aspoň činí pokusy, jako v případě Alexandrově a Aristotelově nebo při popisu zjevení. Tak nejsou výrazněji diferencovány ani scény dobývání měst. Vladařská kategorie, do níž patří Alexander i Dareios, působí, že Alexandrova řeč k vojsku začíná podobně jako řeč Dareiova připomínkou slávy šlechtických předků a nutnosti, aby je bojovníci v činech následovali (1488—97 a 1300—3). Gesto, postoj a rozmanité pohyby těl se objevují v bitevních scénách, v obrazu kořistění a ve výjevech zrádců, tedy tam, kde autor projevoval živou účast a kde asi doléhala prožitá skutečnost. U věcí je nejslaběji rozvinuta individualisace barvou. Zdaleka nejčastěji se vyskytuje zlatá barva, a to u štítů bojovníků.

Čím tedy hlavně autor ČAlx odlišuje od sebe působivě postavy? S maximálním soustředěním hlavně na jejich nitro podává jejich emocionální a psychologickou charakteristiku, při čemž upoutává jeho pozornost zejména strach a smutek a vysvětlení důvodů jednání. Mění dokonce motivace činů svého latinského základu podle své hluboké znalosti člověka a podle svého záměru, a tak v ČAlx je i první náběh k zobrazování charakterů.

K individualisaci a konkretisaci vlastností velmi často slouží přirovnání, kterých je v ČAlx překvapivé množství. Autor ČAlx některá přejímá z latinského základu, jiná u něho vznikají proměnou z Gualterových metafor, mnohá vytváří sám, vycházejí z důvěrné znalosti přírody. Zdá se tu pra vděpodobný i vliv lidové mluvy. Konkretisace metaforou je ve srovnání s počtem přirovnání u našeho básníka řídká. Jiným pomocným prostředkem názornosti jsou přímé řeči, rozmnožované v ČAlx i nad míru Gualterovu. Přes svůj velký počet se však v pravé dialogy nerozvíjejí. Individualisace postav jazykem je rovněž nevyspělá. První kroky v tomto směru můžeme však spatřovat v bolestné předsmrtné noční samomluvě Dareiově (BM 293—346), kde trojím oslovením a řadou tázacích vět, z nichž většina

začíná anaforicky, je charakterisována vzrušená mysl perského krále. V individualisaci se v ČAlx takto činí první pokusy, zatím co v kresbě lidského nitra dosahuje autor poměrného mistrovství.

Dobová náboženská tendence, literárně theoretické výklady poetik i záměr autorův vedou už samy k vytváření typů, k zevšeobecňování. Typ vladaře, typ zrádce, typ dobývací scény — to je vlastně východisko a základ ČAlx. Pro tuto tendenci je v ČAlx charakteristické vyústování obrazů událostí směrem k obecnosti (na př. BM 249n. *potaknu jmu ve všiej řeči, | jakž jest obyčej člověči, | jemužto již přide k tomu . . .* nebo 2281n. *viece než sto tisíc lidí | s sobú na vojnu vyklidi. | Však se vše ješutně děje, | ač kto na kterou čest děje, | když co Bóh komu nepřěje* a mn. j.). Doklady tohoto převažujícího zobecňování jsou právě trojverší nebo lyrické vložky, jako 1857n., 1937n. nebo BM 189—202.

Požadavek samostatné tvůrčí fantasmie, jejíž účast je normativní teorií literatury se vznikem uměleckého obrazu spojována, byl by pro dobu vzniku ČAlx a tehdejší literární prostředí nehistorický. Naopak přežívala ještě antická představa o velké hodnotě díla, které se zdarem se účastní soutěže ve zpracování rozšířeného námětu³¹.

Oblast, v níž se mohla projevit tvůrčí fantasmie autora ČAlx, byla velmi spoutaná: běžně se postupovalo tak, že se podle formalistických rad poetik zkracovalo nebo rozšiřovalo to, co bylo v přejímaném základu. Byla tu pro středověkého autora v metodě obdobně omezená možnost jako pro dnešního autora uměleckých reportáží. Proto se v ČAlx mohla tvůrčí fantasmie uplatnit jen málo. Nepočítáme-li vyprávění o Paridovi a trojské válce (719n.), o druhé výměně dopisů a darů mezi makedonským a perským králem (1035n.) a kratší odbočku o stavbě babylonské věže (633n.), odlučující se od Gu, ale z něho nebo jiné četby vycházející, je to zejména počátek ČAlx vyliučující události kolem krále Filipa a jeho manželky Olympiady, jež připomínají, ačkoliv také rostly z knižních podnětů, některé konkrétní události a postavy české. Jsou to některé obrazy bojů a kořistění, rolnické práce, rozvinuté scény spjaté s postavami zrádců, patří sem i autorovy úpravy ve směru psychologického prohloubení. Poměrně k době projevil v nich český básník vyspělé znalosti člověka a literární techniky.

S hlediska způsobu zobrazení člověka je ČAlx dokladem ještě silného

³¹ Zmíněný literární theoretik Ganifredus de Vinosalvo, u nás v druhé polovině 13. století dobře známý a vykládaný, o tom přímo říká: . . . *quanto difficilius, tanto laudabilius est bene tractare materiam talem, scilicet communem et usitatam, quam materiam aliam, scilicet novam et inusitatam* (*Documentum de arte versificandi* II. 3, 132 — ed. Faral, str. 309). V radách, jak si při tom počínat, výslovně uvádí: . . . *universitatem materiae speculantes ibi dicamus aliquid, ubi dixerunt nihil, et ubi dixerunt aliquid, nos nihil; quod etiam prius, nos posterius et e converso . . .* (tamtéž). Jiný učitel básníků, Matěj z Vendôme z 12. stol., dokonce doporučuje, aby se člověk, který chce psát, naučil z paměti modelům lidských typů z poetiky, *ne diversum a mente scriptoris et sibi domesticum praesumat habere intellectum . . .* (*Arts versificatoria* I, 60 — ed. Faral, str. 132).

prolínání epického postupu lyrickým. Je to důsledek nejen autorova zájmu o lidské prožitky, jeho schopnosti je vyjadřovat a rovněž projevovat svůj cit a mravní hodnocení, ale také historicky pochopitelný vliv rozšířené lyriky duchovní, která mohla být pocíťována pro svůj ráz, ostře kontrastní k literatuře naukové, jako výrazný způsob uměleckého podání. V ČAlx máme na mysli hlavně delší apostrofu člověka (*Div, člověče, kak se trudiš* 1857n.) a pesimistickou apostrofu světa (*Ach, světe, kak si obludný* 1937n.), které jsou vlastně samostatnými lyrickými básněmi vloženými do díla. K první z nich, úvaze o nicotnosti lidské touhy po bohatství, bychom našli obdobu u Gu až na konci X. knihy, dříve než básník uzavře osobními verši svou skladbu (zvl. X 433—41; 446—7). Můžeme připojit i kratší lyrické pasáže, jako je reflexe o noci (BM 189n.), úzce spjatá s Gualterovými třemi verši (VI 536n.), či malá apostrofa zrádce *Ach, člověče, kak si křivý* 117n. a j.

S větší epickou šíří se u básníka ČAlx setkáme jen u dějových scén.

Celá ČAlx je nesena hrdinským pojetím života, neustále cítíme, že se v ní staví před oči člověk, jaký má být, většinou ovšem podle měřítek feudální morálky; to však zavádí i k takovému pohledu, který je blízký satirickému šlehu, jako je noční vstávání panošů (2441n.). Vážnost, mravní opravdovost a citlivý vztah k lidem ji pak vyznačuje především.

Přistupuje k tomu dále ve vztahu ke skutečnosti tragický životní pocit, rýsující se především z hojných obrazů pobíjených lidí v souvislosti s válečnými událostmi. Snad pocit životního smutku souvisel i s osobními zkušenostmi autora.

*

Náš pohled na umělecké obrazy staročeské Alexandreidy není sám o sobě cílem: slouží k tomu, abychom se více přiblížili k pochopení ideově tematické podstaty českého díla tím, že si ještě hlouběji ujasníme vztah naší básně hlavně k jejímu latinskému sujetovému základu, a zejména abychom si ještě přesněji mohli určit postavení ČAlx v našem literárním vývoji.

Gualter, Ulrich i česká Alexandreida slouží třídní ideologii a náboženským světovým názorům zájmům feudálů dvou století a různých národnostních prostředí. Rozdíl je však už v Gualterově snaze o historičnost antických příběhů, v Ulrichově zaujetí pro barvitý, co nejbohatší popis života³², v Čechově úsilí o poznání života a spojení tohoto poznání s historickými společenskými tendencemi na rozhraní 13. a 14. století u nás. Český autor projevil pro svůj těsnější styk s lidem ve svých obrazech větší životní zkušenost, latinská i německá Alexandreida jsou více založeny na knižní tradici.

Přes historické ohraničení literárního obrazu v ČAlx smysl pro realitu proráží schematisující pouta současnosti zejména ve scénách boje a práce větších lidských celků, tam, kde se autor dotýká příčin válek a utrpení lidí

³² Sr. V. Janouch, str. 2—3, 31—2 (viz pozn. 17).

v nich, v zachycování duševních hnutí jednajících postav, jejichž bolest, úzkost a strach budí autorův zájem a soucit, v drobných, ojedinělých jevech přírody spjatých s lidskou činností. Hlavní pozornost Čecha zabírá mravní a citový svět člověka.

V našem literárním vývoji ČAlx překonávala dosavadní jistou omezenost rozhledu po celku života, k níž vedla zatím jen duchovní tvorba, a to tím, že přinášela obsáhlou ideovou problematiku, aspoň nepřímo hovořící k společenskému zápasu doby. V široké, bohaté řadě obrazů se dotýkala epickým vyprávěním mnoha problémů politických, ať to byly vladařské povinnosti, vzájemné vztahy panovníka a ostatních třídních složek, vojevůdce a vojáků, pána a služebníků, jednání mezi bojující stranou a nepřáteli, vztah k rodné zemi a domovu, problematika války a míru, a tím také otázek zasahujících do vztahů rodinných, do života a smrti každého člověka, i příslušníka nefeudálních vrstev.

Jako feudál má autor ČAlx odmítavý vztah k lidu, ale protože s ním žil v těsnějším soužití, věnuje mu jako první český autor aspoň mimochodem svou pozornost. I když řešení problematiky ČAlx zůstává na feudálních pozicích náboženského výkladu života a šlechtického hmotného zájmu, sblíží se právě tam, kde se do díla na okraji dobývá zažitá skutečnost, s pohledem, třeba nikoliv ještě se zájmem lidu (mírová práce rolníků, ničivost války).

Už převzetí latinského sujetového základu s námětem bojů mimo domov, ale také jeho české zpracování odpovídalo potřebám české feudální společnosti na přechodu 13. a 14. století. Vyplývalo z naléhavosti otázek české zahraniční politiky a bylo tak literárním doprovodem českého feudálního velmocenského rozpětí této doby, nejspíše posledních let vlády Václava II. Ze zdůrazňované existence zrádcovských motivů (Pausanias, správce Damašku, Bessus), v nichž autorovo hodnocení neustále vyzdvihuje věrnost manskou, věrnost panovníkovi, vyplývá také relativně pokrokový ideový prvek naší staročeské básně: posilování feudální státnosti v období odstředivých snah jednotlivých mocných příslušníků šlechty. Na tomto pozadí pak chápeme poměr Alexandreidy a Dalimila jako literární zápas různých tendencí; Dalimilův zájem, literárně vyjádřený bojovněji, otevřeněji a přímějším příkladem, vyplýval z doby o něco pozdější, z potřeb českého feudálního světa za jeho potíží ve vnitřní politice let 1308—1314. Mohl patřit jen domácimu světu.

Přes obtížnost úkolů, které bylo třeba zmáhat české Alexandreidě na domácím, nevyzkoušeném poli, je jí třeba přiznat vzhledem k našemu vývoji přes její třídní omezenost zásluhu o velké rozšíření pohledu na vztahy mezi lidmi a prohloubení pohledu do lidského nitra, vyspělý smysl pro morální hodnoty, živou emocionálnost a schopnost recepce ve využití kultivované formy současné latinské poetiky na českém materiálu.

Vladimír Kyas

K staročeskému Passionálu

AKADEMIKU FRANTIŠKU RYŠÁNKOVI
K OSMDESÁTINÁM

I

Mezi dosud nezpracovanými zlomky českých rukopisných biblí, shromažďovanými od časů Hankových v knihovně Národního musea, našel jsem ve sloze sign. 1 Ac 2, č. 11 spolu s dvěma zlomky biblickými také velmi setřený a zašpiněný pergamenový list s textem, který patří mezi nejstarší opisy staročeského Passionálu (nyní sign. 1 Ac 104). List je veliký 30,3 × 20,2 cm, setřené písmo, zvláště na rubu těžko čitelné, je ve dvou sloupcích po 39 řádcích, vodorovnou trhlinou však jsou částečně zničeny 23. až 26. řádek. Zrcadlo písma měří 21,5 × 13,2 cm s mezerou 1,25 cm mezi sloupci; na okrajích si kterýsi pozdější písař zkoušel písmo a zapsal několikrát počátek svatodušní modlitby *Deus qui corda fidelium*. Písmo je gotická minuskula z 3. čtvrtiny 14. století, dosti veliké a štíhlé, s typickým dvojbráskovým *a*, s krátkým *j*, *n* se podobá *u*.

Obsahem zlomku je v prvním sloupci krátká legenda o sv. Felixu a Adauktovi (staročesky Šťastný a Sbožný), jejichž památka se slaví 30. srpna, potom následuje rozsáhlé vyprávění o sv. Adriánovi, jehož smrt se připomíná 8. září (zde asi třetina celé legendy). Je tedy zčásti zachráněn text, který je ztracen v nejstarších dvou Passionálech, chovaných v knihovně Národního musea sign. III D 44 (= A) a III D 45 z r. 1379 (= B), jimž uprostřed příběhu sv. Adriána chybějí listy; celý text je až v mladším rukopise klementinském XVII C 52 z r. 1395 (= C). Nový zlomek je zbytek jakéhosi výboru z Passionálu, protože mezi oběma jeho legendami stojí v rukopise A život sv. Saviniana, Lupa a Mamertina, v rukopisech BC mimoto ještě vyprávění o sv. Jilji (za sv. Felixem) a o narození P. Marie (před sv. Adriánem).

Písař zlomku zachovává přesně prejetované *e*, *uo* píše jen v několika případech. Jeho pravopis je spřežkový (nemá ani tečku při *ž*) a vyznačuje se hojnějším užíváním *y* než v AB (C píše *y* téměř všude). Zdvojené *ff* označuje hlásku *š* i na konci slov, někde však i hlásku *s*: *fftyety aa23*, *fftata aa26*, *poffyedy aa35*, *dwyefftye aa36*, *deffat aa37*; *k* označení *ž* se místy zdvojuje i *zz*. V latinských jménech se označuje hláska *k* písmenem *c* (na př. *cri/ta aa3*). Měkkost slabiky *la* se neoznačuje (na př. *krze/stan aa25*, *fftata aa26*), podobně se píše *wnemzto ba17*. Dlouhé *i* se jednou označuje *j*: *kamenj aβ23*.

Hláska *n, m* se místy zkracuje obloučkem nad předcházejícím písmenem. Interpunkce se označuje tečkou, která však je dnes viditelná pouze na několika místech (*odpowyediechu · aβ18, rzeczi · bβ10, sye · bβ15*). Velká písmena jsou místy přetržena červeně, iniciálky kapitol byly vyznačeny červeně a modře.

V následujícím otištěném textu je interpunkce novodobá, rekonstrukce zničených míst jsou v závorkách špičatých, čtení nečitelná a nejistá v závorkách kulatých. V originále se píše *i* bez tečky. — Latinský text je vzat z vydání Th. Graesse, *Jacobi a Voragine Legenda aurea*, Vratislaviae 1890, str. 375, 397—399, vybrané varianty jsou z rukopisů rajhradského benediktinského kláštera D/K II a 19 (nyní Univ. knih. v Brně R 371, = D) a H f 5 (nyní Státní archiv v Brně, = E).

⟨*od swateho ssczastneho yfbozneho*⟩

αα

1 **T**a dwa swata muczedlnyky
 2 ssczastny a sbozny swu krew
 3 progezucrista sta prolyla. Otom sie
 4 tak pyssfe: Ez sta byla yata aprzied
 5 Dyoclecianem amaximianem po-
 6 stawena, znychzto starzyeyssy do po-
 7 hanskeho chrama weden, aby sye
 8 modlam modlyl. Tehda swaty sscza-
 9 stny modley tey woblyczyey podul
 10 a ynhed ta modla spadssy sie roz-
 11 byla. Odtad weden kdruzyey mo-
 12 dle yktrzetyey awzdy kdiz gyey w
 13 twarz podul, tehda wzdy ta modla
 14 padla. Naposledy weden kgedno-
 15 mu drzyewu, gessfo dyablom po-
 16 han/kř byesse po swyeczeno. Tu sw-
 17 ty ssczastny poklekl abohu sye po-

De sanctis Felice et Ad-
 aucto. Felix presbyter et
 frater suus, similiter no-
 mine Felix et presbyter,
 Diocletiano et Maximia-
 no oblati sunt. Quorum
 senior cum ad templum
 Serapis, ut ibidem sac-
 rificaret, adductus esset,
 insufflavit in faciem sta-
 tue et protinus (sta-
 tim D) cecidit. Ductus si-
 militer (om. D) ad statu-
 am Mercurii pariter in-
 sufflavit (similiter fecit
 D) et protinus statua
 cecidit. Ductus tertio
 ad simulacrum Dianae
 similiter fecit. Tortus
 igitur in equuleo ductus
 est quarto ad arborem
 sacrilegam, ut ibidem
 immolaret; qui flexis ge-
 nibus oravit et in ar-
 borem sufflans eam a

18 modlil anadrzyewo podul aǵhed
 19 to drzyewo zkorzen padlo, atu ych-
 20 ram ymodla y oltarz, wſſe tyê drzie-
 21 wem kdz padlo, zetr <z>yen <o>. To ſta-
 22 roſta cziejarzow <v>|lyſſaw kazal ge-
 23 mu ynhed hlawu ſſtyety. W tu dobu
 24 gieden mezy nye <wt>upyw zawola
 25 arzka: „krzeſtan ſem!“ Atomu take
 26 hlawa ſſta <ta. Tehda krzeſty>ene ne-
 27 wyeducz, kterak gemu dyegy, wz-
 28 dyety gemu gmye „przyſporzeny,“ to
 29 geſt czeſkŷ obyczyegê rzeczeno ſbozny.
 30 Gychzto tyela krzeſtyene pochopy-
 31 wſſe ypochowaly. To pohane wz-
 32 wiedyewſſe, napotupu wyerzye k-
 33 rzeſtan/key kdz ta tyela wykopa-
 34 ty chtiely, dyablowŷ ohromenym
 35 ſu poſſyedeny. Dalo ſye to pobo-
 36 zyem narozeny dwyefftye a oſm-
 37 deſſat ſedme leto. **od ſwateho Ad-**
 38 **S**waty <Ad>rianus vmu - **riana**
 39 czen geſt odmaximiana czye-

aß

1 ſarzye. Otom ſie tak pyſſe: Ez kdyz
 2 maximianus czyeſarz włom ſlo-
 3 wutnem myeſtye, gemuzto Nyko-
 4 medya gmye bylo, dyablowym
 5 modlam obyet obyetowaſſe, tak
 6 welyka pohroma tehdy nakrze-

radice subvertit et simu-
 lacrum cum ara et temp-
 lo arbore corrutente con-
 trivit. Quod cum praefec-
 tus audivisset, eum ibi-
 dem decollari praecepit
 et corpus eius lupis et
 canibus dereliquit. Tunc
 quidam in medium re-
 pente prosiliens christia-
 num se libere professus
 est. Ambo igitur se invi-
 cem osculantes ibidem
 insimul decollati sunt;
 christiani vero eius no-
 men ignorantes eum
 Adauctum vocaverunt,
 eo quod sancto Felici
 auctus sit ad coronam
 martyrii. Quos cum chri-
 stiani in fovea, quam
 arbor effecerat, sepelivis-
 sent, pagani eos effodere
 volentes protinus a dia-
 bolo sunt arrepti. Passi
 sunt circa annos Domini
 CCLXXXVII.

De sancto Adriano cum
 sociis suis. Adrianus a
 Maximiano imperatore

regnante (om. E) marty-
 rium passus est. Cum
 enim praedictus Maxi-
 mianus in Nicomedia
 urbe idolis immolaret,
 iussu eius cuncti christi-
 anos perquirentes alii
 timore poenae, alii amo-

7 *stany bieffe, ez druh druha, fusyed*
8 *fusyeda, neyktery prostrach vmu-*
9 *9 czenye, nykterzy prodary, nyekterzy*
10 *czye jarzowy klybojty na/mrt krze-*
11 *stany wodiechu. Mezy nymyzlo*
12 *trzy atrzydczyety krze stanow poha-*
13 *ny gemisse przyedcziesarzie przy-*
14 *wedly. Gymzlo czye jarz weczie: „A-*
15 *zdajte neslyssyely, kak welyka po-*
16 *kuta wlotmo myestyje nakrzejtã-*
17 *stwo vstawena gest?“ Gemuzlo krze-*
18 *stylene odpowjediechu: „Dobrziet*
19 *smy slyssyely, ale tomu smy sye v-*
20 *staweny posmyewaly.“ To czye jarz*
21 *vlyssaw kazal gye nemylojtywi*
22 *byty abyczowaty agych vsta ka-*
23 *menj zbyti apotom walarz wfa-*
24 *dyty. Knymzlo geden znamenity*
25 *rytyerz nacziesarzowye dworzye,*
26 *gmenem Adrianus, przysfed we-*
27 *czye: „Zaklynagy waf skrzye wa-*
28 *ssheho boha gezu crifsta: powiezte*
29 *my, klere odplaty czakate zatylo*
30 *wassye trpke muky?“ Ktomu krze-*
31 *stylene odpowjedyechu: „Oko newy-*
32 *dalo any vcho slyssalo any wjrd-*
33 *cze czlowieczye vpadlo to, czo gest*
34 *przyprawil hospodyn bogoczym*
35 *jebe.“ To Adrianus vlyssaw me-*
36 *zy nye wstupyw weczie: „Pocztyete*
37 *mye mezy tyemyto, neb gych wie-*
38 *ru krze stanjku dnes przygyma-*
39 *gy!“ To czye jarz vlyssaw kazal gehu*

re promissae pecuniae, vicini vicinos, propinqui domesticos ad supplicium trahebant, inter quos XXXIII a perquirentibus comprehensi ante regem adducti sunt. Quibus rex: Non audistis, qualis poena adversus christianos posita sit? Cui illi: Audivimus et stultitiae tuae iussionis (iussionem E) irrisimus. Tunc rex iratus nervis crudis eos caedi iussit et lapidibus ora eorum contundi mandavit ac annotata uniuscuiusque confessione ferro vinctos in carcere recludi praecepit. Quorum constantiam Adrianus prior officii militaris considerans dixit eis: Adiuvo vos per Deum vestrum ut mihi dicatis, quae est remuneratio quam exspectatis per ista tormenta? Ad hoc dixerunt sancti: Oculus non vidit nec auris audivit nec in cor hominis adscendit quae praeparavit Dominus diligentibus se perfecte (om. E). Tunc Adrianus in medium prosiliens ait: Annotate me cum istis, quia et ego christianus sum. Quod cum imperator audivisset, nolentem

1 wżalarz wśadyti. Tehda geho hoř-
 2 podynye gmenê Natalia nařobie
 3 rucho rozedrzyela mnyeczy by pro
 4 gynu wynu bil wżalarz wřazen,
 5 ez tayna krzeřtanka bieřfe. ale zw-
 6 yedyewřřy, ez prowieru krzeřtanř-
 7 ku trpy, tomu řie vtyeřřywřřy křa-
 8 larzy przybyeřřy a okowy řweho
 9 hořpodarzye řwateho Adriana y
 10 gynych řwatych zczyelowawřřy kř-
 11 wemu řwatemu muzy rzekła: „Bla-
 12 zzeny gřy, moy myly hořpodarzy
 13 Adriane, neb řy przyřfel křomu bo-
 14 hatřtwy, gehozřo řu tobie twogy
 15 przyeřřy neořtawyly, gyeřto řbo-
 16 zye tobie probyteczno bude, kdiz-
 17 to ten czař przyde, wnemzřo nebu-
 18 de lzye any kupczyli any vprziete-
 19 le zagyety, any odkoho křere po-
 20 moczi czakati. Protoz, myly hořpo-
 21 darzy, odlozye myřl odřohoto zře-
 22 ho řwyeta dayz řye weřřken řwe-
 23 mu řpařytely gezu kriřtu.“ Knyeyz-
 24 to Adrianus promluwy arřka:
 25 „Odeydy nynye, ma myla hořpo-
 26 dynŕ, akdiř řy czař nařřeho řko-
 27 nanye przyblyzy, křoby przyda po-
 28 wiedye, aby byla przynařřem řkô-
 29 czieny.“ atak ona vczynyřla řweho
 30 hořpodarzye vpořluchawřřy geho

sacrificare, vinctum ferro in carcerem posuit. Natalia vero uxor eius, audiens virum suum in carcere, (incarceratum E), scidit vestimenta sua flens plurimum et eiulans. Sed cum audivisset (dixisset E) quod propter fidem Christi incarceratus fuisset, gaudio repleta ad carcerem cucurrit et vincula viri sui et aliorum osculari coepit. Erat enim christiana, sed propter persecutionem se non publicaverat. Et dixit ad virum: Beatus es, domine mi Adriane, quia invenisti divitias, quas non dimiserunt parentes tui, quibus egebunt hi, qui multa possident, quando non erit foenerandi tempus nec mutuo accipiendi, dum nullus de poena alium liberabit nec pater filium nec mater filiam nec servus dominum nec amicus amicum nec divitiae possessorem. Cumque eum admonuisset, ut omnem gloriam terrenam contemneret et amicos et parentes sperneret et semper ad caelestia cor haberet, dixit ad eam Adrianus: Vade, soror mea, tem-

31 gynŋj ſwatŋj, gyzto wzalarzy bye-
 32 chu, aby gehu vwierzye potwrzo-
 33 waly, poruczywſſy, duomuow ſie
 34 wratila. Potom vznamenaw ſwa-
 35 ty Adrian, ez ſye gych ſkon <a>nye
 36 blyzy, ſtrazzye zalarzowe vdarzyw
 37 agyne ſwate vwyerzye potwrzyw
 38 doſweho domu ſie wratyw ſtyem
 39 vmyſlem, aby gehu hoſpodynye

bβ

1 Natalia ſnym ſie wratyeczi przy
 2 gych ſkonczieny byla. To geden czlo-
 3 wiek vrzyew, ez Adrianus gde do-
 4 muow, przedbiehna powyedye hoſ-
 5 podyny gehu arzka: „Twy hoſpo-
 6 darz puſſczen aktobie gde.“ ktomu
 7 ona weczye: „Newyerzy tomu, anyz
 8 to buoh day, by muoy hoſpodarz
 9 odtak ſwateho towarzyſtwa byl
 10 odluczen.“ Netahla toho rzeczi, az
 11 gyeden gyegye czeledyn wduom v-
 12 biehna weczie: „Pany, prawit do-
 13 bru nowynu: pan naſſ puſſczê geſt.“
 14 To ona vſlyſſyewſſy doſniewagycz
 15 ſye, by prowyeru ſwatu (trpyety ne-
 16 chtiel) aproto vtekl, poczye zaloſty-
 17 wy plakaty. Akdiz gehu, an gde, z-
 18 daleka zazrye, wzchopywſſy ſye
 19 drzyw przyednŋj zawrzyela ypoczye
 20 knyemu ſkrzye drzyw (mluwyty)

pore passionis nostrae
 accersiam te, ut videas
 finem nostrum. Sicque
 virum suum aliis sanctis
 recommendans, ut eum
 scilicet confortarent, re-
 diit in domum suam.
 Postmodum audiens A-
 drianus diem passionis
 suae adesse, dans mu-
 nera custodibus et sancto-
 ctos, qui secum erant, in
 fideiussores abiit domum

vocare Nataliam, sicut
 ei iuramento promise-
 rat, ut eorum passioni-
 bus praesens esset. Qui-
 dam autem eum videns
 praecurrit et nuntiavit
 Nataliae dicens: Absolu-
 tus est Adrianus et ecce
 venit. Quod illa audiens
 non credebat dicens: Et
 quis potuit eum absol-
 vere a vinculis? Non
 mihi contingat, ut ab-
 solvatur a vinculis et
 separetur a sanctis! Dum
 hoc loqueretur, puer do-
 mesticus venit dicens:
 En dominus meus dim-
 missus est. Illa autem
 putans, quod martiri-
 um refugisset, amaris-
 sime flebat, et cum vi-
 disse eum, surgens velo-
 cius ostium domus con-
 tra eum clausit et dixit:
 Longe a me efficiatur,
 qui a Deo corrui, nec

21 arzkuczy: „<Negm> aff jemnu nicz czy-
 22 nyty, ez <od> buoha byezyff! buoh toho
 23 neday, bych jtyem mluwyla, geff-
 24 to gest jweho <hof> podyna zaprziiel!
 25 O przyenesczajt <ny>, powiez my, kto tye
 26 gest kto <mu przynutyl>, aby to poczal,
 27 gehoz jy dokonaty nechtiel? Prwe
 28 nez gestjtrziela jtrziela ktoby przy-
 29 letiela, az jy zastrzielen, prwe nez jy
 30 byl, az tye bolelo, Prwe nezz jy czjo
 31 powieru krzejtanjku trpiel, az jy
 32 vtekl! Ba, powiezmy, czo gye to, ge-
 33 sfto tye odtak jwateho towarzyjt-
 34 wa luczy? ato jem otoby ynhed da-
 35 wno myjlyla: kak by to mohlo by-
 36 ty, by tak zhrubeho naroda pohan-
 37 jkeho mohlo czo wierneho byty bo-
 38 hu! Byeda mnye, <nebozycz> czie nesczaj-
 39 jtnyey, czo wczyny, ez jem dana zato

mihi contingat loqui ori-
 illius, per quod Domi-
 num suum abnegavit.
 Et conversa ad eum
 dixit: O tu miser sine
 Deo, quiste coegit apprehendere,
 quod non potuisti perficere,
 quis te separavit a sanctis aut
 quis te seduxit, ut recederes
 a conventu pacis? Dic mihi,
 cur fugisti, antequam pugna
 fieret, antequam repugnantem
 videres, quomodo vulneratus
 es necdum emissa sagitta? Et
 ego mirabar, si ex gente sine
 Deo et de genere impiorum
 aliquis offerretur Deo. Heu
 me infelicem et miseram,
 quid faciam, quae coniuncta
 sum huic ex genere impiorum?

*

Lexikální a jiné vybrané varianty tří rukopisů Passionálu ze 14. století: A = rukopis knihovny Nár. musea III D 44 str. 468n., 477n. (otištěno v LF 13, 1886, str. 440n., 445n., pokračování v LF 14, 1887, str. 44); za str. 478 chybí list, takže text o sv. Adriánu končí slovem *Knyeyzto ba* 23n. našeho zlomku; B = rukopis knihovny Nár. musea III D 45 z r. 1379 list 120a–120b, 132b, za nímž chybějí dva listy, takže text končí slovy *ustawena gest aß17*; C = rukopis Universitní knihovny v Praze XVII C 52 list 188b–189a, 195b–196a, od řádku *ba24* jakožto jediný variantní text se C již neoznačuje.

Značky v kritickém aparátu: + čtení přidané, > čtení vynechané, ~ změna slovosledu; pravopisná podoba uvedených varianty odpovídá prvnímu citovanému rukopisu.

Nadpis k textu o sv. Felixovi-Šťastném byl na konci předcházejícího listu a je zde rekonstruován podle C a podle nadpisu dalšího; v A původní nadpis chybí, rubriky nebyly provedeny; v B zní rubrum *Swateho ssczajtneho a jbozneho cap. CXXV*, v C *od S ssczajtneho a jbuozneho*.

aa 1 muczedlnyky] muczeňyky AC; 4 tak] taktó ABC; 5 maximianem postawena] przyed maxymyanem gfta postawena C; 6 starššy C; 9 modley (! modle B) tey] tey modle AC; 11 kdruhey ABC; 12 wzdy] wezdi A, weššde C; 13 ta > AC; 14 Napofledy] Naypofle AB; 16 ~ bieffe pohanškym B; 17 poklekl abohu] poklek bohu ABC; 18 nadrzyewo] na to drzewo AC; 24 wštupyw] wštupie AC; zawola] wolagie B; 25 take + ynhed ABC; 27 kterak] kako A, kak B; ~ gemu gmie wzdyeli (wzdyegy C) ABC; 30 Gychzto] Gyezto B, ta AC; 31 y > ABC; 32 wyery krzeštanŝke C; kdiz > C; 36 a > B; ofm] fedm C; 37 leto + amen C; nadpis proveden červenou barvou; od > B; Adriana + muczeny C; 38 umuczen] muczen C;

aβ6 na] nad C; 7 ez] yezz A, genz C; 8 nyktery > C; 9 nykterzy (sic) nye-ABC; 11 wodiechu] wediechu C; 16 nakrzeštáŝtwo] nakrzeštany C; 18 odpowyediechu] weczye <e> hu C; 21 kazal] kaza C; 22 byty a > AC; 23 potom + gye A; 30 Ktomu] Tomu A; 31 odpowyediechu] rzechu AC; 38 dnes > C;

ba4 ~ wzalarz byl C; 6 ez] yezz A; 7 vtyeššywwššy] otye- A; 12 ~ mily moy A; 14 gehozto] gehoz C, fu + toho C; 15 gyezto] gyefto A; 16 ŝbozye + tehdi AC; 23 gezu crištu > C; 25 ma myla] malo (!); 26 kdizt] kdiz; 27 ktobyel] tobye; 31 gyzto] gešfto; 35 Adrian] Adrianus, ŝye + gyz; 38 ~ ŝye domu; wratyw(!) wratyl;

bβ7n. anyz to buoh day] A buoh toho neday; 9 towaryšštwa; 11 ~ gegy geden; 15 ŝwatu] krzeštanŝku; 28 ŝtrziela >; przyletiel] przyletala; 31 ~ trpyel prowyeru krzeštanŝku; 32 ezo gye to >; 33n. towaryšštwa; 34 ynhed >; 35n. kak by to mohlo byty >; 37n. bohu] Ba; 39 ez] Gez; ~ dana ŝem + zatoho Gēz geŝt znaroda buoha neznal.

II

Text zlomku zachoval dobře původní znění, na kterém jen místy jsou drobné změny: *poklekl a Bohu se pomodlil* místo *poklek Bohu se pomodlil* aa17, *kterak* m. *kako* aa27, *bíti a bičovati* místo *bičovati* aβ22 (první slovo vzniklo přepsáním). Písařských chyb je poměrně málo: *modley* m. *modle* aa9, vynecháno *ynhed* aa25, *nykterzy* m. *nykterzy* aβ9, *ŝtrziela* omylem dvakrát bβ28, *wratyw* m. *wratyl* ba38. Zlomek stojí textem nejbliže rukopisu B proti společným čtením AC, které vynechávají *ta* aa13, přidávají *to* aa18, mění *vstúpe* m. *vstúpiv* aa24, *ta* m. *jichžto*, *ježto* aa30. Nejmladší rukopis C z r. 1395 se od ostatních liší drobnými úpravami textu (přidává *amen* aa37, mění *křeštanŝy* m. *křeštanstvo* aβ16n., *vecěchu* m. *odpověděchu* aβ18, *křeštanškú* m. *swatú* bβ15 a j.) i několika chybami (*sedm* m. *osm* aa36, *málo* m. *má milá* ba25, *ba* m. *Bohu* bβ37n.). Četné jsou i vynechávky rukopisu C (*co je to* bβ32, *kak by to mohlo býti* bβ35n. a j.), proto přináší nový zlomek dobrá čtení zvláště v části, kde text AB není zachován, a poskytne zde základní versi při vydání.

Sledování poměru staročeského textu k originálu podává zajímavý pohled na práci staročeského spisovatele. Příběh sv. Felixe a Adaukta, již v latině stručný, je zkrácen skoro na nejmenší míru: nejmenují se jednotlivá římská božstva, u nás neznámá (templum Serapis, Mercurii, Dianae), a přitom je obratně zkráceno zdlouhavé a slohově nevitane opakování předlohy

(odtad veden k druziej modle i k třetiej. . . adln.). Šťastně vypustil český autor také příliš stereotypní zmínku o předhození těla vlkům a psům a tím získal přímější a vhodnější připojení smrti sv. Adaukta. Pro stručnost však zároveň vynechal i vděčné zmínky o objetí obou světců před smrtí a o jejich pohřbení právě v jámě po zničeném posvátném stromě; z tohoto přílišného krácení zůstalo i nejasné z *nichžto starější* aa6, které se týká původně dvojice bratří stejného jména Felix. Vypravování o sv. Adriánovi je rovněž místy s prospěchem kráceno pomínutím nepodstatných podrobností, na př. rétoricky rozvedené místo o nemožnosti získání bohatství po smrti: *quando non erit fenerandi tempus nec mutuo accipiendi, dum nullus de poena alium liberabit nec pater filium, nec mater filiam, nec servus dominum, nec amicus amicum, nec divitiae possessorem* — *kdyžto ten čas přide, v němžto nebude lzě ani kupčiti, ani u přítele zajěti, ani od koho které pomoci čakati* ba16—20. Také je krácením upraveno málo jemné rozhořčení manželky Natalie: *et quis potuit eum absolvere a vinculis? Non mihi contingat ut absolvatur a vinculis et separetur a sanctis* — *aniž to Buóh daj, by muój hospodář od tak svatého tovařistva byl odlúčen* bβ7—10. Řečnické vypočítávání český autor nejen zkracoval, ale také přepracovával v odlišném, často i opačném postupu myšlenek: *alii timore poenae, alii amore promissae pecuniae, vicini vicinos, propinqui domesticos ad supplicium trahebant* — *ež druh druha, súsěd súsěda, někteří pro strach umučenie, někteří pro dary, někteří ciesařovi k líbosti na smrt křesťany vodiechu* aβ7—11; *quis te separavit a sanctis aut quis te seduxit ut recederes a conventu pacis? Dic mihi cur fugisti, antequam pugna fieret, antequam repugnantem videres, quomodo vulneratus es necdum emissa sagitta?* — *prvé než jest střěla k tobě přiletěla, až si zastřělen, prévé než si bit, až tě bolelo, prévé než si čso pro vieru křesťanskú trpěl, až si utekl* bβ27—32.

I tam, kdesestaročeský překladatel přidržoval více předlohy, vyjadřoval se vždy vlastními slovy, často i opisem s kratšími přídavky, aby jeho vyprávění bylo co nejvíce srozumitelné a plastické: *ad arborem sacrilegam* — *k jednomu dřěvu, ješto diablóm pohanským bieše posvěceno* aa14—16; *eius nomen ignorantes* — *nevědúc kterak jemu ději* aa26n.; *iussu eius cuncti christianos perquirentes* — *tak veliká pohroma tehdy na křesťany bieše* aβ5—7; *audiens virum suum incarceratum* — *mnieci, by pro jinú vinu byl v žalář vsazen* ba3n. atd.

Tato samostatnost výrazových prostředků dosahuje vrcholu obraty a úslovími lidového jazyka, které jsou hojně zvláště v přímé řeči: *beatus es domine mi* — *blažený jsi, mój milý hospodáři* ba11n.; *en dominus meus dimissus est* — *paní, pravil dobrú novinu: pán náš puščen jest* bβ12n.; *quis te coegit* — *pověz mi, kto tě jest k tomu přinútil* bβ25n.; *et ego mirabar, si ex gente sine Deo et de genere impiorum aliquis offerretur Deo* — *a to sem o tobě inhed dávno myslila, kak by to mohlo býti, by tak z hrubého národa pohanského mohlo co věrného býti Bohu* bβ34—37.

Snaha o největší oživení, až dramatisaci slohu, je patrná také z převádění nepřímé řeči originálu v účinnější řeč přímou: *christianum se libere professus est* — zavola a řka: *Křestan sem!* aa24n.; *cumque eum admonuisset ut omnem gloriam terrenam contemneret et amicos et parentes sperneret et semper ad caelestia cor haberet* — protož, milý hospodáři, odlož mě od tohoto zlého světa dajž se vešken svému spasiteli *Jezu Kristu* ba20—23.

Podle naší ukázky je tedy třeba vcelku hodnotit české zpracování Passionálu velmi vysoko nejen po stránce jazykové a slohové, nýbrž i pro samostatné podání převzatého thematicu. Dále je charakteristické to, že překladatel neupadá nikde do latinismů (nadpisy *Od sv. Ščastného, Od sv. Adriána* je nutno přičíst rubrikátorům) a celý ráz jeho zpracování se podobá staročeské knize Tobiáš, původně přeložené samostatně, později převzaté do biblického souboru I. redakce¹: nejnápadnější je Passionálu i Tobiáši společný překlad *hospodyně za uxor*, přidávání adjektiva *svatý* před jméno (viz v našem textu ba9. 11. 34), týž způsob uvádění vlastních jmen (*v tom slovítném městě, jemužto Nikomedia jmě bylo* aβ2—4 — *do města, ješto slove Ninive* Tob 1, 11, *ženu z svého pokolenie, jěžto jmě bylo Anna* Tob 1, 9 a pod.), četné vazby participiální. Podrobný slovník a rozbor obou skladeb zároveň i s Životem Krista Pána osvětlí naznačenou souvislost přesněji.

Přestože je staročeský Passionál dílo vynikající, zůstával dlouho stranou zájmu české literární vědy, která v něm viděla pouhý překlad z latiny. Dobrovský znal v *Geschichte* z r. 1818 (str. 247 n.) jen tři mladší rukopisy a dva prvotisky Passionálu z 15. století, teprve pro Národní museum byly získány oba nejstarší rukopisy AB; v *Historii literatury české* II, č. 145 datoval Jungmann z rukopisu A dvě části (str. 275—436, 451—490) již na konec 13. století nebo začátek 14. století. Toho se z počátku držel i Gebauer, když na „starší části“ objevil pravidlo o staročeské jotaci², a dal proto značnou část tohoto rukopisu otisknout v ročnících Listů filologických (viz seznam v *LF* 14, 1887, str. 261). Podle Emlera opravil Hattala v polemice proti Gebauerovi datování rukopisu A na druhou polovici 14. století³, takže Gebauerův *Slovník staročeský*, str. XXII již uvádí: „str. 1. z XV. stol., části pak ostatní z různých dob XIV. stol.“ Ani to však není správné, nic nesvědčí pro to, že by byl složen z částí, napsaných v různých dobách. Byl napsán (mimo pozdější 1. stránku) třemi písaři v téže době, všichni psali gotickou minuskulou 2. polovice 14. století: první písař napsal str. 2—274, 491—629, druhý písař str. 275—436, 451—490, třetí písař 437—450, 630—646, první dva písaři psali současně, později k nim přistoupil třetí. Písař

¹ O stč. Tobiáši viz sborník *Josef Dobrovský 1753—1953*, Praha 1953, str. 247—254.

² *Ueber die weichen e-Silben im Alböhmischen*, Sitzungsberichte der K. Akademie der Wissesch., Wien 1878, str. 317—390.

³ Martin Hattala a Adolf Patera, *Zbytky rýmovaných Alexandreid staročeských*, Praha 1881, str. XXIII a j.

se poněkud lišili pravopisem a především svým poměrem k předloze, druhý písař zachovával jotaci velmi přesně, ostatní ji přesně nezachovávali. Podobně vznikla také nejstarší česká bible Leskovecká, napsaná gotickou minuskulou asi v téže době: aby se psaní rozsáhlejších svazků urychlilo, bývalo zadáno současně několika písařům, z nichž každý dostal přiděleno několik složek předlohy. Napsání rukopisu A je zhruba soudobé s rukopisem B z r. 1379⁴. O velikém rozšíření a četbě Passionálu již ve 14. století svědčí vedle rukopisu C z r. 1395⁵ i zlomky, uveřejněné A. Paterou⁶: dva kapitulní (u Gebauera PassKap A, B), drkolenský (PassDrk) a nitranský z r. 1389 (PassNitr), zlomek s hlaholským písmem (PassHlah) dokazuje, že se Passionál četl i v emauzském klášteře.

Jazykozpytci tedy poznali velikou cenu staročeského Passionálu, který přispívá zejména k poznání staročeského hláskosloví a skladby, v poslední čtvrtině minulého století; po stránce literárně vědné obrátil k němu pozornost teprve Vilikovský⁷, který dokazoval, že Passionál i Život Krista Pána jsou dílem téhož autora z dominikánského řádu. Vzhledem k samostatnosti repertoáru legend obsažených v Passionálu Vilikovský předpokládal, že staročeský autor měl životopisy českých světců již ve své latinské předloze, neboť *Passionale sanctorum*, zvané *Legenda aurea*, dílo janovského dominikána Jakuba a Voragine z doby před r. 1260⁸, bylo u nás brzy po svém vzniku upraveno pro naše poměry.

Staročeský Passionál se tradičně vykládal jako překlad. Ve skutečnosti však byla obdobně zpracovávána Zlatá legenda i latinsky, takže česká skladba se jeví jako staročeský protějšek rozmanitých latinských zpracování. Pokud jde o latinské výběry a zkrácené verze, nazývají se obyčejně *Granum passionalis* (na př. v Universitní knihovně v Praze I B 12, VII D 18, X A 2), v jiných latinských rukopisech se Jakubův text zkracuje i rozmanitě stihově opravuje, na př. v kodexu Univ. knih v Praze X B 12 *ad sacrificandum. ut ibidem sacrificaret, incarceravit m. in carcere recludi praecepit, quo audito imperator m. quod cum imperator audivisset, procul sit a me m. longe me efficiatur* a pod.

Staročeský Passionál splnil svůj úkol tak dokonale, že po celé následující století se stále opisoval téměř beze změny. To ukazují mimo výňatky některých legend v různých památkách především tři úplné rukopisy⁹,

⁴ Některé vytržené listy z B jsou mezi zlomky, nyní 1Ac 70, vydal A. Patera v ČČM 57, 188, str. 107–119 (Pass. zl. Mus.).

⁵ Josef Trlilář, Staročeský passionál z r. 1395, LF 15, 1888, str. 242–259.

⁶ ČČM 56, 182, str. 514–527; 62, 1888, str. 101–105; 66, 1892, str. 305–307.

⁷ Jan Vilikovský, *Pisemnictví českého středověku* (Staročeský Passionál a Život Krista Pána), Praha 1948, str. 141–160.

⁸ Ernest Cushman Richardson, *Materials for a Life of Jacopo da Varagine II*, New York 1935, str. 19.

⁹ S nimi se shodují také rukopis z r. 1495 Museální slovenské společnosti nr. 288 v Martině a nově objevený rukopis z r. 1482 v knihovně dominikánského kláštera v Krakově, viz o něm zpráva v LF 81(6), 1958.

břevnovský (I No 6) z r. 1468 a dva klementinské, XVII D 8 z r. 1476 a XVII F 6. Sledujeme-li text našeho zlomku, jsou v nich změny zcela nepatrné (na př. místo *probytěčno* ba16 stojí v obou rukopisech klementinských *úžitečno*, nebo v rukopise břevnovském při *sú posědeni* aa35 přídavek *a tak sú sě hanebně ztekli*). Rukopis XVII F 6 v podrobnostech doplňuje některé výrazy, je to však zásah podružný a nikoli šťastný (na př. *ta modla spadši sě dolóv i rozbila sě na kusy* místo *spadši sě rozbila* aa10n., *tu já k tobě přída všeckof povědě* m. *k tobě přída povědě* ba27m., *tu ona poče toho velmi žalostivě plakati* m. *počě žalostivě plakati* bβ16 n.). Také první český tištěný Passionál z 80. let 15. století zachoval ještě jeho staročeskou podobu a teprve při druhém vydání r. 1495 došlo k důkladné revisi, v níž sice text sám zůstal vcelku nezměněn, byly však odstraněny neživé již tvary duálu, aoristu a imperfekta a starší výrazy a vazby nahrazeny novějšími¹⁰, na př. *zdali* místo *azda*, *lidské* m. *člověčie*, *blahoslavený jsi* m. *blažený si*, *strážné* m. *strážě*, *do domu* m. *v duóm*, *odlučuje* m. *lúčí*, klade se zájmeno *kerýj* m. *jenž*, *ješto*. Jestliže tedy tato důkladná jazyková revise Passionálu v první veliké pražské tiskárně ponechala původní staročeský překlad bez textových zásahů, je to důkazem uznávané vysoké hodnoty staročeského Passionálu. (V téže tiskárně, podle Tobolky zvané Jana Kampa, byla r. 1488 vytištěna první česká bible s textem již po čtvrté přepracovaným.) Svědčí o ní i to, že v této době byl český Passionál přeložen nazpět do latiny. Tento překlad je zachován v rukopise Universitní knihovny v Brně Mk 32 z r. 1475 (z mikulovské knihovny II 189), na který upozornil dr. Vladislav Dokoupil¹¹. Tam na str. 255b je také přeložena česká verše o sv. Felixu: *Isti duo sancti martyres ffelix et Auctus Sftiafny a Sbožny sanquinem suum pro domino effuderunt. De quibus ita scribitur...*, kdežto příběh sv. Adriána na str. 258b je neuměle až příliš zkrácen a celé jeho zpracování je nesvědomitě odbyto, překladatel užívá z pohodlnosti makaronštiny, na př. *pedes eius amputaverunt et omnes hnatones (!) zpřerazieli*.

III

Rozbor textu nově objeveného zlomku ukázal na krátkém úryvku význam staročeského Passionálu, v naší literatuře tak vynikajícího zpracování látky, slohem i jazykem. Stále zřetelněji vystupuje neznámý český autor z polovice 14. století, jehož literární činnosti vtisklo svůj specifický životný ráz kazatelské povolání. Nebylo to náhodou, neboť kazatelství bylo

¹⁰ Tak je nutno opravit charakteristiku obou prvotisků Passionálu v Tobolkově *Knihopise čs. tisků I*, Prvotisky, Praha 1925, str. 27.

¹¹ Viz V. Chaloupecký — B. Ryba, *Středověké legendy prokopské*, Praha 1953, str. 169n.

ve 14. století významnou hnací silou, přispívající k rozvíjení národní literatury. Tento rozvoj kazatelství souvisel s prudkým rozvojem české společnosti za vystupňovaného hospodářského rozmachu Čech, které v druhé polovině 14. století trvale dosáhly přímého spojení s evropskými hospodářskými a kulturními centry. Nové kazatelské řády františkánský a dominiškánský, zaměřené na města mocensky vzestupující uvnitř feudální společnosti, s úspěchem vyhovovaly kulturním zájmům městského obyvatelstva. Kázání byla mocným kulturním činitelem a při vzrůstajících společenských rozporech stala se důležitým politickým prostředkem v době předhusitské a husitské. Tento vývoj jde ruku v ruce s rozvojem české literatury ve 14. století a souvisí s ním ještě daleko víc, než pro naše poměry předpokládal Vilikovský¹². Zatím co v předcházejících staletích měla u nás kázání (pokud se vůbec konala) jen podružný význam vysvětlující, s rozvojem měst i jejich českého živlu a spolu s působením nových řádů stalo se kázání průběhem 14. století důležitou složkou bohoslužebnou a nastala nutnost, aby kněží dovedli poutavě mluvit k početnému shromáždění laiků různých vrstev. Kněží přestávali být pouhými vykonavateli tajemných obřadů a museli umět vyjádřit národním jazykem i přiblížit nevzdělaným vrstvám výsledky středověkého myšlení, a to je vedlo i k pěstování literatury v národním jazyce. Kazatelská praxe proto také určovala sloh staročeské prózy, založený na hovorovém jazyce 14. století. Staročeský Passionál je toho dobrým dokladem právě proto, že jde o „překlad“ — o svérázné zpracování latinské klášterní vzdělávací četby, která je převedena v poutavé české dílo, přístupné svým slohem i soudobému českému člověku neznalému latiny.

¹² Jan Vilikovský, *Písemnictví českého středověku* (Kazatelství a počátky české prózy), Praha 1948, str. 109–119.

František Ryšánek

Dvě literární drobnosti

MAKARONSKÁ SKLADBA DETRIMENTUM
PACIOR

Makaronská skladba *Detrimentum pacior* se dochovala v jediném zápisu, a to na přídešti štitenského sborníku, zv. Vyšehradský, v pražské universitní knihovně (sign. XVII F 9). V několikerych dosavadních vydáních skladby není dosud jednoty, jak ukazují nejen rozdíly ve čtení některých míst rukopisu, ale i různé pořadí strof. Rozdíly v strofickém uspořádání způsobila pisařova poznámka na 11. řádku zápisu: *Velud solis radius ut supra. Eminens ut gladius*. Je to pisařův odkaz k začátkům řádku 7. a 8. v rukopise, kde je vždy latinský verš s českým na jediném řádku.

Někteří vydavatelé si poznámky všimli, jiní ji nedbali a otiskovali skladbu podle rukopisu bez zmínky o poznámce. Jiní rozuměli poznámce tak, že místo ní dosazovali zmíněné dva řádky (7 a 8) a opakovali je na místě, kde je pisařova poznámka, tedy na řádku 11 a 12 (nepočítáme-li podle rukopisu samostatně české verše).

Tak první vydavatel skladby V. Hanka otiskl ji v *Časopise Společnosti vlasteneckého Museum* roku 1829 (roč. 3., str. 80–81) v článku *Dvě staré písně*. Chybně tam oznamuje, že nalezl „dvě arie v latinském rukopise as přes polovici patnáctého století“. Rukopis je však český, a je z konce století XIV. Hanka dal skladbě titul *Studiosus*. Poznámce zapisovatelově rozuměl tak, že se mají na označené místo znova vložit zmíněné dva řádky, *Velud solis radius až túha mě podjímá*. Text přepisuje tak, že na zvláštním řádku je verš latinský a na dalším verš český. Má tak skladba 32 veršů i s provedeným opakováním ve verších 21–24 (= v. 13–16). Pravopis latinského textu částečně upravuje (*patior* m. *pacior*, *quatior* m. *quacior*; *velut* m. *velud*, *coeli* m. *celi*, *turbatio* m. *turbacio*, *ratio* m. *racio*); chybně čet *obiuxatur batio* m. *obnixa turbacio*. V českých verších se jeho čtení a přepis odlišuje od rukopisu u některých slov: verš 4 *gegié krásu* m. rukopisného *gegy*, 6 a 8 *wóle*, *kóle* m. *wuole* a *kuole*, 18 *nelze* m. *nelzye*, 28 *rozplanúti* m. *wzplanuti*; ve v. 18 přepisuje rukopisné *kraffy*: *krasfíé*. Jiné odchylky v Hankově textu: do verše 10 na druhé místo, do verše 16 a 24 (= 16) na třetí místo vkládá citoslovce *ach*; podnět k tomu měl v pisařových zkouškách péra na levém prázdném místě listu, kde je připsěk toho druhu. Ve

verši 16 a v jeho opakování (v. 24) přepisuje *tuha*, ač v rukopise je kvantita označena: *túha*. Na začátku 4. verše přidává spojku *a*.

F. L. Čelakovský v *Rozboru staročeské literatury* v letech 1840 a 1841 (vyd. 1842, str. 146 pod č. III) se zmiňuje o vydání Hankově. Domnívá se, že Hanka skladbu *tu* a některé další vypsál z nějakého jiného opisu než z Vyšehradského rukopisu, proto podle tohoto rukopisu opravil Hankovo chybné čtení *rozplanúti* na *wzplanúti*. Na tom přestal, pokud se týká naší skladby, a zmínil se ještě o dalších veršovaných přípiscích ve Vyšehradském rukopisu. Otiskuje odtud ještě další skladby: *Anděliku rozkochaný* (s odkazem na vydání Palackého), *Paní milá* a *Juž se od tebe pryč beru*.

Znovu otiskl tuto báseň Julius Feifalik v *Altöechische Leiche, Lieder und Sprüche des XIV. und XV. Jahrhunderts* (Sitzungsberichte d. Wiener Akademie, Phil.-historische Klasse, sv. 39, 1862, č. XVIII). Také jako Hanka opakuje verše 13–16 (= 21–24). Ve verši 7 čte správně *obnixa turbacio* a opravuje tak chybné místo Hankova otisku (i Výboru). Ve verši 16 (a 24) čte *túha mě projímá* m. *podjímá* (podle *srdce projímá* ve v. 14); rovněž chybně čte ve v. 13 *salis* m. *solis* a ve v. 4 *pro jejie* m. *její*. K v. 22 poznamenává: „Statt dieser Zeile steht im D. bloss ut supra, ebenso ist Z. 24 in der Handschrift nicht ausgeschrieben.“ Také Feifalik po Hankovi opakuje na místě připomínky písařovy ony čtyři verše.

Roku 1863 otiskl všechny veršované přípisky z Vyšehradského rukopisu Ig. J. Hanuš v *Malém výboru ze staročeské literatury* (str. 94, č. 7, které však není nadepsáno). Vychází z rukopisu a otiskuje poznámku písařovu *ut supra* a opakuje strofu podle rukopisu v této formě:

Velud solis radius
(ut supra)
eminens ut gladius
(ut supra).

Ve v. 18 klade za *nelzie* do závorky s otazníkem *nenie*; ale dává do závorky i slovo *sunt* ve v. 27, ačkoli je rukopisný zápis jasný: *tua ut sunt punica*.

Druhý díl *Výboru z literatury české*, připravený K. J. Erbenem, přinesl tuto báseň roku 1868 v oddíle *Písň světské* (sl. 646) s titulem a čtením Hankovým. Nalezneme tam i chyby Hankovy a jeho vložky *ach* i *a*. Jsou tam však i některé odchylky od vydání Hankova: ve verši 2 *nyní*, H. *nynie*; 4 *její*, H. *gegié*; 6 *její*, H. *gegié*; 8 *kole*, H. *kóle*. Po verši 12 nemá jako Hanka čtyřverší začínající *Velut solis radius*, nýbrž strofu *Coeli sub cacumine* (t. j. u Hanky v. 17–20); teprve potom připojuje podle poznámky písařovy *Velut solis radius* atd., které Hanka uvedl jako verše 13–16 a znovu je opakoval jako verše 21–14. Ve verši 14 čteme *nenie*, H. *nelze*

(rukopis *nelzje*); 20 *túha*, H. *tuha*; 24 shodně s Hankou uvádí chybné *rozplanúti*.

Opět s některými změnami vydal báseň roku 1910 V. Ertl v *Čítance pro vyšší třídy škol středních*. Shodně s Výborem přepisoval místo rukopisného *nelzje* (u Ertla v. 18) a *wzplanuti* (v. 28): *nelze* a *rozplanúti*. Na začátku verše 4 nedoplňuje a přidané Hankou a převzaté Výborem, a také nepřejímá — tentokrát ve shodě s Výborem — Hankovu úpravu s vloženým *ach*. Poznámky písařovy u čtyřverší *Velut solis radius* nedbá a zařazuje je jako verše 13—16, takže v jeho prepisu má báseň 28 veršů v sedmi strofách, tedy stejně jako ve Výboru, ale s opačným pořadím strofy čtvrté a páté. Naproti tomu u Hanky a Feifalika má báseň při opakování čtyřverší 32 veršů.

S edicí Ertlovou se shoduje i poslední vydání této skladby Janem Vilikovským v knize *Staročeská lyrika* z roku 1940 (str. 70—71, poznámky na str. 184). Také on nepřihlédl k poznámce písařově a vůbec se o ní nezmiňuje. Při prepisu básně stejně jako Feifalik latinský pravopis neupravuje. Podle rukopisu má ve verši 6 *její vuole* a ve v. 8 *kuole*, jak přepisoval i Ertl. S Ertlem se však rozchází ve v. 18, kde místo *nenie* má podle rukopisného *nelzje* přepis *nelze*; jotace je v tomto slově Vilikovským pominuta.

Po tomto přehledu se ještě jednou vracíme k rukopisnému dochování skladby. Především k poznámce písařově. Rozumím jí tak, že písař, když si poznamenával skladbu, psal z paměti, neopisoval z předlohy; přitom sloku 4 (*Velud solis radius* atd.) napsal napřed, před *Coeli sub cacumine* atd. Ale omyl zpozoroval a poznámkou naznačil, že patří sloka ta za sloku *Coeli sub cacumine*, nikoli před ní. Tak jí rozuměl také vydavatel Výboru: *Velud solis radius ut supra | Eminens ut gladius*.

Myšlenkový pochod žádá této změny. Verš 12 končí se slovy *Každý tvů krásu chválí*. K tomu se hodí dobře pokračování: *Coeli sub cacumine nelzě kraššie tváři*. Rovněž k verši *rovna slunečné záři* hodí se verš *Velud solis radius*. Při pořádku slok, jak je tiskne Ertl, mluví se o kráse, pak o slunci a zase o kráse a slunci; roztrhává se zbytečně, co přirozeně k sobě náleží. Je tedy správný pořádek slok tento: 1. Detrimentum patior, 2. Regitur nunc ratio, 3. Nam eius absencia, 4. Celi sub cacumine, 5. Velud solis radius, 6. Electa cordis unica, 7. Careo hoc famine.

Ve vydáních někteří nahrazovali rukopisné *nelzje* slovem *nenie* ve verši *nelzě kraššie tváři*, ale zbytečně, neboť autor líčí v tomto verši krásu a chce asi říci: nejen že není krásnější tváře, ale nemůže býti ani. V rukopise chybí sloveso, ale snad to bylo *-j: nelzěj¹*. Smysl verše by pak byl: nemožna (jest) krásnější tvář.

¹ Srov. v Gebauerově slovníku *jest nelzě, nenie lzě čeho* v hesle *lzě* a příklady tam uváděné: *toho ť nelze bude tobě* Kat. v. 3200; *nelzey (= nelze j') duši odpočinutie, jedině v pravdě* Šach. 294a; *ač jest lzie obé, a nenie-li lzie obého* Kruml. 183b.

Závěrem připojujeme celé znění skladby:

Detrimentum pacior
nynie i v každém času.
Usque ad mortem quacior,
vše pro její krásu.

5 Regitur nunc ratio
vše podle jejie vuole.
obnixa turbacio
jakžto meč srdce kuole.

Nam eius absencia
10 mě smutného pálí.
O felix essencia!
Každý tvú krásu chválí.

Celi sub cacumine
nelžě (j') kraššie tváři,
15 zodyaco fulmine
rovna slunečné záři.

Velud solis radius
zrakem srdce projímá.
Eminens ut gladius
20 túha mě podjímá.

Electa cordis unica,
nedaj mi zahynúti!
Tua ut sunt punica,
túhúť chci vzplanúti.

25 Careo hoc famine,
bych mohl vše vypraviti.
Vale in Dei nomine,
ten tě rač uzdraviti.

DŘOBNÝ PRAMEN K HÁDÁNÍ PRAVDY A LŽI
CTIBORA TOVAČOVSKÉHO

V kapitole CXXXI Hádání v řeči Lži na 113b čteme:

Neb kteří jsú prvé tvé předky ctíli, i tebe též ctíti budou; a při kvasitelých nemá člověk seděti, ale vždy něco smysliti utěšeného, aby se srdce nermutilo, aniž to hřích dokonalý muož položen býti, o níž[!] člověk jedná a jeho nedokonavá. Neb i co pěknějšího neb kraššího býti muož, jedno jako na tom světě vidíme? A kterak divný jest nebeský příbytek, u povětří veselém, v světlosti slunce a v přibývání a ubývání měsíce, v rozličnosti a v běhu hvězd! Kterak jest rozkošná země v lesích i v kvítí, v sladkosti ovoce, v lukách, v polocích i v jiných místech skalních, a rozličného kamení i perel; v běhu koňském, jelením a jiných honných zvířat, v psech i v ptačím lovu, v rybím lovu a myslivosti; v peřt jako malovaném rozličných plákuov, v malování divném řemeslníkuov rozličných vtipných; v zahradách a ovotci rozličné chuti; a zvučných trub, píšťal i rozličných strun a hudeb, zpěvákuov, zpěvákyň a na ně vzhledání i přípravy jich! K tomu v rozličných hrách: šachovních, kostečních, karetních i vrhcábných; v skocích, honbách, kolbách a turnajuov [!] křepkosti lidské i hovadské. To by ty, Pravdo, ráda všecko zahladila a od toho všecky vedeš.

Rud. Urbánek v *Dějínách* III, 2, str. 676 cituje toto místo a píše o něm: „Citíme v něm přes umělé zastření závojem nesympatické husitovi řečnice [t. Lži] tep srdce autorova. Nevím, zda lze v české literatuře husitského století 15. najíti obdobu tohoto již téměř renesančního projevu, jenž v nestřežené chvíli unikl autorovi nejen jako jeho osobní výraz, nýbrž... měl platnost širší.“

Ale celé toto místo je psáno podle starého, Augustinovi neprávem v středověku přičítaného spisu Ambrože Autberta *De conflictu vitiorum et virtutum*, u nás přeloženého předtím a několikrát vzdělaného Tomášem Štítným, ve sborníku Vyšehradském, o sobě v rukopise Kateřiny Větší, v Řečech besedních, ve sborníku drobných spisů Musejním. Je to kapitola 26., v níž Milování světa líčí krásu světa, úkazů na nebi, půvabů na zemi, rozličných radovánek, kratochvilných her a panských zábav.

Na začátku řeči Lži ukazují některá slova a myšlenky, že Ctibor znal celý spis latinský. „Tebe též ctíti budou“ je snad ohlas toho, co inanis

gloria praví: „Age bonum, quod vales, ostende cunctis bonum, quod agis, ut bonus a cunctis dicaris... ut nemo te contemnat, nemo te despiciat, sed universi tibi honorem persolvant“, kap. III. Zmínka o kvasitelích je způsobena snad výklady o ventri ingluvies, cap. XX. „Něco smysliti utěšeného“ je podle kap. XXI Inepta laetitia: „Egredere in publicum laetus, dic aliquid foris, unde vel tu vel proximi rideant, fac eos laetos tua laetitia.“ O smilstvu zamýšleném, ale nedokonaném skutkem mluví v kap. XXIV Luxuria: „Numquid damnandum aliquid agit is, qui in corde libidini consentit et ad opus concupitae libidinis non pertransit?“ V dalších výkladech překládá Ctibor kapitulu o Milování světa (kap. XXVI), něco z ní vypouští, ale zase některé kratochvíle rozvádí a nově přidává.

Beatae vitae felicitas. Amor praesentis vitae dicit: Quid pulchrius, quid honestius, quid venustius, quidve potest esse delectabilius, quam quod in praesenti vita quotidie cernimus! O quam mirabilis caeli camera in aere iucundo, in lumine solis, in augmento lunae atque defectu, in varietate stellarum et cursu! Quam oblectabilis terra in nemorum floribus, in fluctuum (fructuum) suavitatibus, in pratorum rivulorumque amoenitatibus, in segetum culmis luxuriantibus, in vinearum foliis et botrionibus plenis palmitibus, in silvarum umbris et planis exitibus, in equorum et canum cursibus, in cervorum et caprearum saltibus, in accipitrum volatibus, in pavorum, columbarum turturumque pennis et collis, in domorum pictis muris et laquearibus, in organorum omniumque musicorum tinnulis cantibus, in mulierum venustis aspectibus earumque superciliis et crinibus, oculis et genis, gutture et labiis, naso et manibus, atque extrinsecus adhibitis auro et gemmis distinctis monilibus, et si qua sunt alia, quae modo non recolit sensus.

Ctibor měl před rukama latinský text, nikoli překlad nebo vzdělání Štítného, a překládá doslovně, pokud tlumočí předlohu. Vidíme to na tom, že latinská podstatná jména překládá zase podstatnými jmény, Štítný substantiva rozvádí ve věty. Camera caeli *příbytek nebeský* Tov., *Ó kak jest divně nebe obchránilo veš svět*, Štít.; in augmento lunae et defectu *v přibývání a ubývání měsíce* Tov., *a také, že měsíc se tak divně mění, ano jeho večas přibývá, večas ubývá* Štít.; in varietate stellarum et cursu *v rozličnosti a v běhu hvězd* Tov., *Kak jest divná rozličnost hvězd a divný jich běh* Štít. O půvabech ženských Ctibor vynechává, zbytek je jen u zpěvákyň, stručná zmínka. Zato rozvádí různé druhy myslivosti, her, přidává i rytířské zábavy (kolby, turnaje), panské kratochvíle.

Čerpal-li Tovačovský z latinské předlohy, a to ještě v mladších letech, kdy skládal svůj spis, vyvrací se tou skutečností chybný dosavadní názor o jeho poměru k latině. Palacký o něm v té věci napsal: „Vychován ve vlasti pilně sice, ale stranným vedením husitských kněží, kteří v blízké Tovačovu Kroměříži měli hlavní sídlo učení svého, tak, že ani nenabyl důkladnější známosti jazyka latinského,“ Riegrův *Slov. nauč.* Ten úsudek

o něm se potom opakuje a ještě postupem času stupňuje. „Ani on nebyl veden k studiím klassickým, latinu znal jen chatrně, ani neprošel vlašskou školu diplomatickou,“ J. Vlček, *Děj. lit.* I, 1897, str. 203; „neuměl ani latinsky,“ Jakubec, *Děj. lit.* I², 1929, str. 529. Nejdále zašel Vinc. Brandl, jenž v *Ottově Slov. nauč.* V, str. 373 napsal: „Ctibor Tovačovský z Cimburka jsa vychován od husitských kněží, kteří klassických studií neznali, nenaučil se ani latině. Tu se ukázal nedostatek klassických studií při něm... Ctibor byl nepřitelem latiny, které neznal; proto také jeho vnuknutím roku 1480 vypuzena latina z desek zemských a nařizeno, aby již napotom všechny vklady do desk psaly se jen česky.“

Latinsky uměl, když čerpal z latinského traktátu; z toho, že jeho přičiněním vklady byly zapisovány česky, nelze usuzovati o jeho nenávisti k latině. Usnesení roku 1480 stalo se „s volí pana hejtmana Ctibora Tovačovského a pánuov i všie země... A k tomu páni pro obec i pány komorníky svolili, pro menší práci a lepší rozum těm, kteříž latině neumějí a mnozí latinu k svému rozumu vykládají, aby prostý rozum český stál.“ Byla to věc praktická. Dříve český vklad se překládal do latiny a byla s tím práce; potom zase při sporech se překládal do češtiny, při překládání se mohly vlouditi omyly, a také ti, kteří latinsky uměli, vykládali si spornou věc v svůj prospěch. Byl-li vklad zapsán česky, ukazoval prostý smysl českých slov, oč vlastně jde, a nebyly možny vytáčky překrucováním významů českých. Odstranilo-li se nepohodlné úřadování a zbytečné překládání do latiny a z latiny do češtiny, byl z toho prospěch pro strany i pro úředníky. Bylo to usnesení rozumné a není v něm možno spatřovati nenávisti k latinským studiím a latině vůbec, není v tom ani doklad, že Ctibor neuměl latinsky.

Milan Kopecký

*Několik poznámek
o Konáčově hře Judith*

Mikuláš Konáč z Hodiškova patří k autorům, jimž literární historie věnovala dosud daleko méně pozornosti, než kolik si zaslужují. Jako by se zapomnělo na to, že Konáč sehrál v naší literatuře první čtvrtiny 16. století (do níž spadá největší rozmach jeho činnosti jako překladatele, upravovatele a vydavatele) podobnou úlohu, jako sehrál v posledním čtvrtstoletí Veleslavín. Veleslavína ostatně Konáč po nejedné stránce připomíná, především šíří svých zájmů, ale i mnohotvárností a jistou roztržitostí svého díla. Tato roztržitost (která se jeví na první pohled jako eklekticismus) vyplývá ze snahy obejmout co největší bohatství literárního života a projevuje se i ve snaze co nejvíce recipovat z cizích literatur. Okruh Konáčových čtenářů byl v této době zřejmě velmi široký, a proto měla jeho činnost, kterou odpovídal dobové potřebě, nemalý význam pro upevňování kulturní pospolitosti české národnosti.

Hlavní tři Konáčovy spisy, původní Kniha o hořekování a naříkání Spravedlivosti, z němčiny přeložená hra Judith a podle Boccaccia zdramatizovaná Hra pěkných přísloví, vycházejí však až v době, kdy Konáč přestal stát v centru kulturního ruchu, r. 1547. Pro další rozvoj literatury má z nich největší význam hra Judith.

Dále se chci zaměřit na tuto Konáčovu hru se zřetelem k její předloze a k jejímu významu v naší dramatické literatuře předbělohorské; při tom se dotknu i některých otázek obecného rázu. Je samozřejmé, že mé poznámky budou jen nepatrným příspěvkem k pochopení kulturních zájmů Konáčovy doby a že definitivní názor na Konáče bude možno podat až po rozboru celé jeho tvorby, především však renesančních látek v jeho díle.

Konáčovým dílem se dosud speciálně zabývali jen dva badatelé, Václav Měrka a Zdeněk Tobolka. — V. Měrka ve studii Mikuláš Konáč z Hodiškova s podtitulem Příspěvek k poznání jeho literární práce a jeho jazyka¹, která je vlastně naší jedinou prací o literárním díle Konáčově jako celku, přispívá bohužel málo k rozšíření našich poznatků o Konáčovi, neboť jeho popisné výklady jsou zaměřeny především na Konáčův jazyk (a ani v této oblasti nemohou být úplné, protože své doklady autor bere jen z části Konáčova díla). — Ani Zdeněk Tobolka nepodal úplný Ko-

¹ ČMF IV, 1915, str. 1–13, 117–123, 215–221.

náčův obraz, neboť ve své práci Český knihtiskař Mikuláš Konáč z Hodiškova² se obírá jen Konáčovou činností tiskařskou. — Kromě uvedených dvou prací se ovšem shledáváme s výklady o Konáčově díle ve spisech s širší problematikou literárně historickou; práce ty uvedu v kapitole II.

I

Náš kulturní vývoj mezi husitstvím a Bílou horou bývá tradičně označován jako období humanismu a reformace; přitom oba tyto „proudy“ buď bývají stavěny do protikladu, nebo se prostě kladou vedle sebe jako „proudy“ na sobě v podstatě nezávislé. Toto pojetí je však nesprávné; je třeba najít společného jmenovatele, na který by se daly oba tyto „proudy“ uvést a který by vyjádřil snažení celé doby.

Před podobným problémem stojí i literární věda polská. Klíč k řešení našel zde Kazimierz Budzyk v práci *Z dziejów renesansu w Polsce*³, kde vychází z Engelsovy definice renesance formulované v úvodu k Dialektice přírody a s tohoto hlediska zkoumá vývoj polské literatury 16.—17. století. Budzyk ruší tradiční rozdíl mezi renesancí a reformací a oba tyto „proudy“ vykládá jako dvojí odraz téže dějinné tendence, totiž úsilí buržoasie o získání politické moci. Vidí proto v renesanci a reformaci dvě varianty téže dějinné tendence a volí pro ně jediný termín — renesance. Do polské renesance pak pojímá všechno kulturní dění od poloviny 15. stol. do prvních desetiletí 17. století⁴.

Domnívám se, že by se toto pojetí mohlo aplikovat i na naši literaturu, i když u nás převládá varianta tradičně zvaná reformace. V evropských zemích v 15. a 16. stol. ostatně dominovala vždy jedna z obou variant, buď renesance v užším slova smyslu, nebo reformace. Pro náš kulturní vývoj od husitství do Bílé hory je při vši složitosti třídních vztahů charakteristické, že v průběhu boje feudálů a měšťanstva si měšťanstvo vytváří vlastní kulturu, jejímž ideologickým podkladem je reformace.

Podobně jako u nás, reformace dominovala v Německu, kde měšťanské protifeudální hnutí nabývá od Lutherova vystoupení formy odboje proti církvi. Tato převaha reformace v německé literatuře se projevila nepřímou i v naší literatuře, neboť pro tento společný vývoj se u nás v 16. stol. poměrně hodně čerpá z literatury německé, která se v tomto období ochotně dala do služeb reformačnímu úsilí, jistě za působení příkladu iniciátora německé reformace, zvláště jeho překladu bible do němčiny.

² Příloha ke IV. svazku edice *Monumenta Bohemiae typographica*, Praha 1927.

³ Wrocław 1953.

⁴ Zařazuje sem tedy Jana z Ludziska, Długosze, Ostroróga, Biernata z Lublina, Marcina Bielského, Kopernika, dále Reje, Kochanowského a další představitele polské literatury „zlatého věku“ a měšťanskou literaturu konce 16. a první poloviny 17. století.

Podřízení německé literatury cílům reformace lze nejvíce pozorovat v dramatické tvorbě, v níž vzniká mnoho her s náboženskou tematikou, mezi nimiž zvláštní postavení zaujímají hry biblické. S významným podnětem k rozvoji biblické hry přišel sám Luther, který ve svých předmluvách k překladům biblických knih Judith, Tobiáš, Esther a j. s nadšením psal o básnických hodnotách a dramatické kompozici těchto knih, a tím vyzýval k zdramatisování biblických látek.

Jako doklad uvádím citát z jeho předmluvy k překladu knihy Judith z r. 1534: „Und mag sein, dass sie [die Juden] solche Gedichte gespielt haben, wie man bei uns die Passion spielet und anderer Heiligen Geschichte, damit sie ihr Volk und die Jugend lehren, als in einem gemeinen Bilde oder Spiel, Gott vertrauen, fromm sein und alle Hilfe und Trost von Gott hoffen in allen Nöten wider alle Feinde. Darum ist einen fein, gut, heilig, nützlich Buch, uns Christen wohl zu lesen, denn die Worte, so die Personen hier reden, soll man verstehen, als rede ein geistlicher Poet oder Prophet aus dem heiligen Geist, der solche Personen fürstellet in seinem Spiel und durch sie uns predigt.“

Za těchto okolností je pochopitelné, že se v německé dramatické poesii setkáváme se zpracováním biblického podání o Adamovi a Evě, o Kainovi a Abelovi, o Abrahamovi a Isákovi, o Jakobovi a jeho synech, o Josefovi Egyptském, o Helim a jeho dvou synech, o Samuelovi a Saulovi, o Davidovi, Šalomounovi, Ruth, Judith, Esther, Zuzaně, o Danielovi, Tobiáši a j. Nejsou však literárně využívány jen látky starozákonní, ale i — ovšem v menší míře — novozákonní, jako na př. o Janu Křtiteli, o dvanáctiletém Ježíši, o bohatci a Lazarovi, o ztracené ovci, o marnotratném synu, dramatisovány jsou Kristovy zázraky, počínajíc Kání Galilejskou, jeho umučení, dále příběhy ze života apoštolů a učedníků, jako obrácení Pavlovo, věznění Petrovo, kamenování Štěpánovo a j. Některé z těchto biblických látek se uplatňují, jak uvidíme, v literárním zpracování i u nás. Myslím však, že mezi faktem dramatisace biblických látek v Německu a u nás je jistý rozdíl: v Německu zdramatisování těchto látek znamenalo zároveň jisté zdemokratisování písemnictví přístupného dosud nevelkému okruhu čtenářstva, kdežto u nás tato demokratisace není přínosem až 16. století, protože byla provedena už v době husitské; je ovšem nepochybné, že po rozšíření knihtisku a zdramatisování biblických látek se míra této demokratisace ještě zvětšila.

Důraz, který reformace položila na bibli a na její zpřístupnění lidu, vedl někdy k představě, že reformace v oblasti literatury neměla jiný záměr než popularisování biblických a jiných náboženských látek. To je však omyl. Literatura 16. století — ať už šlo o literaturu „reformační“ nebo o literaturu „renesanční“ v užším slova smyslu — byla zaměřena v podstatě na stejné prostředí konsumentů, a proto i působení literatury „reformační“ bylo podobné jako působení literatury „renesanční“. Je nepochybné, že

s hlediska obsahu jde u „reformační“ literatury spíše o látky středověké než novověké, ale s hlediska společenského působení je to písemnictví bojující za nové formy společenské stejně jako literatura „renesanční“. O tom konečně svědčí i to, že nejednou v těchto literárních projevech s náboženskými látkami jsou určité motivy aktuálně pointovány, že některé scény nebo celá skladba chtějí co říci současné době. Konečně i s formálního hlediska jsou styčné body mezi literaturou renesanční a reformační, a to jak v žánrech, tak v jazyce. Vždyť úsilí vytvářet literaturu národním jazykem je společné pro obě varianty literatury této doby.

Jednou z biblických látek, které byly v národních literaturách zpracovávány, je vypravování o židovské vdově Judith, která se v době asyrského obléhání Bethulie dostane do nepřátelského tábora, zabije tam vůdce Asyřanů Holoferna a tím přispěje k vítězství Židů. V české literatuře období renesance byla tato látka zdramatisována dvakrát (Konáč, Vrána), v německé několikrát (Birck, Greff, Schmeltzl, Schonaeus, Anonymus, H. Sachs, S. Hebel a j.)⁵.

II

Konáčova Judith má úvodní věnování panu Janu staršímu Hodějovskému z Hodějova, z něhož se sice dovídáme, že skladba je překladem hry, sepsané *německými rykmy*, ale svůj pramen překladatel neuvádí. Mezi badateli, z nichž se nikdo — kromě Máchala — nezabýval otázkou Konáčovy předlohy speciálně, převládl názor, že Konáč překládal z dramatu Joachima Greffa z r. 1536.

Tento názor nacházíme po první formulován jako hypotézu u F. B. Mikovce v Příspěvcích k dějepisnému českému divadlu⁶ a pak u dalších badatelů, kteří jej přijímají bez ověření, u Jos. Jirečka ve *Staročeských divadelních hrách*⁷, F. Menčíka v *Příspěvcích k dějinám českého divadla*⁸, Jar. Vlčka v *Dějínách české literatury*⁹ a J. Jakubce v *Dějínách literatury české*¹⁰. K tomuto názoru se postavil skepticky Antonín Truhlář¹¹ a hlavně V. A. Francev, který ve studii *Češskije dramatičeskije proizvedenija XVI—XVII st.*¹² zdůrazňuje, že pro toto tvrzení nebyly dosud nikým podány žádné důkazy. Tato skepse byla podnětem J. Máchalovi k tomu,

⁵ Srov. Otto Baltzer, *Judith in der deutschen Literatur*, Berlin — Leipzig 1930.

⁶ *Lumír* III, 1853, str. 112.

⁷ Praha 1878, str. X.

⁸ *Rozpravy ČA* 1895, str. 83n.

⁹ Vydání z r. 1951, I. díl, str. 290.

¹⁰ I, Praha 1929, str. 599.

¹¹ *Památník . . . Frant. Josefa I*, Praha 1898, III, str. 85.

¹² Varšava 1903, str. 71.

že v ČMF II¹³ opakoval své starší tvrzení z recenze Francevova citovaného spisu¹⁴ o Greffově hře jako Konáčově předloze.

I když nelze mít pochybnosti o tom, že Máchal měl v rukou Greffovu hru, přece jeho argumentace není zcela přesvědčivá, protože jeho tvrzení je formulováno jen velmi stručně s uvedením jediného dokladu. Pádnost tohoto dokladu ještě oslabuje to, že jde o doklad z prologu, který, jak dále ukážeme, je pro důkaz o věrnosti překladu z celého textu nejméně vhodný. Máchal zde sice slíbil podati později podrobnější srovnání, neuveřejnil je však, nechceme-li arciž za ně pokládat odstavec v práci *Dějiny českého dramata*¹⁵, v němž ve třech větách opakuje své vývody z ČMF II.

Otázka Konáčovy předlohy ostatně není nijak spleťtá. Na první pohled je zřejmé, že si Konáč mohl vybrat předlohu jen ze tří německých prací, vzniklých v době jeho literárního působení: je to drama Sixta Bircka z r. 1534 (latinské s týmž námětem je z r. 1536), hra Joachima Greffa z r. 1536 a hra Wolfganga Schmeltzla z r. 1542. Byly to vesměs školské hry, psané se záměry výchovnými a vzdělavatelnými. Všichni tři uvedení autoři jsou známými německými skladateli školských her. Birck napsal svou skladbu ještě před vydáním Lutherova překladu bible, a měl proto za předlohu Vulgatu, kdežto Greff a Schmeltzl, i když byli příslušníky různých náboženství (Greff evangelík, Schmeltzl katolík), používali lutherského biblického překladu. Tím se dá vysvětlit, proč si jsou někde obě tato díla hodně blízká, přestože vznikala nezávisle na sobě. Dodávám ještě, že Greff byl prvním, kdo uskutečnil Lutherovu výzvu k literárnímu zpracování biblických látek (ovšem biblických námětů bylo literárně využíváno i před rokem 1534).

Už počet jednajících osob vzpomenutých her (v německé hře Birckově je jich 58, v latinské dokonce přes 70, u Schmeltzla 12 a u Greffa stejně jako u Konáče 33) nám napoví, že Konáčovou předlohou byla hra Greffova. Dále se budeme zabývat poměrem Konáčovy hry ke Greffově podrobněji.

Společným rysem všech tří německých dramát je zdůraznění tureckého nebezpečí. — Skladby o Turecích a tureckém nebezpečí byly v 16. stol. časté i v naší literatuře, stejně v umělé, jako v lidové. Protiturecká literatura sloužila totiž jednak zájmům vládnoucích kruhů, jednak odrážela zájmy lidu (po té stránce je zajímavé, že v lidové tvorbě je Turek spíše komickou postavou než nenáviděným a krutým uchvatitelem). Literatura o tureckém nebezpečí se u nás zvláště rozvíjí od počátku druhé poloviny 16. století, nicméně stojí za připomínku, že Konáč vydává už asi r. 1526 spisek O nešťastné bitvě a porážce Uhrů od národu tureckého učiněné. To by poukazovalo k tomu, že z množství biblických her, které v Německu byly napsány, Konáč sáhl právě po látce, která se jevila už pro svou protitureckou tendenci jako aktuální.

¹³ 1912, str. 170—171.

¹⁴ LF XXXI, 1904, str. 72.

¹⁵ Praha 1917, str. 48.

Dříve než přistoupíme k vlastnímu srovnání Konáčovy hry se skladbou Greffovou, všimneme si podrobněji úvodního věnování Konáčova, které je projevem původním a opravdu osobitým, zrcadlícím mravní a uměleckou individualitu autorovu.

Funkce úvodního věnování byla v renesanční literatuře (stejně jako v literatuře středověké) neobyčejně důležitá. Bylo to vlastně *captatio benevolentiae*, které mělo vzbudit pro spisovatelovu práci porozumění a mělo povzbudit mecenáše, jemuž bylo věnováno, k vydání díla tiskem. Tak tomu bylo i v našem případě. Knihu totiž vydal společně s dvěma jinými Konáčovými skladbami Bohuslav z Hodějova, jehož strýci, Janu staršímu z Hodějova, byla kniha dedikována.

Ve svém věnování Konáč odůvodňuje, proč přeložil Judith do češtiny:

„A zvláště poněvadž někdy Římané vlaskou svou řečí přirozenou (umějíce však latinskou) pro vzdělání obecného dobrého mnohé věci spisovali, jako Petrarcha, Bocatius, Dantes i jiní, a do dnešního dne spisují, Němci také tím svým drsnatým švandrovým jazykem kteraké historie spisují vidíme. Co pak Poláci činí, kteříž někdy dosti málo neb nic svou řečí přirozenou psátí neuměli, ale cizí, latinské, užívati musili, již pak nyní netoliko prosté rozprávky spisují, ale rykmy mírnými hry rozličné znamenitých poetuov kratochvilných Terencia a Plauta svým tím hrubým a neohebným glagolem tisknou a na světlo vynášejí. I to také já znamená, kterakú ti národové o rozmnožení jazyku svého přirozeného péči a o vzdělání obecného dobrého mají, nechť, aby český náš přirozený jazyk tak hojný, tak lahodný a tak příjemný, kterýmž neméně plně, ozdobně a foremně mluveno muože býti nežli latinským, bez rozmnožování ležal a obecnému dobrému žádného prospěchu nepřinášel, hru tuto z kněh Judith vzatú (jakož již povědino) v tyto rykmy českým jazykem sem sepsal a pro napravení obecného dobrého k vytisknutí dal.“

Tento citát je zajímavý především proto, že je to Konáčovo uvědomělé přihlášení k národnímu humanismu, které můžeme položit vedle o půl století starší slavné předmluvy Kornelovy k překladu Knih o napravení padlého jako zajímavý protějšek, ukazující, že boj o národní humanismus nebyl ještě ani v době Konáčově dobojován. Konáč se zde jeví jako pokračovatel v národně humanistických snahách Kornelových, jejichž dovršitelem se stal svou popularisační činností Daniel Adam z Veleslavína, a je ironie, že tak plamennou obranu mateřského jazyka najdeme v díle dedikovaném Janu staršímu Hodějovskému, mecenáši latinsky píšících spisovatelů.

Pozoruhodné je i to, že citát tohoto druhu není v Konáčově díle ojedinělý. Tak na př. v předmluvě k lukiánskému Rozmlouvání Charona s Palinurem čteme: „... kteréž sem . . . v český přeložil jazyk, ovšem nepochybuje o tom, že jiným na vodě psátí budu, a zvláště těm, kteréž tak veliká a takás vzteklá nenávisť přirozeného drží jazyku, že mnohokrát z omýlení české písmo v ruce své vezmúce, hned rychle zase ne jinak než jako horké uhlé vypuštějí. Takovéť já mezi těmi, kteříž posmíevanie jsou najhodnější, počítám. Ne takovéť jistě Němci nenávisť (všecky jiné pro ukrácení pomina) k svému drsnatému jazyku mají.“¹⁶

I tento citát, starší o 40 let než věnování k Judith, svědčí o přímo programové národně uvědomovací práci Konáčově. Citát je časově blízký klasickému projevu Kornelovu, po kterém následují další podobné nadšené obrany českého jazyka z pera Řehoře Hrubého z Jelení (v předmluvě ke knize Jana Zlatoústého *Že žádný nemuož uražen býti* z r. 1501), Václava Piseckého (v předmluvě ke Spisu Izokrata k Demoničovi napomenutelnému z r. 1512) a jiných.

Citované místo z věnování k Judith nás vede též k zamyšlení nad Konáčovým poměrem k polské literatuře. Nemyslím, že bychom v jeho označení polštiny *hrubým a neohebným glagolem*, stejně jako v epithetech *drsnatý* a *švandrovny* (první nacházíme v obou citovaných Konáčových projevech) u němčiny museli hledat projev národního šovinismu. Ve vztahu k polštině lze v tom najít stanovisko člověka, který zná vývoj české i polské literatury a jenž si je dobře vědom toho, že jeho současnost je ve vztahu obou blízkých literatur jistým mezníkem. Až do 15. století stojí totiž polská literatura po obsahové i formální stránce pod vlivem literatury české, jak podrobně ukázali R. Jakobson¹⁷ a M. Weingart¹⁸. Zhruba od 16. stol. se tato situace mění a úlohu učitelky přebírá někdy žákyně, jak vidíme na př. z Tragedie neb hry žebračí. Stanovisko staromilce Konáče je tu pochopitelné: vidí, že česká literatura je dostihována a dokonce předstihována literaturou polskou, která se ve svém vývoji stále osvobozuje od nenárodních tendencí¹⁹. Nakladatel Konáč zároveň pozoruje, že se pro českou knihu ztrácí polské publikum, ke kterému on se ještě ve svých tiscích obracel, na př. v předmluvě k překladu kroniky Eneáše Sylvia z r. 1510 s verši: *Protož jí sobě neobtěžuj čísti, | neb muože tobě užitek přiněsti, | Čechu, Slováku, Moravče, Poláku, | chvíli všelijakú.*

Konáčova zmínka o polských překladech Terentia a Plauta je pro polskou literární historii stále ještě podnětem k usilovnému bádání, protože zatím v polských (ani jiných) pracích o této době nenajdeme zjištění, které překlady z těchto dvou

¹⁶ Citát je z Tobolkovy fototypické edice Šest tisků Mikuláše Konáče z Hodiškova a Jana Wolffa, *Monumenta Bohemiae typographica* V, Praha 1928.

¹⁷ Pod pseudonymem Olaf Jansen ve studii *Český vliv na středověkou literaturu polskou*, sborník *Co daly naše země Evropě a lidstvu* I, Praha 1939.

¹⁸ V knize *Slovanská vzájemnost*, Praha 1926.

¹⁹ Na otázku, zda Konáč znal polsky a polskou literaturu, odpověděl V. Hanka v *Rozboru staročeské literatury II, Rozpravy KČSN*, str. 686–695, kde rozebral Zrcadlo Moudrosti sv. Crhy. Hanka se domnívá, že znalosti polštiny a polské literatury měl Konáč od svého bratra, který jako kupec jezdil občas za obchodem do Polska.

řimských dramatiků měl Konáč na mysli. Je známo, že půl století po Konáčově zmínce vydává na svou dobu znamenitý překlad Plautovy komedie *Trinummus* Piotr Ciekliński (1558—1604) s názvem *Potrójny* (1597) a hru lokalizuje do Polska²⁰. Avšak Konáčovo sdělení o polských překladech Plauta a Terentia nelze zatím konfrontovat se žádným dochovaným překladem z této doby. Jeho zprávu potvrzuje zatím z nepatrné části jen poznámka v inventáři M. Szarffenberka z r. 1547, zachycující mezi polskými knihami také exemplář Terentiových komedií²¹.

Konáčův vztah k Polákům lze dokreslit ještě třemi poznámkami:

1. Pravidlo lidského života věnoval Konáč se svým bratrem Václavem r. 1528 nejvyššímu kancléři království polského „Kryštofu z Šidlovce a na Snělově“. (Konáč nebyl se svou dedikací jediný; tak na př. Erasmus Rotterdamský dedikoval Krzysztofu Szydłowickému dílo *O jazyku*.)
2. Lukiánský dialog Charona s Palinurem byl v l. 1536—1542 přeložen do polštiny. Objasnit vztah českého a polského překladu se pokusím na jiném místě.
3. Podle Konáčova díla *Životové a mravná naučení mudrců přirozených* zpracoval tuto Burleyovu látku v polštině Marcin Bielski.

IV

Po Konáčově úvodním věnování následuje veršování *Proč Pán Bůh těžkosti dopouští*. Je to opět vlastní práce Konáčova, v níž autor horlí proti hříchům a mravní zkaženosti své doby a vyzývá ke ctnostnému životu, což je charakteristické pro celou jeho činnost. Veršování je nesené tímž tónem jako všechny Konáčovy moralisující úvody nebo doslovy a jako jeho hlavní skladba *Kniha o hořekování a nařikání Spravedlivosti, královny a paní všech ctností*. Je naplněno spisovatelovou mravní opravdovostí a vírou, že zlepšení mravů je jedinou cestou k ochraně před nepřáteli, hladem, morem a drahotou.

Po věnování a moralistním veršování následuje seznam osob, *kteří v této hře mluví*. Jejich seřazení — nejdříve z *Asýrských*, pak z *Židuov* — souhlasí se seznamem jednajících osob v díle Joachima Greffa jen s tím rozdílem, že nadpisy a bližší určení postav jsou u Konáče české. V Greffově hře jsou kromě latinského seznamu jednajících osob i latinské scénické poznámky a latinská je i formulace ostatních mimotextových částí. Konáč z toho ponechává jen latinské číslování aktů a scén, ostatní překládá do češtiny²².

²⁰ J. Krzyżanowski, *Historia literatury polskiej*, Warszawa 1953, str. 240.

²¹ M. Szyjkowski, *Dramat w Polsce, Dzieje literatury pięknej w Polsce*, Kraków 1936, 2. vydání, 2. část, str. 295. — Pozn. v korektuře: Konáčovu zmínku o polských překladech Terentia a Plauta se pokouší vysvětlit také Josef Bečka ve studii *Polské písemnictví ve světle českých překladů, Česko-polský sborník vědeckých prací II*, Praha 1955, str. 155–156.

²² Na Greffově hře vůbec je na první pohled patrné, že jejím autorem byl humanistický kantor, jehož záměrem bylo vytvoření školské hry. Hra o Juditě není

Poté je u Konáče otištěna předmluva, u Greffa prologus. Jejich srovnání ukazuje, že právě zde se Konáč od Greffa nejvíce odchýlil. Greffovy verše mu sloužily jako vodítko k improvisaci, do níž vložil řadu svých veršů, na př.:

*Děkujice Bohu z toho, že nám Čechuom velmi mnoho
ráčil uděliti svého slova tak spasitedlného.*

V Konáčových verších je tendence díla odhalena a zdůrazněna tak, jak toho vyžadovalo drama, snažící se v duchu potřeb doby sloužit životu. Proto by bylo nepochopitelným duchu 16. stol., kdybychom se této Konáčově moralistní tendenci podívovali a hodnotili ji záporně. Morální tendenci obsahovala ostatně ve značné míře i dramatická literatura antická, především tragedie, pod jejímž vlivem se vyvíjelo školské drama.

Nejvěrněji Konáč přejímá z Greffa na začátku a na konci předmluvy, uprostřed však je poměrně samostatný. Proti německému prologu je ve své předmluvě stručnější.

Pak následuje vlastní hra. Porovnání obou textů²³ nám poskytne toto schema řazení výstupů a výjevů v pěti jednáních:

I. akt: Holofernes se chvástá válečnými úspěchy a ptá se svých rádců na Židy (1. scéna). Achior varuje před Židy a je jim za to vydán. (2.) Bargathan a Thares uváží Achiora ke stromu před Bethulií. (3.)

II. akt: Židovští střelci Nathan a Joach najdou Achiora a odvádějí jej do města. (1.) Ve městě Achior podává zprávu Oziáši a Izrahelovi. (2.) Na poradě u Holoferna je rozhodnuto obsadit židovské studnice. (3., 4.) Oziáš žádá sklíčené Židy, aby vydrželi bez vody pět dní. (5.)

III. akt: Judith nabízí Židům svou pomoc. (1.) Její modlitba. (2.)

IV. akt: Judith se služebnicí Abrou odchází do Holofernova ležení. (1.)²⁴ Je zastavena asyrskými strážci studnic Amanem a Atachem. (2.) Je přivedena k Holofernovi. (3.) Juditina modlitba. (4.) Přípravy k hostině. (5.) Na hostině Holofernes pozve Judith k sobě do stanu. (6.) Judith ve stanu usekne Holofernovi hlavu a vrací se k Židům. (6.)²⁵ Judith oznamuje, co se stalo. Achior chce z vděčnosti přijmouti židovského boha. (7.)

konečně jeho jedinou školskou hrou. Z ostatních jmenuji aspoň tyto (vždy jen začátek titulu): Ein lieblich und nützbarch spil von dem Patriarchen Jacob und seinen zwelff Sönen (1534).

Drey liebliche nützbarche Historien der dreier Ertzvetter und Patriarchen Abrahams, Isaacs und Jacobs (1540).

Lazarus vom Tode durch Christum am vierden tage erwecket (1545). Viz Reinhard Buchwald, *Joachim Greff*, Leipzig 1907.

²³ Děkuji správě Landesbibliothek v Gothě, která mně ochotně ke studiu zaslala jediný známý exemplář Greffovy hry, a Universitní knihovně v Brně, která mně zapůjčila starý tisk se skladbou Konáčovou.

²⁴ U Greffa správně „scena prima“, u Konáče chybně „scena septima“.

²⁵ Greff mylně označuje tuto scénu jako šestou a tento omyl přejímá i Konáč.

V. akt: Zmatek mezi Asyřany, v bitvě Židé vítězí. (1.) Židé děkují Juditě. (2.) Děkovná píseň Juditina. (3.) Judith propouští služku Abru. (4.)

Konáč většinou reprodukuje Greffa verš po verši; ze shodného řazení promluv jednajících osob je jen jediná odchylka, a to ve 3. scéně IV. aktu, kde chybí tato dvouveršová promluva třetího komorníka:

Tertius (t. j. Cubicularius):

*Gnediger herr, nach deim Gebot
thun wir gerne frue und spot.*

Konáč se úzkostlivě snažil, aby podal věrný překlad německé hry. Zdá se, že na nejednom místě jej tento úzkostlivý vztah k textu originálu výrazově omezoval. A tak v Konáčově překladu najdeme nejen místa šťastně přeložená, ale také místa jazykově neobratná. Těsná překladatelská závislost na Greffovi byla však překladu k prospěchu v některých pasážích laděných lyricky. Pro srovnání uvedu toto místo:

Holofernes:

*Sihe zart, fraw, noch dis apfelein,
wie ist es doch so hübsch und fein,
so rot, hübsch und lüstiglich,
ach, schönes freulein, ich bitte dich,
du wolts von meiner wegen essen,
der trew wil ich dir nicht vergessen.*

Holofernes:

*Pohled na toto jablěčko, | mé milé, milé srdéčko,
kterak jest pěkně červené, | velmi jakés utěšené.
I věřím, že je pro mne sníš | a že jest čistě chuti zviš. (IV, 6)*

V téže scéně rozvedl Konáč lyrickým čtyřverším Greffův jediný verš:

Judith:

Ach, herr, ich hab vorwar genug.

Judith:

*Muoj panáčku, věř mi toho,
žeť již na mne bude mnoho.
Však to pro tvé zdraví všecko
učiním, mé milé srdéčko. (IV, 6)*

Při četbě takových samostatnějších míst máme dojem, jako by Konáč svůj jazyk osvěžoval příklonem k tradici staročeské poesie, v citovaném případě k tradici milostné lyriky. Ovšem právě v těchto částech hry, kreslicích Juditin vztah k Holofernovi, nastává u Konáče určité posunutí smyslu originálu. Milostná oslovení, jako *Mně se líbí dobře všecko, o mé přemilé srdéčko* (IV, 6), neodpovídají zcela verši originálu *Er schmeckt*

mir traun von hertsen wol a mění tak poněkud proti Greffovu záměru a proti koncepci bible Juditinu formu jednání.

Konáčův překlad je na některých místech zbytečně mnohomluvný a statický a přitom je v něm řada nepřesností a dokonce omylů, vzniklých spíše nepozorností překladatele než sazečským nedopatřením. Tak na př. ve IV, 6 je řeč Bagoova označena jako Holofernova nebo ve IV, 5 je Greffovo dvojverší

*Wolan so geht und richtet zu,
sieh, da mein herr der kumpt nu*

přeloženo takto:

Nu, tehdy medle nestuojte, | neb hýn paní jde, již strojte

(přichází totiž Holofernes).

Hra je ukončena epilogem, který — podobně jako předmluva — je přeložen volněji než vlastní text hry; autor tu nebyl spoután snahou přesně reprodukovat děj, a mohl tedy i zde rozvinout své moralisování.

Z toho, co jsem uvedl, vyplývá potvrzení Máchalova zjištění, že předlohou Konáčovy Judith, označené v podtitulu jako *Hra z historií Judith pilně vybraná | a rykmy mírnými tuto sepsaná | abychom se v nepravostech poznali | a za smilování k Bohu volali | aby nepřátely odvrátil od nás | přeukrutné v tento nebezpečný čas*, a vytištěné r. 1547 u Jana Kosořského, byla Tragedia des Buchs Judith inn deudsche Reim verfasset durch Joachi Greff von Zwickaw nützlich zu lesen, kterou vytiskl ve Wittenberku Georg Rhaw r. 1536. V tom, že Konáč neuvedl autora originálu, trval ještě usus, přezívající u nás až do obrození, podle něhož byly adaptace a překlady uváděny bez jména původního autora. Konáč snad svou předlohu neuvádí také proto, že šlo o látku biblickou, jak je několikrát zdůrazněno, a bible se pokládala — zvláště v prostředí evangelického — za majetek všech věřících.

Stanovení závislosti Konáčova spisu na německém originále Greffově nesvědčí snad o méněcennosti této Konáčovy práce a jeho celého literárního díla. I Judith je nutno chápat v souvislosti se soudobou historickou situací. Není v ní ovšem možno hledat odraz soudobých poměrů v té míře jako v díle původním. Avšak sám fakt recepce nevyklučuje nikterak vztah překladu k domácí skutečnosti. Konáčův překladatelský čin však jistě nebyl samoúčelný. Je pravděpodobné, že Konáč vydáním svého překladu sledoval dvojí cíl: národní a mravní. Jednak chtěl poukazem na statečnost Juditinu a Židů v boji proti přesile posílit národní jednotu a hrdost, zvláště s ohledem na turecké nebezpečí, jednak mu šlo o to, aby prostřednictvím jednání

Židů i Achiora byly zdůrazněny ty mravní ideály, k nimž se sice formálně utrakvisté hlásili, ale ne vždy je v životě plnili. Že tento náš výklad není subjektivní, dokazuje jak Konáčova předmluva, tak jeho úvodní veršování, které jsem rozebral výše.

V

Pro Konáčův přístup ke Greffovi je charakteristické, že se ve svém překladu nesnažil osvobodit od své předlohy, ačkoliv k tomu měl velkou příležitost. Překládal biblickou látku a dlouho pěstěný jazyk českých biblí mohl mu v nejednom případě při překladu posloužit, podobně jako byl Greffovi oporou biblický překlad Lutherův. Je ovšem možné, že Konáčovi tato souvislost textu Greffova s Lutherovým překladem bible ušla, t. j. že necítil formulační shody jako tvárný prostředek. Přesto však udivuje, že nevyužil textu některé soudobé bible na těch místech, kde se to přímo nabízelo, to je tam, kde se jazyk bible přímo vnucoval svou uměleckou vyvrálostí a vznešeností a nejednou i pokusem o rým nebo aspoň asonanci. Taková místa obsahuje na př. kapitola pátá, v níž mluví nejdříve Holofernes ke knížatům moabským a vévodům amonitským a potom Achior, nebo kapitola devátá s Juditinou modlitbou, nebo dvanáctá, podávající rozmluvu Holoferna s Juditou při hostině, nebo konečně šestnáctá kapitola bible s děkovnou písní Juditinou. Znovu opakuji, že Konáč nepoužil žádné ze soudobých tištěných biblí, jako byla Benátská (z r. 1506; obě biblické inkunabule, Pražská z r. 1488 a Kutnohorská z r. 1489, byly Benátské biblí po stránce textové předlohou), Severýnova (1. vyd. z r. 1529, druhé vyd. z r. 1537) nebo Norimberská (z r. 1540). Zjištění, že se Konáč neopřel o text žádné z těchto biblí, potvrzuje náš základní názor o těsné překladatelově závislosti na Greffově skladbě a zároveň vyvrací tuto Měrkovu formulaci o Juditě: „Tam, kde se připíná k biblí, jest jazyk nejohednější.“²⁶

Konáč nepoužil ani druhé možnosti, aby se osvobodil od své předlohy. Greffova hra obsahuje totiž píseň s incipitem Herr Gott, du bist der almechtiger Gott (V,3). I tato píseň byla Konáčem doslova přeložena s incipitem Bože, Otče nebeský, králi nejmocnější, i když v tomto případě měl Konáč možnost použít některé děkovné písně ze soudobého kancionálu, jako byly především utrakvistické kancionály Václava Miřínského v otiscích z r. 1522 a 1531²⁷.

²⁶ ČMF IV, 1915, str. 12.

²⁷ Nelze předpokládat, že by staroutrakvista Konáč použil písní z kancionálů bratrských, jako byly Lukášovy (vyd. r. 1501, 1505, 1519), nebo Písní chval božských od Jana Roha (z r. 1541).

S tím souvisí jedna zajímavost: Podle dvou poznámek na posledním listě (jež v originále nejsou), jednak že *v této pak knize všechny tyto rykmy (však jestliže by se komu čísti stejskalo) bude sobě moci zpívati notami obecními*²⁸ a *nejvíc jest jich na tu notu jako Vitamque faciunt beatiorem*, jednak že děkovná píseň Judith se zpívá jako Komuž mílo spasení, časovět sou nyní, stejně jako ze scénických poznámek o zpěvu lze soudit, že skladba mohla být provozována jako hra se zpěvy, což by jistě zvyšovalo její umělecký účinek.

Z konáčovského materiálu můžeme soudit ještě na jeden důvod, proč se překladatel nesnažil odchytil od své předlohy. Domnívám se, že proto, že si byl dobře vědom svých omezených schopností dramatických. Že Konáč dramatikem vskutku nebyl, dokazuje jeho Hra pěkných přípovědek od Boccattia složená, v nížto tyto vosoby mluví: Štěstí, Chudoba, Neštěstí. Tato hra byla vydána společně s Knihou o hořekování a naříkání Spravedlivosti a s dramatem Judith a není nijak zvlášť dovedným zdramatisováním úvodu ke třetí knize Boccacciova latinského spisu *De casibus virorum illustrium*; tento úvod je označen jako *Paupertatis et Fortunae certamen*²⁹. Tato hra, v níž Konáč mohl projevit vlastní dramatické schopnosti, je příliš statická a rozvláčná, postrádá dramatický vzruch a autorovi se do dramatické formy podařilo vtěsнат jen jeho záměrné moralisování.

V jedné oblasti je Konáč přece samostatný: ve verši.

Místo osmislabičného verše originálu užívá z větší části verše jedenáctislabičného. Tento rozměr, který Konáč sám nazývá *hendekasyllabem*, znamená *novum* v naší dramatické produkci (je ho také užito ve Hře pěkných přípovědek, a to v předmluvě a v počátečních třech promluvách). Konáč zachovává většinou přesně počet jedenácti slabik, ale po stránce rozložení slovních přízvuků jsou jeho verše bez zřetelného rytmického půdorysu. „Hendekasyllabu“ není však v díle užito důsledně. Na některých místech Konáč používá verše osmislabičného s trochejskou tendencí (vytištěny jsou zprav. dva verše na jednom řádku a graficky odděleny svislou čárkou). Je to na př. v předmluvě nebo v kratších úsecích, obsahujících čtyři, šest nebo osm veršů. Přitom však nelze říci, že by dvojnásobný rozměr (osmislabičný a jedenáctislabičný) měl nějakou významovou hodnotu, že by na př. sloužil k odlišení různých jednajících postav; lze jen konstatovat, že osmislabičné schema se poněkud více uplatňuje v lyrických pasážích.

Pokud je v originále jediný verš, překládá jej Konáč většinou dvěma verši osmislabičnými, na př.:

²⁸ Domnívám se, že Konáč pod *notami obecními* nemyslel jenom nápěv o schématu 8, 8, 8, 8 slabik, ale patrně pod tímto označením rozuměl také ustálené nápěvy jedenáctislabičné, i když nebyly tak časté jako nápěvy osmislabičné.

²⁹ Děkuji Strahovské knihovně za zapůjčení inkunabule, sign. DM IV 19.

Holofernes:

Wolan drauff gilts ein freundlichn trunck.

Ad prelibatorem³⁰:

Gib, herr, denn grossen becher mir.

Ad ipsam Judith:

Ich habs gesagt, es gilt dir.

Judith:

Wol bekams dir, gnediger herr mein.

Holofernes:

Na tof chci plnú připíti, | ač jí chceš ode mne míti.

K prebibatorovi³¹:

Podej sem koflíku toho, | at již neprodlévám mnoho.

K Judith:

Řekl sem, že tuto dám tobě, | a vím, že jí přijmeš k sobě.

Judith:

Mám jí ráda, milý pane, | k vaší vuoli vše se stane. (IV, 6)

S tímto způsobem Konáčova překladu souvisí to, že tam, kde v originále po jednom verši určité promluvy následovaly tři verše, pětiverší, po případě sedm nebo více lichých veršů, překládá Konáč sudým počtem veršů. Rým je v originále i v překladu sdružený.

Kromě měnění veršové struktury je v Konáčově Juditě ještě jedna zvláštnost: v 5. scéně II. aktu promlouvá Sára ve dvou strofách sapfických, kdežto v originále je osm veršů osmislabičných³². K tomu je nutné poznamenat, že se sapfickými strofami se u Konáče setkáme i jinde, na př. na začátku a na konci jeho překladu Sylviovy kroniky z r. 1510, na konci spisu Životové a mravná naučení mudrcuo přirozených z r. 1514 nebo na začátku a na konci Smlúvy všech tří stavuo svatováclavského sněmu z r. 1517. Konáč, používající sapfických strof zvláště ve svých úvodních věnováních, se užitím tohoto strofického útvaru bezpochyby vědomě odlišoval nejen od svých současníků, ale také od celé dosavadní veršové praxe.

V Konáčově textu nacházíme někdy přesah tam, kde se v originále kryje hranice verše s hranicí syntaktického celku:

³⁰ Sic (místo praebibatorem).

³¹ Po straně je vysvětlení, které v originále není a jež svědčí o Konáčově zřeteli k publiku neznalému latiny: *Prebibator slove ten, klerej pítí kredencuje.*

³² V první sapfické strofě zní adonský verš *té bídy ujítí* a má tedy o jednu slabiku více. Josef Král k tomu v díle *O prosodii české*, Praha 1923, část 1, str. 19, poznamenává, že „snad připustil tu Konáč synizesi slabik *dy* a *u*“ nebo je to nedopatření.

Judith:

*Vítej, milý mládenče, co nového
oznámíš mi nyní od pána svého.*

Judith:

*Sey willkommen, jungeling,
was sagstu mir, was seins fuer ding. (IV, 6)*

VI

Jaké je místo Konáčovy Judity ve vývoji českého dramatu?

V dramatické tvorbě české renesance lze rozlišit dva proudy: hry obsahu biblického a hry obsahu světského. Konáč k nám svým překladem přenesl německé literární úsilí v oblasti biblických her a svou Juditou stojí na samém počátku proudu, který potom zesiluje a produkuje hry o Šalomounovi, o *strašlivém podvrácení Sodomy a Gomorrhý* a o *obětování Isáka*, o bohatci a Lazarovi, o Tobiáši, o Helim a jeho synech, o Ruth, o vdově, o Samsonovi a jiné³³. Bohužel literární výsledky tohoto snažení jsou namnoze nevelké, protože jde o překlady z němčiny. Samostatnějším skladačem je jen Slovák Pavel Kyrmezer ze Štávnice.

V řadě těchto biblických her nacházíme i nové zpracování námětu o Juditě, překlad německé hry Hanse Sachse (z r. 1551), pořízený Mikulášem Vránou Litomyšlským a vydaný r. 1605. Komposiční a jazykové prostředky Vránovy Komédie české o ctné a šlechetné vdově Judith a o Holofernovi, hajtmanu krále Nabochodonozora, jsou umělečtější než u Konáče a jsou dány vyspělejší a dramatičtější předlohou. Nicméně není bez zajímavosti ukázat na některé rozdíly mezi našimi dvěma překlady dvou německých zpracování téže biblické látky³⁴.

Scéna zabití Holoferna není u Vrány podána naturalisticky: u Konáče totiž usekne Judith Holofernovi hlavu před obecenstvem, kdežto u Vrány — podle scénické poznámky — *Judith z stanu vychází s nahým mečem a s hlavou sřatou*.

Exposice je u Vrány stručnější než u Konáče: přispívá k tomu i to, že hlavní postava vystupuje již ve druhém jednání (u Konáče až ve třetím), i to, že u Vrány mezi jednajícími osobami je i král Nabuchodonozor, což zvyšuje dramatický spád děje (jinak má Vrána užší obsazení než Konáč — jen 15 osob). Konáčova verze je dynamičtější až od 4. scény IV. aktu.

³³ Hry jsou většinou otištěny v t. zv. Sborníku Stolovského, knih. Nár. musea, sign. 27 F 7.

³⁴ Tím ovšem nejsou naše literární zpracování thematu o Juditě u konce. Řadu děl na toto thema by bylo možné prodloužit až do nové literatury. Z ní připomínám aspoň báseň S. K. Neumanna ze sbírky Bohyně, světice, ženy (vyd. r. 1915) a Olbrachovu prozaickou parafrázi z Biblických příběhů (1939).

Dramatické napětí Vránovy hry stupňuje Holofernův slib, že přijme židovského boha, dostane-li skrze Juditu město.

Shodně jsou závěry obou her aktualizovány tureckým nebezpečím.

Je ovšem samozřejmé, že uvedené rozdíly, resp. shody, jsou dány předlohami, že tedy nejsou výsledkem samostatného tvůrčího úsilí překladatelů, přesto však naznačují vývoj biblické látky o Juditě v literatuře jak naší, tak německé.

Jediná zásadní věc je nepochybně pro Konáče i Vránu společná: skutečnost, že oba zůstali za ideálem své doby, jímž bylo umělecké zpracování biblického námětu národním jazykem v klasické dramatické formě. Chceme-li být k iniciátorovi našeho biblického dramatu spravedliví, musíme zdůraznit, že svou Juditou o uskutečnění tohoto ideálu ani neusiloval, protože své literární aspirace vědomě usměrňoval k moralistním cílům.

Milan Kopecký

*Několik poznámek
o Konáčově hře Judith*

Mikuláš Konáč z Hodiškova patří k autorům, jimž literární historie věnovala dosud daleko méně pozornosti, než kolik si zaslужují. Jako by se zapomnělo na to, že Konáč sehrál v naší literatuře první čtvrtiny 16. století (do níž spadá největší rozmach jeho činnosti jako překladatele, upravovatele a vydavatele) podobnou úlohu, jako sehrál v posledním čtvrtstoletí Veleslavín. Veleslavína ostatně Konáč po nejedné stránce připomíná, především šíří svých zájmů, ale i mnohotvárností a jistou roztržitostí svého díla. Tato roztržitost (která se jeví na první pohled jako eklekticismus) vyplývá ze snahy obejmout co největší bohatství literárního života a projevuje se i ve snaze co nejvíce recipovat z cizích literatur. Okruh Konáčových čtenářů byl v této době zřejmě velmi široký, a proto měla jeho činnost, kterou odpovídal dobové potřebě, nemalý význam pro upevňování kulturní pospolitosti české národnosti.

Hlavní tři Konáčovy spisy, původní *Kniha o hořekování a naříkání Spravedlivosti*, z němčiny přeložená hra *Judith* a podle Boccaccia zdramatizovaná *Hra pěkných příslovídek*, vycházejí však až v době, kdy Konáč přestal stát v centru kulturního ruchu, r. 1547. Pro další rozvoj literatury má z nich největší význam hra *Judith*.

Dále se chci zaměřit na tuto Konáčovu hru se zřetelem k její předloze a k jejímu významu v naší dramatické literatuře předbělohorské; při tom se dotknu i některých otázek obecného rázu. Je samozřejmé, že mé poznámky budou jen nepatrným příspěvkem k pochopení kulturních zájmů Konáčovy doby a že definitivní názor na Konáče bude možno podat až po rozboru celé jeho tvorby, především však renesančních látek v jeho díle.

Konáčovým dílem se dosud speciálně zabývali jen dva badatelé, Václav Měrka a Zdeněk Tobolka. — V. Měrka ve studii *Mikuláš Konáč z Hodiškova s podtitulem Příspěvek k poznání jeho literární práce a jeho jazyka*¹, která je vlastně naší jedinou prací o literárním díle Konáčově jako celku, přispívá bohužel málo k rozšíření našich poznatků o Konáčovi, neboť jeho popisné výklady jsou zaměřeny především na Konáčův jazyk (a ani v této oblasti nemohou být úplné, protože své doklady autor bere jen z části Konáčova díla). — Ani Zdeněk Tobolka nepodal úplný Ko-

¹ ČMF IV, 1915, str. 1–13, 117–123, 215–221.

náčův obraz, neboť ve své práci Český knihtiskař Mikuláš Konáč z Hodiškova² se obírá jen Konáčovou činností tiskařskou. — Kromě uvedených dvou prací se ovšem shledáváme s výklady o Konáčově díle ve spisech s širší problematikou literárně historickou; práce ty uvedu v kapitole II.

I

Náš kulturní vývoj mezi husitstvím a Bílou horou bývá tradičně označován jako období humanismu a reformace; přitom oba tyto „proudy“ buď bývají stavěny do protikladu, nebo se prostě kladou vedle sebe jako „proudy“ na sobě v podstatě nezávislé. Toto pojetí je však nesprávné; je třeba najít společného jmenovatele, na který by se daly oba tyto „proudy“ uvést a který by vyjádřil snažení celé doby.

Před podobným problémem stojí i literární věda polská. Klíč k řešení našel zde Kazimierz Budzyk v práci *Z dziejów renesansu w Polsce*³, kde vychází z Engelsovy definice renesance formulované v úvodu k Dialektice přírody a s tohoto hlediska zkoumá vývoj polské literatury 16.—17. století. Budzyk ruší tradiční rozdíl mezi renesancí a reformací a oba tyto „proudy“ vykládá jako dvojí odraz téže dějinné tendence, totiž úsilí buržoasie o získání politické moci. Vidí proto v renesanci a reformaci dvě varianty téže dějinné tendence a volí pro ně jediný termín — renesance. Do polské renesance pak pojímá všechno kulturní dění od poloviny 15. stol. do prvních desetiletí 17. století⁴.

Domnívám se, že by se toto pojetí mohlo aplikovat i na naši literaturu, i když u nás převládá varianta tradičně zvaná reformace. V evropských zemích v 15. a 16. stol. ostatně dominovala vždy jedna z obou variant, buď renesance v užším slova smyslu, nebo reformace. Pro náš kulturní vývoj od husitství do Bílé hory je při vši složitosti třídních vztahů charakteristické, že v průběhu boje feudálů a měšťanstva si měšťanstvo vytváří vlastní kulturu, jejímž ideologickým podkladem je reformace.

Podobně jako u nás, reformace dominovala v Německu, kde měšťanské protifeudální hnutí nabývá od Lutherova vystoupení formy odboje proti církvi. Tato převaha reformace v německé literatuře se projevila nepřímou i v naší literatuře, neboť pro tento společný vývoj se u nás v 16. stol. poměrně hodně čerpá z literatury německé, která se v tomto období ochotně dala do služeb reformačnímu úsilí, jistě za působení příkladu iniciátora německé reformace, zvláště jeho překladu bible do němčiny.

² Příloha ke IV. svazku edice *Monumenta Bohemiae typographica*, Praha 1927.

³ Wrocław 1953.

⁴ Zařazuje sem tedy Jana z Ludziska, Długosze, Ostroróga, Biernata z Lublina, Marcina Bielského, Kopernika, dále Reje, Kochanowského a další představitele polské literatury „zlatého věku“ a měšťanskou literaturu konce 16. a první poloviny 17. století.

Podřízení německé literatury cílům reformace lze nejvíce pozorovat v dramatické tvorbě, v níž vzniká mnoho her s náboženskou tematikou, mezi nimiž zvláštní postavení zaujímají hry biblické. S významným podnětem k rozvoji biblické hry přišel sám Luther, který ve svých předmluvách k překladům biblických knih Judith, Tobiáš, Esther a j. s nadšením psal o básnických hodnotách a dramatické kompozici těchto knih, a tím vyzýval k zdramatisování biblických látek.

Jako doklad uvádím citát z jeho předmluvy k překladu knihy Judith z r. 1534: „Und mag sein, dass sie [die Juden] solche Gedichte gespielt haben, wie man bei uns die Passion spielet und anderer Heiligen Geschichte, damit sie ihr Volk und die Jugend lehren, als in einem gemeinen Bilde oder Spiel, Gott vertrauen, fromm sein und alle Hilfe und Trost von Gott hoffen in allen Nöten wider alle Feinde. Darum ist einen fein, gut, heilig, nützlich Buch, uns Christen wohl zu lesen, denn die Worte, so die Personen hier reden, soll man verstehen, als rede ein geistlicher Poet oder Prophet aus dem heiligen Geist, der solche Personen fürstellet in seinem Spiel und durch sie uns predigt.“

Za těchto okolností je pochopitelné, že se v německé dramatické poesii setkáváme se zpracováním biblického podání o Adamovi a Evě, o Kainovi a Abelovi, o Abrahamovi a Isákovi, o Jakobovi a jeho synech, o Josefovi Egyptském, o Helim a jeho dvou synech, o Samuelovi a Saulovi, o Davidovi, Šalomounovi, Ruth, Judith, Esther, Zuzaně, o Danielovi, Tobiáši a j. Nejsou však literárně využívány jen látky starozákonní, ale i — ovšem v menší míře — novozákonní, jako na př. o Janu Křtiteli, o dvanáctiletém Ježíši, o bohatci a Lazarovi, o ztracené ovci, o marnotratném synu, dramatisovány jsou Kristovy zázraky, počínajíc Kání Galilejskou, jeho umučení, dále příběhy ze života apoštolů a učedníků, jako obrácení Pavlovo, věznění Petrovo, kamenování Štěpánovo a j. Některé z těchto biblických látek se uplatňují, jak uvidíme, v literárním zpracování i u nás. Myslím však, že mezi faktem dramatisace biblických látek v Německu a u nás je jistý rozdíl: v Německu zdramatisování těchto látek znamenalo zároveň jisté zdemokratisování písemnictví přístupného dosud nevelkému okruhu čtenářstva, kdežto u nás tato demokratisace není přínosem až 16. století, protože byla provedena už v době husitské; je ovšem nepochybné, že po rozšíření knihtisku a zdramatisování biblických látek se míra této demokratisace ještě zvětšila.

Důraz, který reformace položila na bibli a na její zpřístupnění lidu, vedl někdy k představě, že reformace v oblasti literatury neměla jiný záměr než popularisování biblických a jiných náboženských látek. To je však omyl. Literatura 16. století — ať už šlo o literaturu „reformační“ nebo o literaturu „renesanční“ v užším slova smyslu — byla zaměřena v podstatě na stejné prostředí konsumentů, a proto i působení literatury „reformační“ bylo podobné jako působení literatury „renesanční“. Je nepochybné, že

s hlediska obsahu jde u „reformační“ literatury spíše o látky středověké než novověké, ale s hlediska společenského působení je to písemnictví bojující za nové formy společenské stejně jako literatura „renesanční“. O tom konečně svědčí i to, že nejednou v těchto literárních projevech s náboženskými látkami jsou určité motivy aktuálně pointovány, že některé scény nebo celá skladba chtějí co říci současné době. Konečně i s formálního hlediska jsou styčné body mezi literaturou renesanční a reformační, a to jak v žánrech, tak v jazyce. Vždyť úsilí vytvářet literaturu národním jazykem je společné pro obě varianty literatury této doby.

Jednou z biblických látek, které byly v národních literaturách zpracovávány, je vypravování o židovské vdově Judith, která se v době asyrského obléhání Bethulie dostane do nepřátelského tábora, zabije tam vůdce Asyřanů Holoferna a tím přispěje k vítězství Židů. V české literatuře období renesance byla tato látka zdramatisována dvakrát (Konáč, Vrána), v německé několikrát (Birck, Greff, Schmeltzl, Schonaeus, Anonymus, H. Sachs, S. Hebel a j.)⁵.

II

Konáčova Judith má úvodní věnování panu Janu staršímu Hodějovskému z Hodějova, z něhož se sice dovídáme, že skladba je překladem hry, sepsané *německými rykmy*, ale svůj pramen překladatel neuvádí. Mezi badateli, z nichž se nikdo — kromě Máchala — nezabýval otázkou Konáčovy předlohy speciálně, převládl názor, že Konáč překládal z dramatu Joachima Greffa z r. 1536.

Tento názor nacházíme po prvé formulován jako hypothesu u F. B. Mikovce v Příspěvcích k dějepisu českého divadla⁶ a pak u dalších badatelů, kteří jej přijímají bez ověření, u Jos. Jirečka ve *Staročeských divadelních hrách*⁷, F. Menčíka v *Příspěvcích k dějinám českého divadla*⁸, Jar. Vlčka v *Dějinách české literatury*⁹ a J. Jakubce v *Dějinách literatury české*¹⁰. K tomuto názoru se postavil skepticky Antonín Truhlář¹¹ a hlavně V. A. Francev, který ve studii *Češskije dramatičeskije proizvedenija XVI—XVII st.*¹² zdůrazňuje, že pro toto tvrzení nebyly dosud nikým podány žádné důkazy. Tato skepse byla podnětem J. Máchalovi k tomu,

⁵ Srov. Otto Baltzer, *Judith in der deutschen Literatur*, Berlin — Leipzig 1930.

⁶ *Lumír* III, 1853, str. 112.

⁷ Praha 1878, str. X.

⁸ *Rozpravy ČA* 1895, str. 83n.

⁹ Vydání z r. 1951, I. díl, str. 290.

¹⁰ I, Praha 1929, str. 599.

¹¹ *Památník . . . Frant. Josefa I*, Praha 1898, III, str. 85.

¹² Varšava 1903, str. 71.

že v ČMF II¹³ opakoval své starší tvrzení z recenze Francevova citovaného spisu¹⁴ o Greffově hře jako Konáčově předloze.

I když nelze mít pochybnosti o tom, že Máchal měl v rukou Greffovu hru, přece jeho argumentace není zcela přesvědčivá, protože jeho tvrzení je formulováno jen velmi stručně s uvedením jediného dokladu. Pádnost tohoto dokladu ještě oslabuje to, že jde o doklad z prologu, který, jak dále ukážeme, je pro důkaz o věrnosti překladu z celého textu nejméně vhodný. Máchal zde sice slíbil podati později podrobnější srovnání, neuveřejnil je však, nechceme-li arciž za ně pokládat odstavec v práci *Dějiny českého dramata*¹⁵, v němž ve třech větách opakuje své vývody z ČMF II.

Otázka Konáčovy předlohy ostatně není nijak spleťtá. Na první pohled je zřejmé, že si Konáč mohl vybrat předlohu jen ze tří německých prací, vzniklých v době jeho literárního působení: je to drama Sixta Bircka z r. 1534 (latinské s týmž námětem je z r. 1536), hra Joachima Greffa z r. 1536 a hra Wolfganga Schmeltzla z r. 1542. Byly to vesměs školské hry, psané se záměry výchovnými a vzdělavatelnými. Všichni tři uvedení autoři jsou známými německými skladateli školských her. Birck napsal svou skladbu ještě před vydáním Lutherova překladu bible, a měl proto za předlohu Vulgatu, kdežto Greff a Schmeltzl, i když byli příslušníky různých náboženství (Greff evangelík, Schmeltzl katolík), používali lutherského biblického překladu. Tím se dá vysvětlit, proč si jsou někde obě tato díla hodně blízká, přestože vznikala nezávisle na sobě. Dodávám ještě, že Greff byl prvním, kdo uskutečnil Lutherovu výzvu k literárnímu zpracování biblických látek (ovšem biblických námětů bylo literárně využíváno i před rokem 1534).

Už počet jednajících osob vzpomenutých her (v německé hře Birckově je jich 58, v latinské dokonce přes 70, u Schmeltzla 12 a u Greffa stejně jako u Konáče 33) nám napoví, že Konáčovou předlohou byla hra Greffova. Dále se budeme zabývat poměrem Konáčovy hry ke Greffově podrobněji.

Společným rysem všech tří německých dramát je zdůraznění tureckého nebezpečí. — Skladby o Turecích a tureckém nebezpečí byly v 16. stol. časté i v naší literatuře, stejně v umělé, jako v lidové. Protiturecká literatura sloužila totiž jednak zájmům vládnoucích kruhů, jednak odrážela zájmy lidu (po té stránce je zajímavé, že v lidové tvorbě je Turek spíše komickou postavou než nenáviděným a krutým uchvatitelem). Literatura o tureckém nebezpečí se u nás zvláště rozvíjí od počátku druhé poloviny 16. století, nicméně stojí za připomínku, že Konáč vydává už asi r. 1526 spisek O nešťastné bitvě a porážce Uhrů od národu tureckého učiněné. To by poukazovalo k tomu, že z množství biblických her, které v Německu byly napsány, Konáč sáhl právě po látce, která se jevila už pro svou protitureckou tendenci jako aktuální.

¹³ 1912, str. 170—171.

¹⁴ LF XXXI, 1904, str. 72.

¹⁵ Praha 1917, str. 48.

Dříve než přistoupíme k vlastnímu srovnání Konáčovy hry se skladbou Greffovou, všimneme si podrobněji úvodního věnování Konáčova, které je projevem původním a opravdu osobitým, zrcadlícím mravní a uměleckou individualitu autorovu.

Funkce úvodního věnování byla v renesanční literatuře (stejně jako v literatuře středověké) neobyčejně důležitá. Bylo to vlastně *captatio benevolentiae*, které mělo vzbudit pro spisovatelovu práci porozumění a mělo povzbudit mecenáše, jemuž bylo věnováno, k vydání díla tiskem. Tak tomu bylo i v našem případě. Knihu totiž vydal společně s dvěma jinými Konáčovými skladbami Bohuslav z Hodějova, jehož strýci, Janu staršímu z Hodějova, byla kniha dedikována.

Ve svém věnování Konáč odůvodňuje, proč přeložil Judith do češtiny:

„A zvláště poněvadž někdy Římané vlaskou svou řečí přirozenou (umějíce však latinskou) pro vzdělání obecného dobrého mnohé věci spisovali, jako Petrarcha, Bocatius, Dantes i jiní, a do dnešního dne spisují, Němci také tím svým drsnatým švandrovným jazykem kteraké historie spisují vidíme. Co pak Poláci činí, kteříž někdy dosti málo neb nic svou řečí přirozenou psátí neuměli, ale cizí, latinské, užívati musili, již pak nyní netoliko prosté rozprávky spisují, ale rykmy mírnými hry rozličné znamenitých poetuov kratochvilných Terencia a Plauta svým tím hrubým a neohebným glagolem tisknou a na světlo vynášejí. I to také já znamená, kterakú ti národové o rozmnožení jazyku svého přirozeného péči a o vzdělání obecného dobrého mají, nechť, aby český náš přirozený jazyk tak hojný, tak lahodný a tak příjemný, kterýmž neméně plně, ozdobně a foremně mluveno muože býti nežli latinským, bez rozmnožování ležal a obecnému dobrému žádného prospěchu nepřinášel, hru tuto z kněh Judith vzatú (jakož již povědino) v tyto rykmy českým jazykem sem sepsal a pro napravení obecného dobrého k vytisknutí dal.“

Tento citát je zajímavý především proto, že je to Konáčovo uvědomělé přihlášení k národnímu humanismu, které můžeme položit vedle o půl století starší slavné předmluvy Kornelovy k překladu Knih o napravení padlého jako zajímavý protějšek, ukazující, že boj o národní humanismus nebyl ještě ani v době Konáčově dobojován. Konáč se zde jeví jako pokračovatel v národně humanistických snahách Kornelových, jejichž dovršitelem se stal svou popularisační činností Daniel Adam z Veleslavína, a je ironie, že tak plamennou obranu mateřského jazyka najdeme v díle dedikovaném Janu staršímu Hodějovskému, mecenáši latinsky píšících spisovatelů.

Pozoruhodné je i to, že citát tohoto druhu není v Konáčově díle ojedinělý. Tak na př. v předmluvě k lukiánskému Rozmlouvání Charona s Palinurem čteme: „... kteréž sem . . . v český přeložil jazyk, ovšem nepochybuje o tom, že jiným na vodě psáti budu, a zvláště těm, kteréž tak veliká a takás vzteklá nenávisť přirozeného drží jazyku, že mnohokrát z omýlení české písmo v ruce své vezmúce, hned rychle zase ne jinak než jako horké uhlé vypuštějí. Takovéť já mezi těmi, kteříž posmíevanie jsou najhodnější, počítám. Ne takovéť jistě Němci nenávisť (všecky jiné pro ukrácení pomina) k svému drsnatému jazyku mají.“¹⁶

I tento citát, starší o 40 let než věnování k Judith, svědčí o přímo programové národně uvědomovací práci Konáčově. Citát je časově blízký klasickému projevu Kornelovu, po kterém následují další podobné nadšené obrany českého jazyka z pera Řehoře Hrubého z Jelení (v předmluvě ke knize Jana Zlatoústého *Že žádný nemuož uražen býti* z r. 1501), Václava Piseckého (v předmluvě ke Spisu Izokrata k Demoničovi napomenutelnému z r. 1512) a jiných.

Citované místo z věnování k Judith nás vede též k zamyšlení nad Konáčovým poměrem k polské literatuře. Nemyslím, že bychom v jeho označení polštiny *hrubým a neohebným glagolem*, stejně jako v epithetech *drsnatý* a *švandrovny* (první nacházíme v obou citovaných Konáčových projevech) u němčiny museli hledat projev národního šovinismu. Ve vztahu k polštině lze v tom najít stanovisko člověka, který zná vývoj české i polské literatury a jenž si je dobře vědom toho, že jeho současnost je ve vztahu obou blízkých literatur jistým mezníkem. Až do 15. století stojí totiž polská literatura po obsahové i formální stránce pod vlivem literatury české, jak podrobně ukázali R. Jakobson¹⁷ a M. Weingart¹⁸. Zhruba od 16. stol. se tato situace mění a úlohu učitelky přebírá někdy žákyně, jak vidíme na př. z Tragedie neb hry žebračí. Stanovisko staromilce Konáče je tu pochopitelné: vidí, že česká literatura je dostihována a dokonce předstihována literaturou polskou, která se ve svém vývoji stále osvobozuje od nenárodních tendencí¹⁹. Nakladatel Konáč zároveň pozoruje, že se pro českou knihu ztrácí polské publikum, ke kterému on se ještě ve svých tiscích obracel, na př. v předmluvě k překladu kroniky Eneáše Sylvia z r. 1510 s verši: *Protož jí sobě neobtěžuj čísti, | neb muože tobě užitek přiněsti, | Čechu, Slováku, Moravče, Poláku, | chvíli všelijakú.*

Konáčova zmínka o polských překladech Terentia a Plauta je pro polskou literární historii stále ještě podnětem k usilovnému bádání, protože zatím v polských (ani jiných) pracích o této době nenajdeme zjištění, které překlady z těchto dvou

¹⁶ Citát je z Tobolkovy fototypické edice Šest tisků Mikuláše Konáče z Hodiškova a Jana Wolffa, *Monumenta Bohemiae typographica* V, Praha 1928.

¹⁷ Pod pseudonymem Olaf Jansen ve studii *Český vliv na středověkou literaturu polskou*, sborník *Co daly naše země Evropě a lidstvu* I, Praha 1939.

¹⁸ V knize *Slovanská vzájemnost*, Praha 1926.

¹⁹ Na otázku, zda Konáč znal polsky a polskou literaturu, odpověděl V. Hanka v *Rozboru staročeské literatury II*, *Rozpravy KČSN*, str. 686–695, kde rozebral Zrcadlo Moudrosti sv. Crhy. Hanka se domnívá, že znalosti polštiny a polské literatury měl Konáč od svého bratra, který jako kupec jezdil občas za obchodem do Polska.

řimských dramatiků měl Konáč na mysli. Je známo, že půl století po Konáčově zmínce vydává na svou dobu znamenitý překlad Plautovy komedie *Trinummus* Piotr Ciekliński (1558—1604) s názvem *Potrójny* (1597) a hru lokalizuje do Polska²⁰. Avšak Konáčovo sdělení o polských překladech Plauta a Terentia nelze zatím konfrontovat se žádným dochovaným překladem z této doby. Jeho zprávu potvrzuje zatím z nepatrné části jen poznámka v inventáři M. Szarffenberka z r. 1547, zachycující mezi polskými knihami také exemplář Terentiových komedií²¹.

Konáčův vztah k Polákům lze dokreslit ještě třemi poznámkami:

1. Pravidlo lidského života věnoval Konáč se svým bratrem Václavem r. 1528 nejvyššímu kancléři království polského „Kryštofu z Šidlovce a na Snělově“. (Konáč nebyl se svou dedikací jediný; tak na př. Erasmus Rotterdamský dedikoval Krzysztofu Szydłowickému dílo *O jazyku*.)
2. Lukiánský dialog Charona s Palinurem byl v l. 1536—1542 přeložen do polštiny. Objasnit vztah českého a polského překladu se pokusím na jiném místě.
3. Podle Konáčova díla *Životové a mravná naučení mudrců přirozených* zpracoval tuto Burleyovu látku v polštině Marcin Bielski.

IV

Po Konáčově úvodním věnování následuje veršování *Proč Pán Bůh těžkosti dopouští*. Je to opět vlastní práce Konáčova, v níž autor horlí proti hříchům a mravní zkaženosti své doby a vyzývá ke ctnostnému životu, což je charakteristické pro celou jeho činnost. Veršování je nesené tímž tónem jako všechny Konáčovy moralisující úvody nebo doslovy a jako jeho hlavní skladba *Kniha o hořekování a naříkání Spravedlivosti, královny a paní všech ctností*. Je naplněno spisovatelovou mravní opravdovostí a vírou, že zlepšení mravů je jedinou cestou k ochraně před nepřáteli, hladem, morem a drahotou.

Po věnování a moralistním veršování následuje seznam osob, *kteří v této hře mluví*. Jejich seřazení — nejdříve z *Asýrských*, pak z *Židuov* — souhlasí se seznamem jednajících osob v díle Joachima Greffa jen s tím rozdílem, že nadpisy a bližší určení postav jsou u Konáče české. V Greffově hře jsou kromě latinského seznamu jednajících osob i latinské scénické poznámky a latinská je i formulace ostatních mimotextových částí. Konáč z toho ponechává jen latinské číslování aktů a scén, ostatní překládá do češtiny²².

²⁰ J. Krzyżanowski, *Historia literatury polskiej*, Warszawa 1953, str. 240.

²¹ M. Szyjkowski, *Dramat w Polsce, Dzieje literatury pięknej w Polsce*, Kraków 1936, 2. vydání, 2. část, str. 295. — Pozn. v korektuře: Konáčovu zmínku o polských překladech Terentia a Plauta se pokouší vysvětlit také Josef Bečka ve studii *Polské písemnictví ve světle českých překladů, Česko-polský sborník vědeckých prací II*, Praha 1955, str. 155–156.

²² Na Greffově hře vůbec je na první pohled patrné, že jejím autorem byl humanistický kantor, jehož záměrem bylo vytvoření školské hry. Hra o Juditě není

Poté je u Konáče otištěna předmluva, u Greffa prologus. Jejich srovnání ukazuje, že právě zde se Konáč od Greffa nejvíce odchýlil. Greffovy verše mu sloužily jako vodítko k improvisaci, do níž vložil řadu svých veršů, na př.:

*Děkujice Bohu z toho, že nám Čechuom velmi mnoho
ráčil uděliti svého slova tak spasitedlného.*

V Konáčových verších je tendence díla odhalena a zdůrazněna tak, jak toho vyžadovalo drama, snažící se v duchu potřeb doby sloužit životu. Proto by bylo nepochopitelným duchu 16. stol., kdybychom se této Konáčově moralistní tendenci podívovali a hodnotili ji záporně. Morální tendenci obsahovala ostatně ve značné míře i dramatická literatura antická, především tragedie, pod jejímž vlivem se vyvíjelo školské drama.

Nejvěrněji Konáč přejímá z Greffa na začátku a na konci předmluvy, uprostřed však je poměrně samostatný. Proti německému prologu je ve své předmluvě stručnější.

Pak následuje vlastní hra. Porovnání obou textů²³ nám poskytne toto schema řazení výstupů a výjevů v pěti jednáních:

I. akt: Holofernes se chvástá válečnými úspěchy a ptá se svých rádců na Židy (1. scéna). Achior varuje před Židy a je jim za to vydán. (2.) Bargathan a Thares uváží Achiora ke stromu před Bethulií. (3.)

II. akt: Židovští střelci Nathan a Joach najdou Achiora a odvádějí jej do města. (1.) Ve městě Achior podává zprávu Oziáši a Izrahelovi. (2.) Na poradě u Holoferna je rozhodnuto obsadit židovské studnice. (3., 4.) Oziáš žádá sklíčené Židy, aby vydrželi bez vody pět dní. (5.)

III. akt: Judith nabízí Židům svou pomoc. (1.) Její modlitba. (2.)

IV. akt: Judith se služebnicí Abrou odchází do Holofernova ležení. (1.)²⁴ Je zastavena asyrskými strážci studnic Amanem a Atachem. (2.) Je přivedena k Holofernovi. (3.) Juditina modlitba. (4.) Přípravy k hostině. (5.) Na hostině Holofernes pozve Judith k sobě do stanu. (6.) Judith ve stanu usekne Holofernovi hlavu a vrací se k Židům. (6.)²⁵ Judith oznamuje, co se stalo. Achior chce z vděčnosti přijmouti židovského boha. (7.)

konečně jeho jedinou školskou hrou. Z ostatních jmenuji aspoň tyto (vždy jen začátek titulu): Ein lieblich und nützbarch spil von dem Patriarchen Jacob und seinen zwelff Sönen (1534).

Drey liebliche nützbarche Historien der dreier Ertzvetter und Patriarchen Abrahams, Isaacs und Jacobs (1540).

Lazarus vom Tode durch Christum am vierden tage erwecket (1545). Viz Reinhard Buchwald, *Joachim Greff*, Leipzig 1907.

²³ Děkuji správě Landesbibliothek v Gothě, která mně ochotně ke studiu zaslala jediný známý exemplář Greffovy hry, a Universitní knihovně v Brně, která mně zapůjčila starý tisk se skladbou Konáčovou.

²⁴ U Greffa správně „scena prima“, u Konáče chybně „scena septima“.

²⁵ Greff mylně označuje tuto scénu jako šestou a tento omyl přejímá i Konáč.

V. akt: Zmatek mezi Asyřany, v bitvě Židé vítězí. (1.) Židé děkují Juditě. (2.) Děkovná píseň Juditina. (3.) Judith propouští služku Abru. (4.)

Konáč většinou reprodukuje Greffa verš po verši; ze shodného řazení promluv jednajících osob je jen jediná odchylka, a to ve 3. scéně IV. aktu, kde chybí tato dvouveršová promluva třetího komorníka:

Tertius (t. j. Cubicularius):

*Gnediger herr, nach deim Gebot
thun wir gerne frue und spot.*

Konáč se úzkostlivě snažil, aby podal věrný překlad německé hry. Zdá se, že na nejednom místě jej tento úzkostlivý vztah k textu originálu výrazově omezoval. A tak v Konáčově překladu najdeme nejen místa šťastně přeložená, ale také místa jazykově neobratná. Těsná překladatelská závislost na Greffovi byla však překladu k prospěchu v některých pasážích laděných lyricky. Pro srovnání uvedu toto místo:

Holofernes:

*Sihe zart, fraw, noch dis apfelein,
wie ist es doch so hübsch und fein,
so rot, hübsch und lüstiglich,
ach, schönes freulein, ich bitte dich,
du wolts von meiner wegen essen,
der trew wil ich dir nicht vergessen.*

Holofernes:

*Pohled na toto jablěčko, | mé milé, milé srdéčko,
kterak jest pěkně červené, | velmi jakés utěšené.
I věřím, že je pro mne sníš | a že jest čisté chuti zviš. (IV, 6)*

V téže scéně rozvedl Konáč lyrickým čtyřverším Greffův jediný verš:

Judith:

Ach, herr, ich hab vorwar genug.

Judith:

*Muoj panáčku, věř mi toho,
žeť již na mne bude mnoho.
Však to pro tvé zdraví všecko
učiním, mé milé srdéčko. (IV, 6)*

Při četbě takových samostatnějších míst máme dojem, jako by Konáč svůj jazyk osvěžoval příklonem k tradici staročeské poesie, v citovaném případě k tradici milostné lyriky. Ovšem právě v těchto částech hry, kreslicích Juditin vztah k Holofernovi, nastává u Konáče určité posunutí smyslu originálu. Milostná oslovení, jako *Mně se líbí dobře všecko, o mé přemilé srdéčko* (IV, 6), neodpovídají zcela verši originálu *Er schmeckt*

mir traun von hertsen wol a mění tak poněkud proti Greffovu záměru a proti koncepci bible Juditinu formu jednání.

Konáčův překlad je na některých místech zbytečně mnohomluvný a statický a přitom je v něm řada nepřesností a dokonce omylů, vzniklých spíše nepozorností překladatele než sazečským nedopatřením. Tak na př. ve IV, 6 je řeč Bagoova označena jako Holofernova nebo ve IV, 5 je Greffovo dvojverší

*Wolan so geht und richtet zu,
sieh, da mein herr der kumpt nu*

přeloženo takto:

Nu, tehdy medle nestuojte, | neb hýn paní jde, již strojte

(přichází totiž Holofernes).

Hra je ukončena epilogem, který — podobně jako předmluva — je přeložen volněji než vlastní text hry; autor tu nebyl spoután snahou přesně reprodukovat děj, a mohl tedy i zde rozvinout své moralisování.

Z toho, co jsem uvedl, vyplývá potvrzení Máchalova zjištění, že předlohou Konáčovy Judith, označené v podtitulu jako *Hra z historií Judith pilně vybraná | a rykmy mírnými tuto sepsaná | abychom se v nepravostech poznali | a za smilování k Bohu volali | aby nepřátely odvrátil od nás | přeukrutné v tento nebezpečný čas*, a vytištěné r. 1547 u Jana Kosořského, byla Tragedia des Buchs Judith inn deudsche Reim verfasset durch Joachi Greff von Zwickaw nützlich zu lesen, kterou vytiskl ve Wittenberku Georg Rhaw r. 1536. V tom, že Konáč neuvedl autora originálu, trval ještě usus, přezívající u nás až do obrození, podle něhož byly adaptace a překlady uváděny bez jména původního autora. Konáč snad svou předlohu neuvádí také proto, že šlo o látku biblickou, jak je několikrát zdůrazněno, a bible se pokládala — zvláště v prostředí evangelického — za majetek všech věřících.

Stanovení závislosti Konáčova spisu na německém originále Greffově nesvědčí snad o méněcennosti této Konáčovy práce a jeho celého literárního díla. I Judith je nutno chápat v souvislosti se soudobou historickou situací. Není v ní ovšem možno hledat odraz soudobých poměrů v té míře jako v díle původním. Avšak sám fakt recepce nevyklučuje nikterak vztah překladu k domácí skutečnosti. Konáčův překladatelský čin však jistě nebyl samoúčelný. Je pravděpodobné, že Konáč vydáním svého překladu sledoval dvojí cíl: národní a mravní. Jednak chtěl poukazem na statečnost Juditinu a Židů v boji proti přesile posílit národní jednotu a hrdost, zvláště s ohledem na turecké nebezpečí, jednak mu šlo o to, aby prostřednictvím jednání

Židů i Achiora byly zdůrazněny ty mravní ideály, k nimž se sice formálně utrakvisté hlásili, ale ne vždy je v životě plnili. Že tento náš výklad není subjektivní, dokazuje jak Konáčova předmluva, tak jeho úvodní veršování, které jsem rozebral výše.

V

Pro Konáčův přístup ke Greffovi je charakteristické, že se ve svém překladu nesnažil osvobodit od své předlohy, ačkoliv k tomu měl velkou příležitost. Překládal biblickou látku a dlouho pěstěný jazyk českých biblí mohl mu v nejednom případě při překladu posloužit, podobně jako byl Greffovi oporou biblický překlad Lutherův. Je ovšem možné, že Konáčovi tato souvislost textu Greffova s Lutherovým překladem bible ušla, t. j. že necítil formulační shody jako tvárný prostředek. Přesto však udivuje, že nevyužil textu některé soudobé bible na těch místech, kde se to přímo nabízelo, to je tam, kde se jazyk bible přímo vnucoval svou uměleckou vyvráteností a vznešeností a nejednou i pokusem o rým nebo aspoň asonanci. Taková místa obsahuje na př. kapitola pátá, v níž mluví nejdříve Holofernes ke knížatům moabským a vévodům amonitským a potom Achior, nebo kapitola devátá s Juditinou modlitbou, nebo dvanáctá, podávající rozmluvu Holoferna s Juditou při hostině, nebo konečně šestnáctá kapitola bible s děkovnou písní Juditinou. Znovu opakuji, že Konáč nepoužil žádné ze soudobých tištěných biblí, jako byla Benátská (z r. 1506; obě biblické inkunabule, Pražská z r. 1488 a Kutnohorská z r. 1489, byly Benátské biblí po stránce textové předlohou), Severýnova (1. vyd. z r. 1529, druhé vyd. z r. 1537) nebo Norimberská (z r. 1540). Zjištění, že se Konáč neopřel o text žádné z těchto biblí, potvrzuje náš základní názor o těsné překladatelově závislosti na Greffově skladbě a zároveň vyvrací tuto Měrkovu formulaci o Juditě: „Tam, kde se připíná k biblí, jest jazyk nejohednější.“²⁶

Konáč nepoužil ani druhé možnosti, aby se osvobodil od své předlohy. Greffova hra obsahuje totiž píseň s incipitem Herr Gott, du bist der almechtiger Gott (V,3). I tato píseň byla Konáčem doslova přeložena s incipitem Bože, Otče nebeský, králi nejmocnější, i když v tomto případě měl Konáč možnost použít některé děkovné písně ze soudobého kancionálu, jako byly především utrakvistické kancionály Václava Miřinského v otiscích z r. 1522 a 1531²⁷.

²⁶ ČMF IV, 1915, str. 12.

²⁷ Nelze předpokládat, že by staroutrakvista Konáč použil písní z kancionálů bratrských, jako byly Lukášovy (vyd. r. 1501, 1505, 1519), nebo Písní chval božských od Jana Roha (z r. 1541).

S tím souvisí jedna zajímavost: Podle dvou poznámek na posledním listě (jež v originále nejsou), jednak že *v této pak knize všechny tyto rykmy (však jestliže by se komu čísti stejskalo) bude sobě moci zpívati notami obecními*²⁸ a *nejvíc jest jich na tu notu jako Vitamque faciunt beatiorem*, jednak že děkováná píseň Judith se zpívá jako Komuž mílo spasení, časovět sou nyní, stejně jako ze scénických poznámek o zpěvu lze soudit, že skladba mohla být provozována jako hra se zpěvy, což by jistě zvyšovalo její umělecký účinek.

Z konáčovského materiálu můžeme soudit ještě na jeden důvod, proč se překladatel nesnažil odchytil od své předlohy. Domnívám se, že proto, že si byl dobře vědom svých omezených schopností dramatických. Že Konáč dramatikem vskutku nebyl, dokazuje jeho Hra pěkných přípovědek od Boccattia složená, v nížto tyto vosoby mluví: Štěstí, Chudoba, Neštěstí. Tato hra byla vydána společně s Knihou o hořekování a naříkání Spravedlivosti a s dramatem Judith a není nijak zvlášť dovedným zdramatisováním úvodu ke třetí knize Boccacciova latinského spisu *De casibus virorum illustrium*; tento úvod je označen jako *Paupertatis et Fortunae certamen*²⁹. Tato hra, v níž Konáč mohl projevit vlastní dramatické schopnosti, je příliš statická a rozvláčná, postrádá dramatický vzruch a autorovi se do dramatické formy podařilo vtěsнат jen jeho záměrné moralisování.

V jedné oblasti je Konáč přece samostatný: ve verši.

Místo osmislabičného verše originálu užívá z větší části verše jedenáctislabičného. Tento rozměr, který Konáč sám nazývá *hendekasyllabem*, znamená *novum* v naší dramatické produkci (je ho také užito ve Hře pěkných přípovědek, a to v předmluvě a v počátečních třech promluvách). Konáč zachovává většinou přesně počet jedenácti slabik, ale po stránce rozložení slovních přízvuků jsou jeho verše bez zřetelného rytmického půdorysu. „Hendekasyllabu“ není však v díle užito důsledně. Na některých místech Konáč používá verše osmislabičného s trochejskou tendencí (vytištěny jsou zprav. dva verše na jednom řádku a graficky odděleny svislou čárkou). Je to na př. v předmluvě nebo v kratších úsecích, obsahujících čtyři, šest nebo osm veršů. Přitom však nelze říci, že by dvojnásobný rozměr (osmislabičný a jedenáctislabičný) měl nějakou významovou hodnotu, že by na př. sloužil k odlišení různých jednajících postav; lze jen konstatovat, že osmislabičné schema se poněkud více uplatňuje v lyrických pasážích.

Pokud je v originále jediný verš, překládá jej Konáč většinou dvěma verši osmislabičnými, na př.:

²⁸ Domnívám se, že Konáč pod *notami obecními* nemyslel jenom nápěv o schématu 8, 8, 8, 8 slabik, ale patrně pod tímto označením rozuměl také ustálené nápěvy jedenáctislabičné, i když nebyly tak časté jako nápěvy osmislabičné.

²⁹ Děkuji Strahovské knihovně za zapůjčení inkunabule, sign. DM IV 19.

Holofernes:

Wolan drauff gilts ein freundlichn trunck.

Ad prelibatorem³⁰:

Gib, herr, denn grossen becher mir.

Ad ipsam Judith:

Ich habs gesagt, es gilt dir.

Judith:

Wol bekams dir, gnediger herr mein.

Holofernes:

Na tof chci plnú připíti, | ač jí chceš ode mne mítí.

K prebibatorovi³¹:

Podej sem koflíku toho, | at již neprodlévám mnoho.

K Judith:

Řekl sem, že tuto dám tobě, | a vím, že jí přijmeš k sobě.

Judith:

Mám jí ráda, milý pane, | k vaší vuoli vše se stane. (IV, 6)

S tímto způsobem Konáčova překladu souvisí to, že tam, kde v originále po jednom verši určité promluvy následovaly tři verše, pětiverší, po případě sedm nebo více lichých veršů, překládá Konáč sudým počtem veršů. Rým je v originále i v překladu sdružený.

Kromě měnění veršové struktury je v Konáčově Juditě ještě jedna zvláštnost: v 5. scéně II. aktu promlouvá Sára ve dvou strofách sapfických, kdežto v originále je osm veršů osmislabičných³². K tomu je nutné poznamenat, že se sapfickými strofami se u Konáce setkáme i jinde, na př. na začátku a na konci jeho překladu Sylviovy kroniky z r. 1510, na konci spisu Životové a mravná naučení mudrcuo přirozených z r. 1514 nebo na začátku a na konci Smlúvy všech tří stavuo svatováclavského sněmu z r. 1517. Konáč, používající sapfických strof zvláště ve svých úvodních věnováních, se užitím tohoto strofického útvaru bezpochyby vědomě odlišoval nejen od svých současníků, ale také od celé dosavadní veršové praxe.

V Konáčově textu nacházíme někdy přesah tam, kde se v originále kryje hranice verše s hranicí syntaktického celku:

³⁰ Sic (místo praebibatorem).

³¹ Po straně je vysvětlení, které v originále není a jež svědčí o Konáčově zřeteli k publiku neznalému latiny: *Prebibator slove ten, klerej pítí kredencuje.*

³² V první sapfické strofě zní adonský verš *té bídy ujítí* a má tedy o jednu slabiku více. Josef Král k tomu v díle *O prosodii české*, Praha 1923, část 1, str. 19, poznamenává, že „snad připustil tu Konáč synizesi slabik *dy* a *u*“ nebo je to nedopatření.

Judith:

*Vítej, milý mládenče, co nového
oznámíš mi nyní od pána svého.*

Judith:

*Sey willkommen, jungeling,
was sagstu mir, was seins fuer ding. (IV, 6)*

VI

Jaké je místo Konáčovy Judity ve vývoji českého dramatu?

V dramatické tvorbě české renesance lze rozlišit dva proudy: hry obsahu biblického a hry obsahu světského. Konáč k nám svým překladem přenesl německé literární úsilí v oblasti biblických her a svou Juditou stojí na samém počátku proudu, který potom zesiluje a produkuje hry o Šalomounovi, o *strašlivém podvrácení Sodomy a Gomorrhý* a o *obětování Isáka*, o bohatci a Lazarovi, o Tobiáši, o Helim a jeho synech, o Ruth, o vdově, o Samsonovi a jiné³³. Bohužel literární výsledky tohoto snažení jsou namnoze nevelké, protože jde o překlady z němčiny. Samostatnějším skladačem je jen Slovák Pavel Kyrmezer ze Štávnice.

V řadě těchto biblických her nacházíme i nové zpracování námětu o Juditě, překlad německé hry Hanse Sachse (z r. 1551), pořízený Mikulášem Vránou Litomyšlským a vydaný r. 1605. Komposiční a jazykové prostředky Vránovy Komédie české o ctné a šlechetné vdově Judith a o Holofernovi, hajtmanu krále Nabochodonozora, jsou umělečtější než u Konáče a jsou dány vyspělejší a dramatičtější předlohou. Nicméně není bez zajímavosti ukázat na některé rozdíly mezi našimi dvěma překlady dvou německých zpracování téže biblické látky³⁴.

Scéna zabití Holoferna není u Vrány podána naturalisticky: u Konáče totiž usekne Judith Holofernovi hlavu před obecenstvem, kdežto u Vrány — podle scénické poznámky — *Judith z stanu vychází s nahým mečem a s hlavou sřatou*.

Exposice je u Vrány stručnější než u Konáče: přispívá k tomu i to, že hlavní postava vystupuje již ve druhém jednání (u Konáče až ve třetím), i to, že u Vrány mezi jednajícími osobami je i král Nabuchodonozor, což zvyšuje dramatický spád děje (jinak má Vrána užší obsazení než Konáč — jen 15 osob). Konáčova verze je dynamičtější až od 4. scény IV. aktu.

³³ Hry jsou většinou otištěny v t. zv. Sborníku Stolovského, knih. Nár. musea, sign. 27 F 7.

³⁴ Tím ovšem nejsou naše literární zpracování thematu o Juditě u konce. Řadu děl na toto thema by bylo možné prodloužit až do nové literatury. Z ní připomínám aspoň báseň S. K. Neumanna ze sbírky Bohyně, světice, ženy (vyd. r. 1915) a Olbrachovu prozaickou parafrázi z Biblických příběhů (1939).

Dramatické napětí Vránovy hry stupňuje Holofernův slib, že přijme židovského boha, dostane-li skrze Juditu město.

Shodně jsou závěry obou her aktualizovány tureckým nebezpečím.

Je ovšem samozřejmé, že uvedené rozdíly, resp. shody, jsou dány předlohami, že tedy nejsou výsledkem samostatného tvůrčího úsilí překladatelů, přesto však naznačují vývoj biblické látky o Juditě v literatuře jak naší, tak německé.

Jediná zásadní věc je nepochybně pro Konáče i Vránu společná: skutečnost, že oba zůstali za ideálem své doby, jímž bylo umělecké zpracování biblického námětu národním jazykem v klasické dramatické formě. Chceme-li být k iniciátorovi našeho biblického dramatu spravedliví, musíme zdůraznit, že svou Juditou o uskutečnění tohoto ideálu ani neusiloval, protože své literární aspirace vědomě usměrňoval k moralistním cílům.

Jaroslav Kolár

*Satirická Historia o odpustcích
a očistci*

AKADEMIKU RUDOLFU URBÁNKOVI
K OSMDESÁTINÁM

O politické satíře, důležité a rozsáhlé složce literárního dění v době od konce husitství do let druhého stavovského povstání a bělohorské bitvy, víme dosud jen velmi málo. Patřila mezi ty oblasti literární tvorby, které — jak ukázal Jos. Hrabák¹ — stály dlouho stranou zájmu literární historie, neboť literární vědci přehlíželi díla, jež se činně účastnila politického zápasu a nesla v sobě zřetelné stopy aktivního postoje k aktuálním otázkám, jako tvorbu literárně nehodnotnou. Věda minulé společenské epochy přiznávala uměleckou závažnost jen dílům „nadčasových hodnot“, t. j. takovým pracím, jejichž tematika měla daleko k aktuálním politickým otázkám své doby. Tím došlo k jednostrannému chápání literárního charakteru celé předbělohorské epochy. Úplný obraz jejího literárního dění můžeme proto získat jen tehdy, jestliže ukážeme vedle této tvorby a v protikladu k ní takové literární projevy, které měly nejužší vztah k aktuálnímu společenskému dění, které byly nejživotnější složkou tehdejší literární tvorby. Proto je nutné obírat se podrobným studiem aktuálních skladeb, hlavně lidových a pololidových, mezi nimiž náleží politickým satírám přední místo. To nám umožní nejen ukázat odraz pokrokového myšlení v literární tvorbě, ale i podrobněji sledovat vytváření nových vztahů literatury ke skutečnosti, míru přejímání z běžné zásoby obsahových i tvarových literárních prvků atd. — krátce, sledovat živé tvůrčí postupy v literárním procesu té doby. To přispěje bezpochyby k vytvoření správnějších kritérií i pro umělecké hodnocení literatury této epochy.

I

Problematika politické satíry pohusitské doby je komplikována tím, že nejde o genrově jednotný celek. Uplatňuje se v ní naopak celá řada literárních útvarů, běžných a oblíbených v celé literární produkci 16. století:

¹ O politické satíře platí to, co napsal o „nižších“, přehlížených literárních projevech J. Hrabák v článku *Protipanská cantilena inhonesta ze 16. století, Studie ze starší české literatury*, 1956, str. 182–202. Naznačil tam zároveň souhrnně úkoly pro nové studium české literatury předbělohorské doby. V úvodu tohoto článku proto vycházíme z vývodů J. Hrabáka a odkazujeme na jeho citovanou práci.

drama (na př. Naogeorgův Pammachius), prozaické vyprávění, dialog (Novina o čertu a papeži), veršovaná skladba určená k mluvnímu přednesu (Lázeň španělská), píseň šířená i tiskem (Kanýži, zámku přepevný), list (List od papeže Lva k Luciperovi), leták (traktátové letáky proti jesuitům), příležitostný pouliční popěvek. Je proto nutno rozbírat jednotlivé památky vždy i po stránce jejich vztahu k problematice literárního genu, k němuž se hlásí. Každá z takových forem přinášela totiž specifické možnosti satirického vyjádření a autoři i šířitelé politických literárních satir těchto možností bohatě a obratně využívali.

Charakteristickým znakem vši politické satirické tvorby předbělohorské doby je to, že se její satirické ostří obrací převážnou většinou proti určitým, výslovně jmenovaným nebo zřetelně naznačeným osobám a událostem (ať už měl satirisovaný jev význam jen užší, lokální, nebo širší, zasahující zájmy velkých společenských skupin). V tom tkví rozdíl mezi touto tvorbou a mezi politickými satirami staršími, předhusitskými i husitskými, jež byly naopak zaměřeny převážně proti jevům typickým a proti celým společenským skupinám (na př. satiry o řemeslnících ze 14. stol., veršované satiry obou bojujících stran za husitských válek). V předbělohorské době se tedy jen velmi zřídka setkáváme se satirickým výtvozem bezprostředně politického dosahu, jenž by byl zaměřen na obecný společenský typ nebo na několik událostí podobného druhu². To zdánlivě poněkud odlišuje politickou satiru od ostatní soudobé satirické tvorby, zaměřené proti jevům, jež nebyly v užším smyslu politické (příkladem toho jsou Frantova práva, grobianovská naučení atd.). U takových obecněji zaměřených satir byla i starším literárním historikům vždy mnohem zřejmější souvislost s ostatní, i „vyšší“ literární tvorbou, a proto se těmto satirám věnovalo i v dřívější době mnohem více pozornosti (srov. na př. práce Zibrtovy). Mezi politickou a nepolitickou satirou v literatuře 16. století není však podstatný rozdíl. Větší „literárnost“ nepolitických satir (hlášaná starší literární historií) je jen zdánlivá; dojem vznikl tím, že tyto skladby byly čtenářům plněji srozumitelné delší dobu než díla, jež nutně předpokládala znalost určitých konkrétních fakt, aby bylo možno plně porozumět satirickým narážkám a ideovému významu skladeb, jejichž působivost byla tedy více méně časově podmíněna. Přeceňování tohoto zjevu vedlo pak spolu s jinými hledisky k nesprávným závěrům o tom, že časová politická satira je útvar nižší, nehodný pozornosti literární historie. Navíc jde ve většině případů o díla přeložená nebo přepracovaná z jiných jazyků — a už to samo bylo starší literární historii důvodem k podečňování společenského i literárního význa-

² Tento rys politické satiry je možno doložit na př. z četných protipapežských satir: nikde nechybí výslovné jmenování konkrétního papeže, proti němuž je satira namířena, ačkoli pranýřované neřesti a špatnosti všech papežů jsou líčeny stejně a ve všech satirách v podstatě jde spíše o útoky proti instituci než proti jednotlivým osobám.

mu těchto skladeb. Dochovaný materiál — třebaže je nepochybně kusý a představuje jen zlomek celkové politicko-satirické produkce — nám však umožňuje vyvrátit tyto chybné soudy. Máme doklady o tom, že některé časově zaměřené politické satiry dlouho-přežily dobu své přímé aktuálnosti. Tak na př. t. zv. Knížka rytmovní³ je známa zatím jen z jediného opisu z poloviny 18. století, ačkoli byla aktuální satirou na politické události z poloviny 16. století. Proti podceňování kvality časových satir svědčí umělecká vyspělost, až rafinovanost některých z nich⁴. Častěji se setkáváme se skladbami, v nichž jsou prvky satiry aktuálně politické a obecněji zaměřené vyváženy, takže taková díla tvoří přechod mezi satirou časově politickou a obecněji zaměřenou a dokládají úzkou souvislost obou těchto typů.

Mezi ně patří i skladba literární historií dosud nepovšimnutá, jejíž text zde po prvé v následující kapitole v plném znění uveřejňujeme.

II

HISTORIA PRAVDIVÁ A UTĚŠENÁ,

1 a

všechněm katolíkům pro vzláštní potěšení a v jisté naději o odpustcích a očištění, jich ustavení, sepsaná od Farnesia kardinála, vydaná v Římě léta milostivého. S dovolením Otce svatého a bedlivým přehlídnutím všech kardinálů jeho.

Když přišel čas léta milostivého, Otcí svatému, papeži římskému, i jeho kardinálům velmi vzáctného a užitečného, tu Otec svatý, náměstek apoštolský a svaté římské stolice vrchní hejtman papež Pavel Druhý prodával odpustky na rozličné a všelijaké hříchy všem, jenž by toho žádali a měli peníze, čím by zaplatili. A tak jeden urozený a osvícený pán z České země znamená, že již annus jubilaeus, přišel jest s mnohými služebníky svými do Říma, žádostiv jsa sobě koupiti též hříchův odpuštění. Přiřev tam a audiencí dostav, padl na svá kolena před svatým Otcem i na svou tvář, nohy jeho líbaje a za to, aby jemu jeho veliké hříchy milostivě odpustiti ráčil, žádaje. Ačkoliv ten svatý muž, Otec církevní, ne tak snadno k tomu přistoupiti a žádosti jeho povoliti mohl nevěda a neznaje, jací by to hříchové byli, avšak rozuměje, že ten, když z tak daleka naschvál k němu pro odpustky

³ Vydal Ján Mišianik jako 1. svazek *Pamiatok starej literatúry slovenskej*, Bratislava 1952. Viz můj článek O datování a hodnocení satirické Knížky rytmovní, *Slovenská literatúra* V, 1958, str. 76—80.

⁴ Na př. píseň proti Závišovi Kunčickému, kterou vydal a osvětlil J. Hrabák v citovaném článku.

přijel, má peníze, a slychaje, že v Čechách mnoho zlata roste, a mysle na to pilně, že by skoro v té příčině tučného berana dostal, a i to sobě předkládaje, že na koze vlny nenaholí, odeslal ho k spovědníku, aby tam prvé z hříchů svých počet učinil, se zpovídal a pokání činil. A když tak za několik 5 dní examinován a zpovídati se musel, předloženo mu od jakéhos starého proholeného mniška, však z poručení nejsvětějšího Otce papeže, že, poněvadž mnozí hříchové jeho jsou, tehdy že mnoho páteřů a modliteb potřebují, | a protož sám nejsvětější Otec že za něj chce devět Zdráva Maria a 3 a jednou Otčenáš zřikati, jeden pak každý z kardinálů ještě vic než tolik 10 a potom svatý táta papež podlé moci sobě svěřené že jemu chce ty všecky hřichy odpustiti a pro budoucí toho pamět i náležitě bulle spečetěné a pěkně napsané dáti, ano že jemu chce i obraz svatého Petra pěkný pozlacený na věčnou památku darovati, však na ten způsob, aby se on za tak veliké a znamenité dobrodiní hleděl dobrým odměniti, dukátů nelitovati, než štědr 15 rou ruku otevřiti, poněvadž kdo k oltáři slouží, z oltáře živnost míti má. I porozuměv tomu z těch řečí ten dobrý pán, že jest již čas, aby na měšec zašturmoval, vyňav tisíc dobrých vážných dukátů, Otcí svatému je daro- 3 b val a kardinálům šest set; ačkoli bylo velmi maličko, však když nebylo lze více dostati, vždy se ukázali, jako by to vděčně přijali, a již dále k tomu se 20 strojili, aby jemu ty bulle a vysvědčení odpuštění hříchův dali, aby jeho z nich žádný, buď to při smrti neb i v den poslední, viniti nemohl. Tu kardinál Svatého Anděla s jinými svými tovaryši zavolali sekretáře dvoru toho tatíka svatého a písařů a poručili psáti list na parkameně literami velikými versálnimi pozlacenými, že Otec svatý tomu pánu všecky hřichy přeदेशlé 25 i budoucí na věčné časy odpouští, aby mohl svobodně činiti, což se mu libiti bude, a tu bulli zpečetili pečeti svatého Otce a pečeti dvou kardinálů přitiskli na svědomí, od čehož ještě sekretáři sto dukátů a písaři druhé | sto 4 a dukátů daroval; kteráž bulle od samého Otce svatého do jeho rukou dána na tento způsob, aby, když se do Čech domů šťastně navrátí, ku poctivosti 30 svatému milému Bernartovi klášter na svůj náklad ustavěti dal, v kterémž klášteře aby ustavičně půl konventu, to jest dvanáct mníchů řádu svatého Františka chováno bylo, a to aby velmi dobře opatřil, aby ten klášter nadán byl platy hojnými, důchody mnohými, profisionem plným, aby ti mniši tu na budoucí časy měli hojně čím živi bejti a žádného nedostatku v ničemž 35 aby nesnášeli, což on vykonati slíbil. A tak vzavše bulle a přijav požehnání skrze znamení kříže od Otce svatého a rozžehnav se s ním i s kardinály, k svému obydlí radostně se navracel, | celou cestu o tom přemejšleje, aby 4 b poručení tatíka starého a svou přípověď dostatečně vykonati mohl. Přijev domů, hned ten klášter stavěti dal a několik vsí a nemálo důchodů k němu 40 daroval a mnichy františkány tam uvedl, tak je opatřiv, že ti zahaleči na tom dobře a hojně přestati mohli. Vykonav to všecko, ostatní díl života svého strávil v rozkošech, živ jsa stkvostně podlé libosti a žádosti těla svého,

ubezpečiv se na bulle své. A vtom navštíven nebezpečnou nemocí. I porozumívaje, že již skoro ten čas nastává, aby se s svými bullemi do nebe bral a tam se nimi pochlubil, boje se, aby jich zde nezapomněl a jeho náklad i práce aby daremná nebyla, poslal sobě spěšně pro ně a přečetši je ještě
5 jednou bedlivě, | složil je do cínové škatule a poručil je potom k sobě do 5 a
truhly vložití a aby byl v klášteře, kterýž vystavěl, v kúru pochován, a velikou sumu peněz na tolařích i dukátích mnichům dáti poručil, aby ho po smrti jeho mšemi nezanedbali a nezameškali, vždy se obávajíc, aby se třeba do očiště předce nedostal a tam nezabloudil, a pakli do nebe půjde,
10 že to také na škodu nebude, jakž ho v tom mniši ustavili. Po vyřízení pak všeho toho přišel k němu v poselství lekát od Lucipera knížete jménem Tenebrandus a přišed řekl: „Pane milý, jsem k tobě poslán od pána mého, že se máš před ním postaviti.“ I odpověděl ten pán: „I medle, kdo jest to, ten tvůj pán, že mi tak svobodně rozkazuje?“ Odpověděl posel: „Pán můj jest
15 kníže v Pennarum a říkají mu Luciper.“ Tehdy ten | pán řekl: „Ba věru, 5 b
pane tovaryši, nepůjdu.“ A posel dí: „I kterak by to bylo?“ Odpověděl ten pán: „I tak, že já se tvého pána ani tebe v té příčině nic nebojím, nebo já mám od Otce svatého dostatečné bulle, o nichž snad bezpochyby tvůj pán neví. Protož tak jemu ode mne oznam, že nepůjdu.“ Ten pak posel řekl:
20 „Ale můj milý pane, prosím, nehorlete nad tím a mně za zlé nemějte, já tu nic svého nečiním, ale věci svého pána řídím, co mi od něho poručeno. Přes to poslové hyndrováni býti nemají, jakž zřízení zemské vyměřuje. Nebo kdybych nic jistého nepojednal, tehdy pán můj jest velmi hněvivý, trhal by se na mne co pes na řetěze a kázal by Solfernovi hejtmanu, aby mne notně
25 po uhersku třmi kyjmi vymlátil; však snad | víte, jak se to dělává, tak mám 6 a
za to, že ste také několikrát své sedláky tak vymlátiti dali. Nětco mi jistého oznamte, ať sem posel a ne osel, půjdete-li se mnou!“ Po takových řečech hněviv jsa, pán řekl k paní své: „Jdi, paní, přines mi ty bulle, ať zví pravdu, a podívaje se na ně, dá mi pokoj. Však dobře pozná a přečta porozumí, co
30 v sobě zavírají. Nebo vlastní podpis Otce svatého Pavla papeže Druhého jest, vím, žeť jest o něm slyšel, a snad zná pečet i ruku jeho.“ Zasmál se tomu ten posel a řekl: „Ale můj milý pane, však jsem já prostý lejk, nikdy sem do školy nechodil a žádného pardusu metlou neměl a čísti neumím a liter neznám a velíte mi takové svaté věci čísti, než jakž ste doložili, že bych měl
35 toho svatého tatíka | znáti i pečet jeho, o pečeti se nepamatují, neb ji k nám 6 b
(s) sebou nepřinesl, snad ji někde na cestě ztratil, než osobu jeho dobře znám, říkají mu Paulus Secundus. Však ho jeho tovaryši dávno k nám poslali, davše mu vlaského salátu, a on s námi divnou kolací mívá v naši kartuziarni a my skoro nemáme lepšího tovaryše nad něho, než bojíme se, aby nám ho jeho tovaryši nevyšermovali a nevykřižovali, neb velmi často za něho cosi (připravíc se do jakéhoš pěkného merhovaného kabátu) kejklují a bublí latině, já sic latině nerozumím, stálo by to na mně za mnoho, abych

se byl latině učil z mládí.“ K tomu ten pán odpověděl: „Ale milý brachu, začež bych tak velikou | sumu, mnoho set dobrých dukátů, na vejběr dal 7 a a tak dalekou cestu sám čtyřicátý vykonal s služebníky svými, kdež sem dosti neskrovně utrácel, a k tomu v kraji plzenském nákladný klášter vy- 5 stavěti sem dal, hojnými důchody opatřil, mám za to, že jej víš, kde stojí — zdaliž mi pak tak lehce věřiti sluší?“ Řekl posel: „Ale milý pane, věřimf já vám a i ten klášter dobře vím i vás sem v něm nejednou viděl, když ste cosi před hubou šermovali, nevím pro mouchy-li či pro komáry. A já tam mám nemálo dobrých tovaryšův a teď nedávno s jedním mnichem na bratrství 10 sme se sobě zavázali (nechci ho jmenovati) a já jemu k pěkné a milostné děvečce dopomohl; jakž sem ji s ním seznámil, velmi naň laskava, tak|že já 7 b s ní malou práci mám, často sama k němu běží aneb někdy on k ní. Ale nechme těch rozprávek, abych já tu něco před vaši paní neproblekl, ješto já neumím mnoho okolovati, raději dořešme pilnější věci, abych já se mohl 15 časněji navrátiti a nebyl dán do žádných hamrů. Vidí mně se, pane, kdybyšte chtěli uposlechnouti mé rady, poďte předce se mnou a vezměte (s) sebou ty své spravedlnosti a já vás hned dovedu k svému pánu a před něj opovím, nebudete nic meškáni a pán můj hned poručí je kanclíři svému přečísti a spatřiti, co by samy v sobě obsahovaly a k čemu by se ta věc schy- 20 lovala, a vyslechna porozumí, že k vám žádného práva nemá, i propustí vás zase jakožto pán přímý, neb kdyby na vás mimo právo sáhnouti měl, upadl | by v pokutu a trestání nejvyššímu.“ Tu pán ten s hněvem odpov- 8 a děl: „I vždy-liž mi to sám čert nahodí, abych já se s tebou sem a tam toulal a talácel a darmo se po blátě kálel,“ a viděv nezbytí, povstav šel s ním, ač 25 velmi nerad, a jdouc spolu skrze Pennarum, tak řečený příbytek, v kterémž jest veliké horko, mnohem větší než v zádušní lázni, nežli došli skrze předměstí mimo očištec jakous ulicí k domu kanclířovu a k majestátu pána Lucipera, tuť se ty milé pečeti u těch bullí horkem rozpustily a parkamen zprahl a skrčil se jen jako škvarek: tehdy ten pán jsa v strachu a u velikém hoři 30 a nemaje ukázati než toliko pečeti rozpuštěné a kusy zprahlé, počal se vymlouvati. Na nějž se pán Luciper velmi rozhněval, nadávaje mu lotrů a šibalů, že jej falešně chce podvésti a že | kdovi co jest to psáno bylo, i kázal 8 b jej dáti do dolejšího kabátu a mříži zamknouti, aby ani světla neviděl. Ten nebohý v tom vězení jsa prosil těch, jenž ho navštěvovali, aby mu nějaké 35 polehčení zjednali, čehož na přímluvu hejtmanovu užil. Potom pak po některém málo času procházeje se nenadále uhlédal Otce papeže, od něhož byl těch bullí dostal, a s ním se v Pennarum potkal. Jemuž Otec svatý papež řekl: „Ale můj milý pane bratře, i kteraks ty se sem přejedinou dostal? Však pamatuji, že jsi byl na onom světě měl ode mne hříchů odpuštění a na 40 to znamená jistoty a bulle, i kteraks sobě to medle zmařil a zmrhal?“ Odpověděl: „Ano, jest tak, můj milý pane táto, ale poslyš, jak je mi se přihodilo. Čert navalil, poslal ke mně pán Luciper | jednoho svého služebníka, hned prá- 9 a

vě prostého lejka a troupa, že ani abecedy neuměl, a takto sic dynovitého lotra a lháře, ten nechtěl ode mne odjít, než vzal mne i s těmi bullemi a na veliké lotrovství vedl mne onouno horkou ulicí mimo očištěc a ono z toho očištěce do ní horko jako z pekla jde a oni mi zde všecky shořely a v nic přišly.

5 Tak já nemaje co Luciperovi ukázati, ještě mi hrozně lál, šibalů dával a do vězení mne dáti poručil, že ho chce falešně podvésti. Ale, můj milý pane táto, kteraks ty se pak sem dostal, jest to divná a nade všecky věci nejdivnější věc, všaks ty se pravil býti na světě nejsvětější a že tak mnoho vládneš v nebi jako na zemi a že i ďablové tě sobě mnoho váží a poslouchají, anobrž

10 i sám Bůh že tě | poslouchá a tobě k vůli všecko čini.“ Odpověděl papež: ^{9 b} „Tak jest. Ale, můj milý bratře, povímť, co mi se přihodilo, čemuž se podivíš. Poslal pán Luciper pro jakéhoś bohatého bezbožného dvořáka a jda s ním ten posel potkal se se mnou, když sem šel na procházku. Tožť on učiniv mi znamenitou poklonu a počestnost, promluvil ke mně, kterak sou

15 mne někteří moji žádostivi, jenž se do očištěce dostávají, aby se mnou se shledali, a hned mi některé zejména jmenoval, kteréž jsem já převelmi prvé miloval, a zvláště některé z mých kardinálů a jeptišek, a ti že mne velice žádají, aby tam šla má svatost a abych je odtud svou svatostí vysvobodil a z očištěce vyvedl, že jim tam velmi horko, takže se jim již | tam spravedlivě ^{10 a}

20 stýště. Nuž mi se jich jaks zzelelo, tožť já tam rychle bez meškání, pojav s sebou šest kardinálů, deset mnichů, pět párů jeptišek, těch božích sestřiček, a jiných našich dobrých přátel s kropáči, s kříži jako na procesi, s obrazy, s korouhvemi za námi šlo, kteříž všickni s námi zde zůstatí museli; a hyň sou někteří v Pennarum a jiní v očištěci, jimž ani voda svěcená, ani má

25 svatost nic postačiti nemohla, takový jest to chytrý čert, že jest nás sem velhal, a tak my nebozí kumpáni když sme vešli sem, nedají nám zase ven. Ač sem slychal o jakéms písmu, že z pekla není vysvobození, ale já ani moji tovaryši nemohou tomu místa dáti, poněvadž naši otcové a přátelé, kardinálové, mniši, jezuiti, | kapucíni, ba i ty milé sestřičky jeptišky za nás se ^{10 b}

30 modlí, zpívají, chudé krmí, k svatým se přimlouvají, mši et cetera; aby jich Pán Bůh tak mnoho měl oslyšeti, však jest pak milosrdný, aby nás neměl odsud dáti povolati, těšme se tak vždy, by pak z toho nic býti nemělo. Než to jest divná, co si ty učinil, že vida mne, vůdce slepého, mně si se svéstí dal, a tak sme slepý slepého vedl, až sme se do této nejhlubší jámy dostali. A tak,

35 můj jediný bratře, když jináč býti nemůže, neměj ty za zlé mně a já tobě; když sme hořkého navařili a přechmelili, což činiti, již je darmo než vypiti“. A než on to dopověděl, tožť se stal v pekle hrozný třeskot, že se zdálo, že se všecko peklo boří, ďablové pak, kde který | viděl, utíkali a se schovávali ^{11 a}

40 nouti nesměl, co se to děje. Vtom příběhne jakés čertisko ušipané a usmykané a rozpráví, že se jistotně očištěc obořil a že tu byl a na to se díval; kterýž právě nad peklm byl a již byl velice spustl, střechy všecky sešly,

nebo prelátí všickni počna od papeže až do nejnižších nic se o šindel, aby
přikryt byl, nestarali, ale což na něj kdy odkázáno, všecko k sobě obraceli,
na to pili a hodovali a pro některý peníz, než by nové střechy dali, dopustili
5 nahnelo se tam tučných mnoho mnichů, tlustých jeptišek, též jezuitů i mno- 11 b
hých | polštářníků, ješto za života svého nic chudým dáti nechtěli, než po
smrti umrlí na umrlé nakládali, ješto Kristus v den poslední dí „co ste mému
nejmenšímu učinili“ a nedí „co ste na kláštery naložili, mnichům zahale-
čům rozdali“ — a tak sou podlahy nemohly jich snést, i zbořilo se to všecko
10 a oni se do pekla propadali. Tužť teprva ďablové z svých děr a koutů vybí-
hali, křičeli, vejskali, zpívali, že jim tovaryšů na věky přibylo, říkajíce:
„Jižť nám jich nevymší, nevykejklují, byť každý den bublali, šermovali
a křižovali, jižť žádného očistce není, ale jižť k nám své posílají musejí.“
Vtom, když se to dalo, přišlo k očistci šest kapucínů, jako se sami mrskají,
15 pět jezuitů s rohatými | birýty a šest jeptišek, jejich věrných tovaryšek, a 12 a
s nimi mistr Petr Kodiceillus, kterýž mistra Jana z Husince z kalendáře vyma-
zal, a vidouc, že po očistci veta, náramně se divili, žehnali a křižovali, divně
to mezi sebou rozjímajíc, co je se stalo, a nařikajíc na svatého Otce, že dal
k tomu přijít, aby tak znamenité a užitečné stavení mělo se zbořit; i nevě-
20 douc, co činiti, šli upřímo k branám nebeským a tu tloukli. Uslyšev to
mistr Jan Hus, kterémuž již klíče od nebe dány jsou, poněvadž Petr svatý
k vyššímu ouřadu povolán, aby byl hofmistrem dvoru nebeského, poručil
Janovi Žižkovi, kterýž jest strážným u vrat, ptáti se, kdo tluče. I zeptal se
pan Jan Žižka: „Kdo to?“ A Kodiceillus řekl německy: „Ich.“ A pan Jan
25 Žižka, nemnoho německy uměje, neb což prvý uměl, to již skoro zapomněl,
nemohl mu porozumět, co on praví. I řekl: „To jest věru nějaký lotr mnich,
však což praví | „Nych.“ I ptal se opět: „Kdo jsi pak?“ A pan Kodiceil 12 b
porozuměv, že on německy nerozumí, řekl latině: „Ego magister Petrus
Codicillus.“ I teprv srozuměl pan Jan Žižka a oznámil mistru Janovi
30 z Husince a ptal se, má-li ho pustiti, a on poručil, aby ho pustil toliko na
slovo, však jiných aby tam nechal, aby počkali vně. A když byl puštěn, ptal
se ho mistr Jan z Husince, co chce, a on odpověděv, že jest žádostiv s nimi
tam zůstat, že se mu zdá tu čistě veselo, tu mu mistr Jan Hus počal do-
mlouvati, proč jest ho z kalendáře vymazal a k starosti nad svým dobrým
35 zradil. On, nevěda, co mu odpovídati a jak se vymlouvati, počal mu podá-
vati zpurných slov. Tožť mistr Jan Hus pochytě jakýs kej počal ho po hřbetě
čistě zpovídati a pan Jan Žižka z Trocnova, vida, co se děje, napomenul jich
řka: „Fryd, bratři, fryd, nic zde, nic!“ Potý vystrčil Kodiceil ze vrat ten
tam. A tak jest rozumět, že maje ten ouřad mnichů tam pustiti nepustil,
40 neb posavad není na ně hrubě laskav, a ani těch rohatých jezuitů, nebo
poněvadž zde církev boží rohy svými trkají, svatým v církvi boží se protiví,
proti nim všech kde mohou popouzejí, lásku zavrhl, s jinými se hadrují

a vadí—bojí se on, že by i tam chtěli rozkazovati a jsouc nezbedni vždycky jen se vaditi. Protože lépe jich vně nechati. Pán Bůh sám rač je napravití a k víře pravé přivéstí a všechny právě věřící a svaté pokání činící do nebeské slávy přijíti. Amen.

VYDAVATELSKÁ POZNÁMKA

Jeden rukopis skladby je součástí konvolutu starých tisků a rukopisů z majetku Knihovny Národního musea v Praze, sign. 25 E 17. Osmerkový konvolut (velikost 9,2 × 14,6 cm) je složen z 11 drobných tisků, mezi nimiž jsou důležité doklady husitské tradice z 16. a ze začátku 17. století, a ze tří částí rukopisných. Části konvolutu jsou svázaný v tomto pořadí:

1. Odpověď na spis vnově vydaný od kněze Mikuláše, faráře u svatého Petra na Poříčí v Praze. Léta 1522 (tisk kusý, doplněn rukopisně).
2. Lékařství duchovní vydané a vytištěné od Sixta Palmy léta 1602.
3. Traktátec velmi kratičký a kratochvilný o smrti a mládenci, kterýž na posvícení jsa, na cestě se s ní potkav, aby svoji býti mohli sebe se bez věna vespolek namlouvali (jen titul. list).
4. O smrti velmi vtipný, potřebný, užitečný, též hrozný, spolu i kratochvilný traktátec (vyd. A. Šumanová s předmlouvou Mik. Konáče; na závěr 2 písně).
5. Život, to jest šlechtné obcování ctného sv. kněze M. Jana Husi, kazatele českého. Od kněze Jiříka Heremity, věrného kazatele českého, sepsaný a nyní vnově vytištěný.
6. Život M. Jana Husa, kazatele slova božího. S přidáním písně o životu a učení jeho.
7. M. J. Husi kázání dvoje o Antikristu a šelmě. Magdeburk 1554.
8. Knižka sv. mistra Jana Husi, jenž slove zrcadlo . . . 1547.
9. Život a skonání slavného mistra Jeronýma.
10. Kronika velmi pěkná o urozeném a statečném rytíři Janovi Žižkovi. . .
11. Historií dvanácte o bratru Janovi Palečkovi.
12. Historia pravdivá a utěšená o odpustcích a očistci (rukopis, který zde vydáváme).
13. Píseň o dobývání pevnosti Kanýže . . . 1601.
14. Tato písnička urozeného pána, pana Štefana Bočkaje, vrchního jenerála v Sedmihradské zemi a v Uhřích a defensora, obhájce víry boží i horlivého rušitele na papežencích, jezuitích, mniších, židech, novokřtěncích potupy a křivdy Kristovy i vyvolených jeho, z Uher Čechům věrným ku posilnění a potěšení odeslaná.

Léta Bočkaj bude pánem.
Prophetia antiqua:
Vae, vae, o vae tibi, misera Austria,
quia ipsa vale dixit tibi Hungaria.

(Rukopisná píseň Vzhůru Čechové o 24 strofách, psaná stejnou rukou jako Historia o odpustcích . . .)

15. Písnička pěkná a kratochvilná . . . (o medvědu a včelách). (Špatně čitelný, místy úplně vybledlý rukopis na 6 stranách, patrně později vepsaný.)

Tento důležitý konvolut vznikl mezi léty 1604—1612; o tom svědčí písnička o Bočkajovi, vztahující se k událostem z let 1604—5, a zajímavý přípisek na před-

ním přidešti knihy: „Léta Páně 1612. Tato knížka jest mi darována od Viktorina Emka Nymburského, když soukeníkům svačinu strojil, za jeden spis bratrský, kterýž potom daroval do Nymburka Špinkovi. Eliáš Slavík Boleslavský.“ (Psáno jinou rukou než rukopisné části konvolutu.)

Na jiný zápis Historie o odpustcích upozornil Josef Petráň v článku Příspěvek k dějinám husitské revoluční tradice — Žižka strážným u vrat nebeských (*Zápisky katedry čs. dějin a archivního studia* I, 1956, str. 33—34). Je to mladší opis skladby z r. 1626, dochovaný na dvojlistu foliového formátu jako doličný předmět při denunciačním listu mělnického děkana Ondřeje Fisírka Jaroslavu Bořitovi z Martinic z 29. VI. 1626; děkan oznamuje, že byl dopaden šířitel paškvilů „de fide Catholica, pontifice et religiosis ceteris“. K listu jsou přiloženy opisy dvou českých satirických skladeb, zapsané rukou obžalovaného. Vedle této historie je to satirický dialog Rozepře mezi mnichy a čertem, dochovaný i v jednom českém rukopise z r. 1562 ve zhořelecké knihovně⁵. Opisy obou satir a originál Fisírkova listu jsou uloženy ve Státním ústředním archivu v Praze, sign. SM R 109/20.

Tento druhý text Historie o odpustcích (text archivní, A) neupřesňuje podstatně poznatky, získané studiem rukopisu musejního (M). Je to opis asi o čtvrt století mladší než text M a zachycuje versi jemu velmi blízkou, jen poněkud stručnější, zhuštěnější. Hlavní rozdíl mezi oběma texty je v tom, že A nemá závěrečnou anekdotu o Kodícilovi s dokladem husitské tradice. Končí stručným vyprávěním o tom, že se zbořil očištěc (srov. str. 194, ř. 13 našeho otisku). Závěr textu A je však opět s malými obměnami shodný se závěrečnými větami M. To dokazuje, že vyprávění o Kodícilově cestě do očištěce a do nebe bylo do satiry později vsunuto. Ani text A však nepřinášá nic, co by blíže určilo datum vzniku původní satiry.

Z ostatních rozdílů mezi oběma texty je třeba zaznamenat, že text A je chudší na jmenné údaje (neuvádí jméno kardinála Farnesia, kardinála *Svatého Anděla*) a méně zdůrazňuje vztah děje k Čechám; je i méně stylisticky vybroušen, obsahuje méně lidových úsloví (proti textu M má navíc jen obrat *očištěc* — *nečištěc*) a neuzivá v satirické obměně tradiční výroky (na př. o slepém vůdci slepého člověka). Zajímavě uvádí text A, že papeže odlákal do pekla čert, který původně přišel pro *stratovského sedláka* (Stratov — vesnice nedaleko Nových Benátek u Mladé Boleslavě).

Největší význam textu A tkví v tom, že dokazuje rozšířenost skladby a její životnost i v prvních pobělohorských letech.

Text satiry podávám přesně podle znění rukopisu M, opravuji bez poznámky jen drobná písařská nedopatření, doplňuji kvantitu (v rukopise je označováno převážně jen *i = j*, ale nedůsledně) a zavádím interpunkci podle dnešní normy. Rozepisují běžné zkratky a několik vlastních doplňků označuji špičatými závorkami <>. Rukopis je psán zběhlou rukou úhledným a dobře čitelným kursivním písmem, jež se hlásí přibližně do doby kolem r. 1600.

Konvolut s textem M je literární historii dobře znám, satirická Historie však upoutala jen pozornost některého ze starších bibliotekářů knihovny NM (nejspíš A. J. Vřátka), jenž za poslední list rukopisu vepsal svou rektifikaci domnělé nesrovnalosti v poslední části textu, a J. V. Friče, jenž volně parafrázoval text skladby ve dvou feuilletonech *Národních listů*, 18. a 19. I. 1882 (č. 17 a 18), srov. *BČH* III, č. 736. Ve Fričově parafrázi je však mnoho chyb, vzniklých špatným čtením; pro bližší zkoumání skladby jsou oba feuilletony bez významu. Podle Fričova článku se o skladbě stručně zmínil R. Urbánek v knize *Žižka v památkách a úctě lidu českého*, Brno 1924, str. 80. Odtud převzal poznámku F. Kavka do knihy *Husitská revoluční*

⁵ Srov. J. Goll, *České rukopisy ve Zhořelci*, ČČM 1878, str. 285.

tradice, Praha 1953, str. 52. V poslední době se satirou zabýval s hlediska husitské tradice J. Petráň v citovaném článku (srov. i čl. Zoroslavy Drobné, Janíček Zmílelý z Písku a Jenský kodex, *Umění* III, 1955 č. 3, str. 204, pozn. 32).

POZNÁMKY KE KRITICE TEXTU M

190,5 *předloženo mu*] předloženému — 190,11 *pěkně*] pěkně — 192,3 *s služebníky*] z služebníky — 192,6 *lechce*] lechce — 192,14 *dořešeme*] doředme — 193,21 *s sebou*] z sebou — 193,27 *z pekla*] I pekla — 193,41 *očistec*] Očyšteč — 194,36 *mistr Jan Hus*] M. J. H.

VĚCNÉ VYSVĚTLIVKY

- 189,4 *kardinál Farnesius* některý z kardinálů—členů italské šlechtické rodiny Farnese. Jeden z nich, Alessandro F., byl r. 1534—49 papežem jako Pavel III. Jméno je tu uvedeno v satirickém významu (protipapežská satira se připisuje papežskému politikovi!): narážka se vztahuje nejspíš na kardinála Alessandra F. (1520 až 1589), nejvýznamnějšího církevního politika své doby a příznivce jesuitů, jenž zemřel ve stejném roce jako Petr Kodíčil.
- 190,17 *vážných dukátů* dukátů dobré váhy
- 190,21 *kardinál Svatého Anděla* kardinálové se označovali podle místa, k němuž se vázala jejich církevní hodnost. Zde se míní kardinál Jan Carvajal (†1469), papežský diplomat v Čechách dobře známý: r. 1448 byl s poselstvím v Praze, r. 1465 vedl papežské vyšetřování v záležitostech krále Jiřího. O tom, že byl znám jako „kardinál Svatého Anděla“, viz F. Palackého *Dějiny národu českého* IV, 1, 1857, str. 237.
- 190,30 *svatému milému Bernartovi* františkánský světec Bernardin Sienský (1380—1444), slavný kazatel a reformátor řádu, prohlášený za svatého r. 1450.
- 190,33 *profisionem plným* (z lat. provisio) plným zaopatřením
- 191,15 *Pennarum* (lat.) správně (locus) poenarum, místo trestů, peklo
- 191,22 *hyndrovati* překážeti
- 191,32 *lejk* (z lat. laicus) laik, neučený člověk
- 191,38 *kolaci* hostina, zábava
- 191,39 *v kartuziarni* asi ve významu „v nepohodlném bydlíšti, ve vězení“ narážkou na přísnou řeholi kartuziánských mnichů
- 191,41 *merhovaný* zdobený, pruhovaný
- 192,3 *sám čtyřidecátý* se třiceti devíti služebníky
- 192,15 *hamry* kladiva (zde ve významu „abych nebyl zbit“)
- 192,26 *zádušní lázeň* součást církevní „dobročinnosti“, pořádaná pro chudé z odkazů bohatých zemřelých
- 192,33 *kabát* vězení
- 193,1 *dynovitý lotr* pořádný (pův. význam ryzí — o drahých kovech)
- 193,24 *hyň* tam
- 193,30 *mšiti* sloužiti mši
- 193,40 *ušípané* špinavé
- 194,6 *polštářník* pochlebník
- 194,16 *Petr Codicillus z Tulechova* (1533—1589), mistr pražské university, latinský básník a překladatel, vydavatel kalendářů. V kalendáři na rok 1585 vynechal Husův svátek, což vyvolalo bouřlivou nevoli lidu.
- 194,38 *fryd* (z něm. Frieden) pokoj, mír

Není třeba pochybovat o českém původu této satiry. Nehledě k tomu, že „hrdina“ skladby je výslovně označen jako „pán z České země“ a část děje je lokalisována do Čech (klášter v plzeňském kraji) — to obojí mohlo vzniknout adaptací cizího díla —, svědčí pro český původ skladby dva významné rysy. Už v první části satiry je několik úsloví a přísloví výrazně českých; tím méně lze pomýšlet na cizí původ závěrečné části, v níž vystupují Hus a Žižka, naráží se na aktuální událost v Čechách (M. Petr Kodícil) a využívá se k satirickému účinku odjinud nepřeložitelné slovní hříčky s němčinou. Je možné, že v jednotlivostech autor čerpal z literárních i jiných pramenů, jak tomu nasvědčuje uvedení jména Farnese, ale taková podrobnost, i v satirickém účinku málo výrazná, nesvědčí proti původnosti thematicu a zpracování celé skladby.

V satirické Historii o odpustcích a očistci máme tedy zajímavou památku původní české politicko-satirické tvorby. Z toho je třeba vycházet při zjišťování jejích literárních vlastností.

Důležitým předpokladem pro zjištění osobitých literárních rysů této satiry je určení doby, kdy vznikla. Ve skladbě je několik narážek na historické postavy a události, jež mohou být vodítkem pro datování. Reálným východiskem pro dataci je ovšem nejpozdnější narážka na smrt mistra Petra Kodícila (1589). Datum ante quem je určeno přesně vročeným zápisem na přídešti konvolutu — r. 1612.

Data 1589 a 1612 tedy spolehlivě vymezují dobu, kdy vznikl dochovaný text skladby. Ostatní časové narážky jsou však v nápadném rozporu s tímto datováním. Děj na začátku satiry je výslovně položen do doby pontifikátu Pavla II. (1464—1471) a značná část satirického útoku míří právě na jeho osobu. I některé další narážky můžeme vztáhnout na konkrétní osoby a události, jež odpovídají této době: „Kardinál Svatého Anděla“, Carvajal, byl v Čechách po svém neslavném diplomatickém jednání r. 1448 i později dobře znám. Pro 3. čtvrtinu 15. století svědčí narážka na založení františkánského kláštera v plzeňském kraji pro 12 mnichů. Jde s největší pravděpodobností o klášter v Tachově, budovaný od 50. let. 15. stol. do r. 1466 výslovně pro 12 mnichů — františkánů⁶. Později, koncem 15. a v 16. století, nebyl v plzeňském kraji nově založen žádný jiný františkánský klášter. Osobu nejmenovaného šlechtice⁷, proti němuž se satira obrací

⁶ Srov. J. Schaller, *Topographie des Königreichs Böhmen*, sv. 9, 1788, Pilsner Kreis, str. 167; J. Stocklów, *Geschichte der Stadt Tachau*, Tachov 1878, str. 91—92; rukopisný seznam českých klášterů Ad. Fischera *Bohemia religiosa* z r. 1824 (z majetku Strahovské knihovny, sign. DK I 8).

⁷ Ze jde o vysokého šlechtice, je možno bezpečně poznat z titulu *urozený a osvícený pán*: titulu *osvícený* se v 16. stol. užívalo pro kurfiřty a některá knížata (srov. Titulář Jana Jičínského 1567, list P II, a Č. Zíbrt, *Titulář*, Praha 1917). V satire je

nejostřeji, nelze identifikovat přesně, je však pravděpodobné, že jde o Buriana z Gutštejna, jenž držel tachovské panství a zástavou i město Tachov od r. 1462 až do své smrti koncem 80. nebo začátkem 90. let 15. století. Nesmírné a na odiv stavěné bohatství tohoto katolického velmože, člena Panské jednoty, a jeho vztah k Tachovu mohl nejspíš upoutat pozornost protikatolického satirika (této domněnce nasvědčuje i narážka na pohřbení pána v klášteře, který zbudoval).

Několik významných narážek tedy naznačuje, že satirické výpady byly podníceny skutečnými osobami a událostmi 2. poloviny 15. století v západních Čechách. Některé jiné údaje, jež neodpovídají historické skutečnosti, však nasvědčují tomu, že autor dochovaného textu nezachycoval nebo neznal přesně situaci, z níž satira vychází. Za pontifikátu Pavla II. nebylo milostivé léto⁸; tachovský klášter nebyl založen šlechticem, ale tachovskými měšťany; Burian z Gutštejna, pravděpodobně onen „urozený a osvícený pán“, nebyl pohřben u františkánů, ale v tachovském klášteře karmelitánů, o jehož restituci se zasloužil⁹. (Původní klášter byl zničen za husitských válek.)

Podnětem pro satiru byly tedy nepochybně události nejméně dvou období, která dělí časově rozpětí víc než sta let. Shodně s tím se v satire rýsuje i dvě vrstvy vyprávění, jež nejsou dost pevně logicky skloubeny (závěrečná satira na Kodícila je pozdější aktuální přídavek ke staršímu základu, jak dokazuje druhý rukopis satiry). Podle nepřesností v historických narážkách, týkajících se staršího období, lze soudit, že i dochovaný text první části satiry vznikl v době od líčených událostí dost vzdálené¹⁰. Mohlo se tak stát buď přepracováním staršího, dosud neznámého textu, nebo pozdějším literárním zpracováním událostí, o nichž se aspoň v kraji dochovala paměť — ovšem tradicí už zbavená historické přesnosti. Ať tak, či onak, ze satirického zpracování starších událostí vplynuly zajímavé literární důsledky.

Nepřesnostmi, jimiž se odchýlil od skutečných dějů, směřuje totiž autor v tomto případě k určitému zobecnění. Lze to pozorovat zvláště na dvou obsahových prvcích satiry. První je otázka vztahu františkánského kláštera v plzeňském kraji, založeného pro 12 mnichů, k „hrdinovi“ satiry, za jehož model pokládáme Buriana z Gutštejna. V 16. století bylo obvyklým zjevem, že bohatá katolická šlechta zakládala kláštery; od poloviny 15. století se v Čechách šířil — podporován katolickou šlechtou a misí Jana Kapistra-

zřejmě titulu užito opět ve významu satirickém pro označení vysokého šlechtice, toužícího ještě výš.

⁸ Papež Pavel II. jen s definitivní platností určil lhůty mezi jednotlivými jubilei na 25 let; první milostivé léto bylo podle tohoto rozhodnutí slaveno r. 1475.

⁹ J. Stocklów, *Geschichte der Stadt Tachau*, Tachov 1878, str. 104.

¹⁰ Podle narážky na *zřízení zemské* se zdá, že i starší satira vznikla po vydání vladislavského zřízení, t. j. po roce 1500.

na¹¹ — řád žebravých františkánů, což vzbuzovalo nevoli utrakvistické většiny obyvatelstva¹² (právě tachovský klášter byl prvním františkánským klášterem, založeným v Čechách po husitské revoluci). Autor spojil ve skladbě v duchu těchto obecných tendencí založení kláštera s postavou šlechtice — držitele města, i když proti historické skutečnosti. (U politické satiry je to zjev při nejmenším neobvyklý.) Podobně i v jiném případě: Za pontifikátu Pavla II., jenž je v satíře několikrát výslovně jmenován, nebylo sice slaveno milostivé léto, ale přesto je v satíře s jeho vládou spojováno. Stalo se tak bezpochyby proto, že mnozí lidé věděli, jaký zájem měli všichni papežové na slavnostech milostivého léta a jaký zisk jim z nich plynul.¹³

Výrazným rysem politických satir a důležitým prostředkem jejich útočnosti byly, jak jsme již uvedli, právě historicky přesné narážky na konkrétní události. Bylo možno jich v literárním díle využít, protože politické satiry vznikaly zpravidla brzy po událostech, jichž se týkaly, a ti, jimž byly satiry určeny (čtenáři, posluchači), tyto události znali. Zaměřoval-li autor satirický pohled na děje minulé, které už čtenáři neměli v živé paměti, musil v nich zdůraznit právě ty rysy, jež byly i v pozdější době aktuální. Tak je tomu i v naší satíře, v níž autor neoznačuje přesně ani klášter, o němž mluví, ani nejmenuje pána, proti němuž je satira zaměřena. Ponechává jen tolik místních narážek, aby bylo zřejmé, že jde o české prostředí, o českého pána. Výsledkem tohoto potlačení individuálních rysů je, že satira nemíří na určitého pána (Buriana z Gutštejna?), ale na typ českého katolického šlechtice.

Satirické thema z událostí, které se zběhly před delší dobou, dobře autorovi umožňovalo koncipovat skladbu jako souvislé prozaické vyprávění, a tím ji přiblížit soudobému beletristickému čtení (sr. i charakteristický titul skladby!). Některé stopy autorova tvůrčího postupu ovšem satiru po stránce umělecké výstavby od jiných beletristických prací odlišují; tak hlavní proud děje není vlastně ukončen, ztrácí se v popisu zkázy očistce (nehledíc k aktuálnímu dodatku o Kodícilovi), a to působí dojmem neodůvodněné vypravěčské neucelenosti; po stránce ideového vyhranění a útočnosti je však tato satirická povídka v současné zábavné četbě zjevem ojedinělým.

Ideově vyjadřuje satira k otázkám, jichž se dotýká, postoj a názor

¹¹ Srov. Zd. Nejedlý, České missie Jana Kapistrana, ČČM 1900, zvl. str. 461

¹² Srov. Zd. Nejedlý, České missie Jana Kapistrana, ČČM 1900, str. 223 a pozn. 15, 16. Těmto názorům odpovídá i zajímavý doklad obrazový — postava opilého františkána, hrajícího v hospodě v kostky, na jedné z ilustrací k Pánu rady, vyd. 1505.

¹³ Podobně i dále: Pavel II. nezemřel otravou, ale přesto satira uvádí, že *ho jeho tovaryši . . . [do pekla — J. K.] . . . poslali, davše mu vlaského salátu*. Výraz *vlaský salát* je tu eufemismem místo *jed* — zřejmá narážka na travičství, jež se rozmohlo v renesanční Itálii právě na papežském dvoře.

neučeního, prostého člověka; některé narážky (na kardinála Farnesia, na „vlaský salát“, na versální litery) i vytríbený literární projev musejního rukopisu skladby však svědčí pro velmi vzdělaného autora. Lidové smýšlení mu však bylo bezpochyby blízké — buď že sám pocházel z nižších společenských vrstev, nebo že se sžil s jejich zájmy. Po stránce stylu autor obratně vycházel ze zvyklostí „vyšší“ literatury (složitě humanistické větné konstrukce), nikde však na úkor srozumitelnosti vyprávění. Autor usiluje o stylistické odlišení přímých řečí od partií vypravěčských tím, že řeči jednajících osob užívají víc souřadných spojení a poněkud se v nich stírá i ostré oddělování vět, čímž tu autor napodobuje mluvený projev. Svůj jazyk osvětloval autor hojnými hovorovými obraty (*zašturmoval na měšec; počal ho po hřbetě čistě zpovídati*), lidovou synonymikou (*toulal a talácel; usípané a usmykané čertisko*), lidovými úslovími (*ať sem posel a ne osel*) i příslovími (*na koze vlny nenaholí*¹⁴). Využíval i tradičních už výroků, tehdejšími sečtělejšími čtenářům jistě povědomých, ovšem v jiném, satirickém významu. Na př. *vida mne, vůdce slepého, mně si se svěsti dal, a tak sme slepý slepého vedl*. . . ironicky využívá známého výroku o Žižkovi z kroniky Aenea Silvia „*caeco populo caecus placuit ductor*“, častěji citovaného a obměňovaného¹⁵, proti papeži a katolíkům. Stejně je patrně též užito výroku *kdo k oltáři slouží, z oltáře živnost míti má*¹⁶. Podobného satirického účinku autor leckde dosáhl pouhým užitím hovorového tvaru v neobvyklém spojení (*svatý táta papež*).

Nejde ovšem jen o využívání lidových jazykových prvků. I myšlenkový svět Historie má velmi blízko k představám širokých vrstev. V satirě jsou důsledně s humorem zlidštěny, zesvětštěny nezemské představy očištění a pekla: zemřelý mistr Kodícil chce zůstat v nebi, protože se mu tam zdá „čistě veselo“. Nechybějí ani projevy čistě světské ironie k náboženskému učení — i když pán půjde po smrti do nebe, ani tam mu nebudou papežovy bully na škodu.

Nejprůkazněji ovšem svědčí o splynutí této satiry se světem představ a tradic, jež žily v širokých vrstvách společnosti, podání o Žižkovi a Husovi jako strážcích nebeských vrat, odjinud literárně nedoložené. Je to důležitý doklad jedné tradice o vůdčích postavách husitství, jejíž kořeny sahají daleko nazpět¹⁷. Podobně jako jiné památky dosvědčuje i tato skladba, že už

¹⁴ Doloženo v Srnčově sbírce přísloví z r. 1582.

¹⁵ Na př. v Hájkově kronice: „A snad sám Pán Buoh míti ráčil, aby slepému lidu slepý byl vuodce“ (1.387b). Srov. R. Urbánek, *Žižka v památkách a úctě lidu českého*, Brno 1924, str. 77, pozn. 6, a sborník *M. Jan Hus v životě a památkách českého lidu*, Praha 1915, str. 32. Už u Aenea Silvia jde o adaptaci biblického rčení (Mat. 15, 14, Luk. 6, 39).

¹⁶ Podobně v Hádání Prahy s Kutnou Horou (1420) z rukopisu Budyšínského, v. 1040n. „Ktož oltáři právě slouží, máf živ býti ot oltáře. . .“ Výrok vychází z biblického citátu (1. Cor. 9, 13).

¹⁷ R. Urbánek (*Žižka v památkách* . . . str. 64, pozn. 3) soudí v souvislosti s obrazovou výzdobou Jenského kodexu, že představa Jana Žižky v nebi vyrostla „asi z půdy pohnutých 60. let“ 15. století. Srov. cit. článek J. Petráně v *Zápisecth katedry čs. dějin a archivního studia*, I, 1956, str. 33–34.

samy motivy, čerpané z husitské tradice, jsou v literatuře 16. století významným prostředkem ideového boje, zejména tam, kde jde o literární projevy, vyjadřující lidové smýšlení (tím není řečeno, že by takové skladby nemohly být i dílem vzdělaných příslušníků vyšších vrstev). V blízkém časovém okolí Historie o odpustcích a očistci, na přelomu 16. a 17. století, to zřetelně dosvědčují na př. jak vlastní práce, tak i vydavatelský program pražského tiskaře Sixta Palmy¹⁸. Některé Palmovy tisky se dochovaly v témže konvolutu jako jeden z rukopisů Historie — původce tohoto svazku si tedy patrně byl vědom ideové souvislosti většiny skladeb, tištěných i rukopisných, jež do souboru pojal. Koncem 16. století se bezpochyby četly jako poučná beletrie i starší spisky, týkající se husitství, obsažené v konvolutu (Kronika velmi pěkná, Mladoňovicovy životy Husa a Jeronyma), jež původně vznikly s jiným určením (jako práce historické či aktuální politické polemiky) a jež tehdy znovu ožily v nových otiscích. Sama satirická Historia je však zvlášť zajímavá jako vzácný doklad o pronikání husitské tradice i do děl blízkých nově vznikajícímu beletristickému čtení, k němuž se i tato skladba zřetelně hlásí. To je další důležitý literární rys, jímž Historia o odpustcích a očistci obohacuje naši znalost předbělohorské zábavné prózy i politické satiry.

¹⁸ Srov. čl. A. Škarky Ze zápasů nekatolického tisku s protireformací, ČČH 1936, zvl. str. 6–10.

Emil Pražák

*O mravně výchovné próze
Šimona Lomnického*

Českou prózu 16. století charakterisuje vedle děl naukových nebo i jinak sloužících k rozšíření obzoru čtenářstva — jako cestopisy — především množství spisů mravně výchovných. Této mravně výchovné próze nebyla věnována dosud náležitá pozornost. A přece, přihlédneme-li k ní blíže, shledáme, že není vždy tak jednotvárná a nudná, jak by se na prvý pohled zdálo.

Tato práce je pokusem ukázat to na díle Šimona Lomnického (1552 až 1623?), jednoho z nejvýznamnějších spisovatelů své doby, který je mimo jiné autorem deseti svazků mravně výchovných spisů, dosud blíže jako celek nezkoumaných.

Lomnický býval doposud hodnocen především jako člověk a názor na jeho literární dílo se řídil právě tímto názorem na člověka. V prvních dvou stoletích po své smrti, počínajíc od Balbína až po Dobrovského a Jungmanna, byl na podkladě mylných informací přeceňován. Zvláště obrození, které pro své účely potřebovalo vyzdvihnout velikost naší literární minulosti, posuzovalo Lomnického jako domnělého korunovaného básníka velmi příznivě. Když pak v průběhu první poloviny 19. století byly položeny základy nové české literatury, mohlo dojít ke kritičtějšimu posuzování této minulosti. Tehdy dochází i k přehodnocení Lomnického. Je posuzován stále kritičtěji, až na rozhraní 19. a 20. století jsou jeho zjev i tvorba zcela odsouzeny. Od té doby se na Lomnického téměř zapomnělo. Teprve v 30. letech zvýšený zájem o barokovou kulturu u nás obrátil znovu pozornost k jeho dílu, to však bylo nesprávně vykládáno v souvislosti s počátky baroka.

Z díla Lomnického dostalo se většího zájmu pouze jeho tvorbě písňové, uložené mimo dva kancionály i v dalších skladbách, a tvorbě dramatické. Hudební věda mu v poslední době přiznala i hudební autorství některých písní¹.

Tvorba duchovních písní z velké části a tvorba dramatická vůbec náleží však počátkům jeho spisovatelské činnosti, kdy působil jako kantor

¹ Jitka Snížková, Píseň XVI. století, *Slovesná věda* 2, 1949, str. 49–52.

na řečické škole a později jako rožmberský úředník. Zralé a zároveň nejplodnější údobí jeho literární činnosti, od poloviny 80. let 16. století až na práh českého povstání, je však vyplněno převážně tvorbou mravně výchovných spisů, o které nám jde a které představují větší část jeho díla. Toto údobí se časově kryje s jeho pobytem v Ševětíně u Budějovic, kde byl po svém odchodu z panských služeb majetníkem poddanského statku spojeného s formankou.

První z jeho mravně výchovných prací je Knížka o sedmi hrozných dábelských řetězech (r. 1586), kde se probírají překážky, které člověku nedovolují s klidnou myslí očekávat poslední soud. Po ní vydal Lomnický Postní zvyk (r. 1589), horlící proti přestupování postních předpisů. Následovala Kupidova střela (r. 1590), která je z těchto spisů nejznámější a nejzdařilejší a stihá hřichy proti 6. a 9. příkázání. Po Kupidově střele se obrací roku 1597 ve spise Tanec proti oblíbě bujného tance a hned příštího roku míří proti pomluvě knihou Utrhačů jazyk. Vejkład prostý na Otčenáš z roku 1605 učí nábožné modlitbě a Děťinský řápek (r. 1609) se snaží vychovávat dítky k lásce k rodičům. Roku 1615 vycházejí konečně dva poslední Lomnického spisy tohoto druhu — Tobolka zlatá a Pejcha života — bojující proti lakotě a pýše. Spisek Pád světa se nedochoval; je znám pouze z citací. Knížka o sedmi hrozných dábelských řetězech a Kupidova střela dočkaly se ještě za života autorova druhého vydání.

Zmíněných deset svazků mravně výchovných spisů Lomnického zaslужuje pozornosti proto, že jednotlivé svazky jsou neseny sice po každé jinou, ale vždy určitou mravně výchovnou tendencí; přitom jejich mravně výchovný výklad je provázen nejrůznějšími kratšími i delšími příběhy, které mají tento výklad názorně podpírat i oživovat zároveň. Ráz příběhů je dán tendencí jednotlivých spisů.

Vkládání příběhů do mravně výchovného výkladu není sice nic nového ani v té době neobvyklého — neobvyklé je pouze to, že Lomnický vkládá do svých spisů tyto příběhy v daleko větším množství než jeho současníci. Celkem je jich přes 300 a v jednotlivých spisech se jejich počet pohybuje od 4 do 64.

Pozoruhodné je i to, že Lomnický nezůstal při jednom nebo několika spisech tohoto druhu, ale na rozdíl od současníků vytvořil jich celou řadu, která představuje určitý celek co do kompozice jednotlivých spisů. Tyto skutečnosti zůstaly zatím nepovšimnuty.

O drobných příbězích, které Lomnický vkládá do své Kupidovy střely, se zmiňuje Vlček i Jakubec. Vlček (*Dějiny české literatury* I, 1951, str. 453) však řadí Kupidovu střelu do skupiny několika jiných Lomnického prací, do které nepatří, a tímto nesprávným zařazením uniká souvislost s ostatními příbuznými pracemi Lomnického. Jakubec (*Dějiny literatury české* I, 1929, str. 734) se sice zmiňuje o „deseti mravoučných spisech“, ale „drobné povídky“ zjišťuje pouze u Kupidovy střely.

Lomnického obrat od veršované písňové a dramatické tvorby k prozaickým spisům mravně výchovným, používajícím v hojné míře příběhů k ilustraci výkladu, lze objasnit především oblibou četby příběhů, a to nejen v měšťanských vrstvách. I lid četl tyto historie (jak se krátkým příběhům u nás tehdy říkalo), jak nám to přímo dosvědčuje Lomnického současník Mikuláš Krupěhorský, z něhož se dovídáme, že nejen kněží, ale i prostí řemeslníci a dokonce sedláci na vsích čítají *historie*, a to muži i ženy².

Vycházet vstříc dobovému vkusu, žádajícímu četbu drobných i rozsáhlejších příběhů, bylo však od sklonku první čtvrti 16. století dosti obtížné. Zápas mezi českou stavovskou obcí a mocí královskou a zápas mezi vyššími stavy a měšťanstvem uvnitř této stavovské obce, komplikovaný novými rozpory náboženskými a probíhající již v souvislosti s podobným zápasem v měřítku mezinárodním, to všechno odvádělo zájem od psaní prózy tohoto druhu jinam, především k rozvětvené tvorbě doprovázející tyto sociální a politické zápasy. Uspokojování literárního vkusu bylo však omezováno nejen těmito okolnostmi, ale později i censurou, která právě v 16. století po prvé začíná uplatňovat svůj vliv na literární produkci. Současně však můžeme pozorovat zajímavý zjev, že potřebě nové četby tohoto druhu — t. j. prozaických příběhů — vycházejí v té době vstříc literární druhy jiné. Čtenářské poptávce i dobovému vkusu, myslím, dobře porozuměl Hájek, který do své Kroniky vkládá jednotlivé uzavřené příběhy, ať už jím samým vymyšlené nebo alespoň příkrášlené. Současníci to na jedné straně sice kritisovali³, na druhé straně však správně ocenili tuto vlastnost Hájkovy kroniky, když vydali některé příběhy odtud samostatně⁴.

Příběhy, které čtenáři žádali, mohli od určité doby hledat i v próze mravně výchovné, do níž byly vkládány v úloze příkladů-exempel podle vzoru ustáleného v praxi kazatelské. Tak můžeme pozorovat zjev, kterého si povšiml Bedřich Václavek⁵, totiž že „krásná próza se často halí v mravokárný háv náboženský, do náboženských výkladů však proniká živelná záliba pro vyprávění příhod“. A dále hned poznamenává, že příkladem zde může být Rvačovského Masopust, od něhož datuje novou „kališnickou fázi užití exempel“. Od Rvačovského můžeme opravdu datovat novou fázi, třebaže nikoli jen „kališnickou“.

Rvačovský nezůstal v používání exemplových příběhů osamocen. Hned rok po Masopustu (r. 1581) vychází Dobřenského Koruna šlechtivosti

² Viz Fl. Kleinschnitzová, *Dies irae, dies illa . . .*, Bratislava 6, 1932, str. 242.

³ Viz Kroniky dvě o založení země české, Veleslavínova předmluva, vyd. J. V. Rozum, *M. Danièle Adama z Veleslavína práce původní*, Staročeská biblioteka I, Praha [1853], str. 115.

⁴ *Historie rozličné o divných a mnohých věcech a příhodách lidských, dobrých i zlých*, vyd. Burian Valda, Praha 1580.

⁵ *Historie utěšené a kratochvilné*, Praha 1950, předmluva, str. 15.

a později Vrtkové štěstí, kde všude doplňují tyto příběhy mravně výchovný výklad. Z toho vidíme, jak živý byl zájem o jejich četbu. Jednak ovlivnil i tvorbu historickou, jako u Hájka, jednak působil na moralisty tak, že používali příběhů ve funkci exempl. Přesto však v uvedených případech mravně výchovných děl jsou vyprávěné příběhy zastoupeny jen řídce, bývá jich pouze několik, takže se uprostřed mravně výchovného výkladu téměř ztrácejí a přitom zůstávají v úloze zcela podřízené vzhledem k tendenci výkladu. Nelze proto tvrdit, že by všichni zmínění autoři vycházeli vědomě vstříc dobové zálibě, i když měla na ně vliv.

Také Lomnický si uvědomil oblibu četby příběhů. S poptávkou po spisech obsahujících tyto příběhy a s jejich rychlým odbytem se mohl seznámit za svých styků s pražskými tiskaři Melantrichem a Nigrinem, u nichž vydával svá díla. Oblibu příběhů však poznal i u čtenářů, jak o tom svědčí jeho vlastní slova v doslovu ke *Kupidově střele*⁶, kde odůvodňuje množství „příkladů a historií“, které zde uvedl, takto:

„Srozuměl jsem také tomu ne jednou, že mnozí moji dobří přátelé i jiní pobožní lidé nad takovými starobylými historiemi a příklady veliké oblíbení mají, rádi je čítají a k dobrému jich užívati umějí. Protož, abych jim také něco tu vděk učinil a s nimi se o ně sdělil, když se k tomu v této knížce příčina dala, o kterých jsem vědomost měl, těch jsem před nimi nezatajil...“ Lomnický tu nejen ukazuje, že si je vědom obliby příběhů, ale nadto přiznává sám o sobě, že vědomě vychází vstříc vkusu svých čtenářů.

Není sice dokladů pro to, že Lomnický vycházel z obliby příběhů a pouze pro jejich uplatnění použil mravně výchovného rámce, i když je nápadné místo, které jim dopřává, to, jak na ně upozorňuje i jak je s hlediska jejich obliby hodnotí. Lomnický jako člověk doby libující si v moralisování sáhl k tvorbě mravně výchovných spisů zcela v duchu dobového usu. Byl si přitom vědom, že zde bude moci uplatnit příběhy, které shromáždil a které se tak libily, a zároveň že mu zde bude poskytnuta vítaná možnost demonstrovat své vědomosti a vzdělání prostřednictvím nejrůznějších citátů a že zde bude moci vyslovovat i své postřehy a mínění v příležitostných odbočkách, při čemž mravně výchovný rámec, kam to vše lze vkládat, mu poskytne bezpečnost před zásahy censury. Šlo jen o to, vybrat si takový rámec a zvolit takové zdroje ilustrujících příběhů, které by tuto bezpečnost spolehlivě zaručovaly.

Jako se Lomnický při skládání písní držel většinou evangelních a legendických textů, aby se nedopustil věroučných omylů, potřeboval nyní podobnou oporu v díle církevně schváleném a uznávaném, aby se uvaroval omylů nejen věroučných, ale i mravoučných, protože o mravně vý-

⁶ *Kupidova střela*, Praha 1590, str. 210a.

chovný rámeček mu právě šlo. Takové dílo našel v Rosariu sermonum praedicabilium.

Rosarium, jehož autorem je Bernardinus de Bustis, je tištěná sbírka latinských kázání (nikoli exempel), která vyšla v Hagenau roku 1503. Lomnický nemohl volit lépe. Rozsáhlá a hojná kázání Rosaria mu umožnila, že vystačil s touto jedinou knihou na mravně výchovnou náplň výkladů u všech deseti svazků, o které nám jde. Jako zdroj pro vkládané příběhy mu posloužily sbírky kazatelských exempel.

Kazatelé po vzoru evangelíí již od raného středověku cítili potřebu — jednak z důvodů názornosti, jednak pro zpestření kázání a upoutání pozornosti posluchačů — uvádět příklady, t. zv. exempla, stručné příběhy nejrůznějšího druhu a obsahu: z historie, ze života světců i z všedního života, ale nechyběla mezi nimi ani bajka a dokonce se nevyhýbali ani příkladům obsahu žertovného s vtipným zakončením. K tomu účelu vznikaly ve středověku vedle sbírek vlastních kázání, jako bylo zmíněné Rosarium, i celé sbírky kazatelských exempel, z nichž nejproslulejší se stala t. zv. Gesta Romanorum z počátku 14. století, nazvaná podle dějiště většiny z nich (tím byl Řím) a podle většinou smyšlených římských císařů, kteří zde vystupují.

Gesta byla pro svou oblibu překládána z latiny (vcelku nebo částečně) do mnoha národních literatur — do češtiny již ve 14. století — a obohatila jejich prózu o desítky výpravných látek, z nichž se čerpal i později. Nesloužila také pouze kazatelským účelům, ale stala se i oblíbenou četbou. Vedle nich byla tu však i řada dalších latinských sbírek exempel.

Stačilo sáhnout k tomuto zdroji, který sbírky exempel představovaly, vybrat z něho vhodné příběhy, sestavit je podle toho, jakou mravně výchovnou tendenci bylo možno jejich pomocí ilustrovat, přeložit je do češtiny a zasadit je na vhodná místa v rámci převzatém z kázání Rosaria. Protože i u exempel šlo o sbírky církevně schválené a odedávna používané, poskytovaly tyto zdroje záruku, že nejen mravně výchovný rámeček, ale ani složka epická, vytvářená vkládanými příběhy, se neseťká s potížemi ze strany censure. Proto Lomnický v každém ze spisů této skupiny neopomene hned na začátku poukázat na autority, z nichž přejímal a překládal.

Sbírky exempel (Promptuarium exemplorum Discipuli, Speculum exemplorum, Speculum historiale) uvádí Lomnický jen na dvou místech — v Tanci a v Tobolce zlaté —, ale používá jich i v ostatních svých spisech tohoto druhu. Zpravidla se dovolává svých zdrojů jen obecně, jako „svatých otců“ nebo „církevních doktorů“. Toto odvolávání na autority a prameny je sice v jeho době zvyk běžný, ale není třeba pochybovat, že Lomnický tak činí i z opatrnosti, aby mu někdo nemohl vytýkat, že si některý odvážnější příběh vymyslel, i když leckdy sáhl ke zdrojům jiným, pravděpodobně i k ústnímu podání.

O poměru mravně výchovných spisů Lomnického k Rosariu promluvil již Engelbert Šubert⁷, jenž zjistil, která kázání z Rosaria posloužila jako

⁷ Prameny Šimona Lomnického, ČČM 1910, str. 321n.

podklad k jednotlivým spisům Lomnického. Zároveň ukázal, jak Lomnický přesně, jen poněkud rozvláčně překládá z tohoto zdroje. Šubertova zjištění, k nimž je zde možno odkázat, týkají se ovšem jen mravně výchovného rámce těchto spisů Lomnického. Poměrem jednotlivých příběhů k jejich latinským předlohám se Šubert nezabýval a zdá se, že mu jejich existence zcela ušla, třebaže zaujímají v těchto spisech svým rozsahem značné místo. Přesto však jeho zjištění lze rozšířit i na tyto příběhy.

K tomu poslouží srovnání příběhu, použitého v *Kupidově střele*⁸, z latinské sbírky *Promptuarium exemplorum*, kterou vydal roku 1497 v Štrasburku Johannes Herolt, jinak zvaný *Discipulus*. (Tuto sbírku uvádí Lomnický v *Tobolce zlaté* jako *Promptuarium exemplorum Discipuli*; v *Kupidově střele* se o ní jako o svém zdroji nezmiňuje.)

Juvenis quidam peccavit cum uxore proximi sui. Quem Deus plagavit ut moriretur subitanea et sine confessione et sacramento. Qui post mortem ex promissione divina in terrorem adulterorum apparuit adulterae rauca voce et querulosa. Et ipsa quaesivit de statu suo. Respondit: Damnatus sum propter adulteria, quae tecum commisi. Et subiunxit: Vis videre ardorem meum, quomodo intus et foris arderem? emittens urinam, quae fuit sicut cuprum bulliens. Et ipsa territa ad confessionem venit et vitam suam emendavit.

Nějaký mládenec zcizoložil s ženou bližního svého a Pán Bůh na něj dopustil, že náhle umřel a bez pokání svatého s světa sešel. Tehda potom po smrti z dopuštění Božího k přístrahu jiným cizoložníkům okázal se své cizoložnici, hrozným a žalostivým hlasem křiče. I zeptala se ho ona, kterak se má. Odpověděl: Zle, neb pro cizoložstvo s tebou páchané jsem věčně zatracený. A toho doložil: Chceš-li (prý) věděti zapálení mé, kterak vnitř i zevnitř všecken hořím? I pustil od sebe moč, kterážto byla jako mosaz vroucí rozpálená, z čehož se ona velmi zděsila, hřešiti přestala a života svého polepšila.

Z tohoto příkladu za mnohé jiné je patrné, že jako u mravně výchovného rámce, stejně i u příběhů je poměr k předloze poměrem překladu k originálu bez jakékoli snahy o osobitě zpracování. Platí to dokonce i tam, kde Lomnický svou předlohu zpracovává veršem, jako příběh *O třech synech lenivých v Tanci*⁹, převzatý z *Gest*, kde mohl použít i předlohy české. I v tomto případě jde pouze o veršovaný překlad, nikoli o novou variaci děje.

Ptáme-li se, proč Lomnický nevyužil látek shromážděných příběhů k osobitému zpracování, proč se omezil na pouhý překlad, třebaže dobrý a obratný, můžeme nalézt několikero odpověď.

Snad se Lomnický obával jakkoli zpracovat své předlohy proto, aby mu nemohlo být vytýkáno, že se jich nedrží a že si vymýšlí. Nasvědčovalo by tomu jeho opakované ujišťování, že své příběhy přejal z předloh a jen je slovo od slova přeložil, když, ohrazuje se proti možným obviněním, pouka-

⁸ *Kupidova střela*, Praha 1590, str. 87b.

⁹ *Tanec*, Praha 1597, str. 101ab.

zuje na to, že ta obvinění nepřijímá, protože převzal tak, jak našel, a to z autorů a děl obecně uznávaných. Lomnický a jeho doba totiž v duchu středověkých názorů stále podceňuje autorskou invenci, pokládá její uplatňování za poklesek a zakládá si na tom, že se může opřít o uznávané autority.

Spíše však se můžeme domnívat, že Lomnický ve své době již dost dobře nepochopil původní smysl exemplových sbírek, které měly svým pouze zkratkovým zachycením dějové kostry příběhů pomáhat kazatelům, aby si své příklady snáze zapamatovali, a poskytovaly jim tak trest, kterou mohli podle svých schopností při kázání rozvíjet a obohatit detaily.

Takové nepochopení nelze ovšem Lomnickému vytýkat. Šalda ve své studii O t. zv. nesmrtnosti díla básnického¹⁰ vypráví o podobném omylu Lessingově, který na Ezopových bajkách dokazoval Lafontainovi, jak má vypadat opravdová bajka, jak má být stručná, věcná a jasná. Nevěděl však, že Ezopovy bajky, jak je od středověku známe, napsal řecký mnich Planud ve 14. století pouze jako soubor námětů k řečnickým cvičením, která měli žáci teprve slohově zpracovávat. To však nebylo v době Lessingově známo, stejně jako nebylo známo Lomnickému, jaký byl skutečný účel exempel ve sbírkách shromážděných.

Lomnický tedy, ať už z jakéhokoli důvodu, nechal se příležitosti hotová exempla zpracovat a omezil se na pouhé překládání. Stejně mu nenapadlo (a necítil ani potřebu) vyprávět své nashromážděné příběhy mimo rámec výchovného výkladu. Jeho zásluha spočívá v tom, že na rozdíl od současníků použil těchto příběhů v tak široké míře (proto sám usiloval tento fakt odůvodnit) a že upozornil na jejich bohaté zdroje obsažené ve sbírkách exempel. Ilustrující funkci příběhů ponechal sice alespoň navenek v platnosti (i když použil množství ilustrací tam, kde by pro daný účel stačila jediná), ale mezi mravně výchovným výkladem a vyprávěnými příběhy vytvořil rovnováhu co do rozsahu. Již tím přiblížil mravně výchovnou prózu beletrii.

Zdá se však, že v tomto směru učinil Lomnický i další krok. Ve sbírkách kazatelských exempel setkáváme se totiž s exempli dvojího druhu. Na jedné straně jsou to příběhy, které mají ilustrovat tendenci předpokládaného kázání přímo: ukazují, jak hřích nebo poklesek je trestán nebo jak spravedlivé jednání nebo dobrý skutek jsou odměňovány. Tak dávají příklad nebo odstrašují a přímo působí svým obsahem na čtenáře. Druhá skupina exempel ilustruje danou tendenci prostřednictvím připojeného zobecňujícího výkladu, t. zv. morale, tedy nepřímou. Toto morale dává příběhu a jeho osobám alegorický smysl. Exempla této druhé skupiny představují na příklad Gesta Romanorum. Tak v příběhu O třech synech lenivých (který vypráví i Lomnický¹¹) vystupuje král Polinius, který

¹⁰ *Studie o umění a básnicích*, Praha 1948, str. 106–107.

¹¹ Viz pozn. 9.

slibuje, že dá své království nejlínějšímu z nich. Synové se pak předstihují ve vyličování své lenosti. V připojeném morale král znamená ďábla a synové různé skupiny hříšníků, ucházejících se o peklo. Tento hlubší anebo spíše vyšší smysl je tedy vlastním smyslem exempla, který měl působit na středověkého posluchače v mravně výchovném směru.

Lomnický uvádí příběhy z Gest také bez morale, čímž rozdíl mezi oběma zmíněnými skupinami stírá. Tím ovšem jednotlivé příběhy oné druhé skupiny někdy ztrácejí jakýkoli mravně výchovný smysl, který jim dodávalo právě jen toto morale. Znamená to — a v tom lze spatřovat Lomnického přínos —, že dovedl číst příběh z Gest bez přihlídnutí k morale, tak jej podat čtenářům, předložit jej pouze pro jeho vlastní děj. Tak právě zmíněný příběh z Gest, vyprávěný v Tanci, funguje pouze jako anekdota, protože v podaném znění nemá pranic společného s tendencí spisu. Je zde patrný Lomnického záměr mravně výchovnou prózu beletristovat, činit vyprávěné příběhy méně závislými nebo i zcela nezávislými na mravně výchovné tendenci, třebaže stále ve funkci exempl. Je zde patrný i určitý odklon od středověkého myšlení, pro které bylo právě morale smyslem vlastním, kdežto pro Lomnického to bylo již pouhé morale.

Záměru Lomnického položit důraz na vyprávěné příběhy nasvědčuje i to, že na rozdíl od současníků ve všech svých spisech tohoto druhu připojuje na konci index historií s označením stránky, kde by měl čtenář který příběh hledat. A čtenáři mu zřejmě porozuměli a četli tyto knížky právě pro jeho příběhy, jak můžeme soudit z výroku Paprockého v *Diadochu*¹², že Lomnický psal „mnohé věci kratochvilné“. Známe-li Lomnického dílo, víme, že nemohl mít na mysli nic jiného než právě tyto prozaické spisy.

V souvislost s Lomnického tendencí o zbeletristování mravně výchovné prózy lze uvést pravděpodobně i názvy jednotlivých spisů. Název kázání z Rosaria, *De septem catenis diaboli*, se mu k tomuto účelu hodil, a proto jej ponechal v titulu spisu přeložený téměř beze změny; opačným případem je však název *Kupidovy střely*, který volil proto, že titul příslušných kázání Rosaria zněl málo světsky: *De luxuria* a *De fornicatione et stupro*. Již v názvech je tedy patrná snaha převést tituly jednotlivých předloh z jejich polohy náboženské do polohy světské.

Lomnický se však i jinak snažil dodat těmto svým spisům ráz beletrie.

Řekli jsme již, že Lomnickému zřejmě ani nenapadlo a necítil potřebu vyprávět nashromážděné příběhy mimo rámec mravně výchovného výkladu. Není pochyby o tom, že tento výklad nebyl pro něj těžištěm spisu, přesto však zasazení příběhů do tohoto rámce jeví se nám určitým prostředkem jejich uměleckého ztvárnění. Mravně výchovná tendence mohla vycházet ze skutečných potřeb, i když představovala určitý usus — zároveň však

¹² Bart. Paprocký, *Diadoch*, Praha 1602, str. 229.

působí i jako cyklisační prostředek držící pohromadě desítky příběhů jednotlivých svazků.

Vedle toho jsou uvedené Lomnického spisy stylisovány jako autorův rozhovor se čtenářem. Dodává jim to jisté srdečnosti, kterou se odlišují od běžného moralisování — chladného a k čtenáři celkem lhostejného. Napomáhá tomu i použití hovorového jazyka (na rozdíl od dedikačních předmluv, adresovaných jeho většinou šlechtickým mecenášům, kde se autor snaží vyjadřovat vznešeným a na latinské skladbě závislým jazykem, charakterisujícím veleslavínskou dobu).

Je to patrné i na podané ukázce překladu exempla, kde autor převádí konvenční latinský text do hovorové polohy: *Quem Deus plagavit ut moriretur subitanee et sine confessione et sacramento — a Pán Bůh na něj dopustil, že náhle umřel a bez pokání svatého s světa sešel.*

Tento hovorový tón jej vedl i ke sdílnosti — poskytl mu možnost častých extempore vzhledem k předloze. Především v těchto extempore proráží v Lomnického próze i vztah k aktuální skutečnosti, když se tu poukazuje na stoupání cen životních potřeb, na rostoucí pauperisaci venkova, na odírání poddaných nebo na zabírání poddanské půdy pro stavbu rybníků, i když jsou tyto zjevy vykládány jako důsledky božího hněvu za lidské hříchy.

Vztah k aktuální skutečnosti se však projevuje i ve výběru příběhů, protože ve velké části z nich dává autor vystupovat mocným tohoto světa, duchovním i světským, jako postavám záporným. Lomnický i tímto prostředkem vyjádřil svůj postoj k soudobé skutečnosti.

Snaha o přiblížení k prostému čtenáři, patrná ze zvolené formy rozhovoru, proniká v mravně výchovných spisech Lomnického i z častého užívání lidových rčení a přísloví, někdy humorných i drsných. Třebaže si autor nemůže odpustit, aby se nepochlubil svým latinským vzděláním prostřednictvím častých citátů, přesto své vzdělání nedemonstruje proto, aby se jím od svých prostých čtenářů odlišil. Kdykoli uvádí latinský citát, vždy jej ihned překládá, ale často zároveň i čtenáři přibližuje. Tak nepřekládá ocitovaná latinská přísloví doslova, nýbrž klade místo nich ekvivalentní přísloví česká. Přitom ve všech těchto případech s oblibou užívá verše. Lomnický tak nejen hojným uváděním nejrozmanitějších příběhů, komentováním aktuální skutečnosti a časovými narážkami, ale i vtipnými obraty a veršovanými vložkami činí ze svých mravně výchovných spisů záměrně pestrou četbu.

Souhrnem lze říci, že probírané spisy Lomnického sice tvoří součást mravně výchovné prózy této doby, ale odlišují se od ní autorovým úsilím o beletrisaci. Tato beletrisace spolu s důsledným hledáním cesty k lidovému čtenáři je Lomnického přínosem k vývoji mravně výchovné prózy a v tom je i její význam.

Eduard Petřů

*Vývoj básnické tvorby
Mikuláše Dačického z Heslova*

Mikuláš Dačický z Heslova, známý dnes spíše z krásné literatury než z její historie, nepatří jistě k nepopulárním postavám starší české literatury. Přesto však jeho beletristická popularita vedla k tomu, že se biografická data zdůrazňovala na úkor jeho tvorby, a to ještě biografická data viděná prostřednictvím románových a divadelních zpracování života a postavy Dačického, kde postava tohoto vzpurného fechtýře, básníka a milovníka žen byla upravována podle aktuálních potřeb každého díla i autora.

Mezi takto pojímaným životem a literární tvorbou pak vznikal rozpor, který jasně formuloval Ferdinand Strejček v úvodě ke svému vydání *Prostopravdy*, kde říká¹:

„Zbývá ještě otázka: Jak ten známý dobrodruh, frejř, piják a rváč z krčmy u Mědinků, u Pýšů, u Svobodů i j. mohl si troufatí poučovat a mentorovat své krajany? Odpověď na tuto otázku kotví právě v jeho dvojí povaze, jak to případně Stroupežnický ve své veselohře *„Paní mincmistrová“* svému hrdinovi v ústa vkládá:

„Jeden každý praví jen: rváč..., fechtýř, piják a frejř Dačický... užitečného o Dačickém tu na Horách nic nevědí... Že ale ten starý fechtýř a piják také srdce má — a že mnohé hodiny práce užitečné bedliv a pamětliv jest... A po letech snad mnohý z budoucích... řekne: Dačický byl sice hlava divoká, ale vlast svou a ty Hory Kutné upřímně miloval a v poctivosti choval památku mistra Jana Husi.“

Toto vysvětlení o „dvojí povaze“ můžeme pak v různých formulacích najít u všech autorů, kteří věnovali Dačickému svou pozornost. Ovšem takové pojetí má zásadní nedostatek v tom, že staví Dačického a jeho život do protikladu k jeho dílu, že vidí dialektiku jeho tvorby mezi skutečným osobním životem a představou, kterou o životě měl. Pak bylo nutné vložit počátek básnické i hlavní memoárové tvorby až do pozdního období jeho života, kdy po uklidnění osobních rozporů a vášní převážila „druhá povaha“, uzavírající jeho pozoruhodný život neméně zajímavým dílem.

V tomto pojetí je však vyloučena z faktorů, ovlivňujících tvorbu

¹ *Prostopravda Mikuláše Dačického z Heslova*... vydal, úvodem a poznámkami opatřil Ferdinand Strejček. Praha 1902, str. 8.

Dačického, velmi důležitá část. Skutečný dialektický rozpor není totiž mezi životem a tvorbou Dačického, ale mezi soudobou politickou, náboženskou, hospodářskou a sociální skutečností a jeho způsobem života. Dialektika jeho tvorby má svůj počátek v tomto rozporu a jeho dílo je k tomuto rozporu zdařilým i méně zdařilým komentářem, provázejícím velkou většinu jeho života daleko více než u kteréhokoliv současného básníka. V tomto smyslu je Dačický básníkem nejaktuálnějším a rozbor jeho tvorby je nutné spojit alespoň s nezákladnějšími fakty jeho osobního i soudobého života.

I

ŽIVOTOPISNÝ ÚVOD

Společenské zařazení Dačického i jeho postavení na Horách Kutných bylo dáno v podstatě již tím, že se narodil v rodině bohatého kutnohorského měšťana Ondřeje Dačického z Heslova (23. prosince 1555). Jeho rodina, jak ukazují biografické studie², získala na základě svého majetku r. 1571 šlechtický titul. Tím se Dačický dostává mezi drobnou městskou šlechtu, o jejímž životě výstižně píše Veselský³:

„Nejhoršími z takové malé šlechty bývali ti, kteří v městech nejvíce hrůzy a nešvarů tropívali, vysmívající a neposlouchající úřadů městských i jich výsadám vzdorovati se hleděli, považující se takřka za nedotknutelné.“

Mládí prožil Dačický na Horách Kutných a teprve v patnácti letech (r. 1570) odchází do kladrubského kláštera, kde pod vedením opata Josefa Wrona z Dorndorfu získal základní vědomosti a naučil se psát latinsky. R. 1571 se sice vrátil domů při smrti svého otce, ale do Kladrub se vrací ještě jednou, r. 1576, takže se musíme domnívat, že vzdělání, kterého nabyl, pochází právě z těchto let a je zásluhou ve víře poněkud laxního (můžeme-li věřit tomu, jak je líčen), hospodářsky však obratného opata kláštera.

Po otcově smrti nabyl Dačický poměrné samostatnosti. Žádnému měšťanskému povolání se nevěnoval, zároveň však neměl hospodářské předpoklady k tomu, aby mohl vést šlechtický způsob života, a tak se dostává mezi oba „stavy“, užijeme-li termínu jeho doby.

² Je to především Rezkův úvod k vydání *Paměti Mikuláše Dačického z Heslova* v Památkách staré literatury české, čís. 5, řada 3, sv. 1, Praha 1878, dále studie Veselského *Pánové Dačičtí z Heslova od jich počátku až na naše doby vůbec, jakož i Mikuláš Dačický z Heslova a jeho literární činnost zvlášť*, Kutná Hora 1886, a konečně doslov k vydání *Prostopravdy a Paměti Mikuláše Dačického z Heslova* v Živých dílech minulosti, sv. 9, Praha 1955.

³ Cit. studie, str. 81.

Jeho další život to dokládá velmi jasně. Většina jeho rozporů s existujícím právním řádem pramenila z neúcty k měšťanským privilegiím, k emancipaci měšťanstva, zvláště patrné na Horách Kutných, z neúcty, která měla svůj původ v tom, že se Dačický považoval za šlechtice; k šlechtickému životu však Dačický neměl skutečné hospodářské předpoklady, a tak nebyl šlechtou plně přijat. Poměrně bohaté dědictví mu sice umožnilo, aby, jak napsal Rezek, „řemeslem neb obchodem nezanášel se... žádným, nýbrž žil z hotového“⁴, ale takový způsob života musel vést nutně k tomu, že na jedné straně Dačický ztrácel a prodával svůj majetek část po části, na druhé straně pak přicházel do neustálého konfliktu s kutnohorskou obcí. Zajistil si sice r. 1579 sousedství v Kutné Hoře a zakoupil podle platných předpisů Chotusický dům, ale ten brzy prodal (r. 1581) a rozmnožoval dále řady svých konfliktů s městským právem.

Ze šarvátek, o nichž víme, můžeme citovat soubor z r. 1580, v němž byl poraněn Václavem Voděradským z Hrušova a Mirkem a Oldřichem Mirkem ze Solopisk, zabití Mikuláše Šťastného Novohradského z Kolovrat r. 1582, které bylo příčinou dlouholetého sporu, střílení z oken bytu r. 1585, soubor s Václavem Hutníkovíc a o něco později s Benjaminem Kutovcem z Aurazu r. 1587, dvě rvačky r. 1594 a konečně poslední zapsanou nepřístojnost v chování k ženám a v chování v hospodách, pro které byl napomenut rychtářem r. 1599. Bylo by ovšem zásadně falešné, kdybychom pokládali Dačického za hospodského rváče, tak jak by tomu nasvědčoval uvedený přehled jeho konfliktů s právem. Spor s vdovou po Šťastném Novohradském z Kolovrat ukázal, jak obratně dovede Dačický jednat, vyhledávat možnosti odkladu líčení, odvolávat se k vyššímu soudu a k císaři, hledat právní rozpory v žalobách a dosáhnout tak promlčení a hladkého urovnání sporu až s dcerou Šťastného Novohradského z Kolovrat, Kateřinou, po třiatřiceti letech, r. 1615⁵.

Jeho životopisci se shodují v tom, že Dačický byl člověk nadaný v mnoha ohledech, a nelze se tedy divit, že část svých schopností využil k zlepšení své hospodářské situace, přibližně od svého sňatku r. 1590.

Pro první fázi jeho života je výmluvným dokladem a do jisté míry snad i mezníkem žaloba rady a šepmistrů na Horách Kutných, poslaná císaři, v níž podávají přehled trestních činů Dačického a dovolávají se toho, že svým chováním Dačický znevažuje milost císařovu, který povolil propuštění Dačického z vězení, kde byl držen pro zabití Novohradského z Kolovrat⁶.

⁴ Úvod k Rezkovu vydání *Paměťt*, str. XXXXIII. Zde je uveden i soupis majetku Dačického a jeho prodeje.

⁵ Právní rozbor celého komplikovaného případu podal Jaromír Čelakovský v *Právniku* r. 1871. Podrobný popis celého jednání je podán v citované studii Veselského.

⁶ Text podává Veselský v cit. studii na str. 105–108.

Dva roky po vypracování této stížnosti, r. 1590, Dačický se oženil s Alžbětou Mládkovou, dcerou Jiřího Mládky, horníka, staršího šepmistra a měšťana na Horách Kutných, a přibližně od tohoto roku začíná v jeho životě úsilí vplout do způsobu života běžného u tehdejšího měšťanstva. Podkladem toho bylo jistě bohaté věno Alžběty Mládkové. Není proto nepochopitelné, že r. 1591 máme Dačického žalobu proti Sigmundu Zygelovi z Chocenic, k r. 1594 spor o vlastnictví domu „U Slunce“, k témuž roku jeho novou žádost o přiznání sousedství na Horách Kutných.

Jeho majetek se rozrůstal dále dědictvím po Ludmile Podivické z Podivic, rozené z Prachňan, která mu odkázala část majetku r. 1594, takže roku 1605 byl již majitelem čtyř horních podílů v dole Kutna na couku Greifském. Zřejmě se mu nevedlo zle a vplul mezi měšťanstvo. Veselský charakterizuje poslední období jeho života takto:

„Že se i na dále hornictvím zanášel i také ještě v držení lůnu minciřského byl a také již v jakési vážnosti u úřadů se nalézal, lze z toho souditi, že r. 1613 ve čtvrtek po sv. Vítě (20. června) od nejvyššího mincmistra Viléma z Vřesovic s úředníky mince Janem Šoltyssem z Felšdorfu a Pavlem Škretou Šatonovským ze Závoric zvolen byl za přisedícího při skládání účtů obce minciřské a pregéřské; a pak při obnovení konšelů minciřských r. 1616 konšelem minciřským jmenován byl.“⁷

O jeho dobrých majetkových poměrech svědčí i to, že r. 1619 platil na sbírku válečnou podle usnesení zemského sněmu 37 kop 7 gr. 3¹/₂ den. a že jeho majetek byl odhadnut na 620 kop.

Z uvedeného přehledu, který jen v náznacích zachycuje základní data života Dačického, můžeme uzavřít:

1. První období života Dačického, které sahá až do r. 1590, je charakterizováno kolísáním mezi oběma „stavy“, k nimž mohl náležet, z něhož vyplývala deklasovanost. V této době nenacházíme vůbec stopy po básnické tvorbě.
2. Druhé období jeho života — léta 1590—1600 — je přechodné; přerůstají sem sice ještě spory z let předcházejících a občas se objeví náznak bývalého života, ale již znatelně se projevuje inklinace k zařazení do měšťanského stavu.
3. Léta od r. 1600 do r. 1626, kdy se Dačický stal z anarchického drobného šlechtice pokojným kutnohorským měšťanem, jsou obdobím jeho měšťanského života.

V dalších výkladech se pokusím ukázat, že básnická tvorba je produktem posledních dvou fází jeho života, že legenda o Dačickém jako o básníku-fechtýři je mechanickým anachronismem, který zastírá skutečnou dialektiku jeho tvorby.

⁷ Cit. studie Veselského, str. 127.

ZÁPISY BÁSNICKÉ TVORBY MIKULÁŠE DAČICKÉHO A JEJICH CHRONOLOGIE

K tomu, abychom mohli stanovit jednotlivá období v tvorbě Dačického a jejich souvislost s právě vymezenými úseky jeho života, je třeba stanovit nejdříve počátek jeho tvorby a chronologii jeho tvorby; z ní pak vyplyne i obraz básníkovy vývoje.

Tento rozbor je usnadněn, ale i komplikován tím, že existuje několik autografů Dačického, obsahujících zápisy jeho básní. Jsou to především známé autografy Paměti, kde se sice básně vyskytují ojediněle, přitom nám však jistým vodítkem může být datum, k němuž jsou zapsány, a dále rukopis A a B Prostopravdy (první z roku 1619, druhý z roku 1620), v nichž jde o soustavný, ale chronologicky neurčený zápis básní s intencí vytvořit básnickou sbírku.

Máme tedy k dispozici texty zapsané

1. jen v rukopise Paměti⁸
2. v rukopise Paměti a v Prostopravdě A i B
3. v rukopise Paměti a Prostopravdě B
4. jen v rukopise Prostopravdy (A i B).

Pro zkoumání vývoje textu jsou zatím básně ojediněle zapsané (bod 1. a 4.) bez významu a předmětem dalšího zkoumání budou proto jen básně zapsané v několika zněních (t. j. bod 2. a 3.).

Ovšem texty uvedené v bodě 2. a 3. je třeba vymežit do přesnějších kategorií. Budeme-li považovat prozatím obě znění Prostopravdy za chronologický celek, který rozlišíme teprve později, musíme dělit texty v těchto bodech uvedené na

- a) básně zapsané v Pamětech k letům před vznikem Prostopravdy (r. 1619—1620)
- b) básně zapsané v Pamětech k letům po vzniku Prostopravdy, t. j. po r. 1620.

Provedeme-li srovnání všech textů v chronologickém pořadí⁹, zjišťujeme, že do skupiny a) patří báseň: In iure oratores, zapsaná v Pamětech

⁸ Mikuláš Dačický z Heslova: *Prostopravda — Paměti*, Praha 1955, str. 103, 365, 367, 377, 383, 394, 395, 397, 490, 560, 564, 609, 615, 620, 624, 644.

V dalších údajích, pokud není výslovně uvedeno, užívám tohoto posledního vydání. Popis rukopisů Prostopravdy i Paměti je uveden jednak v cit. vydání, jednak u Otakara Lemingera, *Seznam rukopisů*, jež obsahují jednak Paměti Mikuláše Dačického z Heslova, jednak paměti, z nichž čerpal on sám nebo Práchnanští; *Kutnohorské příspěvky k dějinám vzdělanosti české*, ř. III, Kutná Hora 1927, str. 135—142.

⁹ Není-li u Paměti výslovně uvedeno, jde o znění rukopisu C podle posledního vydání (viz pozn. 8). U Prostopravdy v odpovídajících řádcích je znění rukopisu B, v meziřádcích kursivou varianty rukopisu A.

k r. 1596 (kde Dačický líčí smrt prokurátora při vyšších soudech zemských Abrahama Hrocha a dodává notu: Blahoslavený jest člověk ten, kterýž prokurátoruov práv světských nepotřebuje), po níž následují verše obdobné znění Prostopravdy, jak ukazují následující texty, podmíněné jistě smutnou soudní zkušeností autorovou:

In iure oratores sunt hominum voratores:

Prostopravda:
(s. 97, 659)

Kdo pak řečníka chce ujíti,
hleď na sebe pozor jmiti,
aby jse pokojně choval,
k soudům příčiny nedával,
šarvátek, různic nedělal,
cizího neosoboval.
I budeš moci pokoj míti
řečníka škod prázen býti,
zůstávati s celou hlavou,
spravití se zdravou radou.

Paměti:
(s. 407)

*Kdo řečníka chce ujíti,

lidem příčiny nedával,
různic, šarvátek nedělal,

a tak můžeš pokoj jmiti,

když jse spraviš radou zdravou.*

V Prostopravdě tvoří tyto verše závěr básně (posledních deset veršů, v. 83—92).

Oba texty ukazují, že varianty v nich jsou čistě stylistického rázu a že jde pouze o dvojí zápis části téže básně, stejně jako u následující básně Tuto jse třeští páni pranostykáři, uvedené v Pamětech k r. 1599.

Dačický připojuje trojverší z této básně k vyličení moru v Praze, před nímž uprchl i císař Rudolf do Plzně a při němž byli lékaři úplně bezmocni. Jejich práci ironisuje verš:

Tuto jse třeští páni pranostykáři, nejistí hadači, hvězdáři:

Prostopravda:
(s. 99, 659)

Buď uzdraví, neb udusí,
předce doktoru dát musí.
Smiluj se Pán Bůh nad duši!

Paměti:
(s. 282)

Smiluoj jse Pán Buoh nad duši.

V Prostopravdě tvoří tyto verše závěr básně (v. 30—32).

K témuž roku (1599) a k vyličení téže události, soupisu zemřelých

morem na Horách Kutných, připojuje Dačický další úryvek z básně *Tempora longa tibi non promittere vitae*, zaměřený tentokrát k postižení samotné náhlé smrti ve verších:

Tempora longa tibi non promittere vitae:

Prostopravda:
(s. 73—74, 656)

Smrt své právo provozuje,
nade vším světem panuje,
činí svou povinnost předce
a všecko napořád seče;
zvlášť když Pán Bůh chce tak míti,
nemůžf jse žádný ukryti.
Kosouf nám hned všechněm hrozí.
Pokořme jse moci boží,
světu jse nepoddávejme,
Krista Pána svého znejme,
ze všeho chválu vzdávejme,
příští jeho očekávejme.
Sic venit occulte, sic multos decipit
aetas,
sic venit ad finem, quidquid in orbe
manet.
Heu, praeteritum non est revocabile
tempus!
Heu, tacita mors venit ipsa pede
ex terra in terram!

Paměti:
(s. 481—482)

a *všecko* napořád seče;
nemůžf *se* žádný ukryti;
mocí svou nám všechněm hrozí,
pokořme jse *vůli* boží,
Krista Pána *poslouchejme*,
a v *něho naději mějme*,
tak příští jeho *čekejme*.
Sic *fluit* occulte, sic multos
decipit aetas,

Heu, *tacito* mors venit ipsa pede!
00000000000000000000

V Prostopravdě tvoří české verše počátek básně a latinské její závěr, v Pamětech předcházejí latinské verše před českými, jsou tedy v obráceném pořadí, než je ve srovnání uvedeno.

Srovnání textů vykazuje mimo běžné gramatické a stylistické varianty i vážnější rozdíly obsahové (mocí] kosouf, poslouchejme] svého znejme, a v něho naději mějme] Krista Pána svého znejme). Tyto změny směřují k větší konkrétnosti textu v Pamětech, kde si pravděpodobně spojení s morovou nákazou vynutilo znění: a v něho naději mějme proti obecnějšímu a neaktuálnímu: Krista Pána svého znejme.

Ovšem ani tyto změny nemohou popřít to, že v obou případech jde o různý zápis téhož textu.

Mnohem méně odchylek ukazuje krátký verš začleněný k roku 1601 v Pamětech přímo do textu (vyličení prodejnosti horních úředníků), který má v Prostopravdě svou obdobu v básni Přátelství pro zisk činěné.

Přátelství pro zisk činěné...:

Prostopravda:
(s. 11, 650)

Paměti:
(s. 493)

Trošty a čekání z mnohých lidí
blázný činí.

*Ale trošty a čekání činí z mno-
hých lidí blázný.*

V Prostopravdě závěr básně, verše 15—16. Uvedená odchylka nemůže svědčit proti tomu, že jde o stejný text, podobně jako v básni *Non omnia possumus omnes*, která je v Pamětech zapsána k témuž roku (1601) při zprávě o udělení šlechtických titulů hornímu hofmistru Janu Kavkovi a úředníku mince na Horách Kutných Hansu Špisovi.

Non omnia possumus omnes et morte aequamur:

Prostopravda:
(s. 17, 651—652)

Paměti:
(s. 490—491, 300)

Dobré mravy, ctnost, šlechtnost,
ozdobují urozenost.
Kde jse to pak nenachází,
tu erbové nic neváží.

Kde jse pak to nenachází,

V Prostopravdě tvoří tyto verše závěr básně (v. 12—15), v A za nimi však následují ještě čtyři volně připojené verše.

Větší odchylku zjišťujeme v básni *Cito improborum laeta*, jejíž úryvek je uveden v rukopise B Paměti k roku 1614, kde Dačický píše o rozšíření falešných mincí v Čechách a úpadku české mince (i kutnohorské):

Cito improborum laeta ad perniciem cadunt:

Prostopravda:
(s. 16, 651)

Paměti:
(*rkp B*: Rezek II, 144)

Nepravě statek nabytej nedědí,
nabytej statek

Nepravě nabytej statek nedědí,

o tom potom rodičův děti zvědí,
ale šibalé na to nic nedbají,

předce, jakkoliv mohou, hltají.
Takovým pak čert v pekle oplatí,
jse pak potom v pekle oplatí,
že jsou tak šibalsky byli bohatí,
neb takoví statkové jsou proklati.

ale lakomci na to nic nehledí,
kradou, dáví jako nedvědi,
skrže což dobré svědomí potratí.
Takovým potom čert v pekle
oplatí,

V Prostopravdě tvoří tyto verše počátek básně, verš 1—7. Verš z Prostopravdy: předce, jakkoliv mohou, hltají je nahrazen dvojverším:

kradou, dáví jako nedvědi,
skrže což dobré svědomí potratí.

Ani tato úprava, která ostatně nemění smysl, není dokladem, že by šlo o dvě rozdílné básně na stejný motiv, ale dokazuje opět, že jde o dva zápisy téhož textu.

Stejně jsou odchylky v další básni Ó Bohemia, zapsané v Pamětech k roku 1615, a spojené se zprávou o generálním sněmu, která končí smutnými i jasnozřivými slovy:

„Na témž sněmu jest také nařízeno o zvelebení národu českého a jak by cizozemci do království Českého přijímání a osazování býti jměli, též o zvelebení řeči české. Ale to žádné platnosti neneslo: nebo věc již jest zastaralá, obmeškaná, nezhojitelná a nenapravitelná skrže vlastní nedbalost a nesvornost českou. Nebo mnozí Čechové sami proti svým cizí fedrovali a sebe zlehčovali etc.“ po nichž následuje báseň:

Ó Bohemia:

Prostopravda:
(s. 80—81, 658)

Předešle a za pohanstva
byla země Česká pusta,
zůstáváje tak od dávna
lidského rozumu prázdna.
Když pak z osudu božského
od národu slovanského
skrže Čecha osazena,
ve všem dobrém rozmnožena,
rozhojněna,

Paměti:
(s. 335—336)

byla Česká země pustá,
lidského rozumu prázdna.

k užívání připravena,
 tu hned národové jiní,
 závistiví, nepřizniví,
 oč prvé nikda nestáli,
 nestarali, nevzdělali,
 zosobit usilovali
 a do Čech jse velmi drali
 chtěice to Čechuom vydríti,
 z cizí práce rozkoš jmíti
 a svou vůli provoditi,
 o vše všudy připraviti,
 o čež usilují až posavad,
oč
 aby ledakdos v Čechách vlád,
 nemůže-li, aby okrad.
 Ó, kde jsou starých Čechuov ruce
 na takové cizozemce.
 Nynější jse jen dívají,
 mnozí i napomáhají,
tupí, lechčí, prodávají,
 tak k záhubě pospichají.
 K čemu přijdou, to poznají.
 Jměž jse dobře, milý Čechu,
 nelež dále do posměchu.
 Každý do tvé vlasti běží,
 tak zůstáváš jen v loupeži.
nezůstáváš
 000000000000000000000000
 000000000000000000000000
 Ochraňujš sám Pán Buoh tebe
Bůh
 a pomoz z země do nebe.

V Prostopravdě tvoří tyto verše podstatnou část básně, ale této části předchází přece 7 úvodních veršů, které v Pamětech nejsou. Posledních 6 veršů je uvedeno v Pamětech ještě jednou k roku 1621 (s. 570):

000000000000000000000000
 000000000000000000000000

oč prve nikdy nestáli,

 a do Čech jse *valně* drali
 chtěice to *Čechům* vydríti,

A usilují posavad,

 aby *jen každý* v Čechách vlád.
 000000000000000000000000
 000000000000000000000000
 000000000000000000000000
Čechové se jen dívají
a nic na vlast svou nedbají,
 mnozí i napomáhají,

 000000000000000000000000

nezůstáváš jen v loupeži;

nec valet libertas plus
a snad Čechům periodus.

Pomáhejžl Buoh, milý Čechu,
jenž již nejsi než v posměchu;
 každý do tvé vlasti běží,
nezůstáváš jen v loupeži;
 ochraňujš sám Pán *Bůh* tebe
 a pomoz z země do nebe.

Verše v celku básně vynechané, upravené nebo nahrazené jinými, mohou však svědčit jen o stylistických úpravách, kterými text procházel. Nemění nic na skutečnosti, že jde o text stejný. Posledních 6 veršů tvoří pak přechod ke druhé skupině, obsahující básně zapsané do Paměti po roce 1620. V této skupině tvoří první doklad, formálně i obsahově stejný jako u zápisů před rokem 1620. Dačický zde píše o sňatku Zikmunda Naksery a o svatebním veselí a připojuje hořkou notu:

„Tak jse předce ženili, vdávali, veseli jsouc, pili, hodovali, na záhubu vlasti své nic nedbali, jedni druhé jak mohli obírali, mnozí k nepřátelům přistupovali, chudí k Bohu úpěli a volali“, po níž následují uvedené verše.

Srovnání obsáhlého úryvku před rokem 1620 i kratšího k roku 1621 svědčí, že se neliší v zásadě textově, ale i že jejich užití bylo vyvoláno stejnou objektivní skutečností a odchylky jejími rozdílly.

Způsob uvádění veršů, který jsme poznali z básní před rokem 1620, se nemění ani v dalších případech. K roku 1624 uvádí Dačický verše básně Tuto jse přivelebili pověreční poutníci a spojuje je s nařízením nejvyššího mincmistra Viléma z Vřesovic o tom, že se občané kutnohorští pod trestem mají zúčastnit kostelních procesí. K tomuto zápisu připojuje verše:

Tuto jse přivelebili pověreční poutníci, marní, tĕkaví tuláci:

Prostopravda:
(s. 36, 654)

Nech toulání, milý mnišku,
obejmi rači jeptišku,
polib ji v ... nebo v čelo,
však jest všudy jedno tělo.

Paměti:
(s. 618)

obejmi *radši* jeptišku,
polib ji v *řít* nebo v čelo,

V Prostopravdě tvoří tyto verše závěr básně, verš 37–40. Oba zápisy jsou zde textově shodné, stejně jako při posledním zápise veršů v Pamětech k roku 1625, kde dvojverší z básně Ožralství jest zoumyslné nezdraví a bláznovství spojuje Dačický se zprávou o zabití Karla Ferdinanda Lukaveckého Bohuslavem Mírkem, kteří se nepohodli v opilství. Ke zprávě pak připojuje verše:

Ožralství jest zoumyslné nezdraví a bláznovství:

Prostopravda:
(s. 47, 654)

Ožralství, vrch všeho zlého,
nepůsobí nic dobrého,

Paměti:
(s. 627)

Tak ožralství, vrch všeho zlého,
nepůsobí nic dobrého.

V Prostopravdě tvoří tyto verše počátek básně, verš 1—2. Tento zápis je posledním případem veršů zapsaných v Prostopravdě i Pamětech po roce 1620.

Zbývá nyní, abychom z uvedeného přehledu vyvodili obecné závěry o chronologii básní, které budou tvořit předpoklad k dalšímu rozboru. Zjištění textů v Pamětech a jejich srovnání s textem Prostopravdy nám přináší některé závěry, o nichž jsme se zmínili již při uvádění paralelních textů obou zápisů.

Verše uvedené v Pamětech tvoří závěr nebo počátek celé básně zapsané v Prostopravdě, neliší se od zápisu v Prostopravdě podstatným způsobem, takže lze jasně prokázat, že jde o zápis stejného textu, a jsou ve spojení s událostmi, které měly značnou úlohu buď v osobním, nebo obecném životě Dačického a Hor Kutných (soud, mor, nebezpečí Bílé hory, zabití člověka v opilství atd.). Položíme-li si nyní otázku zásadně důležitou pro chronologii veršů, totiž otázku, vznikly-li verše v době udané zápisem v Pamětech a nebo byly-li vloženy až později, po případě s použitím svodu veršů v Prostopravdě, uvedené závěry nám pomohou odpovědět.

Recense B a C Paměti vznikla sice v letech 1619—1620, tedy ve stejné době jako recense A a B Prostopravdy, a bylo by tedy možné předpokládat, že básně shrnuté v recensi Prostopravdy byly užity při vznikajících recensích Paměti (B Paměti a A Prostopravdy, C Paměti a B Prostopravdy), ale proti tomuto názoru o vzniku celé básnické tvorby v období okolo roku 1620, chápané staticky básnickou činností Dačického, svědčí zjištěné skutečnosti.

Srovnání veršů uvedené na předcházejících stránkách ukazuje především, že verše uvedené v Pamětech nelze považovat za samostatné nebo za zárodky básní, které vznikly teprve později, a to ze dvou důvodů:

1. Dačický cituje vždy počátek nebo konec celé básně z Paměti, a to i po roce 1620, kdy máme celky básní jasně dosvědčeny v Prostopravdě. Především jistě proto, že počátek nebo konec básně obsahuje moralitu, která je vhodně aplikována na vyprávěný příběh v Pamětech.

2. Jestliže máme za prokázané, že uvádí verše z celků básní, musíme mít za to, že mimo verši A a B Prostopravdy existoval rukopis X; z něho čerpal ještě další verše uváděné v Pamětech, které ve verši A a B Prostopravdy nenalzáme, ačkoliv jsou obsahově i formálně podobné těm případům, kdy máme doklad o znění celém i částečném. Viz pozn. 8.

Musíme se však nyní ptát, kdy celky předpokládaného rukopisu X vznikly a je-li pravděpodobné, že vznikaly postupně v souvislosti s událostmi, s nimiž jsou úryvky veršů v Pamětech spojeny. Pro pozvolný vznik Prostopravdy mimo přirozené předpoklady psychologie tvůrčího procesu svědčí tyto úvahy:

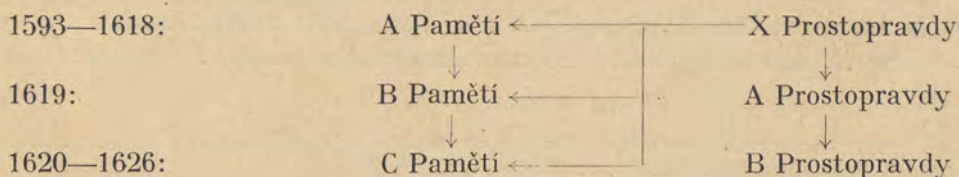
1. Předpokládaný rukopis X existoval již před vznikem A a B Prostopravdy, tedy před rokem 1619, mělo-li být citováno z existujících celých

básní. Tím je vyloučen paralelní vznik recenze B a C Paměti a všech básní Prostopravdy v letech 1619—1620.

2. I pro rukopis B a C Paměti musíme předpokládat obsáhlý rukopis Paměti, který byl postupně se sledem událostí doplňován (snad nynější torso recenze A Paměti, vedené již od let 1593—1594), protože řetězcy událostí, jmen a přesná data nemohly být zaznamenány až v letech po r. 1619 zpaměti. V tomto rukopise je pak možno vidět paralelu k rukopisu X Prostopravdy, k jakémusi skicáři veršů, který byl již předlohou pro doplňování veršů do verse A Paměti, dnes prakticky nedochované.
3. Básně jsou úzce spojeny s událostmi, po nichž v Pamětech následují; jde přitom vždy o události významné buď pro osobní život básníkův, nebo pro život celého království. Svázání téhož motivu prozaického i básnického je nejjasněji patrné při citaci básně Ó Bohemia, kde následuje po dvou obsahově shodných vyličeních úpadku království před rokem 1620 a po něm. Můžeme tedy předpokládat, že z jednoho silného zážitku vznikal jednak prozaický zápis a zároveň i mravní obecné zhodnocení prózou, uváděné obyčejně jako Nota, jednak báseň, jejíž část pak byla s prózou spojena v jeden celek události a jejího zhodnocení. Pro tento názor svědčí i to, že jsou takto komentovány jen události, jejichž pamětníkem Dačický byl (první zápis je k roku 1596).
4. Mezi básněmi různých období existují obsahové i formální rozdíly, zvláště patrné v básních, jasně určených k roku 1620 a v básních před rokem 1619, které ještě jasněji vyplynou při srovnání obou verzí Prostopravdy v samostatné kapitole.

Uvedené důvody nás tedy vedou k předpokladu, že počátek básnické tvorby Dačického je nutno klást do doby vzniku první recenze Paměti, t. j. položit do let okolo roku 1595 (první báseň zapsána k událostem z roku 1596). Tato tvorba byla zapisována do předpokládaného rukopisu X spolu se zápisem událostí do rukopisu A Paměti a části básní bylo užito jako jejich mravního zhodnocení.

Přepisem recenze A Paměti vznikla v r. 1619 recenze B Paměti a výběrem z rukopisu X Prostopravdy recenze A Prostopravdy, která byla doplněna o rok později nově vzniklými básněmi do formy recenze B Prostopravdy. Po roce 1620 pak zpracování a vypuštění nejostřejších invektiv vedlo ke vzniku konečné recenze C Paměti. Vzájemná souvislost rukopisů vysvitne jasněji z přehledu:



Básnickou tvorbu Dačického lze tedy klást přibližně do let 1595—1626, tedy do druhého a třetího období jeho života, charakterisovaného již změřanštěním hospodářským i životním.

III

POMĚR RECENSE A A B PROSTOPRAVDY A STANOVENÍ PERIODISACE BÁSNICKÉ TVORBY

Tím, že se nám podařilo stanovit časový průběh básnického vývoje Dačického, není ještě vyřešena základní otázka kvalitativního vývoje jeho tvorby; pokusíme se na ni dále odpovědět.

Předpokladem k této odpovědi nám bude srovnání recense A a B Prostopravdy v následující tabulce. Jako základ je vzato nejuplněnší znění B Prostopravdy a jeho pořadí, v druhém sloupci je označeno, zda se vyskytuje báseň ve znění A Prostopravdy a je uvedeno její zařazení, které je odlišné od B, ve třetím sloupci je uvedeno, zda se báseň (verše z ní) vyskytuje v Pamětech s udáním roku, v němž je báseň zapsána¹⁰.

Z uvedeného přehledu můžeme vyvodit další závěry nutné k periodisaci tvorby Mikuláše Dačického a nutné pro konečnou kapitolu, zařazující tvorbu Mikuláše Dačického do vývoje české poesie a hodnotící její význam.

Přehled, který vychází ze znění B jako znění nejuplněnšího, ukazuje toto:

1. Z básní uvedených v recensi A se žádná nevyskytuje v Pamětech k roku po 1620, tedy určení recense A na r. 1619 (datace vazby) je možno brát za dobu vzniku sbírky.
2. Básně recense A jsou soustředěny v recensi B v první a třetí třetině sbírky, zatím co střed (druhá třetina) je mimo tři případy v A nedoložen a lze tedy předpokládat, že vznikl až při vzniku sbírky v r. 1620 tím spíše, že pokud je střed citován v Pamětech, vztahuje se citát vždy k letům po Bílé hoře.
3. Některé básně jsou pouze v recensi B a Pamětech, čímž se znovu potvrzuje závěr z předcházející kapitoly, že rukopis Pamětí byl doplňován z předpokládaného rukopisu X, z něhož výběrem vznikla jak recense A, tak recense B.
4. Mimo jeden drobný případ (báseň 17.) není ve versi A báseň, která by zároveň nebyla v recensi B, takže lze předpokládat, že recense B je

¹⁰ Textové vztahy obou recensí Prostopravdy a jejich pořadí je zpracováno ve vydání *Prostopravdy a Pamětí*, Praha 1955, str. 647–659.

Recense B Prostopravdy	A Prostop.	B, C Paměti
Titul	0	0
<i>Sit laus et gloria omnipotenti Deo in saec.</i>	1	0
Ne hned pojednou všemu věř	0*	0
Přátelství pro zisk činěné	7	1601
<i>Hleď žádost tělesnou rozumem spravovati</i>	5	0
<i>Grave est iudicium contra potentes</i>	12	0
<i>A viro paupere sicut a divite</i>	13	0
<i>Dum surgunt miseri, nesciunt miseris misereri</i>	14	0
Cito improborum laeta ed perniciem cadunt	3	1614
Non omnia possumus omnes et morte aequamur	18	1601
<i>Věř ne všecko, co slyšíš</i>	6	0
<i>Když pes psu blechy vybírá.</i>	8	0
<i>Fulmen est, ubi cum potestate habitat iracundia</i>	9	0
<i>Ne lingua mente celerior</i>	10	0
Septem adsunt.	0	0
<i>Mala mulier, mala herba.</i>	19	0
Hic est der Papáček	0	0
Summa religionis papistarum	0	0
Tuto jse přivelebili pověreční poutníci.	0	1624
Pan Čert s mnichy se hádají	0	0
Cantate Domino!	0	0
Ad annum 1620	0	0
Lev znamení České země	0	0
Ožralství jest zoumyslné nezdraví a bláznovství	21	1625
Tragedie Masopusta	0	0
Pokoj žaluje na Masopusta a jeho dvořany	0	0
<i>Gloria in excelsis Deo</i>	22	0
Laudate Deum	0	0
Všemohúcí, věčný Bože	0	0
Tempora longa tibi non promittere vitae	0	1599
<i>Marná Sláva a paní Pejcha tohoto světa</i>	4	0
<i>Ó, co ohyzná věc jest</i>	2	0
Ó Bohemia	16	1615
<i>Starý Čech jse s mladým vadí</i>	15	0
<i>Tuto přivandrovali . . . páni žáci</i>	11	0
<i>Tuto pravda jse se lži potejká</i>	20	0
Pravda nařiká na své nepřátele	0	0
In iure oratores sunt hominum voratores	0	1596
Tuto jse třeští páni pranostykáři	0	1599

v genetickém vztahu k recenzi A v tom smyslu, že A bylo užito ke vzniku B, ovšem tak, že střed sbírky byl doplněn novými básněmi a třetí třetina ještě znovu z rukopisu X o další básně, aby stavba byla vyvážená.

Shrneme-li tyto čtyři body, vyplyne nám skutečná geneze Prostopravdy. Z rukopisu X Prostopravdy byly jednak doplňovány nové recenze Paměti, jednak roku 1619 byl učiněn na jejím základě pokus o vytvoření básnické sbírky, která však nemá dosud titul. (Recenze A.) Tato sbírka, jak vyplývá z jejího uspořádání (viz pozn. 10) a našeho přehledu, je započata básní *Sit laus et gloria* a skončena básní *Gloria in excelsis Deo*, takže průběžně zachycuje tvorbu od drobných básní až po rozsáhlé skladby dialogické, které na konci sbírky tvoří přechod k recenzi B.

Tato recenze, vlastní Prostopravda, byla vynucena vznikem velkých dialogických básní během roku 1620, jimiž byla doplněna tak, že básně recenze A tvoří úvod sbírky, tři velké dialogické básně recenze A doplněné o jedenáct dalších nových básní střed sbírky a básně recenze A kombinované s některými básněmi rukopisu X závěr sbírky. Číselný poměr těchto tří částí (viz přehled) je velmi proporcionální (14 : 14 : 10), takže můžeme předpokládat, že chronologické hledisko recenze A nahradil Dačický hlediskem důležitosti a ve středu sbírky umístil i centrum své básnické tvorby. Tomu nasvědčuje i srovnání s Pamětmi, kde básně středu jsou uvedeny jen po roce 1620, básně první a třetí třetiny jen před rokem 1620. Uspořádání sbírky na tři rovnoměrné třetiny má však dosah ještě hlubší.

Srovnáním básní z Paměti před rokem 1620 a po roce 1620 (tedy s básněmi, neuvedenými v žádné z obou recenzí Prostopravdy), které svým zápisem jsou datovány, s datovanými básněmi obou recenzí Prostopravdy (t. j. básněmi, určenými buď zápisem v Pamětech, nebo zápisem v recenzi B k roku 1620), vyplynou nám opět tři období básnické tvorby Dačického.

V období 1595—1619 jsou datovány básně drobného proverbiálního charakteru i větší básně s tematikou osobní a obecně morální, v druhém období, 1619—1620, nacházíme velké dialogické a polyfonické básně s náboženskou, národní a zřídka morální tematikou a ve třetím období, 1621—1626, pouze dozrívání básnické tvorby, žalující na přicházející bídu životní i národní.

Do období prvního, období předbělohorského (1595—1619), je třeba řadit 1.—15., 23., 26., 29.—38. báseň recenze B (t. j. všechny básně recenze A) a básně, uvedené jen v Pamětech k roku 1595—1619, a to:

Teď předmluva, však v sprostnosti (cit. vyd., s. 103, bez roku),

Hora Kutná jest zajisté (cit. vyd., s. 490, k roku 1600),

Južť jest po mé mladosti a čerstvosti veta (cit. vyd., s. 560, k roku 1618),

Šedesát čtyř let sem došel (cit. vyd., s. 564, k roku 1619).

Do tohoto období patří tedy básně jednak datované, jednak nedatované a formálně i obsahově shodné s básněmi datovanými (některé básně recenze B Prostopravdy).

Takto pojatá skupina básní z let 1595—1619 tedy obsahuje převážně básně směřující ke kritice individuální morálky a výjimečně ke kritice obecnějšího stavu země.

Tato charakteristika je podepřena i tím, že uvedená tematika musela být Dačickému nejbližší v těch letech, kdy jeho osobní život přímo vyžadoval řešení individuálních mravních problémů, které však Dačický řeší ve smyslu středověkého myšlení, obecným způsobem. Protahující se žaloba pro zabití Novohradského z Kolovrat, nové žaloby městského rychtáře (16. 8. 1599) a majetkové starosti se jistě odrážejí ve verších tohoto období. Tak si vysvětlíme, že časově nejmladší je básně proti právníkům (*In iure oratores*), že Dačický mluví o neprávem nabytém majetku (*Cito improborum laeta*) a o nerovnosti lidí.

Tato charakteristika založená na datovaných básních, k nimž byly na jejich základě připojeny i básně nedatované z recense A a B Prostopravdy, vede nás k tomu, abychom toto první období básnické tvorby Dačického nazvali předbělohorský cyklus o marnosti světa.

Do druhého období, 1619—1620, řadíme zbývající básně Prostopravdy recense B (básně 16.—22., 24.—25., 27.—28), datované svým charakterem i tím, že jediné zápisy nacházíme v r. 1620 a po něm, a datovanou básně z Paměti O všemohúci, věčný Pane Bože, smiluj se nad námi, (cit. vyd., s. 365, k r. 1620). Do tohoto období bělohorského patří tedy velké skladby masopustní a mravokárné, dialogické nebo polyfonické, připravené již třemi básněmi tohoto typu v prvním období (viz recense A) a formálně stejné, i když obsahově odlišné básně protikatolického a protiněmeckého charakteru, spojené s parafrázemi náboženských písní, úzce souvisícími se zakolísáním mravních i náboženských hodnot a jejich skutečnou porážkou na Bílé hoře. Právem proto můžeme charakterisovat toto období jako bělohorský cyklus čili *In persecutione papistarum*.

Poslední období jeho tvorby (1621—1626), období pobělohorské, znamená jen dozrívání a pokles jeho tvorby na úroveň tvorby předbělohorské po obsahovém i formálním vyzrání druhého období.

Sem řadíme pouze básně datované jasně k událostem po r. 1620 v Pamětech, a to:

Ale pozdě již jest honiti bycha Lugit Bohemia	(cit. vyd., s. 367, k r. 1621), (cit. vyd., s. 376—379, k r. 1622),
Nesvornost Čechy zavedla Ach, čeho jsme se dočekali!	(cit. vyd., s. 383, k r. 1622), (cit. vyd., s. 394, k r. 1623),
Česká země jse žalostivě rmoutí A fortuna světem točí	(cit. vyd., s. 395, k r. 1624), (cit. vyd., s. 397, k r. 1624),
Juž jsem starý, sešlý kmet Co Pán Buoh z milosti darmo dává	(cit. vyd., s. 609, k r. 1623), (cit. vyd., s. 615, k r. 1624),
Hleďtež v dobrém prospívati Šedesát a devět let mi jminulo	(cit. vyd., s. 620, k r. 1624), (cit. vyd., s. 624, k r. 1624).

Bojovný odpor proti církvi a proti habsburské vládě se mění ve stesk nad zničenou zemí v Lugin Bohemia, končící paradoxním přípitkem vypleněné zemi, i ve stesk nad končícím vlastním životem ve verších opakujících se v různých obměnách tesklivými slovy: *južl jest po mé mladosti veta*.

Právem proto můžeme nazvat toto třetí, pobělohorské období jeho tvorby cyklus pobělohorský čili Lugin Bohemia.

Časové i thematické údaje, které jsme takto získali, nás vedou k celkovému závěru o periodisaci tvorby Dačického:

1. Léta 1595—1619:

a) Období přechodu a nového změšťanštění, v němž zprvu doznívají ještě ohlasy sporů Dačického a jeho bouřlivého života, ke konci pak přerůstající již v zachycení období příprav Bílé hory s tušením porážky.

b) Vznik recense A a B Paměti.

c) Vznik básnického cyklu předbělohorského, zaznamenaného v rukopise X Prostopavdy a v recensi A Prostopavdy.

2. Rok 1619—1620:

a) Období Bílé hory, její přípravy, volání k boji s dozněním i vyvrcholením kritiky mravního života společnosti.

b) Vznik básnického cyklu bělohorského, zaznamenaného v recensi B Prostopavdy spolu s částí předcházejícího cyklu (recense A).

3. Léta 1621—1626:

a) Období porážky a stáří Dačického.

b) Vznik recense C Paměti s četnými úpravami, vedenými opatrností.

c) Vznik básnického cyklu pobělohorského, zapsaného, pokud je zjištělné, jen v Pamětech.

Tím jsme dosáhli periodisace básnické tvorby Dačického a zbývá poslední otázka, charakterisovat na základě zjištěného charakteru jednotlivých období vývoj jeho tvorby a uvést tento vývoj do souvislosti s předcházejícím vývojem české poesie.

IV

POESIE MIKULÁŠE DAČICKÉHO A JEJÍ VZTAH K VÝVOJI STARŠÍ ČESKÉ SATIRY

Pokusili jsme se zatím stanovit periodisaci díla Mikuláše Dačického z Heslova a dynamiku jeho vývoje. Nebyla však dána dosud odpověď, z jakých předpokladů vzniká poesie Dačického a v jakém směru se vyvíjí.

Procházíme-li poesii období předbělohorského a básně zařazené chronologicky i typologicky mezi nejstarší, nalézáme jeden zdroj poesie Dačického přímo. Všechny tyto básně mají jasně proverbální charakter, jsou často volným spojením moralistních sentencí, rozváděných ovšem do širších útvarů celé strofy nebo básně. Rýmování těchto sentencí má pak stejnou funkci jako v lidových příslovích tohoto typu, kde rým zvyšuje a pointuje vtip myšlenky.

U některých přísloví je souvislost s poesii Dačického zjevná na první pohled, na př. srovnáme-li přísloví: *Hráč a marnotratný žrác bývá svého statku drác*¹¹ s Dačického verši: *Ne ve všem všudy všecko sluší, | místa, osob šetřit musí*¹² nebo s jinými, typicky proverbálními verši:

*Lepší jest upřímná sprostnost a dobré svědomí
nežli šibalská moudrost a podvodné umění*¹³,

nebo:

*Trošty a čekání z mnohých lidí bláznů činí*¹⁴.

Úzká souvislost těchto prvních typů básní s příslovími a sentencemi, jasně patrná v prvních básních, uvedených v Prostopradě jako úvod a závěr recense B (na př. Přátelství pro zisk činěné, Ne hned pojednou všemu věř), je patrná i v pozdějším typu básní, kde vzájemná souvislost proverbálních celků je uměleji spojena, takže cítíme básně více jako formální i myšlenkový celek. I zde sentence nebo přísloví otvírá nebo uzavírá určitý myšlenkový celek, ale Dačický se v něm dostává již dále, obsahově i formálně. Tak v druhé polovině a ke konci období předbělohorského vznikají již spíše satirické než moralistní básně, mající sice stejný obsahový záměr, ale různé vyjádření. Dačický zde přechází k vlastní satirické tvorbě charakterisované tím, že obecně mravní a didaktické verše, zaměřené k lidským chybám všeobecného rázu (povýšenost, lakota, prodejnost atd.), zaostřuje nyní na několik problémů ve vztahu s vývojem politické a hospodářské situace. Dačického verše začínají mít své konkrétní zaměření na katolickou církev, německý živel ve městech, stávají se bojovnou satirou. Abychom pochopili její postavení ve vývoji české satiry, je třeba několika slovy připomenout předchozí vývoj.

Josef Hrabák, který nastiňuje vývoj naší satiry ve své *Staročeské satire*¹⁵, rozeznává od počátku dvoji druh satiry, a to satirický typ Desatera kázanie božie a Satir o řemeslnicích na jedné straně a satiru typu Mastičkáře a Podkoního a žáka na straně druhé, když říká:

¹¹ Cituji podle Fr. Jílka, *Čeština je jazyk vtipný*, edice Úsměvy sv. 18, Praha 1956, str. 203.

¹² *Prostopravda* ve vyd. z r. 1955, str. 21.

¹³ Cit. vyd., str. 10.

¹⁴ Cit. vyd., str. 11.

¹⁵ Praha 1952, str. 24, 27—28.

„Autor Mastičkáře je bujný smíšek, který se směje od plic, není mravokárce, kdežto autor našich satir (t. j. Hradeckého rukopisu) je především mravokárce. A tak jestliže u autora Mastičkáře je hlavní věcí bujný a nevázaný smích, jestliže je mu smích hlavním účelem, u autora satir Hradeckého rukopisu je smích jen prostředkem.“

V Podkoním a žákovi pokračuje pak dále proces zesvětštění, který „je v tom, že se v Podkoním a žákovi ztratilo náboženské zahrocení, které bylo tak příznačné pro satiry Hradeckého rukopisu. Autor satir Hradeckého rukopisu je zanícený mravokárce, vášnivý obhájce chudiny, hrozící všem nepřátelům chudiny peklem a ďábly — autor Podkoního a žáka naproti tomu je bližší básníkovi Mastičkáře“.

Tyto základní prvky najdeme i v poesii husitské¹⁶, jejímž prostřednictvím přecházejí i do poesie Dačického, která od proverbiálního typu moralistních básní dostává převážný charakter satiry, na čemž nemohou měnit nic ojedinělé náboženské písně, tvořící spíše parafráze daných textů nežli samostatné básnické útvary.

Poesie Dačického však opakuje in nuce vývoj celé české satiry znovu. Zprvu monologické satiry, blízké svým typem spíše satirě Hradeckého rukopisu (In iure oratores, Tuto jse třeští páni pranostykáři, Mala mulier — mala herba), přecházejí na konci období předbělohorského v dialogické básně typu Mastičkáře, Podkoního a žáka a husitské satiry (Starý Čech jse s mladým vadí, Ožralství jest zoumyslné nezdraví a bláznovství), kde vzrůstajíc vnitřní i vnější napětí dynamisuje formu do dialogického útvaru.

Druhé období tvorby Dačického přivádí tuto dialogickou formu k polyfoničnosti ve formě Tragedie Masopusta na jedné straně i k nejvlastnějšímu vyjádření a vrcholu tvorby Dačického na druhé straně. Nežli si však všimneme tohoto nejspecifičtějšího rázu jeho tvorby, je třeba připojit několik slov k Tragedii Masopusta a dialogickým básním předcházejícím, které se v našem výkladu jeví jako logický výsledek vývoje tvorby Dačického od přísloví přes monolog k dialogu a polyfonii. Bylo by proto nesprávné považovat tyto básně za divadelní hry, jak se domnívá na př. F. Menčík v Příspěvcích k dějinám českého divadla¹⁷. Vlastní logika jeho tvorby nepřipouští tuto možnost satiry přecházející v divadelní hru z vnitřních důvodů¹⁸, ale i celkový vývoj satirických sporů tohoto typu ve světové li-

¹⁶ Srov. na př. u B. Václavka a D. Šajnera, *Kniha satir*, Praha 1949.

¹⁷ F. Menčík, Příspěvky k dějinám českého divadla, *Rozpravy České akademie*, třída III., ročník IV., čís. 1. Praha 1895, str. 79. Stejný názor nalézáme i u Zikmunda Winttra, *Život a učení na partikulárních školách v Čechách v 15. a 16. stol.* Praha 1901, str. 735.

¹⁸ Tak na př. verše v *Tragedii Masopusta* (104–114, 255–267) podávají jasně popis situace v dialogickém textu, uvádějí čtenáře do děje tam, kde pro diváka by tento úvod byl zbytečný, poněvadž by vyplýval ze hry jednajících postav, z jejich jednání na scéně. Tyto verše jasně dokazují, že Dačický nepomýšlel na divadelní hru, ale na satiru určenou ke čtení, kde krátká uvádění do situace, nepronášená žádnou z jednajících osob, tvořila přechody jednotlivých dialogů nebo monologů.

teratuře ukazuje na mnohem složitější stav, i když Hermann Jantzen tuto možnost připouští¹⁹. Ovšem u Dačického bychom takto zaměnili dramatickou stavbu s divadelní hrou, k níž Dačický, jak ukazují doklady v pozn. 18, neudělal poslední nutný krok, takže i jeho polyfonické básně zůstávají v rovině satirických sporů, jimiž vrcholil jeden proud jeho tvorby v období bělohorském.

Bělohorské období přináší však ještě jeden specifičtější proud jeho tvorby, který má svůj původ v konkretisaci jeho satirického úsilí z obecných problémů na aktuální otázky, vyvolané předzvěstí Bílé hory a Bílou horou samotnou.

Mikuláš Dačický zde již zcela stojí na straně „měšťanské opozice protihabsburské“, ujmeme-li termínu J. Polišenského, který charakterizuje situaci v Evropě před počátkem třicetileté války ve své práci Komenský a jeho doba takto: „V oblasti zemí, obávajících se španělských plánů na prosazení ‚všeobecné monarchie‘, byly oblasti, jež obsahovaly kvetoucí města jako střediska obchodu a průmyslu, v nichž vyrůstaly velké majetky. Zatím co zde buržoasie byla na vzestupu, ovládli v protivném táboře feudální páni venkov i města, začlenili je do svých panství. V západní Evropě poddanství na venkově zmizelo, zatím co jinde po Evropě jsme naopak svědky, že se zaostruje feudální závislost poddaných a že se tam připravuje Engellovo ‚druhé nevolnictví‘.“²⁰

V tomto rozdělení zemí na dva tábory stály pak Čechy v postavení poněkud zvláštním, ujmeme-li dále charakteristiky citované studie²¹:

„Oba tábory nebyly ještě pevně ohraničené. Příslušnost k jednomu či druhému šla namnoze napříč vládnoucí třídou jedné země, třídou pohrouženou do nevyhnutelného boje o moc ve státě. Hranice vlivu hospodářského, politického a kulturního se také v důsledku nerovnoměrného vývoje zcela nekryly. České země ležely v prostoru, kde se srážely vlivy západoevropského a severoevropského ‚Corpus Evangelicorum‘ s vlivem španělské světové monarchie, představující společnost feudálního typu. Protestantská, měšťanská Evropa stavovských států a městských republik stála proti Evropě feudální, katolické, oživené injekcí amerického stříbra.“

Dačický postavil svou poesii zcela do služeb politických a reformačních idejí protihabsburského měšťanstva a vytvořil tak svá nejzaujímavější, nejuťočnější i básnický nejučinnější díla v typických básních tohoto bělohorského období, jako jsou: *Hic est der Papáček*, *Summa religions papista-*

¹⁹ Hermann Jantzen, *Geschichte des deutschen Streitgedichtes in Mittelalter mit Berücksichtigung ähnlicher Erscheinungen in anderen Literaturen*, Breslau 1896, str. 98: „Zuletzt endlich konnten wir noch entscheidenden Schritt der vorwärts drängenden Entwicklung wahrnehmen: im Fastnachtspiele, im komischen Drama, sahen wir viele Stoffe der alten Streitgedichte wiederaufgenommen und mit neuer Liebe und mit einer neuen Technik behandelt und fortgebildet.“

²⁰ *Historický sborník* 1, Praha 1953, str. 218.

²¹ Tamtéž na str. 218—219.

rum, Tuto jse přivelebili pověreční poutníci, Pan Čert s mnichy se hádají, Ad annum 1620 i Lev znamená České země, v nichž se jeví v mnoha ohledech jako pokračovatel idejí husitské satiry, i když jen v mezích svého vlastního ideového zaměření.

Stává se tak básníkem stavovského povstání od výzvy k boji ve svých nejlepších verších²²:

*Braníž jse, milý lve, směle
a roztrhej nepřitele!
Nedej jse víc kocouruom drát,
ptákuom nad sebou panovat
a na křivdu svou se dívat!
Probudiž jse, nechtěj dýl spát!
Pán Buoh račiž ochraňovat
svých věrných, stálých zastávat
a žádostivý pokoj dát,*

až po hořký epilog tohoto povstání v básni Lugit Bohemia, kde čteme²³:

*Zastavili Čechuom smíchy,
zmrhány jsou jich svobody,
již je cizí práva soudí,
zranili tě vlastní tvoji,
ó, kterak a kdo tě zhojí?
Následuje bída, psota,
přitom veliká drahota, . . .*

V epilogu své básnické tvorby, v období pobělohorském, nedosáhl již ovšem nikdy účinnosti satirických veršů a výzev z konce svého druhého tvůrčího období.

Ze satiry se tu stává elegie nad národním i osobním životem ve verších roztroušených v Pamětech, které se již Dačický znovu sebrat neodhodlal, takže střed Prostopravdy zůstal i středem a vrcholem jeho básnické tvorby.

Je zcela přirozené, že i soudobá literární situace měla vliv na jeho tvorbu, připomeneme-li jen shodné rysy se Šimonem Lomnickým; je samozřejmě, že bychom mohli najít ještě další prameny k jeho básnické tvorbě a další inspirační zdroje, jak nám ukazují italské citace v básních Prostopravdy²⁴, odkazující jistě k mezinárodnímu ovzduší Kutné Hory, ale těmito

²² Vyd. z r. 1955, str. 45.

²³ Vyd. z r. 1955, str. 378.

²⁴ Vyd. z r. 1955, str. 662 (pozn. ke str. 74 a 85).

jednotlivostmi bychom zastírali jen hlavní linii jeho tvorby, kterou jsme se pokusili právě postihnout.

Můžeme tedy uzavřít, že Dačický se jeví jako pokračovatel domácí tradice satirické poesie, do níž vnesl lidové prvky proverbiální. Tato poesie vyvrcholila ve vášnivých satirických výpadech protihabsburských a protikatolických, v nichž je Dačický mluvčím idejí stavovského povstání, až po elegii nad jeho porážkou v posledním, pobělohorském cyklu své tvorby.

ZÁVĚR

Účelem této studie bylo ukázat, že celé období Dačického tvorby je možno klást do let 1595—1626 a periodisovat je do tří cyklů, předbělohorského, bělohorského a pobělohorského, časově shodných se třemi recensemi Pamětí, dvěma známými recensemi Prostopravdy i posledními dvěma obdobími života básníka.

Cyklus předbělohorský představuje počátek tvorby Dačického, v němž jsou jasně patrný proverbiální a obecně moralistní básně, z nichž se vyvinula pod vlivem domácí satirické tradice samostatná tvorba satirická, dosahující vrcholu protihabsburskou a protikatolickou satirou bělohorského cyklu zapsaného v recenzi Prostopravdy z roku 1620. Tyto verše, vznikající v ideové souvislosti se stavovským povstáním, vyúsťují v elegii nad jeho porážkou v pobělohorském cyklu, který je epilogem tvorby i života Dačického.

SEZNAM OBRÁZKOVÝCH PŘÍLOH

1. První list zápisu palečkovských Artikulů v rukopise knihovny Národního musea v Budapešti, sign. Slav. 8, fol. 398b. (K článku akademika R. Urbánka.)
2. Zlomek staročeského Passionálu z Knihovny Národního musea v Praze, sign. 1Ac 104, rubní strana. (K článku Dr V. Kyase.)
3. Zápis písní Detrimentum pacior a Tajná žalost na předeštlí štitenského sborníku, t. zv. Vyšehradského, Národní a universitní knihovna v Praze, sign. XVII F 9. (K článku akademika Fr. Ryšánka.)
4. Titulní strana rukopisu Historie . . . o odpustcích a očištění v konvolutu Knihovny Národního musea v Praze, sign. 25 E 17. (K článku Dr J. Kolá-
ra.)

OBSAH

Rudolf Urbánek

JAN PALEČEK, ŠAŠEK KRÁLE JIŘÍHO, A JEHO PŘEDCHŮDCI
V ZEMÍCH ČESKÝCH

5

Václav Janouch

DVA PŘÍSPĚVKY KE STUDIU STAROČESKÉ ALEXANDREIDY

I. O poměru Alexandreidy staročeské k Alexandreidě Gualtera
Castellionského

93

II. Datování narážek na Litvu v Alexandreidě staročeské

104

Miloslav Šváb

K OTÁZCE UMĚLECKÉHO ZOBRAZOVÁNÍ VE STAROČESKÉ
ALEXANDREIDĚ VE SROVNÁNÍ S ALEXANDREIDOU
GUALTEROVOU

113

Vladimír Kyas

K STAROČESKÉMU PASSIONÁLU

141

František Ryšánek

DVĚ LITERÁRNÍ DROBNOSTI

I. Makaronská skladba Detrimentum pacior

159

II. Drobný pramen k Hádání Pravdy a Lži Ctibora Tovačovského

163

Milan Kopecký

NĚKOLIK POZNÁMEK O KONÁČOVĚ HŘE JUDITH

167

Jaroslav Kolár

SATIRICKÁ HISTORIA O ODPUSTCÍCH A OČISTCI 185

Emil Pražák

O MRAVNĚ VÝCHOVNÉ PRÓZE ŠIMONA LOMNICKÉHO 203

Eduard Petřů

VÝVOJ BÁSNICKÉ TVORBY MIKULÁŠE DAČICKÉHO Z HESLOVA 215

SEZNAM OBRAZOVÝCH PŘÍLOH 240

147
Kta Panie křesťjho ziti/teho rosmu/aleho Prwmuho křesťjho a božjho narození
reponděti a sťjstřed den držian byl w sobotu atal sťjstřed dny bři sewarty a pan
maršon zel w sťjstředu na swatjho pana dohřka a za wozret 77a dopřjnom a
Bezjsta sun wauterej za wozret ja pan martin puzjtel

Bratr Jan Dalegěl

cezet gsant při Krali Sircijm Cřesťjym cřimj
ml gsaradu a žiwota křtjz sťkšo, welmi sťe
čhetneho, Krali welmi milj w wzactnj byl, y každemu
dobremu než pzed Swietem a geho milownjky zane;
maudieho počten byl, žie prandy žadně mlžicti
nemohl

*Ed Brata Jaluw wspanal
Sclmbaroj 12. laka y 14. laca.*

První Artykul

Wento Bratr Jan Dalegěl býmal obyčej
nie pzy Krali Sircijm w řadě wssady gemu wolno
bylo, A tdyz geho Kral Sircij tdynewidiel, tchdy welmi
poniem tskaw býmal, Kterjzto Bratr Jan Dalegěl miel
obyčej w řadě w Swietnicy sedati, a pjišnie pozorowati
Co Páni křesťj Krali panu swému za řadu dáwajj, kaž
deho Pána, y až w řadě sedati, anebo stali, ponád jgmena
sobie napsal, a Kralé na posledy, a kterej pan radil k zem sťe
mu dobremu, a obecnjmu. Tchdy od toho gmena, kterej pzed
sebau napsane miel, pzyimau lynu anebo sťryč napsal,
A kterej raddu křiwemu wlastnjmu arjztku dámal a wedl,
napsal lynu a neb sťryč křiwoy, A tdyz mieli radu zawnj
ti, každy swé zdánj gij wyppowiediewssj, Tchdy Bratr Dale
gěl zawolal, w sťrěho Stolu sedie wdwenj, Ey Bratje Krali
w pzyimo w pzyimo, tobiet platj wtmu dussj, y wolidi, a wo
wssěcku zemi, A tdyz Kral sťel sepány zte Gaudně Swietnu te,
yral se Bratra Dalegěla, Co sy tyto napsal, a on odporw
diel, Bratje Kralj napsal sem tebe, a Pány Bratry křozjz to
bie radj, Atal žie sau křesťj Panowé, na pale gka welikau
pězy mjwalj;

Faint, illegible text in the left column, appearing to be a list or a series of entries.

Faint, illegible text in the lower left column, continuing the list or series of entries.

Faint, illegible text in the right column, appearing to be a list or a series of entries.

Faint, illegible text in the lower right column, continuing the list or series of entries.

ich ach
achich weffincht
wye ich mich halde

Wer ich dir alle
Wer ich dir

Documenta pastor in me prohaudem gassu
Cypar admortem quacior wisse progogy lursu
Tegu' nre mago wisse podle gegye uiuole
Obmxa in baco palis meca si dge kuole
Nany eig absencia nye smutricho palis
O Felix effencia hazy tyru karsu chwaly
Delud solis in dms zalicem fidge progyma
Eminens ut gladus taha nye podgoma
Celi subcarmine nelzye kraspe et dazp
Zodyaco fulmine rowna flumegne zary
Delud solis radis ut sup. Eminens ne g
Electa cordis omca neda y my zaly
Iua ut sut pinnica uelut chgy wyplamity
Cares hoc famine bych nobil wisse wypro
uale yde uone ten tye ma y dirony

Tarna zalost prymnye budly lidzyc my qve
nelzye woda. Zec buda aze sic co prodly
nebudul onie d nwa. Bych pobyl vime
Doro ha z byl bych smucta wisse mzye ro
Uertal bych nazeno soka nechazt budly
froz chge wazye w lepamyty w fye lekam
byr nne kesshodre netahla. Pa pommyty
zator profom tpe moanve wome fidge salya
rozat wimim gedwille slowo tot my pr
sto kucressur. Po w pole wmem si daz no
wro wotom; Doy. o stonagonye w Endaet
fye nemoz dretos lidzyc gest ut gest wssy
solu v ppehno raz wstawyana byty acz
chgeff sluty wye: w mylu. Po w sperym
sakem andaly. kuu al pohobhu wbyr sem
wrum flubiu podam. Po Naymylcoffy ande
byhu wssy melho si dge gha pan

Ab anno 1396. uide in fine



Historia Narv:

Djwa a Utessera, w Secygnem
Statolikum pro wlasstij potesse
m a w gijte Hladegij o Spust
cyty a Schjstch, gicij wstawonj
Deyfana od Larnesia Kardynala,
Mudana w Rjime
Lefga Wilestirego

Dowolerym Wtise Dmawego abedli
wom prjechodnatim wssicij Kardyn
nalu qego :)



ERRATA

- Str. 10, pozn. 14: Florence — *správně* Florencie
Str. 18, ř. 2: uedbající — *správně* nedbající
Str. 43, pozn. 135: „Manhold“ — *správně* „Manholt“
Str. 55, ř. 36: nekolikerým — *správně* několikerým
Str. 88, ř. 2: 442a — *správně*: 402a
Str. 99, pozn. 7: Praha 1917 — *správně* Praha 1919
Str. 118, ř. 28: a sobě — *správně*: a sobě
Str. 151, ř. 16: Buóh — *správně* Buoh
muój — *správně* muoj
Str. 159, ř. 24: čet — *správně* čte



ČESKOSLOVENSKÁ AKADEMIE VĚD

Sekce jazyka a literatury

ŮSTAV PRO ČESKOU LITERATURU

PŘÍSPĚVKY
K DĚJINÁM
STARŠÍ ČESKÉ
LITERATURY

Autoři

akademik Rudolf Urbánek, Dr Václav Janouch,
Dr Miloslav Šváb, Dr Vladimír Kyas,
akademik František Ryšánek, Dr Milan Kopecký,
Dr Jaroslav Kolár, Dr Emil Pražák a Dr Eduard Petrů

Vědecký redaktor prof. Dr Josef Hrabák

Recenzoval doc. Dr Antonín Škarka

Obálku navrhla Lucie Weisbergerová

*Vydalo Nakladatelství Československé akademie věd
jako svou 708. publikaci*

Odpovědná redaktorka Hana Nahodilová

Technický redaktor Oldřich Dunka

Z nové sazby písmem garmond Francouzská antikva
vytiskl MÍR, novinářské závody 01, Praha

Formát papíru 70 × 100

18,67 autorských archů, 18,97 vydavatelských archů

D 583208

Náklad 1250 výtisků — 12/16 — 1. vydání

Cena brož. výtisku 22,20 Kčs

56/VI/2

Them. skup. 12/16
Cena brož. Kčs 22,20